
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

4/2013

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

OBSAH

Štúdie

MURÁRIKOVÁ, Zdena: Škodove závody v Dubnici nad Váhom v rokoch 1938 – 1945	6
KRALČÁK, Peter: Pracovný zbor národnej obrany vo svetle jeho hospodárskych výsledkov (1941 – 1944)	29
BAKA, Igor: Československo a vojensko-politické aspekty uvoľňovania medzinárodného napätia v Európe v druhej polovici 80. rokov (1. časť)	50

Dokumenty a materiály

TURIK, Radoslav: Exhumácie vojnových hrobov z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku v medzivojnovom období	76
KOZOLKA, Jaroslav: Slovenská vysoká intendantská škola 1939/1940	98
CSÉFALVAY, František – TULKISOVÁ, Jana: Správa nemeckého generála pri slovenskom MNO genpor. Fritza Schliepera z 27. novembra 1943	112
MASKALÍK, Alex: Kauzy generálov Jiřího Štiku a Oldřicha Burdu v kontexte invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968	124

Personálie

CHORVÁT, Peter: Vojenská služba Štefana Žáryho v slovenskej armáde	139
ŠUMICHRAST, Peter: Z vojnového pilota „nepriateľ ľudovo-demokratického Československa“. Životné osudy letca Františka Bošmanského	145

Recenzie

<i>VOJENSKÉ DEJINY SLOVENSKA A SLOVÁKOV SLOVOM A OBRAZOM.</i> Kol. aut. pod vedením V. Segeša. (Š. Balberčák – M. Pekár)	164
FUSKA, Ján a kol.: <i>MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK ŽIJE V NÁRODE.</i> <i>MOHYLA NA BRADLE, PAMÄTNÍKY DOMA I VO SVETE.</i> (F. Vrábek)	169
VYKOUPIĽ, Libor: <i>ČESKÝ FAŠISMUS NA MORAVĚ.</i> (J. Drábek)	173

Bibliografia	180
---------------------------	-----

Anotácie, glosy	201
------------------------------	-----

INHALT

Studien

MURÁRIKOVÁ, Zdena: Die Škoda-Werke in Dubnica Nad Váhom (Dubnitz an der Waag) in den Jahren 1938 - 1945	6
KRALČÁK, Peter: Das Arbeitskorps der Nationalen Verteidigung im Lichte seiner wirtschaftlichen Erbenisse (1941 – 1944)	29
BAKA, Igor: Die Tschechoslowakei und die militärisch-politischen Aspekte der Lösung der internationalen Spannung in Europa in der zweiten Hälfte der 1980er Jahre (Teil 1)	50

Dokumente und Materialien

TURIK, Radoslav: Exhumierung der Gräber aus dem Ersten Weltkrieg in der nordöstlichen Slowakei in der Zwischenkriegszeit	76
KOZOLKA, Jaroslav: Die slowakische Intendanten-Hochschule in den Jahren 1939/1940	98
CSÉFALVAY, František – TULKISOVÁ, Jana: Bericht des deutschen Generals beim slowakischen Ministerium für Nationale Verteidigung Gen. Fritz Schlieper vom 27. November 1943	112
MASKALÍK, Alex: Der Fall der Generäle J. Štika und O. Burda im Kontext der militärischen Invasion der Staaten des Warschauer Paktes in die Tschechoslowakei im August 1968	124

Personalitäten

CHORVÁT, Peter: Wehrdienst von Štefan Žáry in der Slowakischen Armee	139
ŠUMICHRASŤ, Peter: Vom Kriegsheld zum „Feind der Volksdemokratischen Tschechoslowakei“. Die Lebensschicksäle des Piloten František Bošmanský	145

Rezensionen	164
--------------------------	-----

Bibliographie	180
----------------------------	-----

Anntationen, Glossen	201
-----------------------------------	-----

CONTENTS

Studies

MURÁRIKOVÁ, Zdena: Škoda's Factories in Dubnica nad Váhom in 1938 – 1945	6
KRALČÁK, Peter: Work Force of the National Defence in the Light of its Economic Results (1941 – 1944)	29
BAKA, Igor: Czechoslovakia and Release of the Foreign Policy Tension in Europe in the Second Half of 1980's (Part I.)	50

Documents and Materials

TURIK, Radoslav: Exhumations of War Graves from the World War 1. in North-eastern Slovakia	76
KOZOLKA, Jaroslav: Slovak Intendant Academy 1939/1940	98
CŠÉFALVAY, František – TULKISOVÁ, Jana: Report of the German General at the Slovak Department of National Defence, gen. Fritz Schlieper of November 21 st , 1943	112
MASKALÍK, Alex: Cases of the Generals Jiří Štika and Oldřich Burda in the Context of Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in August 1968	124

Personalities

CHORVÁT, Peter: Military Service of Štefan Žáry in the Slovak Army	139
ŠUMICHRAST, Peter: The War Pilot made the "Enemy of the People's Democratic Czechoslovakia". The Story of Military pilot František Bošmanský	145

Reviews	164
----------------------	-----

Bibliography	184
---------------------------	-----

Annotations, Glosses	176
-----------------------------------	-----

ŠTÚDIE

ŠKODOVE ZÁVODY V DUBNICI NAD VÁHOM V ROKOCH 1938 – 1945

ZDENA MURÁRIKOVÁ

MURÁRIKOVÁ, Z.: Škoda's Factories in Dubnica nad Váhom in 1938 – 1945. *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 6-28, Bratislava.

Study deals with the issues of armament production in Slovakia during the World War 2, or a part thereof – the armament production in Škoda's factories in Dubnica nad Váhom, which still remains marginalized by the interest of historians studying the military history of Slovakia in the period in question, even being their integral and definitely not negligible part. The study brings out a number of significant information about the task and importance of the Slovak armament industry in the armament of the German forces during the World War 2, thus extending the knowledge of the general participation of Slovakia in the War alongside the Nazi Germany.

Military History. Slovakia. World War 2. Škoda's Factories in Dubnica nad Váhom.

Územie stredného Považia patrilo v rokoch 1938 – 1945 medzi najvýznamnejšie priemyselné časti Slovenska. Rozhodujúcim priemyselným odvetvím bol zbrojársky priemysel zastúpený predovšetkým dvoma najdôležitejšími podnikmi v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici. Škodove závody v Dubnici nad Váhom sa v priebehu rokov 1938 – 1945 postupne stali najväčším zbrojárskym komplexom na území Slovenska. Továreň vybudoval koncern Škoda Plzeň ako svoj pobočný závod. Po ovládnutí českého koncernu Škodových závodov Nemcami sa aj závod v Dubnici nad Váhom dostal pod priamy nemecký vplyv. V tomto období nastalo spustenie plnej prevádzky v závode, ktorý tak neslúžil svojmu pôvodnému účelu na obranu proti nemeckej hrozbe, ale práve naopak sa dostal pod kontrolu nacistického Nemecka a vyrábala takmer výlučne pre potreby nemeckej armády.¹

¹ Z hľadiska posudzovania stavu poznania je potrebné konštatovať, že slovenská historiografia venovala dubnickému závodu - najväčšiemu zbrojárskemu závodu na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny len okrajovú pozornosť. Podrobnejšej histórii dubnického závodu sa venuje staršia monografia: VANĚK, Alois – SUŠKO, Ladislav. *Z histórie strojárskych a metalurgických závodov v Dubnici*

Výstavba muničného závodu na Slovensku bola plánovaná z vojensko-strategických dôvodov, keďže Plzeň sa nachádzala vo veľmi nevýhodnej polohe v blízkosti hraníc s Nemeckom. Na základe požiadaviek Ministerstva národnej obrany (ďalej MNO) mala byť slovenská továreň umiestnená v strede Československej republiky (ďalej ČSR), v údolí rieky Váh medzi Trenčínom a Žilinou. Pre výstavbu továrne bola napokon definitívne vybraná oblasť Dubnice.² Zmluva o výstavbe záložnej továrne na výrobu delostreleckého materiálu a munície na území Slovenska bola po zdĺhavých rokovaní podpísaná dňa 21. apríla 1928.³

Zrýchlené tempo výstavby od roku 1934 a zvýšená podpora MNO súvisela so zmenou medzinárodnej situácie a s nástupom Hitlera k moci v Nemecku. Obava z vojenského konfliktu znamenala významnú podporu pre zbrojárske podniky. V záujme urýchleného spustenia prevádzky firma Škoda premiestňovala do Dubnice kompletne výrobné zariadenia z materského závodu v Plzni.⁴ V ešte nedokončenom závode bola spustená zbrojná výroba dňa 2. januára 1937.⁵

Továreň Škodových závodov v Dubnici nad Váhom bola postupne vybudovaná ako obrovský komplex, kde sa vyrábalo nielen v halách v nadzemnej časti závodu, ale prevažná časť výroby bola strategicky umiestnená v podzemí, aby bola čo najlepšie chránená

nad Váhom 1928-1949. Dubnica nad Váhom : SMZ Dubnica nad Váhom, 1976. V samostatných kapitolách podávajú prehľad o vývoji závodu a mesta Dubnice nad Váhom v skúmanom období monografie: BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.). *Dubnica nad Váhom: od minulosti po súčasnosť.* Dubnica nad Váhom : Mesto Dubnica a Historický ústav SAV, 2010. ISBN 978-80-970251-5-1; ZEMENE, Marián Róbert. *Dubnica v rokoch 1848-1945.* In BYSTRICKÝ, Valerián. *Dubnica nad Váhom.* Bratislava : Slovak Academic Press pre Mestský úrad v Dubnici nad Váhom a Historický ústav SAV, 1993, s. 64-85. ISBN 80-85665-09-3; ZEMENE, Marián Róbert. *Vývoj Dubnice v rokoch 1848-1945.* In *Dubnica nad Váhom.* Banská Bystrica, 1967, s. 101-113; MARGETÍN, Štefan. *Dejiny vzniku a rozvoja strojárskych závodov v Dubnici.* In *Dubnica nad Váhom.* Banská Bystrica 1967, s. 136-152.

Dejiny koncernu Škoda Plzeň so stručnou kapitolou o dubnickom závode mapuje práca: KARLICKÝ, Vladimír et al. *Svět okřídleného šípů: Koncern Škoda Plzeň 1918-1945.* Praha : Paseka, 1999. ISBN 80-7185-269-4. Medzi staršie práce, ktoré sa venujú histórii celého podniku Škodove závody, patria: JÍŠA, Václav – VANĚK, Alois. *Škodovy závody 1918-1938.* Praha 1962; JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859-1965.* Praha 1969.

² Štátny archív (ŠA) Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica (neusporiadaný), šk. 7. Správa o vybudovaní zbrojnej továrne v Dubnici.

³ Štátni oblastní archiv (SOA) Plzeň, f. Generální ředitelství (GŘ) Škoda Plzeň, šk. 1007, č. j. 5232/1928. Zmluva medzi MNO ČSR a Akciovou spoločnosťou Škodove závody v Plzni z 21. 4. 1928 o vybudovaní záložnej zbrojnej továrne na Slovensku.

Výkup pozemkov pre stavbu závodu sa začal v roku 1928 a k samotnej výstavbe sa prišlo koncom roka 1929. Následkom hospodárskej krízy bola výstavba v roku 1931 pozastavená. Dovtedy sa podarilo previesť oplotenie továrne, začala sa stavať Hala I. a vlečka zo stanice do závodu.

⁴ HALLON, Ludovít. *Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska.* In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián. *Slovensko v Československu (1918-1939).* Bratislava : VEDA, SAV, 2004, s. 338. ISBN 80-224-0795-X.

⁵ ČAPLOVIČ, Miloslav – KATREBA, Zoltán. *Zbrojná výroba na Slovensku v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 20. storočia.* Rukopis, s. 3.

Dubnický závod bol budovaný ako záložná továreň, ktorá by zásobovala armádu delostreleckými zbraňami a municiou v prípade bezprostredného ohrozenia a neschopnosti výroby závodu v Plzni.

proti leteckým útokom a bombardovaniu.⁶ Podzemná časť závodu chránená tzv. nárazovou doskou (2,2 m železobetónu, 2 m hliny a 0,80 m strop)⁷ mala zabezpečiť, aby výroba mohla naďalej pokračovať aj v zhoršených podmienkach v prípade vojny. Závod bol rozdelený na tzv. „Blok“, čo bola podzemná časť a nadzemné haly závodu určené na mechanickú výrobu, a tzv. „Údolie“, kde sa nachádzali laboračné dielne.⁸ Novopostavená továreň mala nasledovné hlavné výrobné oddelenia: delovka (mechanická dielňa III); medzi munície dielne patrila lisovňa striel, sústružňa striel (mechanická dielňa I) a dielňa na zapaľovače (mechanická dielňa II), ďalej tu bola nárad'ovňa a rozsiahle laboračné dielne.

Dubnický závod bol špecializovaný na výrobu hlavni pre pevnostné kanóny a protitanokové delá, ale aj kompletne zbrane 37 mm proti útočnej vozbe (PÚV) A4, ktoré sa vyrábali v delovke. V závode sa vyrábali aj ťažké poľné húfnice 150 mm sFH 18 (schwere FeldHaubitze) a ľahké poľné húfnice 105 mm leFH 18 (leichte FeldHaubitze). Koncom roka 1943 bola do Dubnice presunutá výroba 88 mm protiletadlového kanóna (Flak 41) zo zbombardovanej nemeckej továrne v Bochume. Dubnica dovtedy vyrábala len hlavne pre tieto kanóny. Škodove závody v Dubnici prevzali aj výrobu pohonných strojov pre torpéda Gt 12 a začiatkom roka 1944 výrobu leteckých motorov zo zbombardovanej továrne vo Viedni. Munícia (75 – 88 mm, 90 – 105 mm, 120 – 150 mm) sa vyrábala v sústružni striel, lisovni striel a mechanických zapaľovačoch. Na výrobu komunálneho a špeciálneho náradia bola určená nárad'ovňa. V laboračných dielnach v Údolí sa naplňali zápalné skrutky a vyrábali ručné granáty.⁹

Podstatnú časť materiálu a polotovarov dovážali Škodove závody v Dubnici z Protektorátu Čechy a Morava. Materský závod v Plzni bol dodávateľom výkoviek, závod v Hradci Králové zabezpečoval plechové súčiastky lafiet¹⁰ na výrobu diel a závod v Hrádku potrebný materiál na lisovanie striel. Zbrojovka v Brne dodávala materiál na výrobu zapaľovačov, a továreň na výbušné látky v Semtíne trhaviny na plnenie munície. Pomocný materiál (rôzne chemikálie, oleje atď.) sa odoberal z ústredného skladu materiálu v Plzni.¹¹ V Dubnici sa materiál spracovával, zhotovovali sa súčiastky, montovali sa a skúšali konečné výrobky.

⁶ Ešte pred začiatkom výstavby závodu v Dubnici sa zúčastnil generálny tajomník Škodových závodov v Plzni Alois Vaněk spolu s Ing. Simonom porady v Berlíne u Karla Bernharda o zabezpečení tovární vojenského priemyslu proti lietadlovým útokom. Na porade sa rokovalo o výstavbe továrenských budov zabezpečených proti akémukoľvek bombovému útoku a o spôsobe stavby, ktorá by v prípade útoku utrpela čo najmenšie škody.

ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 26. Správa o konferencii v Berlíne podaná dňa 26. 8. 1929.

⁷ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. MNO 1939-1945 dôv., šk. 58, č. j. 77-1/2. Hlásenie Vojenského dozorného úradu v Dubnici o bombardovaní Škodových závodov v Dubnici nad Váhom.

⁸ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 41.

⁹ Tamže.

¹⁰ Lafeta – podvozok dela, súčasť dela, ktorá zabezpečuje pohyblivosť hlavne v nej osadenej.

¹¹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť, predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 41.

Škodove závody v Dubnici nad Váhom v rokoch 1938 – 1941

V druhej polovici roka 1938 v obave z nemeckého vojenského ohrozenia nariadilo vedenie Škodových závodov čiastočnú evakuáciu závodu v Plzni, a prevažná časť strojov bola presunutá do závodov v Dubnici a Adamove. Zároveň bola do Dubnice od 24. septembra 1938 evakuovaná aj výroba laboračných dielní v Nýřanoch, ktoré sa po Mnichovskej dohode ocitli v zabranom území.¹²

Oslabenie štátu po Mnichovskej dohode a Viedenskej arbitráži využila HSĽS a 6. októbra 1938 bola z jej iniciatívy vyhlásená autonómia Slovenska na čele s predsedom autonómnej vlády Jozefom Tisom.¹³ Zahraníčnopolitické a vnútropolitické zmeny ovplyvnili aj situáciu v Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom. Investície koncernu Škodových závodov tvorili v Dubnici koncom októbra 1938 len 10 % investícií celej spoločnosti a za daných okolností predstavovala výstavba Dubnice pre vedenie spoločnosti investičné bremeno.¹⁴ Počet stornovaných objednávok vzrastal a keďže neboli zabezpečené pre závod ďalšie objednávky, výroba bola v dubnickom závode takmer úplne zastavená. Nedostatok práce spôsobil prepúšťanie vysokého počtu zamestnancov. Zvýšenie nezamestnanosti v období 2. Č-SR bolo typické pre celé slovenské hospodárstvo. Stav približne 3 230 zamestnancov dubnického závodu (3 000 robotníkov, 230 úradníkov) v októbri 1938 klesol koncom roka na 2 630 zamestnancov (2 400 robotníkov, 230 úradníkov).¹⁵ Znižovanie počtu zamestnancov súviselo aj so snahou zbrojovky o odvoz strojov. V októbri 1938 prichádzali na Predsedníctvo slovenskej vlády v Bratislave z rôznych slovenských miest hlásenia o odvážaní materiálov a strojov zo Slovenska na Moravu a do Čiech.¹⁶

Situácia sa nezlepšila ani po vyhlásení samostatného Slovenského štátu dňa 14. marca 1939. Nemecká armáda, ktorá obsadzovala Čechy a Moravu, nerešpektovala slovenské hranice a aj na Považí obsadila všetky významné mestá vrátane Trenčína, Dubnice nad Váhom, Považskej Bystrice a Žiliny.¹⁷ Začalo sa rozsiahle rabovanie a odvážanie vojenského materiálu patriaceho bývalej ČSR.¹⁸ Nemecké vojsko odviezlo aj značné množstvo materiálu zo Škodových závodov v Dubnici nad Váhom, ktorého časť bola vrátená až na zárok MNO u príslušných nemeckých vojenských úradov.¹⁹

¹² Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha, šk. 1. Kronika Zbrojně technického úřadu 1 (ZTÚ 1) Škodove závody Plzeň (1918-1940), s. 163.

¹³ RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava, Praha : AEP, Ústav T. G. Masaryka, 1997, s. 145. ISBN 80-88880-10-6.

¹⁴ VANĚK, SUŠKO, ref. 1, s. 42-43.

¹⁵ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Zamestnanosť – výkazy.

¹⁶ MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu: Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938-1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, FHV UMB, 2010, s. 38. ISBN 978-83-7490-351-6.

¹⁷ Archív Múzea Slovenského národného povstania (AM SNP) Banská Bystrica, f. XII. - SUŠKO, Ladislav. *Formy ovládania Slovenska nacizmom* (rukopis). č. 61/78.

¹⁸ Na základe dohody medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom majetok, ktorý bol majetkom vojenskej správy bývalej ČSR, prešiel dňom 14. 3. 1939 do rúk slovenskej vojenskej správy.

¹⁹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 45. Kronika Škodových závodov v Dubnici nad Váhom. s. 3.

Vyhlasenie samostatného štátu nasledovalo už 23. marca 1939 podpísaním Ochranej zmluvy „Schutzvertrag“ v Berlíne o ochrane Slovenska Nemeckou ríšou.²⁰ Medzi západnou hranicou Slovenského štátu a všeobecnou líniou východného okraja Malých Karpát, Bieľych Karpát a pohoria Javorina bola zriadená nemecká ochranná zóna „Schutzzone“, ktorá v celkovej dĺžke takmer 200 km siahala od nemeckého predmestia Devín pri Bratislave až po Jablunkovský priesmyk, kde sa dotýkala poľskej hranice.²¹ V súvislosti so „Schutzzone“ ešte nebola ujasnená jej východná hranica a postavenie zbrojoviek.²² Za týmto účelom bola zriadená Nemecká vojenská komisia na Slovensku (Deutsche Militärkommission in der Slowakei – ďalej DMK) pod vedením generála Franza Barckhausena, ktorá tu pôsobila od mája do novembra 1939. Komisia mala vyriešiť otázky týkajúce sa rozsahu ochranného pásma, slovenského zbrojárskeho priemyslu, odvozu výzbroje bývalej československej armády do Nemecka atď. Podľa pokynov pre DMK síce zbrojovky nemali ležať v ochrannom pásme, ale napriek tomu sa malo s nimi zaobchádzať ako keby boli jeho súčasťou.²³

²⁰ MIČKO, Peter. Hospodárske vzťahy Slovenskej republiky a „Tretej ríše“ v rokoch 1939-1945. In *ACTA OECONOMICA PRAGENSIA*, 2009, roč. 17, č. 3, s. 61. ISSN 0572-3043.

Ochranná zmluva obsahovala tajný protokol „o hospodárskej a finančnej spolupráci“ oboch štátov. Prijatím zmluvy získali nacisti pod kontrolu dôležité odvetvia slovenského hospodárstva. Predovšetkým im išlo o využitie slovenských surovinových zdrojov, ovládnutie ťažkého a chemického priemyslu. Tajný protokol obsahoval nasledujúce body: 1. Rast a kontrola slovenskej poľnohospodárskej produkcie so zreteľom na trhové odbytišťa v Nemecku, 2. Rozvoj slovenského drevárskeho a lesného priemyslu vytvorením dlhodobých priemyselných plánov s ohľadom na trhové odbytišťa v Nemecku, 3. Hľadanie, rozvíjanie a využitie slovenských prírodných zdrojov. Pokiaľ nebude potrebné uspokojiť vlastné potreby Slovenska, budú dané k dispozícii Nemecku, 4. Rozvoj a kontrola priemyselnej výroby s ohľadom na životné záujmy Nemecka a Slovenska, trhové vzťahy a spolupráca na poli vývozu priemyslových a iných výrobkov, 5. Rozvoj dopravného a prevozného systému na Slovensku atď.

²¹ HOENSCH, Jörg. *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik*. Köln – Graz, 1965, s. 201.

Nemecká branná moc mala na základe zmluvy právo v ohraničenej zóne zriaďovať vojenské základne a udržiavať ich obsadené v sile, akú považuje za nevyhnutnú. V zóne boli uplatňované výsostné práva nemeckej vojenskej správy. Slovenská vláda musela poskytnúť pozemky na potrebné vojenské zariadenia a odsúhlasiť bezcolné zásobovanie jednotiek a základní.

K problematike nemeckej ochranej zóny na Slovensku pozri práce: NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana. Pôsobenie Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku v roku 1939. In *Vojenská história*, 2007, roč. 11, č. 4, s. 36-61. ISSN 1335-3314; HRNKO, Anton. Rokovanie o ochrannom pásme a zatahnutie ľudácko-fašistického slovenského štátu do vojny s Poľskom. In *Zborník Múzea SNP 12*, Banská Bystrica, 1987, s. 39-56; HRNKO, Anton. Nemecká vojenská misia na Slovensku 1939-1944. In *História* 3, 2002, č. 3, s. 25-27, ISSN 1335-8316; HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochranej zóny na Slovensku roku 1939. In *Zborník archívnych prací*, XVII, 1967.

²² S konečnou platnosťou sa otázka hranice „Schutzzone“ vyriešila až dohodou z 12. 8. 1939. Západná hranica medzi Slovenským štátom a Protektorátom Čechy a Morava zostala nezmenená. Východná hranica medzi Bratislavou a Novým Mestom nad Váhom bola určená ochrannou zmluvou, a od Nového Mesta nad Váhom smerom na sever sa východná hranica ochranného pásma posunula až k západnému brehu rieky Váh, ďalej pozdĺž západného brehu rieky Kysuca až k hraniciam Poľska. Pozri: NIŽŇANSKÝ, TULKISOVÁ, ref. 21, s. 45.

²³ SNA Bratislava, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 361-364, OKW/Ausl III d. Úlohy pre DMK zo 4. 5. 1939. DMK mala pre Wehrmacht v „Schutzzone“ zabezpečiť aj právo využívať zbrojárske podniky vrátane bezcolného vývozu.

Pri otázke slovenských zbrojoviek zaujala nemecká strana jasné stanovisko. „Zbrojovky podliehajú ako bývalý český majetok tým istým podmienkam ako štátne zbrojovky v Protektoráte a ich využitie je vecou Ríše,“ bolo uvedené v smernici Vrchného veliteľstva nemeckej brannej moci (Oberkommando der Wehrmacht ďalej OKW) z 13. apríla 1939. Škodove závody v Dubnici nad Váhom aj Považskobystrická zbrojovka boli zaistené jednotkami Wehrmachtu, zásoby v ich skladoch boli zhabané a výroba sa dostala pod nacistickú kontrolu.²⁴ V Trenčíne bol zriadený oberlandrát, ktorého hlavnou úlohou malo byť spravovanie Škodových závodov v Dubnici a Považskobystrickej zbrojovky.²⁵

Škodove závody v Plzni aj s pobočným závodom v Dubnici nad Váhom a Zbrojovka Brno s pobočným závodom v Považskej Bystrici sa stali súčasťou koncernu Hermann Göring Werke (ďalej HGW). Nacisti sa zmocnili slovenských zbrojoviek prostredníctvom prevzatia vedenia veľkých koncernov v českých krajinách. Nemci sa už koncom roka 1940 pevne usadili v Prahe vo vedení koncernu Škodových závodov. Cez Škodovku ovládali aj závod v Dubnici.²⁶ Kontrolu závodov si zabezpečili umiestnením štábu nemeckých úradníkov pod vedením splnomocnenca „Beauftragte der Wehrwirtschaftsinspektion“. V Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom to bol dôstojník Puchold a v Zbrojovke v Považskej Bystrici Witt.²⁷

Bolo potrebné vymedziť aj právne postavenie zbrojoviek ako pobočných závodov zahraničných firiem na Slovensku. Na riešenie nostrifikácie sa bratislavská vláda odhodlala až začiatkom roka 1940. Pôvodný zámer zmeniť pobočky na samostatné akciové spoločnosti bol zo strany Nemecka nevyhovujúci, pretože pobočné závody už ovládalo prostredníctvom českých koncernov. Pobočky zahraničných podnikov mali zostať pobočkami, ktoré boli prenajaté novoutvoreným slovenským spoločnostiam. Podľa ustanovení nostrifikačného zákona bola zriadená dňa 9. apríla 1941 reprezentácia spoločnosti pre územie Slovenska so sídlom na mieste výrobného závodu v Dubnici nad Váhom. Firma bola zapísaná ako „Akciová spoločnosť predtým Škodove závody v Plzni, reprezentácia pre Slovensko“ („Aktiengesellschaft vormals Škodawerke in Pilsen, Representanz für die Slowakei“). Boli ustanovení dvaja reprezentanti, a to závodný riaditeľ v Dubnici Karol Husárek,²⁸ a druhým reprezentantom sa stal splnomocnenec pre bezpečnosť závodu Nemeč Paul Kuligowski.²⁹

²⁴ HUBENÁK, ref. 21, dok. 25.

²⁵ JANAS, Karol. *Považské strojárne. Od muničky po ZVL*. Žilina : Knížne centrum, 2009, s. 45. ISBN 978-80-8064-336-2.

²⁶ LIPTÁK, Ľubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom*. Bratislava : SAV, 1960, s. 60.

²⁷ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. MH 1938-1945, šk. 230, č. j. 94/1939. Správa prednostu ZTU v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici Juraja Vodu z 13. 12. 1939.

²⁸ SOA Plzeň, f. GR Škoda Plzeň osobní spisy, zbierka 0448. Osobný spis Karla Husárka. Karel Husárek sa narodil 31. 1. 1893 v Čekoviciach (okres Prostějov) na Morave. Po štúdiu na gymnáziu s maturitou v Prostějove, navštevoval Vysokú školu technickú v Brne. Potom absolvoval Vysokú školu vojenskú, Školu politických náuk a generálsky kurz. Plynule ovládal jazyk francúzsky, nemecký, ruský a čiastočne anglický a čínsky. Po návrate z légií 3. 2. 1920 nastúpil do vojenskej služby ako dôstojník z povolania. Od 12. júla 1939 do 14. decembra 1941 pôsobil ako riaditeľ dubnického závodu. Po odvolaní z Dubnice bol pridelený k Hlavnému technickému riaditeľstvu v Prahe a mal za úlohu sledovať vývojové práce vo fyzikálnom a strojnóm výskume. Na danom poste zotrval až do konca vojny. Po vojne bol obvinený, že vstúpil do služieb nemeckého zbrojného priemyslu, pre nedostatok dôkazov bol ale po 14-mesačnom zaistení prepustený na slobodu.

²⁹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 38. Reprezentácia pre Slovensko.

Dňa 3. 3. 1942 správna rada podniku menovala nových reprezentantov podniku pre Slovensko, a to: Franz Sonnewend (závodný riaditeľ podniku), Benno Stahnke (reprezentant firmy Reischwerke A. G. für Waffen und Maschienenbau Hermann Göring) a Alexander Vyskočil (hlavný odborový radca MH v Bratislave).

Do Škodových závodov v Dubnici nad Váhom prišla už 31. marca 1939 nemecká komisia z Berlína pod vedením generála Franza Barckhausena.³⁰ Zástupcom ríšskej armády bolo predložené memorandum o situácii v dubnickom závode, na základe ktorého sa mali odstrániť závažné ťažkosti v prevádzke podniku. Jedným z bodov bolo zabezpečenie bezcolného styku na dovoz potrebných materiálov, polotovarov, ale aj hotových výrobkov medzi dubnickým závodom a závodmi v Protektoráte. Vedenie závodu žiadalo o povolenie exportu hotových zbraní a munície, ktoré sa hromadili v dubnickom závode (vtedajšia situácia predstavovala 150 vagónov munície pripravenej na export) a o viacmesačný vývozný program. Ďalšie body memoranda podávali správu o polohe dubnického závodu, o vojnovom materiáli zabavenom príslušníkmi Hlinkovej gardy, o výstavbe a kapacite výrobných dielní a o financovaní dubnického závodu. Memorandum sa zaoberalo aj otázkou ponechania nenahraditeľných zamestnancov českej národnosti v závode.³¹

V Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom, ktoré vznikli ako pobočný závod českej firmy, pracovalo vysoké percento českých zamestnancov. Vedenie závodu, odborní pracovníci a úradníci boli prevažne českej národnosti, radoví robotníci boli najímaní z Dubnice a okolitých obcí. V súvislosti s prepúšťaním zavineným nedostatkom práce rástla medzi slovenským robotníctvom nespokojnosť. Poukazovalo sa najmä na to, že prepúšťaní robotníci boli len slovenskej národnosti, zatiaľ čo v závode pracovali aj štátni príslušníci z Maďarska a Protektorátu.³² Národnostné rozpory v závode sa vystupňovali až natolko, že 3. januára 1940 ich prišla vyšetriť mimoriadna vládna komisia na čele s generálnym tajomníkom HSES Jozefom Kirschbaumom.³³ Keďže kvalifikovaných slovenských zamestnancov bol stále nedostatok, v Dubnici aj naďalej zostala početná skupina českých pracovníkov.

Napriek zániku ČSR, Škodove závody aj po 14. marci 1939 naďalej pokračovali na rozpracovanej objednávke zbraní a munície od MNO bývalej ČSR, keďže nemecká armáda sa zaviazala prevziať tie zákazky, ktoré budú dokončené do 1. januára 1940.³⁴ Už 27. apríla 1939 bolo z dubnického závodu odoslaných 12 vagónov munície do Truppenübungsplatz Neuhammer a ďalších 5 vagónov do továrne Zieglerův důl v Nýřanoch.³⁵

³⁰ Generál Franz Barckhausen predtým ako sa stal vedúcim Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku, pôsobil od 15. 3. 1939 do 1. 5. 1939 ako zástupca OKW v závodoch Škoda Plzeň. Pozri: CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939-1945*. Bratislava : VHÚ, 2013, s. 16-17. ISBN 978-80-89523-20-7.

³¹ SOA Plzeň, f. GR Dubnice, šk. 3. Memorandum über das Werk Dubnica n/V. (1. Örtliche Situation des Werkes in Dubnica, 2) Verkehr unserer Unternehmen im Protektorate mit dem Werk in Dubnica, 3) Ausfuhr von Material, Halbfabrikaten und Munitionsverschlagen nach Dubnica, 4) Ausfuhr von Explosivstoffen, Pulver und Patronenhülsen nach Dubnica, 5) Ausfuhr von Initiatoren nach Dubnica, 6) Expedition der fertigen Munition und Geschütze aus Dubnica, 7) Übernahme von Geschützen und Munition in den Werkstätten, 8) Übernahme von Geschützen und Munition durch Schiessproben, 9) Von den Hlinka - Garden beschlagnahmtes Material, 10) Fertigbau des Werkes in Dubnica für die Erreichung der Kapazität laut Zusammenstellung von 23. 3. 1939, 11) Finanzielle Situation des Werkes Dubnica).

³²SNA Bratislava, f. MH 1938-1945, šk. 234, č. j. 540/1939. Zápisnica spísaná s Prošňanským Jozefom, Hochom Štefanom a Nosálom Michalom ohľadne prepúšťania zamestnancov Škodových závodov v Dubnici nad Váhom.

³³SOA Plzeň, f. GR Dubnice, šk. 5. Werk Dubnica-Beschwerden gegen die Werksleitung-Untersuchungskommission.

³⁴ SOA Plzeň, f. GR Dubnice, šk. 3, č. j. 302/1939. Správa z 1. 7. 1939 o návšteve nemeckých dôstojníkov (plk. König a mjr. Loebbe) v dubnickom závode.

³⁵ SOA Plzeň, f. GR Dubnice, šk. 4. Expedícia streliva do Nemecka – správa z dňa 29. 4. 1939.

V rokoch 1939 – 1940 Škodove závody v Dubnici nad Váhom prekonávali značné ťažkosti. Medzinárodné pomery, nedostatok objednávok a celkové obmedzovanie zbrojného priemyslu v slovenskom hospodárstve v tomto období spôsobili pokles výroby a následné prepúšťanie zamestnancov aj v dubnickom závode.³⁶ Útlm vojenskej výroby prežila Dubnica, najmä, vďaka sovietskym objednávkam, ale aj zákazkám na muníciu z krajín ako napr. Turecko, Taliansko, Bulharsko, Rumunsko, Južoslávia či Irán. Na jeseň v roku 1939 dostal dubnický závod objednávku na výrobu delostreleckej munície pre Sovietsky zväz. Bola to munícia pre 210 mm kanón a pre 305 mm húfnicu. Celý priebeh výroby sledovala v Dubnici sovietska komisia. Ku koncu roka 1940 museli členovia komisie opustiť Slovensko. V tom čase už bola objednávka z väčšej časti kompletná. Objednávku na 50 – 60 000 protitankových mín v cene 70 mil. Ks obdržal dubnický závod z Turecka. Pre Južosláviu sa vyrábalo do konca júna 1940 dovedna 20 000 kusov pancierových granátov kalibru 37 mm, pre Taliansko 40 868 časovacích granátov 75 mm, pre Bulharsko 4 000 nárazových a 1 000 pancierových granátov so zapalovačmi a do Rumunska bolo určených 400 kusov nárazových zapalovačov 47 mm.³⁷

Škodove závody v Dubnici nad Váhom mali urýchlene vypracovať MNO aj ponuku na dodávku 10 kusov kanónov 37 mm typ A7 s príslušnými lafetami pre útočnú vozbu, 10 súprav záložných súčiastok pre kanón 37 mm typ A7, 5 000 ostrých pancierových nárazových granátov a 5 000 ostrých nárazových granátov pre kanón 37 mm A7.³⁸ Pre slovenskú armádu bolo v mesiacoch jún – júl 1941 v Škodových závodoch v Dubnici vyrobených 15 012 ostrých nárazových granátov 37 mm. Strelivo bolo odovzdané do muničného skladu ústrednej zbrojnice v Trenčíne. Jedenásť kanónov bolo prevzatých z PÚV v Turčianskom Sv. Martine vo februári a 19 kusov kanónov 37 mm v decembri 1941. Súčasne bolo v Škodových závodoch objednaných 10 008 kusov ostrých pancierových nárazových granátov.³⁹

³⁶ Zbrane a náboje dosiahli v exporte zo Slovenska v roku 1939 dovedna 241 miliónov korún, v roku 1940 to bolo 436 mil. a v roku 1941 iba 151 mil. Pozri: LIPTÁK, ref. 26, s. 130.

³⁷ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945 dôv., šk. 47, č. j. 159 201-159 370/1940. Dovozy a vývozy zbrojného materiálu.

³⁸ Tamže.

³⁹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 45. Kronika Škodových závodov v Dubnici nad Váhom, s. 12-13.

Porovnanie stavu výroby ľahkých a ťažkých poľných húfníc v závodoch v Dubnici nad Váhom a Plzni v rokoch 1939 – 1943⁴⁰

Rok	Húfnice	Závod	Pre Nemecko OKH	Export
1939	105 mm leFH 18	Dubnica	-	-
		Plzeň	-	8
	150 mm sFH 18	Dubnica	-	-
		Plzeň	108	55
1940	105 mm leFH 18	Dubnica	-	-
		Plzeň	-	4
	150 mm sFH 18	Dubnica	-	-
		Plzeň	14	-
1941	105 mm leFH 18	Dubnica	4	-
		Plzeň	76	64
	150 mm sFH 18	Dubnica	7	-
		Plzeň	8	-
1942	105 mm leFH 18	Dubnica	72	-
		Plzeň	38	16
	150 mm sFH 18	Dubnica	69	-
		Plzeň	44	-
1943	105 mm leFH 18	Dubnica	308	-
		Plzeň	-	-
	150 mm sFH 18	Dubnica	4	-
		Plzeň	-	-

Dovedna sa za rok 1939 v dubnickom závode vyrobilo 306 diel (malého kalibra A4 PÚV 278 ks, diel K4 28 ks), v roku 1940 spolu 235 diel (malokalibrových 215 a ťažkých poľných diel 20), v roku 1941 diel 217 (malokalibrových 171, ľahkých poľných diel 34 a ťažkých poľných diel 12).⁴¹

⁴⁰ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť, predtým Škodové závody Plzeň, pobočný závod Dubnica, šk. 48. Fertigungsvergleich vom Jahre 1939 bis 1943 (stav vyrobených húfníc za rok 1943 sa vzťahuje k 1. 10. 1943).

⁴¹ SOA Plzeň, f. GRŠ Škoda Plzeň, šk. 304. Prehľad výroby diel v závodoch Plzeň a Dubnica za rok 1939-1941.

V porovnaní s výrobou v Plzni, kde sa v roku 1939 vyrobilo dovedna 978 diel (597 malého kalibra, 152 pevnostných diel, 16 ľahkých poľných diel, 124 ťažkých poľných diel, 76 Flak, 13 ťažkých diel) v roku 1940 dovedna 1 212 diel (745 malého kalibra, 75 pevnostných diel, 304 ľahkých poľných diel, 66 ťažkých poľných diel, 5 Flak, 14 ťažkých diel a 3 námorné delá) a v roku 1941 dovedna 1 514 diel (756 malého kalibra, 478 ľahkých poľných diel, 8 ťažkých poľných diel, 163 Flak, 22 ťažkých diel a 87 námorných diel).

Závod pracoval na objednávkach vojnového materiálu, predovšetkým pre nemeckú brannú moc. Na základe zmluvy o brannom hospodárstve „Wehrwirtschaftsvertrag,“ prijatej 30. januára 1940, pripadlo 25 najdôležitejších slovenských podnikov uvedených v zozname pod nemeckú kontrolu.⁴² Slovenská vláda sa zaviazala plynule zabezpečovať dodávky pre Nemecko a na požiadanie v prípade potreby zvýšiť výrobnú kapacitu podnikov, postarať sa o pridelenie dostatočného množstva pracovných síl a o bezpečnostnú ochranu. Bol povolený bezcolný dovoz surovín, polotovarov a hotových výrobkov z Nemecka a Protektorátu, ak boli určené pre potreby nemeckého vojnového hospodárstva. V porovnaní s predchádzajúcimi zmluvami (ochranná zmluva a zmluva o ochrannom pásme) išlo o výraznejšie podriadenie sa nacistickému Nemecku.⁴³

Nemecké vládne orgány mohli zadávať vybraným závodom slovenského branného hospodárstva objednávky pre potreby nemeckej vojnovéj výroby podľa osobitných hospodárskych zmlúv. Najskôr boli podniky riadené nemeckým dôstojníkom pre vojnové hospodárstvo a od roku 1943 Nemeckou hospodárskou komisiou pre Slovensko „Deutsche Industriekommission Slowakei“ (ďalej DIKO).⁴⁴

Podniky boli financované na základe platobných príkazov z Nemecka, ktoré preplácala Slovenská národná banka bez zodpovedajúceho krytia. Zatiaľ čo prevádzka považských zbrojoviek sa uhrádzala cez Interimskonto, financovanie ďalších podnikov prechádzalo cez Warenkonto a Kapitalkonto.⁴⁵ Na medzištátnom rokovaní v máji 1941 sa obe strany dohodli, že na krytie nákladov, spojených s vybavovaním objednávok pre nemeckú vojenskú správu, bol od 1. júna 1941 Dubnici poukázaný paušál 700 000 mariek, čo predstavovalo

⁴² HUBENÁK, ref. 21, dokument č. 69. Slovenské znenie zmluvy. Podpisaniu dohody predchádzalo viacero slovensko-nemeckých rokovaní (od novembra 1939 do konca januára 1940), hoci postupný priebeh vzhľadom na vojenské ciele nacistického Nemecka môžeme sledovať v podstate už od prijatia ochrannej zmluvy a následne zmluvy o ochrannom pásme. K problematike zmluvy „Wehrwirtschaftsvertrag“ pozri prácu: NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana. Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej zmluvy o vojnovom hospodárstve z 30. 1. 1940. In *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 4, s. 109-125. ISSN 1335-3314; LIPTÁK, ref. 26; SUŠKO, Ladislav. Počiatky hospodárskej exploatacie Slovenska nacizmom (marec 1939 – júl 1940). In *Československý časopis historický*, roč. 25, 1977, č. 5.

⁴³ NIŽŇANSKÝ, TULKISOVÁ, ref. 42, s. 124-125.

⁴⁴ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944-1948*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 47-48. ISBN 978-80-89396-14-6.

DIKO na základe dodatočnej zmluvy k slovensko-nemeckej zmluve o brannom hospodárstve uzavretej 12. 11. 1943 prevzala podstatnú časť kompetencií Dôstojníka pre branné hospodárstvo, a tým aj kontrolu nad vybranými najdôležitejšími podnikmi. DIKO podliehalo Zbrojnému úradu Ríšskeho ministerstva pre zbrojenie a vojnovú výrobu a na území Slovenska nemeckému generálovi pri MNO Slovenskej republiky. Na podklade verbálnej nóty nemeckého vyslanectva z 20. 11. 1944 sa jej kompetencie podstatne rozšírili. Mala ako poradný orgán slovenskej vláde tlmočiť hospodárske požiadavky Nemecka a rozširovať sústavu podnikov dôležitých pre vojnové hospodárstvo v spolupráci s Najvyšším úradom pre zásobovanie (NÚZ).

⁴⁵ HALLON, Ľudovít. *Slovensko v hospodárskom priestore Nemecka 1939-1945 (Medzivládne rokovania)*. Rukopis, s. 15. Už v rokoch 1939-1940 sa za účelom zúčtovania slovensko-nemeckého platobného styku vytvoril systém clearingových účtov, z ktorých medzi hlavné patrili Warenkonto, Interimskonto, Arbeiterlohnernsparnisse – konto a Kapitalkonto. Mali slúžiť na zúčtovanie obchodu, financovanie zbrojných dodávok a tiež pobytu nemeckých jednotiek a zástupcov nemeckej brannej moci na Slovensku, na transfery miezd slovenských robotníkov z Ríše a na zúčtovanie obchodného styku s Protektorátom.

8 100 000 Ks mesačne. Neskôr bol ako málo dostačujúci zvýšený na 1 mil. mariek, čo bolo v prepočte 11 570 000 Ks.⁴⁶ V rokoch 1940 – 1945 bolo na tento účel vydaných 4249 mil. Ks, z toho len pre Škodove závody v Dubnici 1916 mil. Ks.⁴⁷

Dubnický závod pod priamym nemeckým vedením v rokoch 1941/1942 – 1945

Po zastavení nemeckého postupu na východnom fronte v zime 1941/1942 sa ukázalo, že potreby východného frontu značne prevyšovali nemecké predpoklady. Na prelome rokov 1941/1942 sa začínala prejavovať aj v slovenskom priemysle orientácia na zvyšovanie produkcie zbrojných materiálov. Neustále stupňovanie sa nárokov na vojnovú výrobu spôsobilo podriaďovanie záujmov celého priemyslu a hospodárstva výrobe zbraní a munície. Výroba zbraní dosahovala na vtedajšie pomery v slovenskom priemysle závažné rozmery. Škodove závody v Dubnici nad Váhom sa postupne stali najväčším zbrojárskym podnikom na Slovensku vyrábajúcim pre potreby nemeckej armády.

Zásadná zmena v riadení podniku nastala koncom roka 1941. Závodného riaditeľa Karola Husárka preložili do Prahy a za jeho nástupcu bol určený brniansky Nemeč Franz Sonnewend. S platnosťou od 1. januára 1942 bol menovaný za závodného riaditeľa v Dubnici nad Váhom, a miestoriaditeľom sa stal Jozef Vyskočil.⁴⁸ Technického vedúceho závodu Jozefa Floriána rok po menovaní nového závodného riaditeľa nahradil sudetský Nemeč Jozef Wolf, ktorý sa zároveň stal aj zástupcom riaditeľa a v danej funkcii pôsobil až do apríla 1945. Značne rozšírenou výrobnou-administratívnou agendou v Dubnici poverili Friedricha Jacobyho, ktorý bol menovaný za obchodného riaditeľa. Vedenie závodu a vedúci zamestnanci boli postupne nahradení odborníkmi nemeckej národnosti. Dubnický závod sa tak dostal pod priame nemecké vedenie, v ktorom zotrval až do zničenia závodu ustupujúcou nemeckou armádou v apríli 1945.

Za účelom jednotného riadenia Škodových závodov v Plzni a Zbrojovky Brno bola nariadením ríšskeho maršala Hermanna Göringa dňa 7. júna 1942 založená v Berlíne Waffen – Union Skoda Brün, s. r. o. Závody boli vyňaté z Reichswehrke Hermann Göring. Toto opatrenie značne zjednodušilo riadenie jednotlivých zložiek koncernu.⁴⁹ Spoločnosť mala

⁴⁶ VANĚK, SUŠKO, ref. 1, s. 72.

⁴⁷ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. I. díl období 1918-1945*. Brno : DOPLNĚK, 2004, s. 524. ISBN 80-7239-147-X.

⁴⁸ SOA Plzeň, f. GR Škoda Plzeň osobní spisy, zberka 0449. Osobný spis Franza Sonnewenda. Pracovná zmluva z 20. októbra 1941.

Franz Sonnewend bol pôvodným menom Franz Ribniczek. Meno Sonnewend prijal až pred nástupom do Dubnice. Narodil sa 15. 7. 1902 v Brne. Základnú školu navštevoval v Brne, gymnázium v Brne a vo Viedni. V roku 1926 dokončil štúdium na Nemeckej technickej vysokej škole v Brne. Dňa 1. januára 1927 nastúpil už ako inžinier do Vítkovicej banskej a hutnej spoločnosti. Na konci marca 1933 odišiel zo spoločnosti a pracoval do konca roka v Maschinenfabrik A. S. v Brne. Dňa 1. júna 1939 nastúpil ako zástupca riaditeľa do Moravsko-sliezskej vagónky v Studénke. Keď sa začala vojna, pracoval ako dôstojník vojenského preberacieho orgánu v ASAP (Akciová spoločnosť pro automobilový průmysl) v Mladej Boleslavi. V novembri 1940 bol nasadený ako zmocnenec ríšskeho ministra pre zbrojenie a muníciu v Sudetskej župe. Bol príslušníkom zbraní SS a fanatický prívrženec Hitlera. Do Dubnice prišiel s cieľom zriadiť zo závodu jednu z hlavných zbrojných základní Ríše.

⁴⁹ JANAS, ref. 25, s. 50-53.

na starosti aj správu akcií Škodových závodov. Začiatkom roka 1943 bol akciový kapitál Škodových závodov rozdelený nasledovne:

1. Brnenská zbrojovka	210 000 K
2. Waffen – Union Skoda Brün	144 818 K
3. Konstruktiva	24 000 K
4. Pražská úverová banka (predtým Anglobanka)	20 000 K
5. Živnostenská banka	18 000 K
6. Agrárna banka	8 000 K
7. Eskontná banka	5 000 K
8. Zvyšok (rozptýlené akcie)	257 682 K ⁵⁰

Po zmene akciových pomerov v Škodových závodoch a v súvislosti so zvyšujúcimi sa nemeckými požiadavkami na zbrojnú výrobu a prijímaním početných nemeckých objednávok sa kompletne využila kapacita výrobných dielni dubnického závodu a bolo potrebné prikrčiť aj k jeho rozširovaniu. Koncom roka 1942 sa začala výstavba novej výrobnéj haly - Hala II.⁵¹ Riaditeľ závodu Franz Sonnewend vypracoval plán ďalšieho značného rozširovania, ktoré sa malo uskutočniť v dvoch etapách. Základy výrobnéj haly – Haly III boli dokončené v septembri 1943 a pokračovalo sa v stavbe jej železobetónových múrov. Program výstavby dubnického závodu (nazvaný KOS), ešte rozšírený na základe nacistických požiadaviek, bol prerokovaný na schôdzi nemecko-slovenského vládneho výboru v polovici septembra 1943. Od uskutočnenia plánu sa napokon upustilo s odôvodnením, že plánovaná výroba bude umiestnená mimo Slovenska.⁵²

V roku 1943 bol dubnický závod zaťažený viacerými priamymi objednávkami, z ktorých medzi najvýznamnejšie patrili objednávky na: 2 200 predných a zadných duší pre hlavne 88 mm protiletadlového kanóna vz. 37, 2 200 predných a zadných nastavcov hlavni 88 mm protiletadlového kanóna vz. 37, 1524 ľahkých poľných húfnic vz. 18 a 600 ťažkých poľných húfnic vz. 18.⁵³ Objedávka na 600 ťažkých poľných húfnic bola neskôr navýšená na dvojnásobný počet kusov. V dubnickom závode sa pre nemeckú armádu v roku 1941 vyrobili 4, v r. 1942 už 72 a v r. 1943 dovedna 308 ľahkých poľných húfnic vz. 18. Ťažkých poľných húfnic sa vyrobilo v roku 1941 spolu 7, v roku 1942 už 69 a do októbra 1943 ďalšie 4 kusy. Dubnický závod dodával nemeckej armáde aj muníciu 75 – 88 mm, 90 – 105 mm a 120 – 150 mm kalibra.⁵⁴ Zo slovenských zbrojárskych závodov dostala nacistická armáda v roku 1941 dovedna tovar za 298 miliónov, v roku 1942 za 566 miliónov a v roku 1943 už za viac ako jednu miliardu korún.⁵⁵

⁵⁰ KRÁL, Václav. *Otázky hospodárskeho a sociálneho vývoje v českých zemích 1938-1945* II. diel. Praha : Č-SAV HÚ, 1958, s. 96-97.

⁵¹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 27. Výstavba Haly II.

⁵² SOA Plzeň, f. GR Škoda Dubnice, šk. 5, č. j. 2065/1943. Werk KOS; pozri tiež VANĚK, SUŠKO, ref. 1, s. 147-151.

⁵³ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodové závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48.

⁵⁴ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodové závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Fertigungsvergleich vom Jahre 1939 bis 1943.

⁵⁵ LIPTÁK, ref. 26, s. 131.

Výroba súčiastok munície v dubnickom závode v rokoch 1939 – 1943⁵⁶

Kaliber	1939	1940	1941	1942	1943
75 – 88 mm	-	-	19 913	391 226	192 768
90 – 105 mm	-	95 180	70 527	15 140	-
120 – 150 mm	-	-	203	107 765	145 901

Napriek tomu, že rok 1943 predstavoval určitý vrchol rozvoja slovenského priemyslu a začiatkom roka 1944 začala celkovo priemyselná výroba upadať, slovenský zbrojársky priemysel práve naopak zaznamenal svoj najväčší rozmach. V októbri 1943 sa centralizovalo nemecké hospodárske vedenie a celá nemecká výroba bola sústredená do rúk ríšskeho ministra Alberta Speera. Civilná výroba musela ešte viac ustúpiť rozširujúcej sa zbrojnej výrobe.⁵⁷ Ríšsky minister pre zbrojenie a vojnovú výrobu Albert Speer vystupňoval zbrojársku výrobu v priebehu roka 1944 do extrémnych rozmerov. Zbrojná výroba vzrástla až na viac ako trojnásobok v letných mesiacoch v roku 1944.⁵⁸

S pokračujúcou vojnou stúpala nemecký záujem o závod v Dubnici nad Váhom. Dňa 27. marca 1944 pri príležitosti dohotovenia stého kanóna si dubnický závod prišiel obzrieť zástupca ríšskeho ministra pre zbrojenie Karl – Otto Saur. Predniesol príhovor, v ktorom sa zamestnancom závodu poďakoval za ich vzornú prácu.⁵⁹

Umiestnenie podniku na území Slovenska zvyšovalo jeho význam najmä v súvislosti s bombardovaním nemeckého územia a nemeckých zbrojárskych fabrík. Závod v Dubnici bol vzdialený od nepriateľských leteckých základní a mal v podzemnej časti vybudované a značne chránené výrobné dielne. Škodove závody v Dubnici nad Váhom sa koncom roka 1943 a v priebehu roka 1944 rozrástli do obrovských rozmerov ďalším rozširovaním a presunom výroby z nemeckých bombardovaných závodov. Rozsiahle investície a prevádzkové náklady v Dubnici v jesenných mesiacoch 1944 dosiahli až 307 mil. Ks.⁶⁰

S rozširujúcou sa výrobou, náborem nových pracovných síl a presunom výroby bombardovaných nemeckých podnikov a ich pracovníkov stúpala zamestnanosť Škodových závodov v Dubnici nad Váhom. Zatiaľ čo v januári 1942 pracovalo v závode 4 415 zamestnancov (3 791 robotníkov, 624 úradníkov), v januári 1943 už dovedna 5 946 zamestnancov (5 200 robotníkov, 746 úradníkov).⁶¹ V januári 1944 už počet zamestnancov Škodových

⁵⁶ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodové závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Meldung über Lieferstand im Monat Gerät (Juli 1944 – März 1945).

⁵⁷ Budovateľ, 1943, roč. 5, č. 42, s. 4. Prevažia zbrojnej výroby. Vedenie celej nemeckej výroby sústredené v rukách ríšskeho ministra Speera.

Dovtedy vládla vo vedení nemeckej výroby dvojkoľajnosť. Ríšskemu ministrovi Albertovi Speerovi podliehala celá oblasť zbrojnej výroby, ktorú usmerňoval prostredníctvom výborov a kruhov zriadených začiatkom roka 1942. Ríšsky minister hospodárstva Walter Funk mal na starosti vedenie celej civilnej výroby. Na základe nariadenia z októbra 1943 bol Albert Speer poverený vedením celej nemeckej výroby. Jeho titul ríšsky minister pre zbrojenie a muníciu bol zmenený na ríšsky minister pre zbrojenie a vojnovú výrobu. Centralizácia mala odstrániť kríženie kompetencií oboch ministerstiev.

⁵⁸ PRŮCHA, ref. 47, s. 421.

⁵⁹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 45. Kronika Škodových závodov v Dubnici nad Váhom, s. 38.

⁶⁰ HALLON, SABOL, FALISOVÁ, ref. 44, s. 55.

⁶¹ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945 dôv., šk. 222, č. j. 39-5/3, šk. 356, č. j. 54- 1/1-5. Správa vojenského dozorného úradu v Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom o stave zamestnancov.

závodov v Dubnici nad Váhom presiahol 10 000.⁶² Najvyšší stav bol zaznamenaný koncom 11. závodného mesiaca⁶³ 1944, keď v závode pracovalo až 18 227 zamestnancov (17 130 robotníkov, 1 097 úradníkov).⁶⁴

Do Dubnice bola zo západného Nemecka zo zbombardovanej továrne Bochumer Verein für Gussstahlfabrikation presunutá výroba 88 mm protiletadlového kanóna. Dubnica dovtedy vyrábala len hlavne pre tieto kanóny. Dovedna mal dubnický závod vyrobiť 400 kusov 88 mm Flak 41. Mesačne sa vyrábalo 20 – 30 kanónov.⁶⁵ Dubnica prevzala od Bochumskej továrne aj objednávky súčiastok torpéd pre námorníctvo a letectvo. Pre námorníctvo vyrábala pohonný stroj Gt 12 a tlakovú nádobu Gt 12. Mesačný výkon bol stanovený na 100 kusov pohonných strojov a 50 kusov tlakových nádob. Pre letectvo bola prevzatá objednávka na vzdušné kotly (T-Kessel) Gt 36.⁶⁶ V septembri 1943 sa začalo s výrobou delostreleckých súčiastok a lodnej munície v Hale II. Keďže bolo potrebné zabezpečiť aj ďalšie priestory pre výrobu, prišlo sa k výstavbe Haly III.⁶⁷

Po zničení viedenskej továrne firmy FOW (Flugmotorenwerke Ostmark Wien) spojeneckými lietadlami, rozhodol ríšsky minister pre zbrojenie a vojnovú výrobu Albert Speer o premiestnení výroby leteckých motorov do Škodových závodov v Dubnici nad Váhom. Komplikácie nastali najmä ohľadne zaistenia priestorov. V mesiacoch marec až máj 1944 boli stroje na mechanické opracovanie striel z M I premiestnené do Viedne – Viener Neudorf a stroje na výrobu zapaľovačov z oddelenia M II do Brna. Stroje na výrobu diel boli premiestnené z oddelenia M III sčasti do nadzemnej haly, sčasti do iných závodov. Čiasťočne bola výroba kanónov presťahovaná aj do Zbrojovky v Považskej Bystrici. Na miesto premiestnených strojov boli dovezené stroje z firmy FOW na výrobu súčastí leteckých motorov typu 603A a B, ktoré obsadili podzemné výrobné dielne závodu.⁶⁸

⁶² ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 45. Stav zamestnancov 1944. (Diagramy).

⁶³ Závodný rok Škodových závodov bol zložený z 13 závodných mesiacov a každý závodný mesiac mal 4 závodné týždne.

⁶⁴ SOA Plzeň, f. GR VAR, šk. 67 a 68. Štatistiky závodov koncernu Škoda - mzdy, stav, zamestnanosť za rok 1944.

⁶⁵ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Meldung über Lieferstand im Monat Gerät (Juli 1944 – März 1945).

⁶⁶ Tamže.

⁶⁷ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 45. Kronika Škodových závodov v Dubnici nad Váhom, s. 30-32.

⁶⁸ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 41. Správa o výrobe v závode za nemeckej okupácie.

Výroba diel a pohonného stroja Gt 12, tlakovej nádoby Gt 12 pre námorníctvo a vzdušných kotlov Gt 36 pre letectvo v mesiacoch júl 1944 – marec 1945⁶⁹

Mesiace 1944 – 1945	Júl	Aug.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.	Jan.	Feb.	Mar.
Výroba	Počet vyrobených kusov								
88 mm Flak 41	20	29	23	29	30	23	27	20	24
105 mm leFH 18	66	36	30	56	50	50	38	18	50
150 mm sFH 18	129	84	112	132	150	45	131	-	-
T-Maschinen Gt 12	71	110	52	113	40	39	98	29	-
T-Kessel Gt 12	42	40	36	60	86	40	54	34	22
T-Kessel Gt 36	127	230	50	-	-	-	-	-	-

V priebehu roka 1944 sa vojenský konflikt rozšíril aj na územie Slovenska, ktoré dovtedy nebolo priamo postihnuté bojovými operáciami. Spojenecké lietadlá bombardovali aj vytyčené ciele na Slovensku. V apríli až máji 1944 bola zriadená pri Škodových závodoch v Dubnici protilietadlová obrana pozostávajúca z 3 batérii. Jej veliteľom sa stal stot. del. Juraj Hintenbuchner.⁷⁰

V prvom období spojeneckých náletov od júna do septembra 1944 bola dňa 7. júla 1944 okolo 12. hodiny bombardovaná továreň Škodových závodov v Dubnici nad Váhom. Pri bombardovaní prišlo o život 16 zamestnancov, najmä nemeckej národnosti a ďalších 40 ľudí bolo zranených. Nálet zasiahol Halu II, kde však nespôsobil väčšie škody. Zničená bola stolárska dielňa, nová kantína, 2 baraky v robotníckej kolónii, nemecká ošetrovňa, úplne zhorel sklad firmy Konstruktíva a bola narušená sieť prívodu elektrickej energie a vody. Podzemná časť závodu naplno zasiahnutá 13 bombami zostala nepoškodená. Na továreň bolo zhodnených približne 120 až 300 kg vážiacych bômb. Vzhľadom na rozsah závodu továreň utrpela iba menšie finančné a materiálne straty. Protilietadlové delostrelectvo v Dubnici niekoľkokrát na lietadlá vystrelilo. Jeden člen posádky z lietadla vyskočil a následne bol zaistený miestnou žandárskou stanicou. Následkom leteckého útoku riaditeľ závodu Franz Sonnewend dňa 10. júla 1944 hlásil až 25 – 30 % absenciu zamestnancov.⁷¹ Vedenie podniku muselo použiť mimoriadne donucovacie prostriedky vo forme pokút alebo väzenia, aby zabezpečilo pravidelnú dochádzku zamestnancov do práce.

Ďalšie, pravdepodobne núdzové, bombardovanie zažili Škodove závody v Dubnici 16. januára 1945. Sovietske lietadlá zhodili niekoľko bômb na závod v priestore medzi Blokom a Údolím. Vážnejšie škody neboli spôsobené.⁷²

⁶⁹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodové závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Meldung über Lieferstand im Monat Gerät (Juli 1944 – März 1945).

⁷⁰ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 45. Kronika Škodových závodov v Dubnici nad Váhom, s. 40.

SNA Bratislava, f. Zbierka SNP, šk. 15, č. j. 1009/1945. Po obsadení Trenčína a Trenčianskej Teplej nemeckou okupačnou armádou a jej očakávaným príchodom do Dubnice mužstvo batérii zničilo hlavne protilietadlových kanónov, aby sa nedostali do nemeckých rúk. Ozbrojení ľahkými guľometmi a ručnými granátmi sa snažili nadviazať spojenie s vyšším veliteľstvom a obdržať ďalšie rozkazy. Keď sa im spojenie nepodarilo uskutočniť, väčšina sa preobliekla do civilu a rozišla sa do svojich domovov. Malý zvyšok bol po niekoľkých dňoch nemeckými vojakmi odzbrojený.

⁷¹ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945 dôv., šk. 58, č. j. 77 ½. Hlásenie vojenského dozorného úradu v Dubnici o bombardovaní Škodových závodov v Dubnici nad Váhom.

⁷² BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 149.

S postupom spojeneckých vojsk sa zužoval priestor Nemeckej ríše, kde Slovensko zostávalo významným zdrojom surovín a materiálneho zabezpečenia pre potreby nemeckej armády. Obsadením slovenského územia jednotkami nemeckej armády sa začalo obdobie otvoreného drancovania všetkých dostupných ekonomických zdrojov. Trenčín, ktorý sa so svojou početnou vojenskou posádkou mal stať povstaleckým ohniskom na Považí, nesplnil očakávania. Dňa 1. septembra 1944 nemecké jednotky obsadili Trenčín bez boja.⁷³ Dôsledkom bol ďalší postup nemeckej armády bez väčších komplikácií. Jedným z jej hlavných cieľov sa stali zbrojárske závody v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici.

Medzitým 9 nemeckých vojakov uzavrelo dubnický závod, kde sa zabarikádovali a nevpustili doň robotníctvo. Už po niekoľkých dňoch však bola Dubnica obsadená a Nemci v závode zriadili silnú posádku.⁷⁴ V Škodových závodoch sa začalo opäť pracovať. Veľké výrobné kapacity a obrovské zásoby zbraní boli pre Povstanie stratené.⁷⁵ Škodove závody v Dubnici nad Váhom aj naďalej nerušene vyrábali pre potreby nemeckej armády.

Napriek okupácii sa aj v dubnickom závode objavila ilegálna činnosť. Sabotáže robotníkov brzdili výrobu. Z frontu prichádzali správy, že pri výstrele predčasne vybuchujú strely v delových hlavniach, robotníci spomaľovali prácu a zámerne vyrábali nepodarky. Za disciplinárne priestupky ich vojenský dozor posielal do väznice zriadenej priamo v závode.

V snahe o konsolidáciu pomerov prehovoril dňa 7. októbra 1944 Ferdinand Ďurčanský na schôdzi miestnej skupiny Združenia priemyslu, živnostníctva a peňažníctva k robotníkom o potrebe dobrej práce pre národnú pospolitosť a víťazstvo tretej ríše.⁷⁶ Za sabotáž bol vojenskou správou závodu vymedzený trest smrti. Poprava sa aj uskutočnila. Dňa 15. novembra 1944 obesili na výstrahu robotníka Jána Pätoprstého. Príčinou bolo obyčajné poškodenie meracieho prístroja. Popravu sledovalo povinne zhromaždených 500 – 700 robotníkov.⁷⁷

V horách na okolí Dubnice nad Váhom, Zliechova, Pružiny a Ilavy sa už v polovici augusta začali objavovať početnejšie partizánske skupiny.⁷⁸ Výpadmi, ničením tratí a ohrozovaním transportov spôsobovali trvalý nepokoj aj v dubnickom závode. Hneď v prvých dňoch po vyhlásení SNP odišlo viacero zamestnancov závodu do povstaleckej armády, ale

⁷³ JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend*. Bratislava : Obzor, 1990, s. 234-235. ISBN 80-215-0077-8.

Trenčianska vojenská posádka sa nezapojila do bojov s nastupujúcimi nemeckými okupačnými jednotkami. Jej veliteľ Jozef Zadžora po vyhlásení SNP odišiel 29. 8. 1944 spolu s majorom Jozefom Tóthom do Banskej Bystrice. Trenčín zostal bez vojenského veliteľa, Povstanie tu nemal kto viesť. Dôstojníci len nečinne čakali, čo sa bude odohrávať ďalej. Povstalecká akcia v Trenčíne úplne stroskotala.

⁷⁴ SNA Bratislava, f. Zbierka SNP, šk. 15, č. j. 1009/1945.

⁷⁵ KAMENEC, Ivan. Výroba vojenského materiálu v čase Slovenského národného povstania. In *Zborník Múzea Slovenského národného povstania*, roč. 2, 1977, s. 120-132.

⁷⁶ BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 148.

⁷⁷ ŠA Bytča, f. Okresný ľudový súd Ilava (1945-1947), šk. 6, č. j. 7/1947. Obvinenie Filipa Schöna – kontrolóra stráží v Škodových závodoch v Dubnici za účasť na poprave robotníka Jána Pätoprstého. Popravu spomína aj: LACKO, Martin. Nacistická poprava v Dubnici nad Váhom. In *Pamäť národa*, roč. 6, 2009, č. 1, s. 56-58. ISSN 1336-6297; HALAJ, Dušan (ed.). *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1990, s. 121. ISBN 80-21-0063-8; PLEVZA, Viliam et al. *Dejiny SNP V*. Bratislava : Pravda, 1984, s. 115.

⁷⁸ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa II. – Župný úrad v Trenčíne 1940-1945, šk. 57, č. j. 2278/1944. Situácie hlásenia o partizánoch a ich činnosti v okresoch Trenčianskej župy.

bo sa pridalo k partizánskym jednotkám. Medzi prvými boli aj menšie skupiny Francúzov, ktoré sa pripájali k partizánskej brigáde Jána Žižku a k jednotke kpt. de Lannuriena. Vo februári 1945 sa uskutočnil jediný hromadný prechod zamestnancov dubnického závodu do Povstania. Išlo dovedna o 186 Francúzov.⁷⁹ Počas SNP sa do odboja zapojilo 350 až 400 zamestnancov Škodových závodov v Dubnici, slovenskej, českej a francúzskej národnosti.⁸⁰

Nemecká odozva na seba nenechala dlho čakať. Dubnica sa stala protipovstaleckou pevnosťou so sídlom jednotky protipartizánskej útočnej trestaneckej brigády SS Dirlwanger. Nemeckej jednotke pomáhal aj novozriadený Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy (ďalej POHG). V dubnickom závode bolo aj vlastné oddelenie nemeckej bezpečnostnej polície Sicherheitsdienst (ďalej SD), ktorá vyšetrovala zamestnancov závodu zo spolupráce s partizánmi.⁸¹ Podkladom bolo hlásenie náčelníka Pohotovostnej skupiny H bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby SS – obersturmbannführera Jozefa Witisku zo dňa 20. septembra 1944 o ozbrojovaní obyvateľstva obcí severne od Trenčína banditmi, s cieľom zaútočiť na závod v Dubnici.⁸² Na začiatku októbra 1944 Nemci však už konštatovali, že aktivita partizánskych skupín v okolí poľavila.⁸³

V areáli Škodových závodov v Dubnici nad Váhom nemecké gestapo popravilo viaceré osoby. Dňa 29. októbra 1944 bolo zo zaisťovacieho tábora v Ilave dopravených 5 osôb do Dubnice nad Váhom, kde boli v chotári Zábreh 4 osoby zastrelené, jednej sa podarilo utiecť. Pri vraždách asistovali aj piati členovia POHG.⁸⁴ Dňa 24. februára 1945 bola zo zaisťovacieho tábora z Ilavy do dubnického údolia gestapom odvečená aj Alžbeta Rossová židovského vyznania. Vojaci ju zastrelili a na mieste pochovali do vopred vykopanej jamy. O štyri dni neskôr stretol podobný osud aj partizána Stanislava Šustu z Ilavy.⁸⁵

Z neďalekého Zaisťovacieho tábora pre Cigánov⁸⁶ v Dubnici nad Váhom bolo dňa 23. februára 1945 dovezených do areálu továrne Škodových závodov v Údolí 26 Rómov.⁸⁷

⁷⁹ HALAJ, Dušan – MONCOL, Ľubomír – STANISLAV, Ján. *Francúzi v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2003, s. 129-132. ISBN 80-89112-02-1.

⁸⁰ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť, predtým Škodove závody Plzeň, pobočný závod Dubnica, šk. 46. Spáva z činnosti Škodovky v Dubnici nad Váhom.

⁸¹ BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 148.

⁸² SUŠKO, Ladislav. *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938-1945. Von München bis Salzburg 1938-1940. Buch 2. Slovensko v jeseni 1944*. Dokumenty. Bratislava : LÚČ, 2008, s. 149. ISBN 978-80-7114-679-7. Dokument 105-S. Hlásenie náčelníka Pohotovostnej skupiny H bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby SS – Obersturmbannführera Jozefa Witisku z dňa 20. 9. 1944 vojenskej spravodajskej služby – odd. C – v Hlavnom úrade ríšskej bezpečnosti a ostatným bezpečnostným úradom.

⁸³ PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko*. Dokumenty. Bratislava : Epocha, 1970. Dokument B, s. 555.

⁸⁴ ŠA Bytča, Pamätná kniha četníckej stanice Dubnica 1924-1948, s. 6.

⁸⁵ ŠA Bytča, Pamätná kniha četníckej stanice Dubnica Škodove závody 1938-1947, s. 60.

⁸⁶ VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945 dôv., šk. 471, č. j. 64-3/3, 1944. Zriadenie Zaisťovacieho tábora pre Cigánov v Dubnici nad Váhom.

Osobitným nariadením MNO pod číslom 776.131-4d-1944 bol zriadený Zaisťovací tábor pre Cigánov v Dubnici nad Váhom. Oficiálne vznikol dňa 2. 11. 1944 na mieste pôvodného pracovného útvaru, ktorý zanikol dňom 15. 11. 1944. V tábore vládli katastrofálne hygienické a zdravotné podmienky. Hoci kapacita tábora bola 300 ľudí, bola viac ako dvojnásobne prekročená. Zaradcov využívali pri opeňovacích prácach v piešťanskom okrese, pri budovaní protiletceckých krytov a na stavbe dubnickej a ilavskej hydrocentrál.

⁸⁷ ŠA Bytča, Pamätná kniha četníckej stanice Dubnica Škodove závody 1938-1947, s. 60.

V tábore už v polovici decembra 1944 prepukol medzi zaradencami škvrnitý týfus, a epidémiu sa nedarilo zastaviť. Situáciu sa rozhodli riešiť Nemci v obave, že sa nákaza rozšíri aj na zamestnancov Škodových závodov. Riaditeľ závodu Franz Sonnewend dal 23. februára súhlas na vykopanie masového hrobu v objekte dubnického závodu v časti Údolie v skupine VII.⁸⁸ Nakazení Rómovia boli zastrelení a pochovaní do vopred vykopanej jamy. Už na druhý deň bola v zaisťovacom tábore zrušená karanténa. Tábor fungoval až do 8. apríla 1945, keď odišli žandári a Rómovia z tábora utiekli.⁸⁹ To už bolo tesne pred príchodom frontových udalostí.

Plánované rozsiahle investície na rok 1945 a rozširovanie výroby v dubnickom závode sa už nepodarilo uskutočniť. Práve naopak, v súvislosti s približujúcou sa sovietskou armádou sa začala evakuácia a ničenie dubnického závodu.

Evakuácia a zničenie závodu

Využívanie zbrojnej výroby na Slovensku pre potreby nemeckej armády bolo zavŕšené v súvislosti s približujúcim sa frontom postupnou evakuáciou a následne ničením vybraných strategických, najmä zbrojárskych podnikov. Program a opis hlavných metód odstavenia ekonomiky zahŕňali smernice DIKO. Skratka ARLZ (Auflockerung, Räumung, Lähmung, Zerstörung), čiže uvoľnenie, vyčistenie, ochromenie a zničenie, predstavovala kľúčové postupy uplatňované nielen voči jednotlivým podnikom, ale aj väčším komplexom, odvetviám a hospodárstvu ako celku.⁹⁰

Nemci prikočili k evakuácii strojného zariadenia, najmä z priemyselných podnikov, ktoré boli pod silným nemeckým vplyvom. S postupnou evakuáciou Škodových závodov v Dubnici nad Váhom sa začalo už v októbri 1944. Stroje na výrobu leteckých motorov (výroba blokov valcov, nosičov prístrojov, kľukových puzdier) s príslušným zariadením a náradím od firmy FOW boli vyvezené do Nemecka do továrne firmy Daimler-Benz Motoren (krycie meno Goldfisch) v Neckarelz. V dubnickom závode sa vyrábali už len určité súčiastky.⁹¹ Odsun strojného zariadenia naberal na intenzite a nemecké požiadavky sa stále zvyšovali. Demontáž a odvoz technických zariadení, surovín a výrobkov zo Slovenska bol legalizovaný dohodou o evakuácii uzavretej 1. februára 1945, pričom vývoz dôležitých strojných zariadení na prelome rokov 1944/1945 spadol plne pod nemeckú kontrolu.⁹²

V januári a vo februári 1945 bola do Plzne prevezená montáž ťažkých poľných húfníc sFH 18. Takmer súčasne prišiel rozkaz na premiestnenie montáže protiletadlových kanónov Flak 41 najskôr do Valtenu, potom do Coburgu a napokon do Plzne. V marci 1945 boli posledné stroje na výrobu súčiastok leteckých motorov (výroba hriadeľov vrtúľ a ložiskových krúžkov) vytrhané a prevezené do Kirchbichl v Tirolsku.⁹³

⁸⁸ ŠA Bytča, pobočka Považská Bystrica, f. Okresný národný výbor (ONV) Ilava (1945-1960), šk. 20, č. j. 1001/1946.

⁸⁹ JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939-1945)*. Bratislava : ÚPN, 2010, s. 92-95. ISBN 978-80-89335-30-5.

⁹⁰ HALLON, SABOL, FALISOVÁ, ref. 44, s. 56.

⁹¹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

⁹² MIČKO, Hospodárske, ref. 20, s. 83.

⁹³ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň, pobočný závod Dubnica, šk. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

Pri poslednej návšteve riaditeľa závodu Franza Sonnewenda v Prahe dňa 23. marca 1945 obdržal od vedenia koncernu príkaz premiestniť prebytočné zásoby na bezpečnejšie miesto. Ďalšia evakuácia výroby dubnického závodu sa na základe rozhodnutia vedenia koncernu už nemala uskutočniť.⁹⁴

Po odchode slovenskej vlády z Bratislavy dňa 29. marca 1945 dostal nasledujúci deň Franz Sonnewend správu od nemeckej priemyselnej komisie DIKO v Bratislave, že bude nariadená evakuácia Dubnice.⁹⁵ Rozkaz evakuovať závod vydal ústne 31. marca 1945 pplk. Einert z hlavného veliteľstva 8. nemeckej armády, ktoré od konca januára 1945 sídlilo v Trenčíne.⁹⁶ Evakuáciu značne sťažila Veľká noc, keď sa väčšina zamestnancov rozišla na sviatky. Problém nastal aj ohľadne zaistenia dopravných prostriedkov, keďže prevládal nedostatok vagónov: „*Mali sme 13 dní na vagónoch naložené 3 batérie Flak 41 a nemohli sme sa dočkať prepravného čísla pre tento transport s tak dôležitými výrobkami z vodcovho núdzového programu.*“⁹⁷ Napokon až na zákrok generálporučíka Olbricha transport v priebehu šiestich hodín odišiel. Časť hotových výrobkov odvážali aj kolóny vojenských áut smerom na Považskú Bystricu a odtiaľ na Moravu.⁹⁸

Z evakuovaného závodu v Dubnici napokon prišlo do Plzne 157 vagónov. Vagóny obsahovali súčasti protiletadlových kanónov Flak 41, ťažkých húfnic sFH 18, rôzne náradie, prístroje, ale aj nábytok, kancelárske zariadenie atď. Vagóny z dubnického údolia smerovali aj do Adamova, kde mala pokračovať výroba munície, do Bohuslavíc a do Prahy. Aj napriek evakuácii zostalo vo výrobných dielňach množstvo materiálu, rôznych strojov a predmetov.⁹⁹

Na Veľkonočnú nedeľu 1. apríla 1945 bola úplne zastavená prevádzka Škodových závodov v Dubnici nad Váhom.¹⁰⁰ V nasledujúce dni sa vyskytli pokusy o rabovanie skladov, na čo riaditeľ závodu Franz Sonnewend niekoľkokrát na pristihnutých jednotlivcov aj vystrelil.¹⁰¹ Všetci okrem zamestnancov nemeckej národnosti boli zo závodu vykázaní. Dňa 4. apríla 1945, keď Franz Sonnewend nariadil odchod zamestnancov, mala Dubnica ešte asi 10 000 robotníkov.¹⁰² Slovenským robotníkom bolo prislúbené vyplatenie mzdy za 2 mesiace. Zamestnanci českej národnosti dostali príkaz odcestovať bez veľkej batožiny transportom do Protektorátu Čechy a Morava, kde im mala byť vyplatená mzda u sesterských firiem.¹⁰³

⁹⁴ Tamže.

⁹⁵ VANĚK, SUŠKO, ref. 1, s. 256.

⁹⁶ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť, predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

⁹⁷ Tamže.

⁹⁸ Tamže.

⁹⁹ SOA Plzeň, f. GR Škoda Dubnice, šk. 5, č. j. 4967/1945. Aufstellung der abgesandten Waggons von Dubnica n/V.

¹⁰⁰ ŠA Bytča, pobočka Považská Bystrica, f. OÚ Ilava, šk. 63, č. j. 349/1945. Oznámenie o zrušení prevádzky v Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom.

¹⁰¹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Správa o zničení závodu v Dubnici nad Váhom z dňa 5. 5. 1945 Karolom Korunkom, hlavným majstrom v závode od 18. 7. 1938.

¹⁰² VANĚK, SUŠKO, ref. 1, s. 179.

¹⁰³ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Správa o zničení závodu v Dubnici nad Váhom zo dňa 5. 5. 1945 Karolom Korunkom.

Nasledujúci deň vo štvrtok 5. apríla 1945 o desiatej hodine ráno opustili závod 2 vlaky s nemeckými zamestnancami. Hoci im boli udelené prednostné prepravné čísla, pre nedostatok lokomotív a upchané trate stáli na stanici v Dubnici až do ďalšieho predpoludnia.¹⁰⁴ Príslušníci miestneho POHG dostali rozkaz na evakuáciu do Nemecka dňa 6. apríla 1945. Dostali sa však len po Horné Srnie, kde ich nemecké vojsko odzbrojilo a ich útvary rozpusťilo.¹⁰⁵

Príkaz na zničenie najväčšieho zbrojárskeho závodu na Slovensku bol vydaný príslušným veliacim generálom. Na základe rozhodnutia prezidenta spoločnosti Škodových závodov Hansa Malzachera¹⁰⁶ malo byť zničenie závodu zastavené, čo oznámil Franzovi Sonnewendovi bývalý dubnický bezpečnostný poverenec Augustín Penco. Riaditeľ závodu mal presvedčiť hlavné veliteľstvo nemeckej armády, aby zmenilo názor. Franz Sonnewend sa pokúšal telefonicky spojiť s ríšskym ministrom Albertom Speerom v domnienke, že vyhodenie závodu nie je nutné a postačujúcim riešením bude ochromenie. Sonnewendova snaha však bola márna a spojenie sa nepodarilo uskutočniť.¹⁰⁷

Napriek želaniu koncernu bol veliacim generálom vydaný rozkaz na zničenie závodu. Rozkaz riaditeľovi závodu oznámil npor. Schnettlage, veliteľ ženijného oddielu 29. armádneho zboru. Táto špeciálna ženijná jednotka bola určená na deštrukčné práce. V piatok 6. apríla popoludní sa prišiel npor. Schnettlage s niekoľkými dôstojníkmi dohodnúť na podrobnostiach zničenia závodu. Haly mali byť zapálené v sobotu 7. apríla, ale pre vykoľajenie vlaku bola blokovaná príjazdová koľaj z Údolia a meškal dovoz trhavín.

Riaditeľ opúšťal závod ako posledný: „*Opúšťal som ako posledný zamestnanec Škodovky s páni Boeckerom a Seifertom v sobotu dňa 7. apríla 1945 o 9:30 Dubnicu. Hovoril som ešte raz s veliteľom ženijnej jednotky v Lednickom Rovnom. Okolo 13. hodiny som mohol pozorovať z Pruského vyhadzovanie dielní v Údolí. O 16:30 som opúšťal Vlársky priesmyk smerom na Brno.*“¹⁰⁸ O ďalšom osude Franza Sonnewenda je známe len to, že po vojne sa stratil v Rakúsku, kde vystupoval pod cudzím menom.¹⁰⁹

Blok, výrobné haly a baraky boli vyhodené do vzduchu v nedeľu dňa 8. apríla 1945. Po týždennej evakuácii najcennejších strojov a zásob nemecké vojsko v dňoch 7. – 8. apríla zničilo 80 % objektov závodu.¹¹⁰ Závod horel takmer týždeň.¹¹¹ Z požiaru skladov horľavín

¹⁰⁴ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica. 18. 4. 1945.

¹⁰⁵ BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 149.

¹⁰⁶ Vo februári 1945 podal Wilhelm Voss demisiu a vo funkcii ho nahradil Hans Malzacher. Ríšskym ministrom Speerom bol postupne menovaný za hlavného šéfa zbrojnej oblasti Oder-Moldau a zbrojného splnomocnenca pre juhovýchod Nemecka so sídlom v Prahe.

¹⁰⁷ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Bericht über die Räumung des Werkes Dubnica, 18. 4. 1945.

¹⁰⁸ Tamže.

¹⁰⁹ VANĚK, SUŠKO, ref. 1, s. 266-267.

Franz Sonnewend sa po odchode z Dubnice najskôr uchýlil do svojej rakúskej vily. Po zostrení vyhľadávania nacistických zločincov sa stratil v Rakúsku pod cudzím menom. Zaviedlo sa proti nemu vyšetrovanie a dostal sa aj na československú listinu vojnových zločincov. Zaistený však nikdy nebol.

¹¹⁰ ŠA Bytča, pobočka Považská Bystrica, f. OÚ Ilava, č. j. 349/1945. Zápisy zo 7. - 8. 4. 1945.

¹¹¹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Správa o zničení závodu v Dubnici nad Váhom zo dňa 5. 5. 1945 Karolom Korunkom.

v Plzni spojeneckým náletom dňa 25. 4. 1945, v Adamove deštrukciami nemeckej brannej moci, elektrotechnický závod v Brne bol úplne zničený pri bojových akciách a ťažko poškodený bol aj závod Mladá Boleslav. Nepoškodené zostali závody Smíchov, Hradec Králové, Plotička a Hrádek.

v Údolí sa zapálil aj okolitý les a horel až za Trenčianskymi Teplicami. Z výrobných hál a objektov zostali prevažne iba ruiny. Úplne bola zničená časť závodu v Údolí a povrchové haly mechanických dielní. Podzemné dielne zostali z väčšej časti neporušené, výbuchom bola zničená len časť nad strojovňou a lisovňou, požiarom časť nárad'ovne. Z celkového počtu 1 850 nainštalovaných strojov bolo 640 zničených.¹¹² Škodové závody v Dubnici utrpeli podľa odhadu škody za takmer 700 mil. Kčs.¹¹³

Dňa 7. apríla 1945 začala sovietska armáda z dedín Dolná Poruba a Omšenie ostreľovať Dubnicu. Nemci zadržali jej postup na 3 týždne až do 27. apríla, keď vyhodili do vzduchu všetky dubnické mosty a stiahli sa do továrne. Dubnica bola oslobodená 28. apríla 1945 o 7. hodine ráno sovietsko-rumunskou armádou.¹¹⁴ V troskách továrne sa ešte do večera ukrývali Nemci, ale potom po krátkom boji ustúpili cez Ilavu za Váh.¹¹⁵

Čo nebolo v závode zničené ustupujúcimi nemeckými vojakmi, na to si ako na vojnovú korisť robila nárok sovietska armáda. Závody Škodovky v Dubnici, Brne, Adamove a Poličke boli považované za nemecké a majetok bol zabavovaný. Hoci za vojnovú korisť mal byť považovaný len nemecký majetok, mnohé stroje boli skompletizované z nemeckých súčiastok a po ich odmontovaní sa stali nepoužiteľnými. Z 1 200 strojov (aj vrátane strojov firmy FOW), ktoré zostali v dubnickom závode, len 170 z nich bolo majetkom Škodových závodov. Pri zvyšku pokračovala demontáž a evakuácia sovietskymi vojakmi.¹¹⁶ V dubnickom závode ruská trofejní komisia zabavovala až do konca roka 1945 ríšsko-nemecký majetok presťahovaný z Bochumu a Rakúska.¹¹⁷

Najväčší podiel na vojnových škodách malo práve systematické ničenie zbrojárskych závodov. Na rozdiel od Považskobystrickej Zbrojovky, ktorá zostala vojnovými udalosťami takmer nedotknutá, Škodove závody v Dubnici nad Váhom boli Nemcami kompletne podminované a zničené.¹¹⁸ Definitívne sa tak skončilo obdobie ovládnutia závodu nacistickým Nemeckom a jeho výroby výlučne pre potreby nemeckej brannej moci.

¹¹² ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Popis stavu závodu v Dubnici nad Váhom po zničení.

¹¹³ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Zápisnica zo zasadnutia zboru povereníkov SNR z dňa 12. 7. 1945.

Podľa neskorších údajov mali škody spôsobené dubnickej zbrojovke dosiahnuť až 1200 mil. Kčs pozri tiež HALLON, SABOL, FALISOVÁ, ref. 44, s. 66.

¹¹⁴ ŠA Bytča, Pamätná kniha četníckej stanice Dubnica Škodove závody 1938-1947, s. 8.

¹¹⁵ BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 149-150.

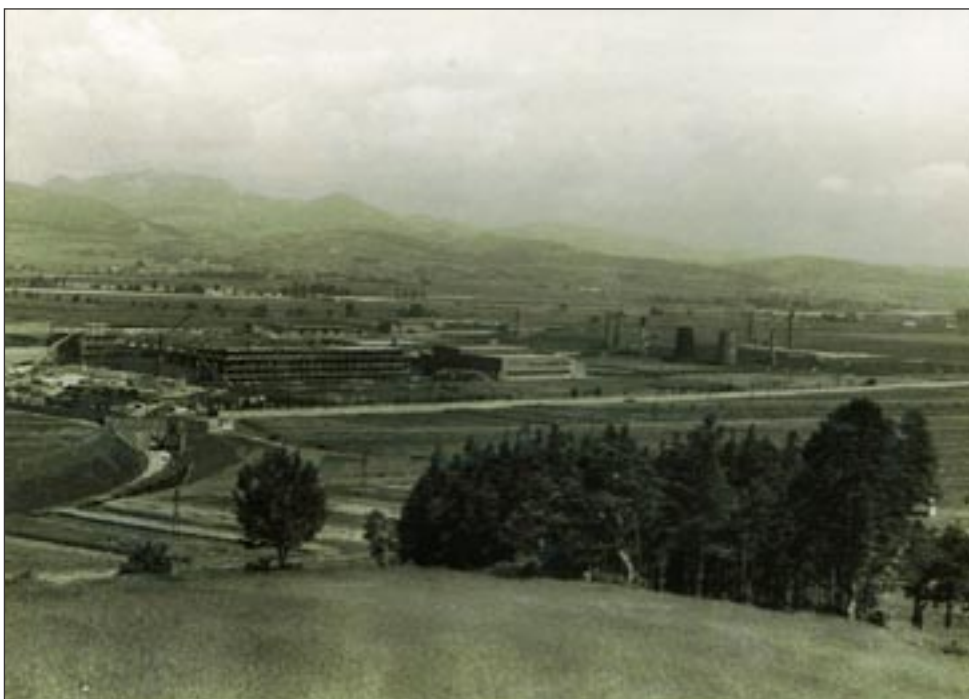
¹¹⁶ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Popis stavu závodu v Dubnici nad Váhom po zničení.

¹¹⁷ SOA Plzeň, f. GR Plzeň, šk. 60, č. j. 350. Správa o všeobecnej situácii podniku z dňa 24. 5. 1945.

¹¹⁸ Zo závodov koncernu bol okrem Dubnice postihnutý rozsiahlymi vojnovými škodami závod v Plzni spojeneckým náletom dňa 25. 4. 1945, v Adamove deštrukciami nemeckej brannej moci, elektrotechnický závod v Brne bol úplne zničený pri bojových akciách, a ťažko poškodený bol aj závod Mladá Boleslav. Nepoškodené zostali závody Smíchov, Hradec Králové, Platište a Hrádek.

Jozef Tiso s Wilhelmom Vossom pri návšteve dubnického závodu: SOA Plzeň, Fotoarchív Škoda Plzeň.

Fotografia dubnického závodu z roku 1942: SOA Plzeň, Archív Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. 5. Ausbau Waffenwerk Dubnica.

Z. MURÁRIKOVÁ: DIE ŠKODA-WERKE IN DUBNICA NAD VÁHOM (DUBNITZ AN DER WAAG) IN DEN JAHREN 1938 -1945

Die Skoda-Werke in Dubnica nad Váhom (Dubnitz an der Waag) wurden in den Jahren 1938-1945 nach und nach zum größten Rüstungsproduktionskomplex in der Slowakei. Die Fabrik selbst wurde als eine der Filialen des Skoda-Konzerns in Pilsen eröffnet. Nachdem die Deutschen die Skoda-Werke in Pilsen in ihre Hände übernommen haben, geriet auch der Skoda-Betrieb in Dubnica unter die deutsche Obhut und seine Produktion wurde im weiteren Verlauf völlig den Bedürfnissen und Bestellungen der deutschen Wehrmacht unterordnet. Das Unternehmen hat sich auf die Herstellung von Artillerie-Geschützen und Munition spezialisiert. Der Betrieb wurde in zwei Teile geteilt: auf den sog. „Block“, in dem die mechanische Produktion verwirklicht wurde, und das sog. „Tal“, in dem sich die laboratorischen Werkstätte befanden. Die Skoda-Werke in Pilsen mit ihrer Zweigstelle in Dubnica und Zbrojovka Brno (Brünn) mit seiner Zweiganstalt Zweigwerk in Považská Bystrica wurden vom Konzern Hermann Göring Werke übernommen. Die Nationalsozialisten übernahmen also die slowakischen Waffenfabriken, indem sie zuerst ihre tschechischen Muttergesellschaften im Protektora Böhmen und Mähren in Besitz nahmen. In den Jahren 1939-1941 hatte der Betrieb in Dubnica mit großen Schwierigkeiten zu kämpfen, die überwiegend mit unzureichenden und unregelmäßigen Bestellungen, als auch – und vielleicht vor allem – mit der Eindämmung der Rüstungsindustrie in der slowakischen Ökonomie zusammenhingen. Den Dubnica-Werken gelang es, die Krise der Militärproduktion dank den Bestellungen aus der Sowjetunion zu überbrücken, aber auch dank der Lieferungen von Munition an andere Länder, z. B. die Türkei, Italien, Bulgarien, Rumänien, Jugoslawien, oder sogar Iran. Nach mehreren militärischen Niederlagen Deutschlands an der Ostfront im Winter 1942/1943 wurde deutlich, dass die Bedürfnisse an Munition und Waffen wesentlich größer waren, als es die Deutschen ursprünglich eingeschätzt haben. An der Wende der Jahre 1941/1942 hatte sich die Ausrichtung auf Erhöhung der Rüstungsproduktion auch in der slowakischen Wirtschaft bemerkbar gemacht. Im Jahre 1944 verzeichnete die Rüstungsindustrie in der Slowakei ihren größten Aufstieg verzeichnet. Die Lokalisierung der Dubnica-Werke auf dem Gebiet der Slowakei hatte sich als Vorteil erwiesen, in Anbetracht der immer häufiger werdenden Bombardierungen Deutschlands seitens der Alliierten. Diese zielten vor allem auf die deutschen Rüstungsbetriebe. Einige von ihnen verlagerten den Teil ihrer Produktion nach Dubnica. Im Laufe des Jahres 1944 verbreitete sich der unmittelbare Kriegskonflikt samt aller Begleitungserscheinungen auch auf das Gebiet der Slowakei. Am 7. Juli 1944 wurden auch die Skoda-Werke in Dubnica bombardiert. Als sich 1945 die Ostfront Dubnica näherte, fasste die Wehrmacht den Entschluss, die Anlagen zu demontieren und diese am 7. – 8. April 1945 samt der Reserven und Bestände nach Deutschland abzutransportieren. Die Einrichtungen der Skoda-Werke wurden von den Deutschen gesprengt und zu 80% zerstört.

PRACOVNÝ ZBOR NÁRODNEJ OBRANY VO SVETLE JEHO HOSPODÁRSKÝCH VÝSLEDKOV (1941 – 1944)

PETER KRALČÁK

KRALČÁK, P.: Work Force of the National Defence in the Light of its Economic Results (1941 – 1944). *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 29-49, Bratislava.

Author of the study analyses the extent of tasks carried out by the Work Force members within the Army of the Slovak Republic as well as outside thereof, i.e. in the civil sector. On selected examples, he has documented the performance of operating and working units, providing the days worked and financial value of the works performed. Comparing the budgetary costs for the Work Force and incomes thereof for the works performed, he arrives at the conclusion that economic results of the Work Force have never been profitable.

Military History. Slovakia. World War 2. Work Force of the National Defence in 1941-1944.

Pracovný zbor národnej obrany (ďalej Pracovný zbor) predstavoval nástroj, ktorým vtedajšie velenie slovenskej armády vyriešilo otázku prezenčnej služby Židov, Rómov a „árijcov“ nespĺňajúcich zo zdravotných alebo disciplinárnych dôvodov podmienky na vykonávanie riadnej vojenskej služby. Zároveň ministerstvo národnej obrany zriadením tejto organizačnej zložky reflektovalo na požiadavku slovenskej vlády aplikovať diskriminačnú legislatívu voči Rómom a Židom z civilného prostredia do prostredia slovenskej armády.¹

K poslaniu Pracovného zboru sa vyjadril v roku 1942 jeho vtedajší správca Pracovného zboru plk. Ladislav Bodický: „*Pracovný zbor má jednu z najvznešenejších úloh v armáde, lebo pripadá mu starostlivosť o zvýšenie pracovnej pohotovosti i výkonnosti národa a starostlivosť o pestovanie ducha národnej pospolitosti. V rámci vytýčených úloh pracovný zbor MNO ako zložka brannej moci je určený v prvom rade k tomu, aby vykonával užitočné práce na prospech brannej moci. Rozličnými pracovnými výkonmi v záujme verejnom má pracovný zbor vypestovať u občanov zmysel pre verejnú vec a chuť k fyzickej, telesnej práci a tak zlepšiť mravnú a hospodársku situáciu slovenského národa. Ako pomocná služba pomáha pri pohromách ohrozujúcich život a majetok svojich občanov. Pracovný zbor je vojenskou organizáciou brannej moci. Jeho branci po vykonaní základného odborného výcviku, v ktorom sa zjednotia v súdružný disciplinovaný celok, sú schopní všetkých produktívnych podnikaní v práci na prospech brannej moci a verejného záujmu.*“² Ruka v ruke

¹ KRALČÁK, P. Niektoré špecifiká vojenskej služby Židov a Rómov v VI. robotnom prápore. In *Vojenská história*, roč. 17, 2013, č. 2, s. 109-121. ISSN 1335-3314.

² BODICKÝ, L. Poslanie Pracovného zboru. In *Slovenské vojsko*, roč. III, 1942, č. 1, s. 7.

s jeho poslaním išla aj otázka ekonomickej životaschopnosti Pracovného zboru. Hoci pri vytváraní Pracovného zboru nebola jeho hospodárska funkcia prvoradá, otázka ekonomickej rentability bola veľmi sledovanou.³

Problémom však bolo, že Pracovný zbor nemal vytvorené ani len základné ekonomické a personálne podmienky. Od svojho zriadenia Pracovný zbor nemal vlastný rozpočet a hospodáril len s peniazmi, ktoré mu zálohovo poskytovala intendancia ministerstva národnej obrany. Pridelené finančné prostriedky nestačili pokryť ani základné prevádzkové potreby Pracovného zboru. Po faktickom odlúčení od armády ako samostatná zložka musel všetok svoj výstroj, odev, intendantný materiál, ktorý prevzal od armády, zaplatiť.⁴ Na konci apríla 1941 mali odísť pracovné jednotky na práce a bolo potrebné zabezpečiť technické náradie ako napríklad lopaty, čakany, ale aj nákladné automobily, kone a bágre. Tieto si musel Pracovný zbor taktiež zakúpiť. Z tohto dôvodu Správa Pracovného zboru požiadala ministerstvo národnej obrany o poskytnutie mimoriadneho finančného príspevku vo výške 3 930 000 Ks.⁵ Z tejto sumy malo byť 1 300 000 Ks použitých na osobné a vecné výdavky hospodárskych správ Západnej a Východnej pracovnej skupiny, 190 000 Ks na nákup lopát, 120 000 nákup koní, 1 000 000 Ks nákup nákladných automobilov a ostatnú pracovnú techniku. Zároveň bolo potrebné získať financie na zabezpečenie stravy, ubytovania, liečebnej starostlivosti a cestovných náležitostí nováčikov v súhrnnej sume 860 000 Ks.⁶

Na to, aby bola vytvorená základňa pre finančnú sebestačnosť Pracovného zboru, bolo potrebné stanoviť smernice, na základe ktorých by stanovili podmienky na pridelenie príslušníkov Pracovného zboru na prácu. Prvou zásadou bolo, že Pracovný zbor prideloval svojich príslušníkov v prvom rade vojenskej správe, potom iným štátnym inštitúciám a až potom civilným podnikom a firmám. Podľa smernice na vyžiadanie príslušníkov Pracovného zboru na práce a účtovanie a platenie poplatkov za pracovné úkony pridelených pracovníkov a pracovných oddielov na prácu v prípade pridelenia civilným štátnym inštitúciám, alebo civilným firmám a podnikom, všetky náklady spojené s cestou na pracovisko, ubytovaním, stravovaním a prípadným ošetrovaním pracovníkov znášala Správa Pracovného zboru.⁷ Pracovný zbor mal za každý deň pridelenia príslušníka Pracovného zboru účtovať nasledovné poplatky:

³ Dôvody vzniku Pracovného zboru mali aj ideové pozadie. V Brannom zákone z roku 1940 sa stanovila všeobecná branná povinnosť, a tým sa už nebolo možné vyhnúť zo zdravotných alebo sociálnych dôvodov nástupu vojenskej prezenčnej služby. Vojaci neschopní vojenskej prezenčnej služby vykonávali prezenčnú pracovnú službu. Vedenie armády tým chcelo vypočítať hlasy o „bezvýnimochom“ narukovaní všetkých dospievajúcich občanov štátu mužského pohlavia. Zástancom tejto myšlienky bol aj minister národnej obrany Čatloš: „Pracovný zbor má tie isté ciele i poslanie ako aj vojsko. Rozdiel je len v prostriedkoch a spôsoboch, akými narába. Vojak, ako telesne celkom zdatný, začlenený v kompaktných, organizačne ucelených i dislokačne vyhraných jednotkách, môže žiť, konať a cvičiť pravidelne a presne podľa časových i vecných programov. Pracovník, ako fyzicky z istej stránky obmedzený činiteľ, v menšom počte a vo svojom určení i výkone špeciálne a jednostrannejšie usposobený, musí slúžiť štátu i sebe za okolností a podmienok menej súvislých. Výkonáva svoju službu niekedy podľa pracovných oblastí a záujmov i roztratene a nie v takom pevnom organizačnom stroji ako vojsko.“ ČATLOŠ, F. O Pracovnom sbore. In *Slovenské vojsko*, roč. III, 1942, č. 1, s. 7.

⁴ Do januára 1941, keď Pracovný zbor Ministerstva národnej obrany vznikol ako samostatná zložka slovenskej armády, boli pracovné jednotky organizačnou súčasťou peších plukov.

⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, škatuľa (ďalej šk.) 58, inv. č. 42, č. j. 250 378.

⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 985.

⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 036.

a) Za prácu obyčajného pracovníka, kvalifikovaného či nekvalifikovaného, sa účtovala najnižšia tarifná mzda príslušnej robotníckej kategórie podľa druhu vykonanej práce, za prácu predáka stredná a za prácu dozorcú najvyššia tarifná mzda príslušnej robotníckej kategórie.⁸

b) Za pracovný výkon absolventa nižšej priemyselnej školy, paliera alebo majstra sa účtovala mzda schválená pre paliera podľa kolektívnej zmluvy v danom okrese.⁹

c) Za pracovné pridelenia dôstojníkov a rotmajstrov, ako veliteľské alebo dozorné orgány na prácu pridelených čiat, rôť alebo práporov pracovného zboru, sa účtovala alikvotná čiastka ich mesačného platu zvýšená o 15 %-pracovnú prirážku.

Otázka účtovania v prípade pridelenia vojenským útvarom armády sa musela riešiť osobitne. Sumy za úhradu práce mali byť obdobné ako v prípade pridelenia civilným firmám. Vojenské útvary a úrady armády nemali vo svojom rozpočte alokované finančné prostriedky na tieto práce.¹⁰ Takže nastala paradoxná situácia. Za osoby, ktoré už boli pridelené armáde na prácu, platil Pracovný zbor všetky náklady (žold, stravu). Materiál, pracovné náradie, kone, vozy, automobily nakupoval výhradne od armády. Ten istý materiál potom pracovníci využívali v prospech armády bez toho, aby tá za to platila. Keďže Pracovný zbor hospodáril s vlastným rozpočtom, nemohol vykázať logickú kladnú ekonomickú bilanciu svojho hospodárenia, pretože náklady práce vykonané pre armádu nemal nijako finančne kompenzované.

Z tohto dôvodu bola nariadená úhrada za prácu dvoma spôsobmi:

a) Za práce, ktoré boli dovtedy vykonávané civilnými firmami, ale vykonal ich Pracovný zbor, príslušná zložka armády tieto práce uhradila z príslušnej kapitoly riadneho rozpočtu.

b) V prípade príslušníkov Pracovného zboru, ktorí boli pridelení na práce presahujúce personálne možnosti armádnej zložky, ale ktoré by štandardne mala armádna zložka vykonávať svojím personálom, ako napr. kancelárske práce, a ak sa tieto práce vykonávali na základe povolenia ministerstva, tieto náklady sa mali uhrádzať z osobných výdavkov.¹¹

Druhým krokom, aby mohol Pracovný zbor vykazovať efektivitu ním vykonanej práce, bolo zavedenie jednotnej evidencie práce. Na základe vydaných smerníc mali počnúc 1. januárom 1941 všetky veliteľstvá, útvary a úrady slovenskej armády žiadať Pracovný zbor pridelenie pracovníkov, len ak na to mali povolenie od ministerstva národnej obrany alebo mali finančné prostriedky na úhradu nákladov spojených s pridelením pracovníkov.¹² Zároveň mali viesť týždennú pracovnú listinu podľa zaslaného vzoru.¹³

Do rozsahu vykonávaných prác Pracovným zborom sa zahŕňali práce v jednotlivých armádnych zložkách, útvaroch a ústavoch. Príslušníci pridelovaní útvarom vykonávali pomocné práce dôležité na zabezpečenie činnosti jednotlivých vojenských útvarov, ústavov a zariadení. Zastávali miesta pisárov, pôsobili ako pomocný personál v skladoch, pri údržbe objektov, pri opravách rovnošiat, topánok a pod. Takmer nebolo vojenského útvaru alebo

⁸ Mzda sa počítala podľa schválenej kolektívnej zmluvy platnej pre príslušný okres.

⁹ Pomenovanie palier sa zväčša používalo v stavebníctve ako synonymum pre predák.

¹⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 230 665.

¹¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 235 399.

¹² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 230 665.

¹³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 234 693.

zariadenia v slovenskej armáde, kde by neboli pridelení príslušníci Pracovného zboru. V júli 1941 bolo v malých skupinách pridelených dovedna 2 000. Ich pracovná činnosť pre armádu bola vyčíslená na 600 000 pracovných dní.¹⁴

Boli však vytvorené aj pracovné oddiely, ktoré vykonávali stavebné práce v prospech armády, predovšetkým na stavbách ciest k vojenským objektom. Najvýznamnejším pracovným oddielom v roku 1941 bol oddiel v Liptovskom sv. Petri. Tu pracovalo takmer 650 príslušníkov Pracovného zboru, z dôvodu koordinácie ich činnosti bola vytvorená spoločná správa pracovného oddielu s právomocou veliteľa práporu.¹⁵ Pracovný oddiel v Liptovskom sv. Petri v priebehu roka 1941 tvorili pomocná čata pracovného oddielu, pracovná rota 19, robotná rota 21, 22 a 24, a robotná rota 24b.¹⁶ Príslušníci Pracovného zboru tu pracovali predovšetkým na stavbe cesty z Liptovského Hrádku na letisko Mokrad'.¹⁷ V priebehu roka 1941 tu odpracovali spolu 81 762 dní a cena ich práce bola vyčíslená na 1 647 800 Ks.¹⁸ Obrovský kus práce vykonal pracovný oddiel o rok neskôr, keď jeho členovia upravili cestu z Liptovského Hrádku na letisko, postavili železobetónový most cez rieku Belú a postavili cestu z letiska do Jamníka. Súhrnná hodnota práce za rok 1942 bola vyčíslená na 12 481 525 Ks.¹⁹

Branný zákon umožňoval, aby boli príslušníci Pracovného zboru pridelení aj na prácu domov či už ako živitelia rodín alebo majitelia rodinných podnikov za stanovený poplatok. Táto alternatíva bola pôvodne myslená tak, že ju bude Pracovný zbor povoľovať v prípade prebytku odvedencov. Nastala však opačná situácia, a to, že ju odvedenci využívali v takom veľkom počte, že k 20. marcu 1941 bolo takto pridelených na prácu domov 983 osôb odvodných ročníkov 1940 a 1941, z toho 2/3 bez poplatku.²⁰ V odvodných ročníkoch 1940 a 1941 sa tento problém neprejavil, lebo bol prebytok počtu mužstva nad stanovený kontingent povolaneho mužstva, takže Pracovný zbor ich dokázal nahradiť. Títo však boli dňom 1. januára 1942 preložený na trvalú dovolenku a tiež akékoľvek poplatky za pridelenie týchto osôb prezenčnej pracovnej služby boli zrušené. Zároveň pri posledných odvodoch v roku 1941 bol odvedený stanovený počet mužstva prezenčnej pracovnej služby, teda ne-

¹⁴ Pracovný sbor MNO armáde. In *Slovenské vojsko*, roč. III., 1942, č. 9-10. Príloha Pracovný sbor MNO, s. 145.

¹⁵ Pozri Iniciatívne práce pracovného zboru za mesiac júl 1941, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 45, č. j. 250 809.

¹⁶ Pracovné jednotky boli v roku 1941 súčasťou pracovného oddielu rozdielne dlhý čas: pomocná čata od 1. januára do 31. augusta 1941, židovská čata pracovnej roty 19 z Čemerného a pracovná rota 19 zo Sabinova boli v Liptovskom sv. Petri od 21. apríla do 31. decembra 1941, robotná rota 21 (predtým poľná rota 54) tu bola od 12. augusta do 31. decembra 1941, robotná rota 22 z Humenného od 12. mája do 31. decembra 1941, robotná rota 24 (predtým poľná rota 56) od 23. septembra do 31. decembra 1941 a robotná rota 24-b (predtým poľná rota 58) od 23. septembra do 5. novembra 1941. Pozri Správu pracovného oddielu Liptovský sv. Peter o prácach prevedených v roku 1941, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 86, inv. č. 84, č. j. 380 110.

¹⁷ Liptovský sv. Peter bol rodiskom ministra národnej obrany Čatloša, takže výstavba letiska na Mokradí bola jeho srdcovou záležitosťou.

¹⁸ Hlásenie pracovného oddielu Liptovský sv. Peter o prácach prevedených v roku 1941, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 86, inv. č. 84, č. j. 380 110.

¹⁹ Pozri hlásenie o práci vykonanej Pracovným zborom NO v roku 1942, VHA, f. Kabinet ministra, šk. 5.

²⁰ Pozri Iniciatívne práce pracovného zboru za mesiac marec 1941, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 126, inv. č. 158, č. j. 41 ½ 8.

bol početný prebytok. Z tohto dôvodu bolo pridelenie príslušníkov Pracovného zboru na práce domov zrušené.²¹

Nepomerne zaujímavejšou kapitolou pracovnej činnosti Pracovného zboru boli práce v civilnom sektore. Prvou významnou stavbou, na ktorej sa podieľal Pracovný zbor, bola stavba amfiteátra v Turčianskom sv. Martine.²² Práce na amfiteátri boli rozsiahle. Svedčí o tom aj celkový priemer amfiteátra, ktorý mal po dokončení 125 metrov, a zmestilo sa doň až 26 000 divákov.²³ Zároveň sa 650 príslušníkov Pracovného zboru podieľalo na prípravách a zabezpečení osláv.²⁴ Turčiansky sv. Martin bol zároveň aj prvým miestom, kde sa oficiálne verejnosti predstavil Pracovný zbor. Jeho príslušníci pochodovali v slávnostnom sprievode pri príležitosti memorandových osláv. Na tejto verejnej prezentácii Pracovného zboru veleniu veľmi záležalo a vydalo k tomu špeciálne smernice, ktoré riešili aj správne držanie lopaty počas slávnostného defilé. V smernici sa doslova uvádzalo: „*Aby bolo defilé pracovných jednotiek z príležitosti memorandových slávností dobre dopadlo, je žiadúce urobiť také opatrenia, pri ktorých by defilujúce mužstvo držalo listy lopát rovne vo vertikálnej polohe a mohlo mať v tomto smere zároveň sebakontrolu v správnom držaní lopaty, načím to zaistiť dvojakým značkováním a to: a) značka optická vyznačujúca sa v tom, že na násadke (porisku) v predĺžení vertikálnej osi urobí sa jedna podialna farebná (čierna) rýha v dĺžke asi 5 cm vzdialená od konca poriska 10 cm, na ktorú keď pochodujúci pracovník okom mrkne, zbadá a súčasne kontroluje správnu polohu svojej lopaty. B) značka hmatová vyznačujúca sa v tom, že 2 cm od konca poriska lopaty vykrojí sa z vnútornej strany asi 5 cm dlhá priehlbina – rýha, na ktorú po uchopení vloží pracovník 3 prsty (ukazovák, prostredný, prstenkový) a takto pri správnom uchopení rýhu kryje.*“²⁵

Ďalšiu dôležitú pracovnú úlohu postavila pred Pracovný zbor sama príroda. Pravidelne na jar zaplavovala rieka Morava pred ústím Dunaja široké plochy úrodných polí. Dolnomoravské vodné družstvo a po ňom firma Moravod už niekoľko rokov pracovali na regulácii rieky, no neboli schopní práce dokončiť, pretože nemali dostatok ľudí. Preto začiatkom mája 1941 podpísala Správa Pracovného zboru zmluvu s Dolnomoravským vodným družstvom a firmou Moravod vo veci regulácie rieky Moravy v dĺžke viac ako 30 km.²⁶ Podľa zmluvy malo byť na práce na obdobie od 15. mája do 31. decembra 1941 pridelených 1 800 pracovníkov.²⁷

Pred samotným začatím prác bolo potrebné vyriešiť viacero technických a organizačných otázok. Podľa podpísanej zmluvy ubytovanie pre 1 600 pracovníkov zabezpečil Pracovný zbor v obciach Zohor, Láb, Malé Leváre a Jakubov.²⁸ Ubytovanie pre zostávajúcich

²¹ Slovenské vojsko, Príloha Pracovný zbor MNO, roč. III., 15. február 1942, č. 3, s. 42.

²² Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 235 974.

²³ In *Slovenské vojsko*, roč. II., 1941, č. 11, Príloha Pracovný zbor MNO, s. 177.

²⁴ Pozri Iniciatívne práce pracovného zboru za mesiac máj 1941, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 126, inv. č. 158, č. j. 41 ½ 10.

²⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 535.

²⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 60, inv. č. 49, č. j. 250 423.

²⁷ Prvá rekognoskácia územia v úseku Malé Leváre po Zohor, kde malo byť na reguláciu rieky Moravy podľa pôvodných predpokladov pridelených 1 500 pracovníkov, sa uskutočnila už vo februári 1941. Pozri Iniciatívne práce pracovného zboru v mesiaci februári 1941, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 45, č. j. 250 175.

²⁸ Náklady na ubytovanie pracovníkov v týchto obciach firma refundovala Pracovnému zboru. V máji 1941 zároveň Pracovný zbor prevzal na tento účel od stavebnej správy 5 prenosných barakov. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 45, č. j. 250 536.

200 pracovníkov zabezpečilo družstvo tým, že postavilo bezplatne drevené baraky s príslušenstvom.²⁹ O stravovanie a zdravotnícku službu sa postaral Pracovný zbor vo svojej réžii. Pracovný zbor zároveň zabezpečil aj potrebné pracovné náradie.

Na regulácii rieky malo pracovať až 1 800 pracovníkov. Vzhľadom na uvedený počet, bolo potrebné vyriešiť aj otázku potrebného počtu vojenských gážístov. Podľa nariadenia Ministerstva národnej obrany mal byť ku každému pracovnému práporu pridelený jeden dôstojník, ku každej pracovnejrote dvaja rotmajstri a na každých 20 až 25 pracovníkov mal byť jeden poddôstojník.³⁰

Na realizáciu prác bol určený III. pracovný prápor, ktorý sa podľa rozkazu mal 16. mája 1941 presunúť z Lešte do Zohora.³¹ Podľa rozkazu mali byť pracovníci vybavení úplným výstrojom s dvoma prikrývkami, lopatou, jedálnou miskou, jedným cvičným a jedným vychádzkovým oblekom a dvoma párami topánok. Okrem toho si so sebou mali vziať prázdne slamníky, prestieradlá, a na každých dvoch pracovníkov bol určený jeden krompáč.³² V prvej skupine, ktorá odišla napokon až 17. mája 1941, bolo necelých 500 pracovníkov.³³ O mesiac neskôr pribudlo ďalších 500 pracovníkov.³⁴ Za správcu pracovných oddielov, ktoré boli na tieto práce určené, bol vymenovaný dňom 15. júla 1941 stot. pech. František Jesenský.³⁵ Správca pracovných oddielov bol zároveň i styčným orgánom Pracovného zboru pri orgánoch firmy Moravod, ktoré práce realizovala.

Práce na regulácii rieky Moravy v úseku Zohor – Láb boli najväčšou akciou, ktorú Pracovný zbor v roku 1941 vykonával. V roku 1941 odpracovali príslušníci Pracovného zboru na regulácii Moravy dovedna 53 965 pracovných dní, čo predstavovalo 431 725 pracovných hodín.³⁶ Hodnota práce v roku 1941 bola firme Moravod vyfakturovaná v sume 1 705 382, 45 Ks.³⁷ Práce na regulácii rieky Moravy v úseku Zohor – Láb pokračovali aj v roku 1942, aj keď nie v takej intenzite ako v roku 1941. Namiesto 3 práporov, ktoré tu pracovali v roku 1941, v roku 1942 tu pracoval len jeden robotný prápor. Ten vykopával nové koryto rieky do hĺbky asi 10 m, šírky 55 m a dĺžky cca 10 km.³⁸ Hodnota vykonanej práce za obdobie január až november 1942 bola 1 872 105,75 Ks.³⁹

²⁹ Súčasťou príslušenstva bola kuchyňa, kancelárie, skladištia, ošetrovňa a latríny.

³⁰ Pracovný prápor predstavoval asi 800 až 1 000 osôb, pracovná rota asi 180 až 200 osôb. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 60, inv. č. 49, č. j. 250 423.

³¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 29, inv. č. 31, č. j. 234540.

³² Príslušníci Východnej pracovnej skupiny v Sabinove na tento účel vyrobili 5 000 porísk do lopát a krompáčov a 70 fúrikov. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 45, č. j. 250 386.

³³ Predstavovalo to dve pracovné rotý. Každá pracovná rota bola zložená z 2 rotmajstrov, z ktorých jeden bol veliteľ a druhý jeho zástupca, 4 dozorcov, 8 predákov, 2 kuchárov, 1 krajčír, 2 obuvníkov, 2 pisárov, 1 účtovníka, 2 pracovníkov zdravotníkov, 2 telefonistov a 174 manuálnych pracovníkov. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 29, inv. č. 31, č. j. 234 540.

³⁴ Pozri Iniciatívne práce pracovného zboru v mesiaci februári 1941, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 45, č. j. 250 664.

³⁵ Rozkaz MNO - Správa pracovného zboru č. 29 z 25. júla 1941, čl. 3, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 - 1945, šk. 148.

³⁶ BORSKÝ, F. *Rok Pracovného sboru MNO*. Bratislava : Veliteľstvo pracovného sboru MNO, 1942. s. 14.

³⁷ Pozri poplatky za pridelenie tvorníkov mimovojenským firmám, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 66, inv. č. 59, č. j. 367 093.

³⁸ Hlásenie o práci vykonanej Pracovným zborom NO v roku 1942, VHA, f. Kabinet ministra, šk. 5.

³⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 92, inv. č. 100, č. j. 460 582.

V novembri 1941 sa začalo pracovať aj na regulácii rieky Moravy v úseku Šúr – Sv. Jur. Cieľom bolo zúrodniť pôdu neďaleko od Bratislavy, siahajúcu až po malý Dunaj o rozlohe 5 328 katastrálnych jutár, z ktorých vyše tisíc bolo močiarom. Mal sa tam vybudovať odvodňovací kanál, ktorý mal odvieť horské vody stekajúce z Malých Karpát do Šúrskej kotliny. Podľa predpokladov sa mal vykopať okolo tejto pôdy, za účelom odvodnenia, 16 km dlhý obvodový kanál. Pri výstavbe obvodového kanála sa malo vykopať a premiestniť 550 000 m³ ťažkej pôdy, na ktorej bolo veľké množstvo skál, 180 000 m³ humusu, 14 000 m³ bahna a 6 000 m³ drnu. Z tohto množstva bolo treba väčšinu premiestniť do vzdialenosti viac ako kilometer.⁴⁰ Tieto ťažké a úmorné práce vykonával robotný oddiel Židov a Rómov dislokovaný vo Sv. Juri.⁴¹ Hodnota práce od novembra 1941 do novembra 1942 bola vyčíslená na 1 374 344,25 Ks.⁴² Táto práca na odvodnení Šúrskeho močariska bola veľmi ťažká. Potvrdzujú to aj slová jedného z príslušníkov VI. robotného práporu: „*Bolo postavených niekoľko barakov, v ktorých sme boli ubytovaní. Jeden brak pojal približne 40-50 vojakov. Okrem barakov na ubytovanie tu bolo veliteľské stanovište, kancelária veliteľa, vedľa bola ošetrovňa, kde boli dve, alebo tri lôžka a ordinoval vojenský lekár. Okrem toho boli postavené sklady a vojenská kuchyňa. Každý deň ráno po budičku sme dostali raňajky, čiernu kávu a vojenský chlieb. Vzali sme si večer vyčistené krompáče a lopaty a odobrali sme sa na pracovisko, kde sme kopali Šúrský kanál. Bola to tvrdá, namáhavá a ťažká práca. Boli medzi nimi i takí, ktorí túto prácu nevydržali, boli postupne podľa možností zadelovaní do iných robot, ako pomocníci do kuchyne, alebo čistili priestor pred našimi ubytovňami a podobne. Ale drvivá väčšina z nás boli mladí ľudia, takže prácu, či sme chceli, alebo nechceli, ale sme ju zvládli.*“⁴³

Regulácia rieky Moravy bola časovo veľmi náročnou akciou. V zimných mesiacoch však zemné práce nemohli byť vykonávané, a preto bolo potrebné zabezpečiť prácu pre príslušníkov Pracovného zboru aj v zimných mesiacoch. V zime 1942 tak robotný oddiel zo Sv. Jura rúbal drevo pre potreby obce, a rovnakú prácu vykonávali aj 21. a 22. robotná rota v Pezinku.⁴⁴

Regulačné práce na rieke Morave boli slávnostne ukončené 17. novembra 1942. V ten istý deň predniesol prezident republiky Dr. Jozef Tiso slávnostný prejav v Malackách, kde na adresu Pracovného zboru povedal: „*Naša armáda vybudovala si pracovnú službu hneď od začiatku. Toto je špecialita slovenská. Pracovná služba je jeden činiteľ v našej armáde. Dlho, dlho museli sme preukazovať, že tá pracovná služba je slúchiteľná s armádou. Dnes sa to tým väčšmi ukazuje. I pri jej organizovaní prichádzali sme zo svojho vlastného prostredia. Prečo sa vytvoril v našej armáde Pracovný sbor: Skusovali ste v minulosti, čo tu bolo politickej korupcie okolo armády, čo sa tu robilo a čo sa tu kazilo. Či ktosi bude odvedený, alebo nie. My sme videli, že toto je vec, ktorá infikuje našu národnú povinnosť a myslím prvým začiatkom bolo: v Slovenskom štáte bojuje každý vojak: jeden zbraňou, druhý lopatou.*“⁴⁵

⁴⁰ Pomáhame vysušiť močiar Šúr. In *Slovenské vojsko*, roč. III., 1942, č. 14-15, Príloha Pracovný sbor MNO, s. 238. Slovenské vojsko, Príloha Pracovný sbor MNO, roč. III., 1. augusta 1942, č. 14-15, s. 238.

⁴¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 92, inv. č. 100, č. j. 460 324.

⁴² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 92, inv. č. 100, č. j. 460 582.

⁴³ ŠIMKO, D. – PAZDERA, M. *VI. prápor*. Bratislava : F. R a G. spol. s r.o., 1997, s. 17.

⁴⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 66, inv. č. 52, č. j. 366 276.

⁴⁵ ŠIMUNIČ, P. Vznik, organizačný vývoj a činnosť pracovných jednotiek a útvarov slovenskej armády 1939 - 1942. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996. ISBN 80-967629-0-7, s. 33.

Svoju obrovskú dôležitosť pre hospodárstvo krajiny mal možnosť Pracovný zbor ukázať už v lete 1941. Po vstupe slovenskej armády po boku nemeckej armády do vojny proti Sovietskemu zväzu chýbali poľnohospodárstvu pracovné sily. Ministerstvo národnej obrany pristúpilo k celoštátnej akcii pomoci poľnohospodárom, tým, že nariadilo správe Pracovného zboru, aby na tento účel vyčlenilo až dve tretiny z celkového počtu príslušníkov Pracovného zboru.⁴⁶ Podľa tohto nariadenia mali byť maximálnemu počtu mužstva udelené tzv. poľnohospodárske dovolenky.⁴⁷ Okrem toho boli príslušníci Pracovného zboru pridelení aj na cudzie hospodárstva, maximálne však na tri týždne. V prípade pridelenia pracovníkov na poľné gazdovstvá urobilo ministerstvo národnej obrany výnimku a nevyberalo od roľníkov poplatky. Majitelia prideleným príslušníkom Pracovného zboru poskytli iba stravu a denný žold s pracovnými prídavkami.⁴⁸ Dovedna sa tejto akcie zúčastnilo 2 706 príslušníkov Pracovného zboru, ktorí za 17 dní odpracovali 46 002 pracovných dní. Hodnota tejto práce bola vyčíslená na 1 550 070 Ks.⁴⁹ Je veľmi pravdepodobné, že bez pomoci Pracovného zboru by sa značne znehodnotila úroda obilia, čo by vážne ohrozilo zásobovanie obyvateľstva základnými potravinami. Táto práca, vykonaná pre slovenské poľnohospodárstvo, bola asi najdôležitejšou prácou, ktorú Pracovný zbor v roku 1941 vykonal. Bola niekoľkokrát vyzdvihovaná najvyššími predstaviteľmi štátu i armády.

V súhrne možno konštatovať, že pracovná činnosť zboru bola v roku 1941 vysoko produktívna. Na základe toho sa v rozpočte Pracovného zboru na rok 1942 rátalo s príjmami vo výške 8 000 000 Ks, z toho 6 800 000 Ks mali byť príjmy z pridelenia pracovných jednotiek na verejné práce a zostatok boli očakávané príjmy z pridelenia jednotlivcov na práce domov alebo podnikom za denný poplatok.⁵⁰

Tieto pracovné výsledky mali aj svoju odvrátenú tvár. Správcovia pracovných jednotiek niekedy honbu za maximálnou produktivitou prehánali. Stávali sa prípady, že nútili mužstvo pracovať až 12 hodín denne, namiesto určených osem. To malo za následok nižší pracovný výkon a nespokojnosť mužstva.⁵¹ Túto otázku musela riešiť Správa Pracovného zboru, ktorá nariadila veliteľom jednotlivých práporov, aby dôsledne dodržiavali pracovný čas v trvaní osem hodín a ostatok času využívali na výchovu a výcvik mužstva. Výnimkou z určeného pracovného času boli len záchranné práce v prípade živelných pohrôm.⁵² Zároveň vzhľadom na klesajúcu pracovnú výkonnosť niektorých pracovných rôl bolo zakázané povoľovať večerné vychádzky.⁵³

⁴⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 236 238.

⁴⁷ Dovoľenky boli udeľované pracovníkom, ktorí vlastnili hospodárstva sami alebo ich vlastnili ich rodinní príslušníci. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 236 238.

⁴⁸ Denný žold bol vo výške 2,50 Ks. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 236 238.

⁴⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 30, inv. č. 31, č. j. 237 544.

⁵⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 42, inv. č. 58, č. j. 250 464.

⁵¹ Hlásenie o 12-hodinovom pracovnom čase v Liptovskom sv. Petri. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 45, č. j. 250 640.

⁵² Nariadenie umožňovalo dobrovoľnú prácu nadčas za extra príplatok. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 838.

⁵³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 380 702.

V roku 1942 v obsahovej náplni činnosti Pracovného zboru nastala dôležitá zmena. Za účelom odbremenenia vojenských útvarov na základe nariadenia ministra národnej obrany zo dňa 23. februára 1942 prevzal Pracovný zbor strážnu službu vo všetkých posádkach armády.⁵⁴ Dovtedy Pracovný zbor vykonával strážnu službu podľa potreby len v posádkach Trnava, Nitra, Kremnica, Turčiansky sv. Martin, Poprad a Prešov.

Prevzatie strážnej služby si vyžadovalo aj určité organizačné zmeny. Pracovný zbor totiž k 20. februáru 1942 vykazoval 6 560 pracovníkov, pričom na zabezpečenie strážnej služby vo všetkých posádkach bolo potrebných 1 586 pracovníkov,⁵⁵ čo bola takmer štvrtina z ich súhrnného počtu.⁵⁶ Do stráže mali byť vybraní pracovníci so zdravotnou klasifikáciou B.⁵⁷ V posádkach Poprad a Prešov mali byť zriadené strážne oddiely Pracovného zboru. Tamojšie veliteľstvá pracovných oddielov sa mali postarať aj o ubytovanie strážnych oddielov. V ostatných posádkach, kde nebola posádka Pracovného zboru, dodávala strážu príslušná pracovná jednotka denne zo svojho stavu. Dovedna prevzal Pracovný zbor strážnu službu v 21 posádkach, kde strážnu službu zabezpečovalo päť jeho pracovných praporov.⁵⁸ Na zabezpečení strážnej služby sa nemal podieľať VI. robotný prapor. Posádkovým veliteľstvám bolo nariadené, aby príslušným pracovným jednotkám zapožičali adekvátny počet pušiek s bodákom a ostré strelivo. Zároveň mali zabezpečiť ich výcvik so zbraňou.⁵⁹

Prvé týždne ukázali, že určený počet mužstva Pracovného zboru nepostačuje požiadavkám a potrebám jednotlivých posádok. Pracovný zbor však už nemal dostatok voľných pracovníkov, ktorí by mohli vykonávať strážnu službu. Vyskytli sa prípady, že na strážnu službu boli využívaní aj Rómovia zo VI. robotného praporu.⁶⁰ Preto bolo nariadené, že ak v niektorej posádke nestačí počet strážnych, mali im vypomôcť ostatné jednotky armády, tak ako tomu bolo predtým.⁶¹

Celkovo však strážnu službu vykonávanú Pracovným zborom veľmi vysoko hodnotil i samotný minister národnej obrany gen. Ferdinand Čatloš: „*Veru celkom právom a pyšne môžeme vyhlásiť, že pracovníci v strážnych oddieloch plnili si a plnia svoje povinnosti nad očakávania statočne. Doteraz sa nevyskytol ani jeden prípad, žeby bol pracovník na strážu sklamal alebo niečo podobné. Ba pravý opak nám priniesla nedávna minulosť. V Banskej Bystrici a v Trenčíne naši chlapci tak svedomite a presne vykonávali svoje povinnosti*

⁵⁴ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 301/1, inv. č. 361, č. j. 380 000.

⁵⁵ Do stráže bolo potrebných 829 pracovníkov, pri obdennom určovaní mužstva do stráže bolo potrebné pre strážnu službu vyčleniť dvojnásobný počet pracovníkov, teda 1 658.

⁵⁶ Iniciatívna činnosť pracovného zboru v januári a februári 1942. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 126, inv. č. 158, č. j. 380 258.

⁵⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 380 018.

⁵⁸ Pracovný prapor I. zabezpečoval strážnu službu v posádkach Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Topoľčany a Zvolen, II. pracovný prapor v posádkach Banská Bystrica, Brezno, Kremnica, Ružomberok a Turčiansky sv. Martin, III. pracovný prapor v posádkach Bratislava, Trnava a Žilina, IV. pracovný prapor v posádkach Kežmarok, Liptovský sv. Mikuláš, a Poprad, a V. pracovný prapor v posádkach Bardejov, Michalovce, Spišská Nová Ves a Prešov. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 380 097.

⁵⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 380 018.

⁶⁰ BORSKÝ, F. *Rok Pracovného sboru MNO*. Bratislava : Veliteľstvo pracovného sboru MNO, 1942. s. 57-58.

⁶¹ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 301/1, inv. č. 361, č. j. 380 189.

v strážnej službe, že so zbraňou zneškodnili osoby, ktoré neprávom prišli do vojenských objektov.“⁶²

Okrem strážnej služby časť pracovníkov naďalej vykonávala v jednotlivých vojenských útvaroch rôzne práce spojené s čistením a konzervovaním zbrojného materiálu, hlavne v dielňach pionierskeho spojovacieho vojska v Novom Meste nad Váhom a Turčianskom sv. Martine, pri automobilnom vojsku v Trenčíne a v Leteckom parku v Trenčianskych Biskupiciach. V sklade intendančného materiálu tvorili pracovníci až 70 % početného stavu mužstva. Okrem skladov vykonávali príslušníci Pracovného zboru aj rôzne kancelárske, písárske, kresličské, referentské a účtovnícke práce na vyšších veliteľstvách armády. V roku 1941 takto pre armádu odpracovali takmer 600 000 dní.⁶³ V roku 1942 súhrnná hodnota vykonanej práce Pracovným zborom pre armádu predstavovala sumu 20 538 680 Ks.⁶⁴

Pri prideľovaní príslušníci Pracovného zboru jednotlivým zložkám ministerstva národnej obrany sa však vyskytovali prípady zneužívania príslušníkov Pracovného zboru na iné práce, než na aké boli pôvodne pridelení. Toto zneužívanie sa rozmohlo do takej miery, že musel v januári 1942 zasiahnuť priamo správca Pracovného zboru pplk. Ladislav Bodický: „Zistil som, že mnohí dôstojníci MNO a dôstojníci ostatných útvarov posádky zneužívajú pridelených pracovníkov pisárov a poslíčkov v domácnostiach na rôzne nečestné práce chlapa. Pracovníci robia slúžky slúžkam, drhnú dlážky, vynášajú nočníky, pestujú deti, chodia s deťmi na prechádzky atď., čo sa prieči dôstojnosti pracovníka ako príslušníka brannej moci. Dôstojníkom MNO a dôstojníkom ostatných útvarov posádky, okrem dôstojníkov pracovného zboru, nebol, ani jediný pracovník pridelený ako sluha, lebo je to nepripustné podľa VV č. 1, čl. 2 – 1941. (V dokumente je omylom uvedený čl. 2. Uvedenú problematiku riešil čl. 3 – pozn. P. K.).“⁶⁵ Na základe jeho rozkazu bolo príslušníkom Pracovného zboru zakázané vykonávať podobné služby „ponižujúce česť a dôstojnosť chlapa“.

Rok 1942 bol zaujímavý aj z pohľadu prác, ktoré vykonával Pracovný zbor pre verejný sektor. Pracovný zbor sa významnou mierou podieľal predovšetkým na výpomoci pri živelných pohromách. V júni 1942 vyhorela obec Majerka v okrese Kežmarok. V tomto chudobnom horskom kraji prišlo pri požari o strechu nad hlavou viac ako 300 občanov. Správa Pracovného zboru sem odvelila 1 pracovnú rotu, ktorá 7 mesiacov pomáhala pri stavbe nových domov. V septembri 1942 vyhorela obec Kojetice a nasledujúce 3 mesiace tu na likvidácii škôd odvelili 1 pracovný oddiel.⁶⁶ Obrovský kus práce vykonali príslušníci zboru aj pri likvidácii lesných škôd po prudkej víchrici vo Vysokých Tatrách. Hodnota tejto humanitárnej práce Pracovného zboru pri živelných pohromách v roku 1942 bola vyčíslená na takmer 500 000 Ks.⁶⁷

Vysoko pozitívne hodnotil pracovnú činnosť príslušníkov Pracovného zboru aj sám minister národnej obrany Čatloš na pôde Štátnej rady 6. marca 1942: „Že práca vojenskej správy je nerušená a usporiadaná i dobre premyslená, ktorá stále dbá aj na produktívnosť

⁶² VHA Bratislava, f. Kabinet ministra, šk. 5.

⁶³ BORSKÝ, F. *Rok Pracovného zboru MNO*. Bratislava : Veliteľstvo pracovného zboru MNO, 1942, s. 32.

⁶⁴ Hlásenie o práci vykonanej Pracovným zborom NO v roku 1942, VHA Bratislava, f. Kabinet ministra, šk. 5.

⁶⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 90, inv. č. 97, č. j. 380 101.

⁶⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 103, inv. č. 104, č. j. 460 499.

⁶⁷ Hlásenie o práci vykonanej Pracovným zborom NO v roku 1942, VHA Bratislava, f. Kabinet ministra, šk. 5.

*jej výsledkov v prospech štátu a občianstva, dokazuje aj terajšia výstava svojho Pracovného zboru v budove MNO v Bratislave, ktorá štatistikou, modelovými a inými ukážkami jasne hovorí o tom, čo vojsko a jeho Pracovný zbor vykonáva užitočne, lacno a dobre pre seba, pre štát a pre výchovu i disciplinovanosť brancov vojenskej i pracovnej prezenčnej služby.*⁶⁸

Osobitnú pozornosť si zasluhuje výkon nevel'kého pracovného oddielu na stavbe diaľkového kábla v rokoch 1941 a 1942. Tento oddiel v uvedenom čase vykopal 1 m hlboký a 60 cm široký kanál zo Žiliny až do Prešova, čo je vzdušnou čiarou viac ako 200 km. Táto trasa viedla náročným, skalnatým terénom, kde sa najčastejšie na odstreľ používal dynamit. Okrem vykopania ryhy bolo treba kábel položiť, zasypať a vybudovať k nemu pozemné zariadenia. Na celej dĺžke trasy sa vykopalo 92 688 m³ zeminy, ale hlavne kamennej suty a balvanov.⁶⁹

Pracovná činnosť Pracovného zboru pokračovala v podobnom tempe a rozsahu aj v roku 1943. V roku 1943 nastala však dôležitá zmena v prácach Pracovného zboru pre nevojenské firmy. Kým ešte v roku 1941 pri regulácii rieky Moravy pre firmu Moravod sa Pracovný zbor zmluvne zaviazal zabezpečiť stravovanie, zdravotnícku starostlivosť a ubytovanie vo vlastnej réžii,⁷⁰ podľa zmlúv uzavretých v roku 1943 už tieto záležitosti zabezpečovala firma, ktorej boli príslušníci zboru pridelení. Rovnako hospodárska správa sprísnila aj kontrolu platieb za vykonané práce. Hospodárska správa Pracovného zboru začala dokonca účtovať aj penále za omeškané platby. Bola to reakcia na zlú platobnú disciplínu firiem, keď napr. firma Moravod mala vo februári 1943 neuhradené faktúry za práce vykonané Pracovným zborom v rokoch 1941 a 1942 vo výške 2 616 727, 80 Ks.⁷¹ Aj keď zo strany Moravodu nastalo zlepšenie platobnej disciplíny a časť peňazí postupne uhradila, aj tak sa tento spor skončil žalobou, pretože ešte v júni 1944 evidovala hospodárska správa nedoplatky firmy Moravod za práce príslušníkov Pracovného zboru pri regulácii rieky Moravy na úseku Zohor – Láb vo výške 2 000 694,22 Ks a za nájomné za používanie barakov v Lábe vo výške 7 267,50 Ks.⁷²

Viaceré firmy refundácie za ubytovanie spochybňovali alebo platili s obrovským oneskorením. Podobná situácia bola i s fakturovanými platbami za vykonané práce, viaceré firmy reklamovali počet fakturovaných odpracovaných hodín. V niektorých prípadoch sa odpracované hodiny fakturované Pracovným zborom diametrálne líšili od predstáv jednotlivých firiem, napr. Popradská škrobáreň vo februári 1943 namietala proti vyúčtovaniu Hospodárskej správy Západnej pracovnej skupiny v Turčianskom sv. Martine. Hospodárska správa vyúčtovala 4 138 odpracovaných hodín, pričom škrobáreň bola ochotná akceptovať len 2 080 hodín. Škrobáreň v Poprade svoju argumentáciu postavila na zlej pracovnej morálke pracovníkov, ktorí údajne prichádzali do práce neskoro, a odchádzali skoro, a ich pracovný výkon bol slabý.⁷³ Skutočnosť však bola taká, že viaceré takéto námietky firiem boli nepodložené a boli skôr špekulatívneho charakteru. Správa Pracovného zboru musela následne riešiť viacero sporov s firmami súdnou cestou.

⁶⁸ Expozé ministra národnej obrany na pôde Štátnej rady 6. marca 1942, SNA, f. S-104-1/76, s. 78-79.

⁶⁹ TANCOŠ, J. – LUŽICA, R. *Zatratení a zabudnutí*. Bratislava : Iris, 2000. s. 62. ISBN 80-89018-26-2.

⁷⁰ Ubytovanie pracovníkov však firma Moravod Pracovnému zboru refundovala.

⁷¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 92, inv. č. 100, č. j. 460 706.

⁷² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 133, inv. č. 137, č. j. 415 367.

⁷³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 92, inv. č. 100, č. j. 461 719.

Z tohto dôvodu uzatvárané zmluvy dostali novú podobu. Príkladom bola zmluva s firmou Bugar na pridelenie pracovníkov na zemné práce spojené so stavbou priehrady v Ústí nad Oravou.⁷⁴ Podľa uzavretej zmluvy mal Pracovný zbor prideliť 150 príslušníkov, z čoho bol 1 vojenský gážišťa, 5 poddôstojníkov, 2 kuchári, 1 účtovník, 1 pisár a 140 manuálnych pracovníkov. Firma sa mala postarať o ich stravu, ubytovanie, zdravotnú starostlivosť. Za ich pridelenie si Pracovný zbor účtoval 8 Ks za hodinu za prideleného vojenského gážištu, za pomocný personál 4,50 Ks za hodinu a za manuálnych pracovníkov 4 Ks za hodinu práce. Vyúčtovanie prác bolo každých 14 dní, a nie ako bolo dovtedy zvykom raz za 30 dní.

Asi najväčšou akciou Pracovného zboru v roku 1943 bola regulácia potoka a stavba oporného svahu potoka vo vojenskom rekreačnom stredisku za Železnou studienkou v Bratislave. V tejto súvislosti je zaujímavé, že pôvodne túto stavbu mala realizovať súkromná firma. Rozpočet stavby predstavoval 3 559 985,80 Ks. Z dôvodu vysokej sumy bol Pracovný zbor poverený vypracovaním cenovej kalkulácie. Tá bola vypočítaná na sumu 1 727 944,24 Ks, čo bola polovica z tej, ktorú rozpočtovala súkromná firma.⁷⁵ Práce na stavbe sa začali v marci 1943 a ich súčasťou boli aj stavba bazény, tenisového kurtu a kolkárne.⁷⁶ Práce na stavbe však ukázali, že nie vždy je lepšia cena aj zárukou kvality. Na stavbe vznikalo viacero problémov s pracovnou morálkou, s dovozom materiálu na stavbu, nedostatkom stavebných strojov, čo spôsobovalo spomalenie a následné predražovanie stavby.⁷⁷

Pracovný zbor však vykázal v roku 1943 aj netradičné činnosti. Ako zaujímavosť treba uviesť, že od 20. septembra do 26. septembra 1943 5 tvorníkov pracovnej roty 8 z Kremnice pracovalo na stavbe rybníka pre generála Čunderlíka v Motýčkach.⁷⁸ Druhou, nie bežnou záležitosťou, bola stavba mohyly pplk. pech. Eugena Budinského, ktorý zahynul 4. augusta 1942 pri bojoch na východnom fronte.⁷⁹ V roku 1943 bolo tisíc tvorníkov Pracovného zboru poslaných na zapracovanie sa do leteckých tovární v Nemecku.⁸⁰ Po vyučení sa mali vrátiť na Slovensko, kde mali potom pracovať v Slovenskej leteckej továrni v Trenčianskych Biskupiciach. Od týchto príslušníkov však prichádzali často sťažnosti na zlé pracovné podmienky v továrňach, o ktorých pravdivosti sa sám presvedčil aj správca Pracovného zboru plk. PSb. Ladislav Bodický pri svojej inšpekčnej ceste v Nemecku v júli 1943. Na jeho návrh boli tvorníci povolani späť na Slovensko.⁸¹

Pracovná činnosť v roku 1944 bola determinovaná celkovou politickou situáciou na Slovensku vyplývajúcou zo situácie na bojiiskách. Pracovníci naďalej vykonávali rôzne práce pre vojenské útvary tak ako v predchádzajúcich rokoch, zmena ale nastala vo verejných prácach. Vzhľadom na to sa nerealizovali stavby väčšieho rozsahu, a tým i tvorníci boli pridelovaní na rôzne krátkodobé práce u súkromníkov.⁸² Najdôležitejšiu pracovnou

⁷⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 118, inv. č. 119, č. j. 500 895.

⁷⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 102, inv. č. 103, č. j. 467 271.

⁷⁶ Pozri Iniciatívna činnosť pracovného zboru v mesiaci apríl 1943, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 121, inv. č. 123, č. j. 500 722.

⁷⁷ Pozri hlásenie o nedostatkoch na stavbe za Železnou studienkou, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 120, inv. č. 122, č. j. 501 557.

⁷⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 104, inv. č. 104, č. j. 467 724.

⁷⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 120, inv. č. 122, č. j. 500 828, 501 087 a 501 348.

⁸⁰ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy tajné, šk. 23, inv. č. 85, č. j. 4 078.

⁸¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 91, inv. č. 99, č. j. 461 178.

⁸² Veľakrát to boli práce špedičného charakteru. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 140, inv. č. 141, č. j. 420 367.

činnosťou bolo budovanie opevnení na východnom Slovensku. Po vytvorení Veliteľstva opevňovacích prác a Poľného veliteľstva Pracovného zboru bola väčšina jeho príslušníkov presunutá na severovýchod Slovenska. Za významnejšie práce možno označiť stavbu cesty od Demänovskej jaskyne po Vrbické Pleso. Objednávateľom stavby bol Klub slovenských turistov a lyžiarov v Liptovskom Mikuláši, ktorý najprv vybudoval turistický chodník k plesu a teraz plánoval vybudovanie cesty pre autodopravu v celkovej dĺžke 4 550 m. Na túto stavbu mal lyžiarsky klub k dispozícii len 300 000 Ks, čo nepostačovalo na dokončenie stavby. Preto sa obrátilo na ministerstvo národnej obrany, aby uvedenú cestu spolufinancovalo, keďže sa minister národnej obrany Čatloš pohrával s myšlienkou vybudovať v tejto oblasti vojenský výcvikový tábor.⁸³

V júni 1944 sa príslušníci Pracovného zboru podieľali na záchranných a upratovacích prácach vo firme Apollo po leteckom bombardovaní Bratislavy. Na základe rozkazu ministra národnej obrany sa malo na týchto prácach zúčastniť 600 tvorníkov Pracovného zboru.⁸⁴ V zmysle tohto rozkazu boli postavené upratovacie oddiely 1 až 6 pri 4. pracovnejrote pracovného práporu 1 v Bratislave.⁸⁵ Za veliteľa upratovacích oddielov bol menovaný stot. PSb. Lehocký.⁸⁶ V rozkaze bolo výslovne uvedené, že do upratovacích oddielov nemali byť pridelení remeselníci, pisári a Rómovia. Postavenie upratovacích oddielov prebehlo veľmi rýchlo, a v priebehu jedného dňa bola väčšina sústredená na Kuchajde, a začalo sa s prácami. Mužstvo bolo vybavené z jednej tretiny krompáčmi, a dve tretiny mali lopaty. Ubytovatelia mali byť vzhľadom na ročné obdobie v stanoch.⁸⁷ Na odstraňovanie nevybuchnutých bômb bolo do stavu 4. pracovnej rotý pracovného práporu 1 dňom 29. septembra 1944 pridelených 29 Židov.⁸⁸ Pracovná rota Židom zabezpečila iba ubytovanie a stravu, na odev a obuv nemali nárok.⁸⁹

V roku 1944 možno v pracovnom nasadení Pracovného zboru sledovať jednu významnú zmenu. Kým v predchádzajúcich rokoch bola pracovná činnosť jeho príslušníkov veľmi rozmanitá a Pracovný zbor nestačil kapacitne plniť všetky objednávky a požiadavky na pridelenie pracovníkov, tak v polovici roka 1944 sledujeme pravý opak. Podľa hlásenia poľného veliteľa Pracovného zboru mjr. PSb. Aurela Rumana dal 11. rotu Rómov a 12.

⁸³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 139, inv. č. 140, č. j. 420 972.

⁸⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 141, inv. č. 144, č. j. 420 745.

⁸⁵ Do upratovacích oddielov mali dodať mužstvo: pracovná rota 3 v Karlovej Vsi 20 mužov, pracovný oddiel pri Vojenskej nemocnici 1 v Bratislave 14 mužov, pracovná rota 5 v Zemianskych Kostolnoch 120 mužov, pracovný prápor 1 v Modre 15 mužov, pracovný prápor 2 na Smrekovici 30 mužov, Vojenský hospodársky majetok Podtureň 30 mužov, pracovný oddiel 2 v Starej Ľubovni 20 mužov, 2. rota pracovného práporu 1 v Nitre 20 mužov, 6. pracovná rota na Železnej Studienke 110 mužov, 4. pracovná rota na Kuchajde 60 mužov a 1. rota pracovného práporu 1 v Trnave mala dodať 160 mužov.

⁸⁶ Veliteľmi jednotlivých upratovacích oddielov boli menovaní: 1. upratovací oddiel napor. v zál. Hammer, 2. upratovací oddiel npor. v zál. Závodný, 3. upratovací oddiel doz. ašp. Ing. Kuka, 4. upratovací oddiel dôst. zást. Rehák, 5. upratovací oddiel dôst. zást. ašp. Kriak a za veliteľa 6. upratovacieho oddielu bol menovaný rtk. rtm. PSb. Oravec.

⁸⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 141, inv. č. 144, č. j. 420 745.

⁸⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 141, inv. č. 143, č. j. 416 313.

⁸⁹ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného zboru národnej obrany č. 48, čl. 157 zo 14. decembra 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

rotu „árijcov“ k dispozícii Armádnemu veliteľstvu v Prešove⁹⁰ z dôvodu, že pre nich nemal „dostatočné ubytovanie a ich pracovná sila bola nevyužitá“.⁹¹ Armádne veliteľstvo tento krok len privítalo, lebo trpelo nedostatkom personálu. Na základe rozhodnutia zástupcu veliteľa Armádného veliteľstva plk. gšt. Rudolfa Pilfouska bola 11. rota daná k dispozícii 2. divízii na úpravu cesty v pohraničí, 12. rota bola daná k dispozícii 1. divízii. Okrem toho bola 10. rota uvoľnená na stavbu cesty v úseku Jablň – Vyšné a Zbojné – Výrava.

Pracovná činnosť príslušníkov Pracovného zboru mala od začiatku aj ďalší aspekt. Tým bolo zabezpečenie vlastnej potravinovej sebestačnosti. Z tohto dôvodu nariadil v máji 1941 minister národnej obrany výstavbu vzorných hospodárstiev.⁹² Vzorné hospodárstva mala zriaďovať každá jednotka Pracovného zboru, aby využila všetky voľné pozemky vo svojej blízkosti, či už vo výcvikových priestoroch, na letiskách a pod. Pôdu mali zúrodniť a v prvom roku sa mali vysadiť predovšetkým zemiaky a fazuľa.⁹³

Ďalším krokom bolo, že Správa Pracovného zboru začala hľadať statky, ktoré by mohli slúžiť ako hospodárske statky Pracovného zboru. Pomocou týchto hospodárstiev chcela Správa Pracovného zboru zabezpečiť svoju sebestačnosť v oblasti ovocia, zeleniny, ale hlavne v zásobovaní mäsom a ďalšími živočíšnymi produktmi určenými na stravovanie príslušníkov Pracovného zboru. Vzhľadom na to, že statky potreboval Pracovný zbor zriadiť pomerne rýchlo, najvhodnejším riešením bol prenájom už existujúcich od jeho majiteľov. Budovanie nových statkov na zelenej lúke by bolo priveľmi finančne a časovo náročné. V priebehu pár mesiacov vznikli hospodárske majetky v Zamutove a Kamenici nad Cirochou.⁹⁴

Výnimkou bol arizovaný statok v Podturni, ktorý prevzala Správa Pracovného zboru do držby 22. júla 1942. Tento majetok totiž pôvodne patril židovskej rodine Ferenczi.⁹⁵ Zaplatenie kúpnej ceny za hnutelný a nehnuteľný majetok statku Štátnemu pozemkovému úradu v sume 1 826 982 Ks sa naťahovalo až do septembra 1944.⁹⁶

Ako vzorový bol určený statok v Zamutove.⁹⁷ Pracovný zbor ho prevzal do svojej správy 22. januára 1942 na obdobie 15 rokov, pričom ročné nájomné bolo vo výške cca 80 000 Ks.⁹⁸ Organizačne bol podriadený priamo veliteľovi Pracovného zboru. Za veliteľa statku bol určený stot. pech. Kulík. Pre nájomný statok bol zároveň zriadený aj hospodársky pracovný oddiel v počte 250 mužov.⁹⁹ Ten sa skladal z príslušníkov Pracovného zboru.¹⁰⁰ Prenájom poľnohospodárskeho statku mal tri základné ciele:

⁹⁰ Armádne veliteľstvo bolo vyššie veliteľstvo s úplnou veliteľskou, správnu oblastnou pôsobnosťou pre Šarišsko-zemplínsku župu.

⁹¹ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy tajné, šk. 25, inv. č. 92, č. j. 71 130.

⁹² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 63, inv. č. 56, č. j. 250 498.

⁹³ Rozkaz MNO – Správa pracovného zboru č. 31 z 8. augusta 1941, čl. 1, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

⁹⁴ Poľnohospodársky statok v Zamutove mal rozlohu 357 katastrálnych jutár. Z toho bola polovica ornej pôdy a polovica pastviny. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 78, inv. č. 79, č. j. 361 940.

⁹⁵ Vojenským správcom tohto objektu bol pplk. pech. Emil Krivoš. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 85, inv. č. 82, č. j. 381 200.

⁹⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 136, inv. č. 138, č. j. 416 224.

⁹⁷ Prenájom statku nebol administratívne jednoduchou záležitosťou. Napríklad prenájom statku v Zamutove od jeho majiteľky Eugénie Stejskalovej predchádzal niekoľkomesačný proces, ktorého súčasťou bolo zisťovanie pozemno-knižničných dát tohto statku, ako aj preverovanie prípadných nedoplatkov na daniach za statok alebo povinných odvodov za zamestnancov. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 63, inv. č. 56, č. j. 251 245, prípadne VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 63, inv. č. 56, č. j. 251 119.

⁹⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 146, inv. č. 150, č. j. 416 646.

⁹⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 86, inv. č. 84, č. j. 380 066.

¹⁰⁰ Takéto hospodárske pracovné oddiely vznikli na každom hospodárskom majetku.

- „a) *Vychovať a prakticky vycvičiť roľnícky dorast prac. sboru.*
 b) *Použitím síl pracovnej služby krajne zanedbaný poľnohospodársky majetok zveľadiť a povzniesť na úroveň riadneho hospodárstva.*

c) *Založiť na východe republiky ušľachtilý chov dobytky po vzore št. hosp. škôl.*¹⁰¹

Hoci v Zamutove mal byť vzorový statok pre ostatných, jeho činnosť bola od začiatku rozporuplná. Pracovný výkon pracovníkov bol veľmi slabý a trpel tým výkon celého statku. Pravidelné týždenné hlásenia boli povrchné, alebo vôbec neboli správe Pracovného zboru doručené. Dospelo to až do takého štádia, že veliteľovi tamojšieho statku bola koncom februára 1942 daná výstraha, s tým, že v prípade pretrvávania uvedeného stavu bude finančne sankcionovaný.¹⁰² Na obranu tamojšieho veliteľa treba povedať, že statok bol pri preberaní vo veľmi zlom stave. Takmer všetok dobytok bol chorý a museli ho rýchlo predať, alebo utradiť. Nákup nového dobytky meškal. Takisto na statku chýbali poľnohospodárske stroje a takmer všetky práce sa museli robiť ručne.¹⁰³

Za účelom zlepšenia činnosti Hospodárskeho pracovného oddielu Zamutov boli 4. marca 1942 prijaté „*Smernice pre nájomné poľnohospodárstvo pracovného sboru v Zamutove*“.¹⁰⁴ Hlavným účelom nájmu bolo „*vychovať a prakticky vycvičiť roľnícky dorast pracovného zboru, aby ten počas jeho prezenčnej služby nadobudnuté skúsenosti a praktické znalosti mohol v poľnohospodárstve s úspechom použiť aj pri svojom občianskom povolaní*“.¹⁰⁵ Podľa smernice bol veliteľ hospodárskeho pracovného oddielu zároveň aj správcom nájomného hospodárstva, zodpovedným za personál, ale aj za celý hnutelný a nehnuteľný majetok hospodárstva. Zaujímavosťou smernice bolo, že produkty, ktoré farma dopestovala alebo vyrobila, predávala v prvom rade armádnym jednotkám, potom vojenským gážístom a civilným zamestnancom, v treťom rade zákonom stanoveným spoločnostiam a až nakoniec to mohli predať súkromným osobám.¹⁰⁶

Široký záber prác vykonávaných Pracovným zborom si vyžadoval aj vytvorenie organizačnej zložky, ktorá by odborne zastrešovala jej hospodársku činnosť. Z tohto dôvodu minister národnej obrany nariadil dňom 21. júla 1942 zriadenie intendancie pri Pracovnom zbore.¹⁰⁷ Úlohou intendancie bolo spravovať hospodárske majetky, rekreačné strediská a liečebné ústavy (Hospodársky majetok v Zamutove, Hospodársky majetok v Kamenici nad Cirochou, Hospodársky majetok v Podturni pri Liptovskom Hrádku,¹⁰⁸ Vojenský žrebčinec v Horných Motešiciach, Rekreačné stredisko Tatranský vojenský domov, Rekreačné stredisko na Smrekovici, Liečebný ústav Trenčianske Teplice, Liečebný ústav Piešťany, Tábor vojenských invalidov v Nitre). Intendancia Pracovného zboru mala pôsobnosť inten-

¹⁰¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, škatuľa 78, inv. č. 74, č. j. 361 579.

¹⁰² Podľa hodnotenia správy Pracovného zboru pracovný výkon celého hospodárskeho pracovného oddielu zodpovedal výkonu štyroch ľudí. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 69, inv. č. 63, č. j. 360 157.

¹⁰³ Pozri hlásenie o nákupe dobytky na poľnohospodárstvo Zamutov, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, škatuľa 78, inv. č. 74, č. j. 361 490 a „Objednávka poľnohospodárskych strojov“, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 78, inv. č. 74, č. j. 361 574.

¹⁰⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 80, č. j. 380 334.

¹⁰⁵ Tamže.

¹⁰⁶ Okrem poľnohospodárskych plodín, zeleniny a ovocia to bolo mlieko, syry a výrobky z mäsa. Hospodárske produkty sa predávali za cenu stanovenú úradmi alebo za cenu obvyklú v okolí.

¹⁰⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 380 904.

¹⁰⁸ Tu sa stal s účinnosťou od 1. februára 1943 správcom stot. PSb. Emil Coplák. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 133, č. j. 500 204.

dancie divízie a podliehala intendancii ministerstva národnej obrany. Za prednostu intendancie Pracovného zboru bol menovaný pplk. int. František Škrepka.¹⁰⁹

O mesiac neskôr bol názov pozmenený na Hospodársky úrad Pracovného zboru.¹¹⁰ Zároveň bol rozčlenený na 4 skupiny: I. osobné veci a záležitosti, II. materiálne veci, III. poľnohospodárske veci a IV. skupina ubytovacie veci. Do pôsobnosti I. skupiny pod velením stot. del. Jána Vestenického patrilo výcvik osôb hospodárskeho úradu, kontrola škôl a kurzov, hospodárske prehliadky vojenských hospodárskych majetkov a zaisťovanie peňazí na služobné platy a ďalšie náležitosti. Materiálna skupina na čele so stot. hosp. Albertom Dulom mala na starosti zásobovanie proviantom, krmivom, palivom a kurivom a ďalším hospodárskym materiálom. Skupina III. pod vedením npor. hosp. Jozefa Fila mala na starosti vedenie ústrednej evidencie personálu, materiálu, strojov, náradia a nehnuteľností. Skupina IV. pod vedením stot. pech. Júliusa Čecha riešila záležitosti ubytovania vojska či už trvalého, alebo i prechodného pri pridelení na práce. Zároveň bola zriadená technická správa veliteľstva Pracovného zboru, do kompetencie ktorej patrila starostlivosť o všetok nehnuteľný a hnuťelný majetok, a to po stránke stavebno-technickej, pozemno-knižnej a katastrálnej.¹¹¹ Zároveň sa zmenil názov hospodárskych majetkov. Od septembra 1942 dostali nový oficiálny názov „Vojenský hospodársky majetok.“¹¹²

V marci 1943 sa realizovala unifikácia činnosti hospodárskych majetkov. S účinnosťou od 1. marca 1943 bol prijatý jednotný organizačný štatút.¹¹³ Podľa tejto smernice tvorili vojenské majetky jeden hospodársky celok, ktorý bol priamo pod správou ministra národnej obrany. O jednotnú správu vojenských hospodárskych majetkov sa staral správny zbor, ktorý sa skladal zo správcu Pracovného zboru, prednostu Hospodárskeho úradu Pracovného zboru, prednostu intendancie ministerstva národnej obrany, rozpočtového referenta ministerstva národnej obrany a z prednostu poľnohospodárskej skupiny Hospodárskeho úradu Pracovného zboru.¹¹⁴

Hospodárske majetky mali v hlavne:

- „a) [byť] vzorné, výnosné poľnohospodárske podniky,*
- b) slúžiť účelom vyučovacím a vychovávacím pre tvorníkov PSB-NO a civilných zamestnancov,*
- c) [byť] širitelmi poľnohospodárskeho pokroku,*
- d) uplatňovať rozumové zásady etiky a estetiky,*
- e) umožňovať systematický chov ušľachtilých koní a vypestovať k vlastnej potrebe, alebo potrebe zemského chovu vhodný plemenný materiál, ak sú vo VHM spojené s ústavom pre chov koní.“¹¹⁵*

Na chov koní, ktorý bol veľmi špecifickou činnosťou, bol od začiatku predurčený statok v Horných Motešiciach.¹¹⁶ Tento statok bol pôvodne majetkom židovskej rodiny

¹⁰⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 380 904.

¹¹⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 381 327.

¹¹¹ Tamže.

¹¹² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 64, inv. č. 58, č. j. 372 537.

¹¹³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 118, inv. č. 118, č. j. 505 273.

¹¹⁴ Namiesto správcu Pracovného zboru tam bol ním poverený vyšší dôstojník Pracovného zboru.

¹¹⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 133, č. j. 506 432.

¹¹⁶ Výkup hnuťelného a nehnuteľného majetku statku od Štátneho pozemkového úradu za cenu 7 174 693 Ks sa realizoval až v roku 1944. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 136, inv. č. 138, č. j. 416 224.

Siebenschneidmännern. V novembri 1942 sa oddelila časť statku a vytvoril Vojenský žrebčín v Horných Motešiciach.¹¹⁷ Vzhľadom na to, že administratívne účtovné rozdelenie bolo zložitým procesom, rozdelenie sa reálne uskutočnilo až v júni 1943.¹¹⁸ Vznikol tak Vojenský žrebčín v Horných Motešiciach a Vojenský hospodársky majetok v Horných Motešiciach. Veliteľom žrebčína sa stal pplk. Jozef Gembala. Správca vojenského hospodárskeho majetku musel prispôbiť svoju poľnohospodársku výrobu tamojšiemu vojenskému žrebčín.¹¹⁹

Rozdelenie statku v Horných Motešiciach sa neukázalo ako dobrý krok. Po stránke hospodárskej výnosnosti sa vojenský hospodársky majetok nemohol porovnávať s ostatnými vojenskými hospodárskymi majetkami, lebo jeho hospodárenie muselo byť prispôbené potrebám chovu koní vo vojenskom žrebčine, a takmer celá jeho poľnohospodárska produkcia bola určená na chov koní. To znamená, že nemohol tieto produkty výhodne predať a mať zisk. Zároveň aj plán pestovania poľnohospodárskych plodín bol prispôbený tak, že namiesto ekonomicky zaujímavých plodín, sa pestovali predovšetkým plodiny určené pre kone. V praxi to vyzeralo tak, že kým pri ostatných vojenských hospodárskych majetkoch bola na prvé miesto daná ekonomická efektívnosť, v Horných Motešiciach boli na prvom mieste kone a až potom ekonomická otázka.¹²⁰

Problémy boli aj v personálnej a administratívnej, a riadiacej práci. Tým, že namiesto jednej boli dve inštitúcie, vyžadovala si ich činnosť viac personálu, a tým boli aj vyššie náklady. Chýbajúce jednotné velenie sa prejavovalo v nedorozumeniach v otázke plánovania činnosti, keď sa do stretu dostávala otázka úlohy zabezpečenia hospodárskeho majetku v oblasti potravy pre kone a jeho ekonomická otázka. Preto bolo len otázkou času, keď sa vynorí otázka ich opätovného spojenia. Odborné komisie z ministerstva národnej obrany v júli 1944 tento krok jednomyselne odporučila, a tak dňom 1. septembra 1944 sa spojili obe inštitúcie do jednej so spoločným názvom Vojenský žrebčín Horné Motešice.¹²¹

Rozsah činnosti všetkých štyroch hospodárskych majetkov, okrem špecifického postavenia Vojenského hospodárskeho majetku v Horných Motešiciach, bol rozmanitý, a to od chovu dobytky, ošípaných, hydiny, včelárstva až po pestovanie obilia, ovocia a zeleniny. Okrem toho sa museli jednotliví správcovia starať aj o nehnuteľný a hnutelný majetok na statku. Problémom však zostávalo, že viaceré z prevzatých statkov boli v zlom stave, vyžadovali aj nemalé investície zo strany vojenskej správy. V prípadoch, že statok mala vojenská správa v prenájme, investované peniaze sa snažila refundovať od jej majiteľov. Príkladom je Vojenský hospodársky majetok v Zamutove, do ktorého vojenská správa od jeho prevzatia v januári 1942 do 31. júla 1943 investovala 285 530, 65 Ks.¹²²

Na druhej strane, hospodárenie vojenských hospodárskych majetkov bolo väčšinou plusové. Zisky Vojenského hospodárskeho majetku v Zamutove plynuli predovšetkým z predaja dopestovaného obilia a iných plodín.¹²³ Ziskovou činnosťou bol aj predaj mlieka,

¹¹⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 383 220.

¹¹⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 118, inv. č. 119, č. j. 505 703.

¹¹⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 118, inv. č. 118, č. j. 505 273.

¹²⁰ V roku 1942 Hospodársky majetok v Horných Motešiciach vykazoval zisk 154 800 Ks. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 80, č. j. 380751.

¹²¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 131, inv. č. 136, č. j. 416 176.

¹²² Majiteľka statku Eugénia Stejskalová však uznala za oprávnenú sumu 70 782,25 Ks. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 102, inv. č. 103, č. j. 484 061.

¹²³ Z obilnín pestovali pšenicu, raž, jačmeň, ovos. Nezanedbateľný bol aj príjem z pestovania iných plodín ako zemiaky, mak, ľan, repa, kukurica. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 133, č. j. 506 680.

chov ošípaných, a zisk 50 000 Ks priniesla aj pálenica, v ktorej robili slivovicu.¹²⁴ V roku 1942 bol zisk 114 000 Ks¹²⁵ a v poľnohospodárskom roku 1943 – 1944 ráтали v Zamutove so ziskom vo výške 71 683 Ks.¹²⁶

Príjmy Vojenského hospodárskeho majetku v Kamenici nad Cirochou plynuli taktiež z pestovania obilnín a iných plodín.¹²⁷ Okrem toho bol v Kamenici nad Cirochou významnou príjmovou položkou aj chov prasiat, dobytka a oviec. Rovnako ako v Zamutove aj v Kamenici nad Cirochou bola pálenica.¹²⁸ V roku 1942 bol zisk 297 095, 55 Ks,¹²⁹ a v poľnohospodárskom roku 1943 – 1944 ráтали so ziskom 187 024 Ks.¹³⁰

Vojenský hospodársky majetok v Podturni pestoval rovnaké poľnohospodárske plodiny ako majetky v Zamutove a Kamenici nad Cirochou. Svoj rozpočet si však, na rozdiel od predchádzajúcich dvoch, vylepšoval aj o predaj vypestovanej zeleniny, platbami za pripustenie býkov a kancov, odpredajom dolomitu a príjmami za používanie konských povozov na rozvoz piesku z dolomitov a tehly.¹³¹ V roku 1942 bol zisk 115 660 Ks,¹³² v poľnohospodárskom roku 1943 – 1944 ráтали v Podturni so ziskom 100 000 Ks.¹³³ Pracovný zbor v poľnohospodárskom roku 1943 – 1944 z Vojenských hospodárskych majetkov v Zamutove, Kamenici nad Cirochou a v Podturni rátal s čistým ziskom 358 707,70 Ks.

Činnosť vojenských hospodárskych majetkov sa de facto skončila vypuknutím Slovenského národného povstania. Živý inventár Vojenského Hospodárskeho majetku v Kamenici nad Cirochou bol odsunutý na statok v Podturni. Podľa situačného hlásenia zo 4. septembra 1944 sa Vojenský hospodársky majetok v Podturni odsunul na neznáme miesto so všetkým živým inventárom, zásobami a mužstvom.¹³⁴ Spolu s nimi bol odsunutý aj živý inventár, ktorý prišiel z majetku v Kamenici nad Cirochou. Správca Pracovného zboru sa snažil situáciu zachrániť vymenovaním nového správcu Vojenského hospodárskeho majetku v Podturni. Dňom 1. decembra 1944 bol do tejto funkcie vymenovaný npor. Jozef Fill.¹³⁵ I ten však pri najväčšej snahe situáciu už nezvrátil. Reálne sa už len s väčším či menším úspechom snažil o uchránenie majetku, ktorý tam zostal.

Rozpad nastal i na majetku v Zamutove. Po tom, čo správca stot. pech. Kulík odmie-

¹²⁴ Pozri Hospodársky a investičný rozpočet Vojenského hospodárskeho majetku v Zamutove na rok 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 133, č. j. 506 680.

¹²⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 80, č. j. 380751.

¹²⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 114, inv. č. 114, č. j. 484 783.

¹²⁷ Okrem obilnín ako pšenica, raž, jačmeň, ovos pestovali aj kukuricu, repu kýmnu i cukrovú, zemiaky a šošovicu.

¹²⁸ Pozri Hospodársky a investičný rozpočet Vojenského hospodárskeho majetku v Kamenici nad Cirochou na rok 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 133, č. j. 506 680.

¹²⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 80, č. j. 380 751.

¹³⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 114, inv. č. 114, č. j. 484 783.

¹³¹ Pozri Hospodársky a investičný rozpočet Vojenského hospodárskeho majetku v Podturni na rok 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 133, č. j. 506 680.

¹³² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 80, č. j. 380 751.

¹³³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 114, inv. č. 114, č. j. 484 783.

¹³⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 146, inv. č. 150, č. j. 416 556.

¹³⁵ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru národnej obrany č. 44, čl. 122 z 18. novembra 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

tol vykonať rozkaz z 18. augusta 1944 o evakuácii Vojenského hospodárskeho majetku v Zamutove do Horných Motešíc,¹³⁶ začali „rozkradať“ majetok najprv partizáni a potom aj nemecká armáda.¹³⁷

Vojenský žrebčín v Horných Motešiciach bol v lepšej situácii. Vzhľadom na svoju polohu žil naďalej svojím „normálnym“ hospodárskym životom. Jeho ekonomická situácia však nebola v tomto období ružová. Svedčí o tom i návrh rozpočtu na rok 1945, v ktorom sa počítalo s príjmami 2 237 000 Ks a výdavkami 4 446 000 Ks.¹³⁸ Z jednotlivých položiek rozpočtu možno vyčítať, že len náklady na krmivo pre kone 2 700 000 by prevyšovali príjem žrebčína za celý rok. Táto suma však bude skôr omylom, pravdepodobnejšia bude suma 270 000 Ks, ktorá by skôr zodpovedala počtu koní v žrebčine, ako aj rozpočtom na krmivo v predchádzajúcich rokoch. Celková situácia preto dospela k tomu, že vedenie armády rozhodlo, že dňom 10. januára 1945 bude Vojenský žrebčín v Horných Motešiciach aj s príslušenstvom odovzdaný do správy Ministerstva hospodárstva.¹³⁹

Výpočet všetkých prác, ktoré vykonával Pracovný zbor v rokoch 1941 – 1944, by bol veľmi rozsiahly, preto sú spomenuté len tie najdôležitejšie alebo najzaujímavejšie. Čo sa týka prác pre potreby armády, v popredí bolo zabezpečenie strážnej služby v útvaroch a predovšetkým práca v skladoch na konzervovaní materiálu, ako aj práca v kanceláriách, v ktorej sa realizovali ako pisári a účtovníci. Táto práca pôsobila nedôležito, ale opak bol pravdou. Pre slovenskú armádu boli príslušníci Pracovného zboru na týchto miestach nenahraditeľní, hlavne po vstupe Slovenska do vojny proti Sovietskemu zväzu, keď sa prejavil nedostatok kvalifikovaných vojakov, napr. na kancelárske práce. Pracovný zbor totiž v sebe skrýval nespočetné množstvo vzdelaných ľudí ako napr. právnikov, lekárov, účtovníkov, ktorí ale mali to nešťastie, že mali zmenenú zdravotnú klasifikáciu alebo skôr „nesprávnu rasu,“ tak ako v prípade Židov, kde bola značná skupina lekárov a právnikov.

Hlavným mottom Pracovného zboru bolo vykonávať „všeuzitočné práce na dobudovaní a zmohutnení brannej moci,“ čo nevyučovalo, aby sa jeho príslušníci nezapájali aj do iných činností vykonávaných v prospech civilného sektora. Pomoc príslušníkov Pracovného zboru pri ťatvách mal z pohľadu obyvateľov Slovenska priam existenčnú dôležitosť. Bez pomoci Pracovného zboru by obilie zostalo na poliach a na Slovensku by hrozil nedostatok základných potravín.

Zaujímavým ekonomickým projektom bolo zriadenie vojenských hospodárskych majetkov, ktorých úlohou malo byť zabezpečenie sebestačnosti Pracovného zboru. Na jednej strane zo statkov, ktoré boli väčšinou v zlom technickom stave a zlej ekonomickej situácii, vybudoval majetky, ktoré si ako-tak dokázali zarobiť na svoju prevádzku a vytvorili menší zisk. Zároveň dokázali plniť hlavnú úlohu, za účelom ktorej vojenské hospodárske majetky vznikli, a tou bola vlastná sebestačnosť Pracovného zboru v oblasti zásobovania potravinami.

¹³⁶ Za to bolo naňho podané trestné oznámenie, z dôvodu, že tým mal zapríčiniť „vydrancovanie živého a mŕtveho inventára“ v hodnote vyššej ako 100 000 Ks. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 145, inv. č. 145, č. j. 422 797.

¹³⁷ Pozri Situačné hlásenie o stave na Vojenskom hospodárskom majetku v Zamutove zo dňa 8. novembra 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 146, inv. č. 150, č. j. 416 556.

¹³⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 134, inv. č. 137, č. j. 416 174.

¹³⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 131, inv. č. 136, č. j. 416 710.

Na druhej strane treba poznamenať, že zisk z majetkov nebol taký veľký, aby ho bolo možné použiť na nejakú investičnú činnosť. Hlavne v začiatkoch vyžadovali hospodárske majetky veľké finančné injekcie na vybudovanie alebo opravu infraštruktúry statkov. Tieto investície, ktoré boli poskytované ako dotácie, však neboli premietnuté do nákladov hospodárenia veľkostatkov, čo výrazne skresľovalo ich hospodárske výsledky.¹⁴⁰ Rovnako do nákladov sa nezarátavali ani pravidelné výpomoci príslušníkov Pracovného zboru pri opravách alebo pri osevných prácach, pretože za ich prácu hospodárskej správe Pracovného zboru nič neplatili.¹⁴¹

Veľkým problémom bolo i manažovanie hospodárskych majetkov. Viacero rozhodnutí správcov, ktorí neboli ekonómami, bolo nešťastných a smerovali skôr k osobnému prospechu, než k zlepšeniu ekonomiky vojenských hospodárskych majetkov. Z týchto dôvodov možno konštatovať, že hoci na svoju každodennú prevádzku si veľkostatky dokázali zarábať, z celkového pohľadu bola ich ekonomická efektivita pre slovenskú armádu otázná.

K celkovému hospodáreniu Pracovného zboru treba povedať, že ani v jednom roku nebolo ziskové. Z ekonomického pohľadu príjmy z pracovnej činnosti predstavovali vítaný zdroj Pracovného zboru, ktorý bol rozpočtovo poddimenzovaný. Príjmy z pracovnej činnosti tvorili v najlepšom prípade maximálne tretinu jeho ročného rozpočtu. K celkovému hospodáreniu Pracovného zboru treba povedať, že hospodárenie Pracovného zboru sa ani v jednom roku neskončilo so ziskom. Náklady na činnosť prevyšovali príjmy z pracovnej činnosti. Preto bol Pracovný zbor každoročne závislý od dotácií z rozpočtovej kapitoly ministerstva národnej obrany. Na jeho obhajobu je potrebné poznamenať, že Pracovný zbor vykonával strážnu službu vo vojenských útvaroch, za ktorú však refundácie nedostával. Takisto za práce v poľnohospodárstve pri žatvách si neúčtoval poplatky. V opačnom prípade by hospodársky výsledok Pracovného zboru bol asi kladný. Komplexne by sa však otázka rentability Pracovného zboru dala zhodnotiť až po dlhšej dobe. Netreba zabúdať ani na fakt, že vojna a udalosti s ňou spojené nie sú dobrým predpokladom ekonomickej efektivity akéhokoľvek projektu.

Čo však treba vysoko hodnotiť, sú výsledky pracovnej činnosti. Príslušníci Pracovného zboru vykonali pre národné hospodárstvo obrovský kus práce, ktorého výsledky môžeme vidieť dodnes. Okrem pracovnej činnosti sa zúčastnili viacerých humanitárnych akcií a pomáhali pri záchrane životov, zdravia a majetku občanov pri prírodných katastrofách na viacerých miestach Slovenska. Je paradoxné, že humanitárnu činnosť vykonávali práve príslušníci Pracovného zboru, ktorých právne a životné postavenie nebolo humánne.

¹⁴⁰ V roku 1943 sa napr. v rozpočte Pracovného zboru rátalo s mimoriadnymi nákladmi na úpravu majetkov v Horných Motešiciach vo výške 2 000 000 Ks a v Zamutove v sume 1 750 000 Ks. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 80, č. j. 380 751.

¹⁴¹ Napr. vo februári 1942 prišlo do Zamutova 200 pracovníkov, ktorí za tri mesiace opravili a zabiľili budovy, odvodnili veľký dvor a veľký kus poľa. Odvodňovacie kanálky, ktoré vykopali v dĺžke skoro 5 km a boli hlboké 60 cm a široké 40 cm. Zároveň osiali 121 katastrálnych jutár ornej pôdy. Slovenské vojsko, roč. III., 1942, č. 9-10, Príloha Pracovný zbor MNO, s. 146.

P. KRALČÁK: DAS ARBEITSKORPS DER NATIONALEN VERTEIDIGUNG IM LICHT SEINER WIRTSCHAFTLICHEN ERBENISSE (1941 – 1944)

Das Arbeitskorps der Nationalen Verteidigung (weiter nur Arbeitskorps) war ein Instrument, das es dem damaligen Kommando der Slowakischen Armee ermöglichte, die Frage des Präsenzdienstes von Juden, Synthi und Roma, als auch „Ariern“, die wegen Gesundheitszustands, bzw. aus disziplinären Gründen die Bedingungen für den Antritt des Wehrdienstes nicht erfüllten, zu lösen. Bei der Errichtung des Arbeitskorps spielte die wirtschaftliche Frage zwar nicht die entscheidende Rolle, jedoch der Frage der Ertragsfähigkeit wurde viel Aufmerksamkeit geschenkt.

Nimmt man die Wirtschaftsführung des Arbeitskorps in seiner Komplexität und der gesamten Zeitspanne unter die Lupe, so kann man feststellen, dass man von den Einkünften von der Arbeitstätigkeit in keinem Wirtschaftsjahr Gewinne verzeichnen konnte. Aus ökonomischer Hinsicht stellten die Erträge vom Arbeitseinsatz einen sehr willkommenen Einnahmequelle für das Arbeitskorps, da das Budget des Korps unterdimensioniert war. Die Einkünfte von der Arbeitstätigkeit konnten an der finanziellen Lage nicht viel ändern, da sie bestenfalls maximal ein Drittel des Jahresbudgets darstellten. Die Betriebskosten standen weit über den Einkünften. Das Arbeitskorps war daher jedes Jahr auf die Unterstützung des Ministeriums für Nationale Verteidigung angewiesen. Es muss allerdings auch festgestellt werden, dass das Arbeitskorps z. B. Wachdienst in Militärtruppen geleistet hat, allerdings ohne Rückzahlungen. Ebenfalls unentgeltlich waren die von Arbeitskorps geleisteten landwirtschaftlichen Arbeiten, z. B. bei der Ernte. Andernfalls würden die Finanzbilanz des Arbeitskorps höchstwahrscheinlich positiv ausfallen. Für eine komplexe Auswertung der Rentabilität des Arbeitskorps wäre jedoch ein längerer Zeitraum nötig. Man sollte ebenfalls nicht vergessen, dass der Krieg und die damit bedingten Umstände keineswegs eine gute Grundlage darstellen für eine ökonomische Effektivität aller Projekte.

Die Ergebnisse der Arbeitstätigkeit des Arbeitskorps sind sehr hoch zu bewerten. Die Angehörigen des Arbeitskorps der Nationalen Verteidigung leisteten einen beträchtlichen Beitrag für die Volkswirtschaft. Die Ergebnisse der Arbeit sind bis heute sichtbar. Außer Arbeitseinsatz nahm das Arbeitskorps auch an mehreren humanitären Veranstaltungen teil, half bei der Rettung von Menschenleben, und des Guts von Bürgern bei Naturkatastrophen in mehreren Teilen und Orten der Slowakei. Es ist gleichermaßen traurig und paradox, dass die humanitäre Hilfe von den Angehörigen des Arbeitskorps geleistet wurde, deren rechtliche Stellung und Lebenslage im sog. Slowakischen Staat alles andere als human war.

ČESKOSLOVENSKO A VOJENSKO-POLITICKÉ ASPEKTY UVOĽŇOVANIA MEDZINÁRODNÉHO NAPÄTIA V EURÓPE V DRUHEJ POLOVICI 80. ROKOV (1. ČASŤ)

IGOR BAKA

BAKA, I.: Czechoslovakia and Release of the Foreign Policy Tension in Europe in the Second Half of 1980's (Part I.). *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 50-75, Bratislava.

Subject matter of the study, divided into two parts, comprises the issues of the position and role of Czechoslovakia within the military-political aspects and military aspects of the process of releasing the tension between the East and West in the 1980's, leading to the end of the Cold War. The author is solving the issues raised mostly on the background of relations development between the Soviet Union and USA, especially at the level of activities of both powers in the military-security area. The study is based on an extensive research in military as well as civil archives, with focus on the funds of central military and party authorities in the Czechoslovakia in the period in question. The author has consistently and systematically utilized the "treasure" of the so far unknown documents or the ones known barely.

Military History. Czechoslovakia. Policy in the Second Half of 1980 's.

Začiatkom 80. rokov sa vystupňovala konfrontácia medzi Východom a Západom. Prejavmi narastajúceho napätia bolo už stiahnutie dohody SALT II¹ zo Senátu, či bojkotovanie olympijských hier v Moskve v roku 1980, žiadosť amerického prezidenta Jima Cartera o zvýšenie výdavkov na zbrojenie atď. Medzinárodná situácia sa pritom skomplikovala najmä vinou invázie ZSSR do Afganistanu, ktorú USA vyhlásili za najväčšiu hrozbu mieru od skončenia druhej svetovej vojny. Američanov znepokojoval tiež vývoj v Nikaragui a Iráne, kde boli zvrhnutí ich spojenci, sovietska a kubánska vojenská prítomnosť v občianskej vojne v Angole, ako aj priama sovietska vojenská podpora partizánov v Ogadene (etiópska provincia) v boji proti somálskej agresii.² Nielen Američania, ale aj ich západoeurópski spojenci s nevoľou sledovali inštaláciu moderných jadrových rakiet typu SS-20 Sovietmi (dolet 4-tisíc km prvý a 5-tisíc km druhý variant), ktoré mali nahradiť staršie rakety SS-4 a SS-5.

¹ Americko-sovietska zmluva o obmedzení strategických jadrových zbraní podpísaná 18. 6. 1979 vo Viedni. Napriek tomu, že nebola ratifikovaná, obidve strany dobrovoľne dodržovali jej ustanovenia limitujúce počty konkrétnych druhov zbraní.

² NÁLEVKÁ, V. *Horké krize studené války*. Praha 2010, s. 151-155. ISBN 978-80-7429-011-4.

Nástup nového amerického prezidenta Ronalda Reagana v roku 1981 sa preto vyznačoval razantným antikomunistickým kurzom. Reagan sa rozhodol odstúpiť od politiky détente (uvoľnenia), keďže v nej už nevidel prostriedok na ukončenie studenej vojny. USA v tom čase naďalej zvyšovali výdavky na zbrojenie. Dôležitá v tomto smere bola dohoda členských štátov NATO v Bruseli z 12. decembra 1979 o dodatočnom programe zbrojenia v oblasti nukleárných rakiet stredného doletu. Tým sa mal vyrovnat' náskok ZSSR v tejto oblasti, ktorý sa ešte prehĺbil inštaláciou spomínaných moderných rakiet SS – 20. Členské štáty tu dali súhlas na výrobu 108 amerických riadených striel MGM – 31 Pershing II a 464 riadených striel s plochou dráhou letu BGM – 109 G Tomahawk (Ground Launched Cruise Missile). Pentagon pritom podmienil nerozmiestnenie nových rakiet rozhodnutím ZSSR odinštalovať rakety typu SS – 20, SS – 4 a SS – 5. Tieto návrhy označované termínom nulový variant sa však na strane ZSSR nestretli s pochopením. Sovieti upozorňovali, že americký návrh požadoval elimináciu všetkých striel rozmiestnených na zemi, nie však tých, ktoré boli nesené ponorkami a lietadlami. Sovietska strana pritom požadovala, aby do odzbrojovacieho procesu boli zahrnuté aj britské a francúzske rakety stredného doletu, v prevažnej väčšine rozmiestnené na ponorkách. Tie však neboli súčasťou arzenálu NATO. Na druhej strane Sovieti predkladali vlastné návrhy na zníženie počtu rakiet stredného doletu ZSSR a NATO (tu zahrňovali americké, britské a francúzske systémy), ktoré však Reagan odmietal, keďže podľa USA viedli k zachovaniu sovietskej prevahy.³ Americké rozhodnutie o rozmiestnení nových jadrových prostriedkov (napriek rastúcej vlne protestov po celej západnej Európe) sa podpísalo pod ďalšiu eskaláciu studenej vojny. Reakciou na sovietskej strane bolo odvolanie vlastnej delegácie zo ženevských rokovaní o raketách stredného doletu v Európe v novembri 1983, prerušenie ďalších rokovaní o znížení počtu strategických zbraní (START), zrušenie moratória na rozmiestňovanie ďalších rakiet SS-20 v európskej časti ZSSR, ale tiež rozhodnutie pre ešte väčšie posilnenie svojej vojenskej sily v stredovýchodnej Európe, konkrétne v ČSSR a NDR.⁴ Výsledkom bola, okrem iného, dohoda medzi vládami ČSSR a ZSSR o začatí príprav na rozvinutie raketových komplexov operačno-taktického určenia (rakety kratšieho doletu) na čs. území. Dňa 26. októbra 1983 plán rozmiestnenia sovietskych jadrových rakiet dodatočne deklaratívne podporilo aj čs. federálne zhromaždenie. V zhode s oficiálnou propagandou ho prezentovalo ako reakciu čs. ľudu na rozmiestňovanie jadrových zbraní v západnej Európe. Federálne zhromaždenie vydalo v tejto súvislosti prehlásenie „menom československého ľudu európskym parlamentom“, aby využili všetky svoje možnosti a zabránili rozmiestneniu nových amerických jadrových zbraní v Európe. Upozorňovalo pritom na zvýšenie nebezpečenstva jadrového konfliktu v prípade realizácie amerického plánu. V prehlásení sa ďalej konštatuje, že „*plán NATO, inšpirovaný USA, sleduje narušenie rovnováhy sil a dosažení vojenskej prevahy nad SSSR a štáty Varšavské smlouvy*“. Napriek jednoznačnej podpore dohody medzi vládami ČSSR a ZSSR o začatí príprav na rozvinutie raketových komplexov operačne taktického

³ Brežnev tiež vyhlásil jednostranné moratórium na rozmiestňovanie ďalších rakiet SS-20 v európskej časti ZSSR. USA to považovala za propagandistické gesto, keďže za Uralom mohlo rozmiestňovanie sovietskych rakiet ďalej pokračovať. Ich prípadný presun na Západ totiž nemohol ZSSR robiť problémy. SUCHÝ, P. *Reagan a ríše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vzťahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989*. Praha 2004, s. 120-121. ISBN 80-7325-046-2; DURMAN, K. *Útěk od praporů. Kremel a krize impéria 1964 – 1991*. Praha 1998, s. 260-262. ISBN 80-7184-672-4.

⁴ Blížšie LUŇÁK, P. *Západ. Spojené štáty a Západní Evropa ve studené válce*. Praha 1997, s. 301-305. ISBN 808598329; SUCHÝ, ref. 3, s. 124-125, 136.

určenia, deklarovalo Federálne zhromaždenie zotrvanie na „dôslednej línii mierového súžitia“.⁵ Oficiálna propaganda v ČSSR v tejto súvislosti informovala o tisíckach rezolúcií adresovaných Čs. mierovému výboru, ktoré podporovali inštaláciu jadrových rakiet, ako opatrenie smerujúce „k nezbytné obranyschopnosti našej vlasti a zemi socialistického společenství“.⁶ Média tiež zaplavili informácie o mohutných mierových manifestáciách a protivojnových demonštráciách na celom svete namierených proti americkým plánom na ďalšie rozmiestnenie rakiet v Európe.⁷ V skutočnosti však možno predpokladať, že politické vedenie ČSSR, ako aj NDR, nebolo sovietskym rozhodnutím ani zďaleka také oduševnené, ako to dokazovala propaganda. Nasvedčuje tomu aj výčitka, ktorá odznela počas rokovania politického byra vedenia komunistickej strany ZSSR v polovici roku 1983, adresovaná spojencom, že v čase, keď treba deklarováť jednotu Varšavskej zmluvy, zaoberajú sa vlastnými národnými problémami. V skutočnosti sa však žiaden východoeurópsky komunistický líder, s výnimkou rumunského vodcu Ceaușesca, neodhodlal verejne kritizovať inštalovanie sovietskych rakiet v týchto krajinách.⁸ Diktátorský režim N. Ceaușesca, napriek členstvu vo Varšavskej zmluve, však nebol úplne v područí Moskvy (podobne ako Juhoslávia), na rozdiel od ostatných členov tohto vojenského zoskupenia. Prejavovalo sa to najmä určitou slobodou v rumunskej zahraničnej politike.⁹

Praktickým dôsledkom vyššie uvedenej dohody bol príchod sovietskej 122. raketovej brigády operačno-taktického dosahu, vyzbrojenej raketovými kompletmi 9 K 76 B Temp-S (v ČSSR označovaná tiež OTR-22, v kóde NATO ako SS – 12M, prípadne SS – 22 /dolet 900 km/). Dislokovaná bola pri Hraniciach na Morave (24 odpaľovacích zariadení, 39 rakiet).¹⁰ Brigáda mala vybudované tri palebné postavenia vo Vojenskom výcvikovom priestore Libavá (priestory Práslavice, Stará Voda, Zelený Kříž). Podľa výsledkov vyšetrovania, ktoré sa uskutočnilo po roku 1989, boli jadrové hlavice pravdepodobne uložené priamo v palebných postaveniach. Vtedajšie velenie Československej ľudovej armády (ČSLA) však o ich existencii údajne nemalo informácie ani materiálne dôkazy. Nešlo však o jediný útvar na území ČSSR, kde mohli byť uložené jadrové hlavice. Táto brigáda pritom nebola organickou súčasťou sovietskej Strednej skupiny vojsk.

⁵ Obrana lidu, 27. 10. 1983, s. 1.

⁶ Obrana lidu, 15. 11. 1983, s. 1. Jednoznačná podpora čs. lidu; 26. 10. 1983, s. 1, Čs. pracující podporují nezbytná obranná opatření. Nelze nečinně přihlížet, s. 2. Příslušníci ČSLA plně podporují zveřejněné dokumenty. Převahu nikdy nedopustíme!

⁷ Obrana lidu, 25. 10. 1983, s. 5. Proti nebezpečí amerických raket; 22. 10. 1983, s. 5. Blokáda vojenských zařízení v NSR.

⁸ KRAMER, M. Die Sowjetunion, der Warschauer Pakt und blockinterne Krisen während der Brežnev-Ära. In *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*. (ed. T. Diedrich, W. Heinemann, Ch. F. Ostermann). Potsdam 2009, s. 290. ISBN 978-3-86153-504-1.

⁹ RYCHLÍK, J. Politické změny ve východní Evropě před 17. listopadem a jejich ohlas v Československu. In *Česko-slovenská historická ročenka 2009*. Brno – Bratislava 2009, s. 115. ISBN 978-80-87192-09-2; TEJCHMAN, M. Socialistické země jihovýchodní Evropy v osmdesátých letech (cesta do krize). In *Slovanský přehled*, roč. XCIII, 2007, č. 3, s. 429-448. ISSN 0037-6922; KRAMER, ref. 8, s. 288-289.

¹⁰ 2. 11. 1983 bola podpísaná dohoda o výstavbe špeciálnych objektov na území ČSSR a o poskytnutí kasárenských a obytných fondov ČSLA na dočasné užívanie Strednej skupiny vojsk. V platnosti mala zostať až do odchodu sovietskych vojsk.

Možnosť skladovania jadrovej munície ZSSR pritom vyplývala už z „Dohody medzi vládou ZSSR a ČSSR o opatreniach k zvýšeniu bojovej pohotovosti raketových vojsk,“ podpísanej 15. decembra 1965.¹¹ V jej rámci bola následne uskutočnená výstavba 3 objektov (Bílina, Bělá pod Bezdězem a Míšov /Borovno/) s možnosťou skladovania jadrovej munície na území ČSSR. Sovietskym špecialistom bola časť odovzdaná už v roku 1968. V dohode bolo jednoznačne zakotvené, že jednotky a vojenski špecialisti rozmiestneni na základniach (ktoré inak boli majetkom ČSSR) podliehali len sovietskemu veleniu. Jadrové hlavice sa teda mohli nachádzať aj v týchto skladoch, ktoré pritom nepodliehali Strednej skupine vojsk. Spolu náklady na výstavbu a prevádzku týchto objektov predstavovali 430, 56 mil. Kčs a boli plne hraené čs. stranou. Dodnes sa nenašli relevantné dôkazy o prítomnosti jadrových hlavíc v týchto objektoch. Nepriamo to však potvrdilo už vyšetrovanie MNO krátko po novembrovej revolúcii. V odpovedi na poslanceckú interpeláciu z júna 1991 minister národnej obrany Luboš Dobrovský konštatoval: „*Skutečnost, že v těchto objektech byla uskladněna jaderná munice, lze nepřímou odvodit ze zvláštního režimu utajení, kterému byly podřízeny a který přesahoval běžné normy stanovené pro provoz a ochranu objektů zvláštní důležitosti. Materiální důkazy nejsou k dispozici.*“ Prítomnosť jadrových hlavíc na území ČSSR potvrdil vo svojich spomienkach aj arm. gen. Miroslav Vacek, ktorý bol v rokoch 1987 – 1989 náčelnikom generálneho štábu ČSLA.¹²

Jadrové hlavice mohli byť prítomné aj v útvaroch raketového vojska, ktoré bolo súčasťou Strednej skupiny vojsk. Tá mala vo svojej zostave dva raketové útvary, a to 185. raketovú brigádu operačno-taktického dosahu R-300 (tzv. SCUD) s 12 raketovými kompletmi operačno-taktického dosahu, dislokovanú v priestore Turnov a tiež 442. raketovú brigádu taktického dosahu R-70 (taktický mobilný raketový komplet 9 K 79¹³ „Točka“¹⁴ krátkeho dosahu – 70 km) s 18 odpaľovacími zariadeniami, dislokovanú vo Vojenskom výcvikovom priestore Hvězdov pri Mimoni. Aj tieto útvary mali režimový charakter utajenia a príslušníci ČSLA sem nemali prístup. Generálny štáb Československej armády (ČSA) pri prešetrovaní celej záležitosti začiatkom 90. rokov pripustil, že aj v priestoroch rozmiestnenia týchto útvarov mohli byť jadrové hlavice. Dôkazy ani v tomto prípade neboli. Celkovo sa

¹¹ Dohoda bola podpísaná na 10. rokov. Jej platnosť sa však mala následne automaticky predĺžiť na ďalšie obdobie, pokiaľ ju jedna zo strán nevypovie rok pred vypršaním jej platnosti. Tá definitívne skončila v decembri 1985, keďže 21. 2. 1986 ju nahradila Dohoda medzi vládou ČSSR a vládou ZSSR o rozmiestnení základní s jadrovými nábojmi na území ČSSR. Dňa 30. 10. 1990 náčelník Generálneho štábu Československej armády a náčelník Generálneho štábu Ozbrojených síl ZSSR podpísali „Protokol o navrátení fondov speciálních objektov ČSFR“. Tie boli následne prevzaté ČSA. Platnosť samotnej dohody bola ukončená podpisom príslušného protokolu medzi vládou ČSFR a vládou ZSSR 27. 6. 1991. Vojenský ústřední archiv – Správní archiv (VÚA-SA) Praha, f. Ministerstvo národnej obrany – Kancelária ministra (MNO – KM) – 1991, šk. 29, č.j. 0033165, informačná správa pre ministra NO z ? júla 1991 s prílohami. Pozri tiež BLAŽEK, P. *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi*. In Pražský web pro studenou válku, vol. 1, No. 3, prosinec 2002, www.praguecoldwar.cz/rakety.htm; PŮČÍK, M. Slovensko v bezpečnostnom systéme medzi východom a západom v období rokov 1960 – 1968. In *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave, 17.-19. septembra 1996. Bratislava 1997, s. 160-161.

¹² VACEK, M. *Generál studené války*. Praha 2004, s. 134. ISBN 80-7190-554-2.

¹³ V kóde NATO SS – 21 Scarab.

¹⁴ Po slovensky bod.

prítom konštatovalo, že „z hľadiska charakteru výše uvedených „Dohod“ lze konstatovat, že v těchto objektech zřejmě byly na území ČSFR skladovány jaderné hlavice“.¹⁵

Napätie v studenej vojne v tomto čase vystupňovalo tiež verejné vyhlásenie amerického prezidenta R. Reagana z marca 1983, že v USA spúšťajú výskumný program vývoja strategického obranného systému (Strategic Defence Initiative – ďalej SDI). Malo ísť o vytvorenie obranného plášt'a proti balistickým raketám protivníka v príľahlom kozmickom priestore. Ten predpokladal miliardové náklady. Reagan si prítom veľmi dobre uvedomoval, že ZSSR už stráca svoju hospodársku silu. Na druhej strane americkému prezidentovi išlo najmä o porušenie dovtedy akceptovaného princípu založeného na logike vzájomného odstrašovania, o zdokonalenie celého raketového systému tak, aby sa čo najviac eliminovala hrozba sovietskeho nukleárneho útoku na USA. Sovietska propaganda však tieto plány reinterpretovala ako pokus o ďalšiu eskaláciu studenej vojny. Moskva v tejto dobe doplácala na bezhlavé zbrojenie v 70. rokoch, keď jej výdavky na obranu výrazne prevýšili USA, avšak na úkor hrubého domáceho produktu, ako aj na pokles cien nafty na svetových trhoch. Výsledkom bolo zadlžovanie krajiny a výrazný pokles životnej úrovne obyvateľov. Obavy zo svojho protivníka na strane ZSSR živila tiež narastajúca opozícia vnútri sovietskeho bloku. Jasným signálom bolo hnutie Solidarita v Poľsku, aj napriek jeho dočasnej pacifikácii v decembri 1981. Vrásky na čele prestarnutej generácii sovietskych vodcov prídávala napätá situácia v Afganistane, z ktorého sa stávala „krvavá slepá ulička“.¹⁶

Podľa viacerých historikov studenej vojny Reaganov zbrojný program prinútil sovietske vedenie pochopiť, že Moskva už nemôže v súťaži s USA, pokiaľ ide o zbrojenie, obstať. Američania mali mať na svedomí aj pokles cien nafty, v dôsledku údajnej tajnej dohody so Saudskou Arábiou začiatkom 80. rokov. Zástancovia teórie „uzbrojenia“ oceňujú aj americkú politiku sprísnenej kontroly exportu moderných technológií, v ktorých Sovietsi zaostávali, ako aj americkú podporu „zástupným vojnám“ v Strednej Amerike, Afrike a Afganistane.¹⁷ Naopak, viaceré novšie práce spochybňujú tvrdenia, že Reaganova administratíva cielene donútila ZSSR hľadať so Západom modus vivendi. Spochybňujú aj existenciu takéhoto druhu strategickej koncepcie. Gorbačovovo vedenie si podľa nich uvedomovalo neúnosnosť ekonomického tlaku, ktorý by spôsobilo nové kolo zbrojenia. Tieto obavy sa však týkali viac budúcnosti ako prítomnosti. Snaha o uvoľnenie zahranično-politického napätia zo strany nového vedenia ZSSR podľa nich vyplynula skôr z poznania, že studená vojna sa už prežila (v dôsledku prehodnotenia americkej hrozby), neustále zbrojenie poškodzuje záujmy ZSSR a predstavuje bezpečnostné riziko.¹⁸

¹⁵ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1991, šk. 29, č.j. 011245, informačná správa pre ministra národnej obrany zo 17. 6. 1991 s prílohami; f. MNO – Správa zahraničných vzťahov – 1991, šk. 1, informačná správa pre ministra národnej obrany z 26. 3. 1991.

¹⁶ DURMAN, Útek..., ref. 3, s. 259; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha 2000, s. 647-650. ISBN 80-85983-82-6.

¹⁷ BLANTON, T. Ronald Reagan, George H.W. Bush a revoluce roku 1989. Americké mýty versus primární zdroje. In *Soudobé dějiny*, roč. XVIII, 2011, č. 1-2, s. 122. ISSN 1210-7050.

¹⁸ Tamže, s. 127-128; FISCHER, B.A. *The Reagan Reversal: Foreign Policy and the End of the Cold War. Columbia 1997*. ISBN 978-0-8262-1138-5; NJØLSTAD, O. *The Last Decade of the Cold War: From Conflict Escalation to Conflict Transformation*. London – New York 2004. ISBN 978-0-7146-8539-7; VYKOUKAL, LITERA, TEJCHMAN, ref. 16, s. 655.

Zoči voči tejto realite Sovieti prezentovali vlastné mierové úsilie, založené na pokusoch o odvrátenie ďalších pretekov v zbrojení.¹⁹ Ekonomické zaostávanie sovietskeho bloku pritom postavilo nového generálneho tajomníka Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, ktorým sa v marci 1985 stal Michail Gorbačov, pred neľahkú úlohu. Nový sovietsky vodca, o generáciu mladší než jeho predchodcovia, si od začiatku uvedomoval, že ZSSR nemôže ísť ďalej smerom, ktorý si vytýčil pred mnohými rokmi. Svoju koncepciu reformného kurzu (zahalenú do hesiel, ako perestrojka a glasnosť), ktorou chcel zastaviť stagnáciu sovietskej spoločnosti, prezentoval už krátko po svojom nástupe na aprílovom pléne ústredného výboru komunistickej strany. Nešlo mu však o systémovú zmenu, ale o reformovanie toho existujúceho v snahe o naštartovanie sociálneho a ekonomického vývoja. Vnútropolitické premeny pritom determinovali aj zahranično-politické udalosti a vzťah ZSSR k Západu. V tomto kontexte sa Gorbačov rozhodol zásadne redukovať náklady na armádu. Presadzoval pritom zásadu, že bezpečnosť obidvoch superveľmocí musí byť na rovnakej úrovni. Neskôr tiež presadzoval nutnosť výlučne obrannej vojenskej politiky. Svoju politikou pritom výrazne naštobil koncepciu triedneho boja, a to myšlienkou „spoločného európskeho domu“. Gorbačov tak úplne poprel základné piliere zahraničnej politiky všetkých svojich predchodcov. Tieto jeho koncepcie našli praktickú podobu v postupnom uvoľňovaní zahranično-politického napätia.²⁰

Sovietsky vodca pritom od začiatku oživil dialóg s USA. Ešte pred jeho nástupom do funkcie došlo k dohode uskutočniť sovietsko-americké rokovania v Ženeve o jadrových a kozmických zbraniach, ktoré sa začali 12. marca 1985. Ich úspešné pokračovanie však Sovieti od začiatku podmienili prerušením projektu SDI zo strany USA. Ten podľa nich nemal nič spoločné s obranou: „*Jde o opatření, která jsou součástí celkového plánu počítačícího se zvrácením strategické rovnováhy ... a přípravou k zasazení prvního jaderného úderu bez možnosti odvěty.*“ Američania si, samozrejme, uvedomovali, že Sovieti by preteky v militarizácii vesmírneho priestoru už z ekonomického hľadiska nezvládli, zastaviť svoj vesmírny program aj preto odmietali. Okrem toho Reagan stále zdôrazňoval obranný charakter tohto projektu. Sovieti sa pod vedením Gorbačova od začiatku snažili prevziať iniciatívu v oblasti odzbrojenia, čo aj dokázali náležite propagandisticky využiť. Pomerne významný bol návrh na 50 %-né zníženie počtu útočných strategických zbraní oboch krajín. Z pohľadu USA však išlo o nevyvážený návrh, do kategórie týchto zbraní totiž mali byť, okrem iného, zahrnuté aj ich rakety stredného doletu (na rozdiel od sovietskych striel tejto triedy, keďže nemohli zasiahnuť USA) už rozmiestnené v Európe. Američania tiež odmietli návrh na moratórium na rakety stredného doletu v Európe a ich postupné obojstranné znižovanie. ZSSR už totiž proces dislokácie nových raketových systémov takmer ukončil, zatiaľ čo na strane NATO bol stále skôr v počiatkoch. Cieľom sovietskej strany bolo odstrániť z Európy americké rakety prvého úderu, pričom pre Varšavskú zmluvu zabezpečiť protiváhu zodpovedajúcim prostriedkom Veľkej Británie a Francúzska. V tejto otázke pritom USA zopakovali svoju pôvodnú požiadavku „nulového variantu“ (Reaganom prvýkrát vyslovenú v roku 1981), teda obojstranného stiahnutia rakiet oboch superveľmocí. Tento

¹⁹ Národní archiv (NA) Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1981 – 1986, zväzok P 124/85, bod 8, dôvodová správa k zasadaniu politického poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy 15. – 16. 1. 1985.

²⁰ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005, s. 915-922. ISBN 80-7203-612-2; DURMAN, K. *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938 – 1991. Díl II. Konce dobrodružství 1964 – 1975*. Praha 2009, s. 354-358, 361-367. ISBN 978-80-246-1536-3.

Reaganov postoj však západní politici nepřijímali s nadšením, nezohľadňoval totiž prevahu Východu v konvenčných zbraniach v Európe.²¹ V oblasti propagandy Sovietsi americký postoj prezentovali ako snahu o sabotovanie ich vlastného mierového úsilia.²² Vyhrážali sa, že ak USA neustúpi v otázke SDI, prijmú všetky nevyhnutné opatrenia na obnovenie rovnováhy. V tejto atmosfére prebehlo v novembri 1985 v Ženeve prvé stretnutie medzi Gorbačovom a Reaganom. Obidvaja štátnici sa tu vyjadrili za zachovanie mieru, zhodli sa, že v jadrovej vojne nemožno zvíťaziť. Obidvaja pritom proklamovali, že sa neusilujú o zisk vojenskej prevahy, vyslovili sa za 50-percentnú redukciu jadrových zbraní a potvrdili čiastočné výsledky dosiahnuté pri odzbrojovacích rokovaníach o zbraniach stredného doletu. Na druhej strane Gorbačov využil stretnutie na opätovnú kritiku programu SDI, ktorý podľa neho odštartuje ďalšie kolo jadrového zbrojenia. Zároveň tvrdil, že vytvorenie tohto obranného systému je v rozpore so zmluvou ABM z roku 1972. Američania to, naopak, odmietali a z jej porušovania obviňovali Sovietov budujúcich obrovský radar blízko mesta Krasnojarsk, použiteľný v rámci systému protiraketovej obrany.²³ Dôležitým prínosom bol aj začiatok diskusie o problematike ľudských práv, ktorú Sovietsi dovtedy pri každej príležitosti odmietali. Napriek diametrálne odlišným názorom obidvoch štátnikov, rokovania neprebíhali v nepriateľskom tóne a aj preto sa nepovažovali za neúspech.²⁴ Ďalšie stretnutie na najvyššej úrovni sa konalo v októbri nasledujúceho roka v Reykjavíku. Tam sa rokovalo o kontrole zbrojenia a humanitárnych otázkach, regionálnych konfliktoch atď. Rokovanie sa však skončilo bez uzavretia akýchkoľvek dohôd, keďže Reagan odmietol akceptovať Gorbačovov návrh na obmedzenie výskumu programu SDI na laboratórium. Aj napriek tomu ho však nemožno považovať za neúspech, práve naopak. Sovietsky vodca tu totiž pôvodne prijal Reaganov „nulový variant“, čo by znamenalo demontáž všetkých jadrových rakiet stredného doletu v Európe (bez zahrnutia britských a francúzskych rakiet tejto triedy). Zhoda nastala tiež v názore na 50 %-nú redukciu strategických rakiet (s plánom na ich úplnú likvidáciu v určitom časovom horizonte). Určitým pokrokom v rokovaní bolo tiež zblíženie stanovísk v otázke pokusov s atómovými zbraňami, ako aj fakt, že otázka ľudských práv sa stala regulárnou súčasťou rokovania.²⁵

Súčasťou mierovej stratégie ZSSR bola aj spoločná iniciatíva ČSSR a NDR za vytvorenie koridoru bez jadrových zbraní. Konkrétny návrh, ktorý sa rodil od roku 1985, pritom predstavitelia obidvoch štátov zaslali 3. apríla 1987 vláde NSR. Bezjadrové pásmo malo mať podľa tohto návrhu 150 km na obidvoch stranách hraničnej čiary ČSSR – NSR a NDR – NSR (spolu 300 km). V ďalšej etape malo byť pásmo rozšírené na celú oblasť

²¹ SUCHÝ, ref. 3, s. 187-190; LUŇÁK, ref. 4, s. 317.

²² NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1981 – 1986, svazok P 132/85, bod 9, informace o prvním kole sovětsko-amerických rozhovorů o jaderných a kosmických zbraních, které se konalo v Ženevě ve dnech 12. 3 – 23. 4. 1985; svazok P 136/85, bod 7, informace o výsledcích druhého kola sovětsko-amerických jednání o jaderných a kosmických zbraních (JKZ).

²³ Anti Ballistic Missile Treaty – Americko-sovietska zmluva z 26. 5. 1972 uzavretá v rámci rozhovorov o odzbrojení – SALT I o obmedzení systému antibalistických rakiet, ktoré boli určené proti raketovým nukleárnym zbraňam.

²⁴ SUCHÝ, ref. 3, s. 198-202; BLANTON, ref. 17, s. 1-2, s. 120-150; MATLOCK, J.F., JR. *Reagan and Gorbachev. How the Cold War ended.* New York – Toronto 2004, s. 149-173. ISBN 9780679463238.

²⁵ SUCHÝ, ref. 3, s. 212-219; DURMAN, Popely...ref. 20, Praha 2009, s. 358-361; GADDIS, J.L. *Studená vojna.* Bratislava 2006, s. 181-182. ISBN 8080851867; MATLOCK, ref. 24, s. 215-236.

strednej Európy. Odstránenie jadrových zbraní koncentrovaných v husto zaľudnenej oblasti strednej Európy malo podľa predkladateľov zmenšiť riziko vojenskej konfrontácie medzi NATO a Varšavskou zmluvou.²⁶ Samotný Západ však na podobné návrhy (týkajúce sa aj konvenčných zbraní) aj v budúcnosti pozeral s nedôverou. Nepozdávalo sa mu napríklad vytváranie pásiem a koridoru vnútri štátneho celku. Odmietal pritom predstavu delenia bezpečnosti ktoréhokoľvek štátu. Západ poukazoval tiež na ekonomickú stránku tohto návrhu. Premiestnenie jednotiek by znamenalo potrebu vybudovania nových ubytovacích priestorov a výcvikových komplexov atď. NATO spochybňovalo aj vojenský význam takýchto koridorov, keďže navrhovaná šírka 100 – 150 km nehrala z vojenského hľadiska prakticky žiadnu rolu. Pod odmietavé stanoviská sa, samozrejme, podpísala aj obrovská prevaha Sovietov v konvenčných zbraniach.

Prvý skutočný prelom v odzbrojovacích snahách nastal v decembri 1987 vo Washingtone počas ďalšieho americko-sovietskeho stretnutia na najvyššej úrovni. Vrcholom rokovania totiž bola zmluva o likvidácii všetkých zbraní stredného a kratšieho doletu (riadené strely s dosahom od 500 do 5 500 km). Zmluva predpokladala likvidáciu asi 1 500 sovietskych a 500 amerických systémov zbraní. Keďže do zmluvy boli nakoniec zahrnuté aj rakety kratšieho doletu (tzv. dvojité nulový variant), vo februári 1988 začal ZSSR s'ahovať rakety tejto triedy, rozmiestnené od roku 1984 na území ČSSR a NDR.²⁷ Z ČSSR teda bola stiahnutá 122. raketová brigáda OTR – 22 a dva objekty, ktoré dovtedy užívala (Stará Voda a Zelený Kříž) boli odovzdané čs. strane. Tretí objekt (Přáslavice) zostal v užívaní sovietskou stranou pre prápor opráv techniky.²⁸ Posledný sovietsky transport opustil železničnú stanicu v Hraniciach na Morave 16. marca 1988.²⁹

V súvislosti so zmluvou o likvidácii rakiet stredného a kratšieho doletu došlo k dohode medzi ČSSR a USA o realizácii inšpekcií na čs. území, a to v súlade s predchádzajúcou dohodou medzi ČSSR, ZSSR a NDR z 11. decembra o inšpekciách v sovietskych vojenských objektoch. Výmena nót o tejto záležitosti medzi MZV a americkým veľvyslanectvom prebehla 5. januára 1988, pričom dohoda mala vstúpiť do platnosti po ratifikácii americko-sovietskej zmluvy o likvidácii všetkých rakiet stredného a kratšieho doletu.³⁰ K nej došlo počas bilaterálnych rokovaní Reagan – Gorbačov 1. júna 1988 v Moskve. Čo sa týka samotnej inšpekčnej činnosti, bolo počas jedného roka od ratifikácie predmetnej zmluvy preverených 117 sovietskych objektov (110 v ZSSR, jeden v ČSSR a 6 v NDR) a 31 amerických objektov, z toho 18 v USA.³¹

²⁶ Rudé právo, 4. 4. 1987, s. 1, Neodkladne zahájit jednání o koridoru bez jaderných zbraní; 5. 4. 1987, s. 1, Naše výzva: střed Evropy bez jaderných zbraní. Pôvodne sa už v septembri 1985 najvyšší predstaviteľ NDR Erich Honecker dohodol s predsedom západonemeckej Sociálnodemokratickej strany (Sozialdemokratische Partei - SPD) na vytvorení spoločnej pracovnej skupiny za účelom rozpracovania politickej iniciatívy na vytvorenie koridoru bez jadrových zbraní v strednej Európe. Neskôr sa k tejto iniciatíve pripojilo aj ČSSR. NA Praha, f. KŠC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, P 16/86, bod 24, list Honeckera Husákovi z 12. 9. 1986.

²⁷ Nakladanie bojovej techniky na železničnej stanici v Hraniciach na Morave sa začalo 25. 2. 1988. Obrana lidu, 26. 2. 1988, s. 1, Bojový úkol raketového útvaru končí. Bližšie k zmluve pozri SUCHÝ, P. Smlouva o likvidaci střel středního a kratšího doletu. In *Vývoj a výsledky procesů kontroly zbrojení a odzbrojování. Marnost nad marností?* Brno 2005, s. 85-108. ISBN 802103810.

²⁸ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1991, šk. 29, č.j. 011245 – OS, odpověď na interpelaci poslanců Federálního shromáždění, s. 3.

²⁹ Obrana lidu, 17. 3. 1988, s. 1. Završen akt dobré vůle.

³⁰ Obrana lidu, 7.1. 1988, s. 1. Dohoda o inspekcích mezi ČSSR a USA.

³¹ Podľa oficiálne zverejnených údajov k 1. 6. 1989 ZSSR zlikvidoval 345 rakiet stredného doletu, 206 odpaľovacích zariadení k týmto rakétam, 600 rakiet kratšieho doletu a 162 príslušných odpaľovacích zariadení. Okrem toho ZSSR zlikvidoval 35 zo 72 raketových základní. Obrana lidu, 3. 6. 1989, s. 1, Likvidace raket úspěšně pokračuje.

V nadväznosti na tieto skutočnosti predstavitelia ZSSR požiadali tak ČSSR, ako aj NDR počas konzultácií v Berlíne v apríli 1988 o zriadenie stáleho strediska, ktoré malo trvalo spolupracovať so sovietskym strediskom pre zníženie jadrového nebezpečenstva pri oznamovaní a zaisťovaní inšpekcií.³² Na čs. strane sa uvažovalo o vytvorení takéhoto pracoviska, buď v rámci rezortu MZV alebo MNO. Predseda vlády Ladislav Štrougal napokon 29. júna 1988 požiadala o zriadenie strediska ministra národnej obrany armádneho generála Milána Václavíka.³³ Podľa návrhu náčelníka generálneho štábu genplk. Miroslava Vacka mohlo byť stredisko využívané aj pri zaisťovaní inšpekcií v súlade so štokholmským dokumentom o opatreniach na posilnenie dôvery a bezpečnosti a o odzbrojení v Európe zo septembra 1986.³⁴ Bližšie informácie o jeho existencii však zatiaľ nemáme.

Významným krokom postupného medzinárodného uvoľňovania vzťahov medzi Západom a Východom bola dohoda zo 14. apríla 1988 sprostredkovaná OSN o ukončení vojny v Afganistane. ČSSR, samozrejme, túto skutočnosť privítalo, ocenilo pritom konštruktívnu iniciatívu sovietskeho lídra M. Gorbačova.³⁵

Na prelome mája a júna 1988 pritom pokračovali už spomínané americko-sovietske rokovania na najvyššej úrovni, ktoré sa uskutočnili v Moskve. V ich závere 1. júna 1988 si Reagan a Gorbačov vymenili ratifikačné listiny Zmluvy o likvidácii rakiet stredného a kratšieho doletu. Naopak, nedosiahla sa dohoda o znížení počtu strategických rakiet na polovicu (dohoda START). Gorbačov totiž svoj súhlas podmienil zrušením amerického protiraketového obranného systému (SDI). Uviazlo tiež rokovanie o otázke znižovania stavov konvenčných zbraní a pozemných síl. Na druhej strane veľká pozornosť sa venovala otázkam ľudských práv, v dôsledku čoho bola zriadená bilaterálna komisia pre riešenie týchto otázok.³⁶

Dôležitou súčasťou uvoľňovania zahranično-politického napätia bola tiež iniciatíva pre vytvorenie a posilňovanie vzájomnej dôvery a dobrých vzťahov. Dôkazom je dôsledná realizácia ustanovení štokholmského dokumentu o opatreniach na posilnenie dôvery a bezpečnosti a o odzbrojení v Európe zo septembra 1986. Konferencia bola najpozitívnejším výsledkom madridskej schôdzky Konferencie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (KBSE) z roku 1983, ktorá bola pokračovateľkou helsinského procesu. Začala sa na úrovni ministrov zahraničných vecí 17. januára 1984. Do jej odročenia 19. septembra 1986 sa uskutočnilo 12 kôl rokovania. Jedným z jej výsledkov bolo rozhodnutie o povinnosti všetkých signatárov helsinského procesu oznámiť konanie vojenských cvičení (od úrovne 13-tisíc osôb, alebo 300 tankov, či viac ako 200 vzletov vojenských lietadiel, pri vzdušných, výsadkových a obojživelných jednotkách od úrovne 3 000 mužov) a pozvať zahraničných pozorovateľov z účastníckych štátov (nad 17 000 osôb, pri vzdušných, výsadkových a obojživelných jednotkách od úrovne 5-tisíc mužov). Od februára 1987, keď sa na cvičení ČSLA vôbec prvýkrát v Európe zúčastnili zahraniční pozorovatelia, do marca 1989 sa uskutočnili ešte tri ďalšie za ich prítomnosti. Za toto obdobie do ČSSR prišlo spolu 154 pozorovateľov z 22 signatárskych štátov helsinského procesu. Podľa vyhlásenia ministra

³² VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 29, č. j. 025/3-25, list Chňoupka Václavíkovi z 27. 5. 1988.

³³ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 29, č. j. 025/3-25, list Štrougala Václavíkovi.

³⁴ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 29, č. j. 025/3-25, informačná správa pre ministra národnej obrany zo 7. 6. 1988.

³⁵ Obrana lidu, 12. 2. 1988, s. 1. K řešení situace v Afghánistánu.

³⁶ MATLOCK, ref. 24, s. 283-303.

národnej obrany arm. gen. Milána Václavíka z marca 1989 bolo úlohou ČSĽA presvedčiť zahraničných pozorovateľov o charaktere cvičení a ich podriadení jedinému cieľu, „zdokonalíť vojská vo vedení obranného boja a odvrátiť agresiu nepriateľa“. Na druhej strane čs. pozorovatelia sa zúčastňovali na cvičeniach štátov NATO. Okrem toho od roku 1988 skupina čs. dôstojníkov pracovala v zbore vojenských pozorovateľov v Angole, Namíbii. Pokračovala tiež čs. účasť v dozornej komisii neutrálnych štátov v Kórei.³⁷ Do týchto krajín boli vyslaní na žiadosť Rady bezpečnosti OSN, aby tu dohliadali na dodržiavanie prímeria, odsun vojsk a plnenie dohôd medzi zainteresovanými štátmi. Pritom podľa analýzy MNO aktívne zapojenie ČSSR do prebiehajúcich a perspektívnych mierových operácií OSN „je plné v súlade so zájmy čs. zahraničnej politiky schválené predsedníctvom ÚV KSČ a vládou ČSSR s našou koncepciou mezinárodnej bezpečnosti v duchu prosazovania nového politického myslenia do mezinárodnej praxe. Jde o podporu rústu úlohy OSN pri upevňovaní míru a bezpečnosti vo svete.“ ČSSR sa tak riadilo vyhlásením sovietskeho vodcu Gorbačova počas 43. zasadania Valného zhromaždenia OSN v decembri 1988, keď navrhol nové formy operácií OSN na udržanie mieru, do ktorých sa malo ZSSR aktívne zapájať.³⁸

V roku 1989 sa pozorovatelia z ČSSR zúčastnili spolu 13 cvičení, z toho 6 cvičení NATO, 2 cvičení neutrálnych štátov a 5 cvičení Varšavskej zmluvy.³⁹ Skupinu pozorovateľov tvorilo dovedna 23 osôb, z toho 3 generáli, 14 plukovníkov, 4 podplukovníci a 2 majori. Na území ČSSR boli v tomto roku prevedené dve inšpekcie vojenskej činnosti zo strany štátov NATO (konkrétne Kanady a NSR) v súvislosti s oznámenými cvičeniami (jedno národné a jedno spojenecké).⁴⁰

Možno konštatovať, že výsledky štokholmskej konferencie prispeli k uvoľňovaniu zahraničnopolitického napätia v Európe. Vo svojich spomienkach to priznal aj M. Vacek: „*Ti z vás, kteří si snad myslí, že taková opatření k ničemu stejně nebyla, se asi trochu mýlí. Byl to sice třeba jenom malý křůček k uvolňování mezinárodního napětí, ale taková opatření jsme uvítali my, vojáci, na obou stranách.*“⁴¹

Pomerne veľká pozornosť sa v tejto súvislosti venovala príprave čs. pozorovateľov, pričom sa skoorinovala a scentralizovala časť prípravy pozorovateľov v rámci štátov Varšavskej zmluvy, a to na základe záverov zhromaždenia predstaviteľov generálnych (hlavných)

³⁷ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 33, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na 13. spoločnej schôdzi SE a SN Federálneho zhromaždenia dňa 21. 3. 1989; NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 17/86, bod 11, Zpráva o průběhu a výsledcích jednání stockholmské Konference o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti a o odzbrojení v Evropě; Obrana lidu, 28. 12. 1988, s. 1, Čs. pozorovatelé do mise OSN.

³⁸ Na základe rozhodnutia ministra národnej obrany zo 14. 11. 1988 bol v spolupráci s príslušnými odbornými orgánmi federálnych ústredných orgánov štátnej správy vypracovaný materiál „Analýza možnosti poskytnutia jednotiek a techniky ČSĽA mierovým silám OSN“. Z tohto materiálu vyplývalo, že ČSĽA bola schopná pokračovať vo vysielaní pozorovateľov do Angoly a Namíbie a zabezpečiť ich striedanie, vyslať jednotku do sily práporu a zaistiť požiadavky OSN na žienijné, chemické, tylové a dopravné zabezpečenie mimo úlohy tylového zabezpečenia mezinárodného kontingentu mierových síl OSN a vyčlenenie vrtuľníkov a malých dopravných lietadiel. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 29, č. j. 066/2-13, informačná správa pre ministra národnej obrany z 31. 3. 1989.

³⁹ Úlohou čs. pozorovateľov na cvičeniach Varšavskej zmluvy bolo bezprostredné sledovanie činnosti pozorovateľov západných krajín, ako aj získanie skúseností od organizátorov cvičení.

⁴⁰ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, k č.j. 09/4 – 34, vyhodnocení plnění dokumentu stockholmské konference v ČSĽA za rok 1989.

⁴¹ VACEK, Generál, ref. 12, s. 60.

štábov členských štátov, ktoré prebehlo v dňoch 17. – 19. januára 1989 v Prahe. ČSSR v tejto súvislosti pripadla zodpovednosť za prípravu pozorovateľov na cvičenia francúzskych ozbrojených síl.⁴² Táto časť prípravy bola jednoduchá.⁴³ Samotné pozorovanie tak zo strany NATO, ako aj Varšavskej zmluvy však nebolo bez prekážok, organizovalo sa len vo forme ukážok. Podľa vyhodnotenia plnenia štokholmskej konferencie za rok 1989 v ČSLA činnosť čs. pozorovateľov sťažovala skutočnosť, že „organizované ukážky svým rozsahom väčšinou neumožnily sledovať vojska v dynamice bojovej činnosti a byly zaměřeny především na malé jednotky. V některých případech nebyly ani ve shodě s taktickým zámyslem cvičení, což stěžovalo získávání celkového přehledu o obsahu a cílech cvičení. Značná část času byla věnována ukázkám tylových útvarů a bojové techniky.“⁴⁴

Dokument štokholmskej konferencie umožňoval okrem prevádzania pozorovaní využiť každým štátom tiež práva previesť inšpekciu na území ktoréhokoľvek iného účastníckeho štátu, pokiaľ u neho vzniknú pochybnosti o tom, či sú dodržiavané dohodnuté opatrenia na posilnenie dôvery a bezpečnosti. V roku 1988 krajiny NATO uskutočnili šesť inšpekcií vojenskej činnosti členských štátov Varšavskej zmluvy, z toho USA tri na území MLR, NDR a PLR; Veľká Británia a Turecko po jednej na území ZSSR; NSR jednu na území NDR. Za rovnaký čas členské štáty Varšavskej zmluvy uskutočnili inšpekcie na dvoch cvičeniach NATO (ZSSR v Nórsku a BER v Taliansku).⁴⁵ V roku 1989 bolo toto právo využité v 16 prípadoch. Štáty Varšavskej zmluvy pritom iniciovali 7 inšpekcií, štáty NATO 9. Najviac ich realizoval ZSSR – dovedna 5 (v Taliansku, Dánsku, NSR, Francúzsku a Turecku). Z inšpekcií, ktoré realizovali štáty NATO, smerovali dve aj do ČSSR (zo strany NSR a Kanady). Išlo o vôbec prvý prípad, keď štáty NATO využili toto svoje právo na jej území. Podľa čs. strany zo strany NATO hrala v tejto súvislosti dôležitú úlohu snaha o preniknutie do zakázaných priestorov Valeč a Stružná, o získanie a zhromažďovanie informácií spravodajského charakteru z vojenskej a hospodárskej oblasti. Žiadna inšpekcia pritom (okrem menších nedostatkov) nezistila žiadne závažné narušenie článku štokholmského dokumentu. Na druhej strane čs. strana do konca roku 1989 nepreviedla žiadnu inšpekciu v armáde niektorého z účastníckych štátov.⁴⁶

Možno konštatovať, že dokument štokholmskej konferencie našiel praktické uplatnenie v procese uvoľňovania napätia a posilňovania dôvery a bezpečnosti v Európe. Jeho uplatňovaním sa vytvorili možnosti efektívneho riešenia úloh kontroly vojenskej činnosti zo

⁴² Za prípravu pozorovateľov na cvičení vojsk NSR a neutrálnych štátov zodpovedala NDR. ZSSR zase zodpovedal za cvičenia, ktorých sa zúčastnili vojenské sily USA, Bulharsko za pozorovateľov v tureckej armáde. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, k č.j. 09/4 – 34. Vyhodnocení plnění dokumentu stockholmské konference v ČSLA za rok 1989, s. 3.

⁴³ Prípravy pozorovateľov organizovanej ČSLA dňa 24. 8. 1989 na cvičenie francúzskych ozbrojených síl „Champagne“ a „Fartel“ sa zúčastnilo spolu 20 pozorovateľov z BER, Maďarska, ZSSR, PLR a ČSSR. Tamže, s. 4.

⁴⁴ Tamže, s. 7.

⁴⁵ VÚA – SA Praha, f. MNO – 1988 – KM, šk. 29, 025/4-12, informačná správa pre ministra NO zo 7. 9. 1988.

⁴⁶ V dňoch 14. – 16. 6. 1989 previedla skupina z Kanady inšpekciu divízneho taktického cvičenia 20. motostreleckej divízie a veliteľského štábného cvičenia 2. motostreleckej divízie s čiastočným vyvedením vojsk. Druhá inšpekcia z NSR sa uskutočnila v dňoch 30. 9. – 2. 10. 1989, a to na spoločnom divíznom taktickom cvičení Strednej skupiny vojsk a ČSLA. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, k č.j. 09/4 – 34, vyhodnocení plnění dokumentu stockholmské konference v ČSLA za rok 1989, s. 11-12.

strany obidvoch nepriateľských zoskupení, teda NATO na jednej a Varšavskej zmluvy na druhej strane. Samozrejme, napriek uvoľňovaniu zahranično-politického napätia, na obidvoch stranách pretrvávali obavy z možnosti zneužitia získaných údajov, či už vojenského, ekonomického či ekologického charakteru zo strany protivníka. Bol to najmä dôsledok skutočnosti, že okrem kontroly vojenskej činnosti, plnili jednotliví pozorovatelia a inšpektori (na jednej, aj druhej strane) aj úlohy so zameraním na získavanie spravodajských informácií a údajov o vojenských, vojensko-priemyselných objektoch, ekonomike a politickom vývoji tej-ktorej krajiny. Zásadnejšie porušenie ustanovení dokumentu však nenastalo.⁴⁷

Možno konštatovať, že opatrenia v otázke jadrového odzbrojenia, ako aj v oblasti vytvárania a posilňovania vzájomnej dôvery a dobrých vzťahov prispeli k značnému uvoľneniu medzinárodného napätia v Európe. Sovietske vedenie pritom aj po podpise zmluvy o likvidácii rakiet stredného a kratšieho doletu pokračovalo v odzbrojovacej iniciatíve. Pokrok, ktorý sa dosiahol v jadrovom odzbrojovaní, pritom dostal do popredia aj otázku znižovania stavov jednotlivých druhov konvenčných zbraní. V tomto kontexte hralo dôležitú úlohu vytvorenie novej vojenskej doktríny Varšavskej zmluvy, oficiálne prijatej v roku 1987. Jej presadenie však nebolo ľahkou záležitosťou. Predovšetkým Gorbačov musel obmedziť vplyv vojensko-priemyselného komplexu a armády. Väčšina jej predstaviteľov totiž stále žila v presvedčení o hrozbe amerického napadnutia, ako aj sovietskej vôle zvíťaziť, a to tak v konvenčnej, ako aj jadrovej vojne. Snahu znížiť výdavky na zbrojenie, ako aj s tým súvisiace prehodnotenie doktrinálnych otázok preto prijímala len ťažko. Gorbačov preto musel urobiť viaceré významné zásahy do personálnych otázok vo vedení armády.⁴⁸

S prípravou novej vojenskej doktríny pritom sovietska strana začala už začiatkom roka 1986.⁴⁹ Hlasy volajúce po jej revízii sa začali ozývať aj v rámci celého východného bloku, keďže predstavy o víťazstve v jadrovom konflikte už boli prekonané.⁵⁰ Najnovšie výskumy však naznačujú, že význam obranných operácií pri operačnom plánovaní sa začal prehodnocovať už v roku 1983. Odráža sa to aj v inštrukciách pre spojencov ZSSR vo Varšavskej zmluve. Tieto materiály dokazujú, že minimálne časť sovietskych vojenských kruhov uvažovala o defenzívnych koncepciách, a ich prevedení do praxe, ešte predtým, ako to politické vedenie oficiálne nariadilo. V skutočnosti v čase, keď Gorbačovovo politické vedenie začiatkom roka 1986 oznámilo, že začína pracovať na novej vojenskej doktríne, v snahe znemožniť vojnu medzi Západom a Východom, bola rola a váha operačno-strategickej a strategickej obrany už zvýraznená. Pre západných pozorovateľov však nová „dvojité strategické“ založená naďalej na obrannej, ako aj útočnej operácii, nepredstavovala žiadny skutočný odklon od „starého“ ofenzívneho myslenia. Podporu pre ich argumenty predstavoval najmä fakt, že ani nová doktrína sa nevzdala možnosti protiofenzívy na nepriateľské územie. Tá mala nasledovať ako pokračovanie úspešne zvládnutej obrannej operácie a vytla-

⁴⁷ Tamže, s. 16.

⁴⁸ DURMAN, Útěk, ref. 3, s. 314-315; STANISZKISOVÁ, J. Vojenská revoluce a konec komunismu. In *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu*, roč. 15, listopad-prosinec 1999, s. 97-113. ISSN 0862-091X.

⁴⁹ JONES, Ch. *Gorbačevs Militärdoktrin und das Ende des Warschauer Paktes*. In *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991* (ed. T. Diedrich, W. Heinemann, Ch. F. Ostermann), Potsdam 2009, s. 257. ISBN 978-3-86153-504-1.

⁵⁰ K jej prehodnoteniu vyzval na zasadnutí Politického poradného výboru Varšavskej zmluvy v júni 1986 poľský prezident Wojciech Jaruzelski. LUŇÁK, P. *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950 – 1990*. Praha 2007, s. 70. ISBN 978-80-7363-155 -0.

čenie agresora mimo vlastné teritórium.⁵¹ Tu však treba z objektívnych príčin konštatovať, že zásady vedenia boja na strane armád NATO boli v tomto smere podobné a premietali sa aj do operačných plánov v 80. rokoch. Aj tu sa vychádzalo z premisy, že hlavným druhom bojovej činnosti je útok. To znamená, že po obrannej fáze mal nasledovať prechod do útoku a prenesenie bojovej činnosti na územie agresora.

Prelomový význam v tomto smere malo zasadnutie Politického poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy 28. – 29. mája 1987 v Berlíne, kde bol podpísaný dokument „O vojenskej doktríne členských štátov Varšavskej zmluvy“. Tú pritom definoval ako striktné obrannú.⁵² Oproti predchádzajúcej praxi pritom išlo o zásadnú zmenu, ktorá však bola len odrazom medzinárodno-politických zmien a snáh ZSSR v odzbrojovacom procese. Členské štáty sa v tomto dokumente zaväzovali, že „za žiadnych okolností nezačnú vojenské akcie proti žiadnemu štátu alebo zväzku štátov, ak sa samy nestanú objektom ozbrojeného útoku“. Ďalej sa tu zaviazali, že nikdy ako prví nepoužijú jadrové zbrane, deklarovali, že nemajú žiadne územné nároky, že na žiadny štát nepozierajú ako na svojho nepriateľa a so všetkými krajinami sveta sú ochotní „bez výnimky rozvíjať vzťahy na základe vzájomného rešpektovania záujmov bezpečnosti a mierového spolunažívania“. Členské štáty tu tiež vyjadrili podporu realizácii odzbrojovacích opatrení, deklarovali však nutnosť udržiavať svoje ozbrojené sily „v takom zložení a na takej úrovni, aby im umožnili odraziť akýkoľvek vonkajší útok proti ktorémukoľvek členskému štátu Varšavskej zmluvy“.⁵³

V súlade s obrannou doktrínou sa v protokole nastolili nasledujúce ciele:

1. Čo najrýchlejší úplný zákaz jadrových skúšok ako predpoklad zastavenia ďalšieho zbrojenia a jeho rozšírenia do vesmíru;
2. Zákaz a likvidácia chemických a iných zbraní hromadného ničenia;
3. Zníženie stavu ozbrojených síl a konvenčnej výzbroje v Európe na úroveň, pri ktorej by žiadna strana pri zaistovaní svojej ochrany nemala prostriedky na nečakaný útok proti druhej strane a útočné operácie vôbec;
4. Prísna kontrola všetkých odzbrojovacích opatrení;
5. Vytvorenie pásiem bez jadrových a chemických zbraní a pásiem so zníženou koncentráciou zbraní a pásiem so zvýšenou dôverou;
6. Rozpustenie NATO a Varšavskej zmluvy, keďže pretrvávajúce rozdelenie Európy na proti sebe stojace vojenské bloky nepredstavovalo normálny stav. Prvým krokom mala byť likvidácia ich vojenských organizácií a konečným výsledkom vytvorenie komplexného systému medzinárodnej bezpečnosti.⁵⁴

K samotnému dokumentu o vojenskej doktríne mala podľa očakávania zásadnejšie výhrady len rumunská strana. Tá v rozpore s oficiálnym stanoviskom Varšavskej zmluvy

⁵¹ WENZKE, R. *Die NVA und die Polnische Armee als Koalitionsstreitkräfte auf dem europäischen Kriegsschauplatz in den 1980er Jahren. Operative Planungen, Konzepte und Entwicklungen*. In *Die Streitkräfte der DDR und Polens in der Operationsplanung des Warschauer Paktes*, Potsdam 2010. s. 104-105. ISBN 978-3-94157-09-9; LAUTSCH, S. *Zur operativen Einsatzplanung der 5. Armee der NVA im Rahmen einer Front der Vereinten Streitkräfte der Warschauer Vertragsorganisation in den 1980er Jahren*. Tamže, s. 49.

⁵² Dukla – časopis Východného vojenského okruhu, mimoriadne poľné vydanie 22. 1. 1988, s. 2.

⁵³ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 37/87, bod 1, Správa o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Berlíne, příloha IV, O vojenské doktríně členských států Varšavské smlouvy.

⁵⁴ Tamže, s. 3-4.

pripisovala obidvom superveľmociam rovnakú zodpovednosť v otázke jadrových zbraní a jadrového odzbrojenia. Vyzvala na likvidáciu všetkých jadrových zbraní, chemických zbraní a radikálne zníženie konvenčných zbraní. Zopakovala pritom svoje známe požiadavky ohľadne konvenčných zbraní – znížiť do roku 2000 o 50 % stav vojsk, výzbroje a výdavkov. Krajiny Varšavskej zmluvy mali už v roku 1987 pristúpiť k 10 %-nému zníženiu a vyslať tak jednoznačný impulz pre ďalší boj za odzbrojenie. Rumunský diktátor Nicolae Ceaușescu okrem toho prišiel aj s novým návrhom, aby pozdĺž hraníc medzi európskymi krajinami bola s konečnou platnosťou zastavená vojenská činnosť, a to najmenej v zóne 50 km, a aby vojská a výzbroj boli stiahnuté od hraníc s druhými krajinami na vzdialenosť 100 – 150 km. Podobné návrhy však nenašli u ostatných predstaviteľov Varšavskej zmluvy odozvu.⁵⁵

Dokument o vojenskej doktríne jednoznačne podporil aj čs. prezident a generálny tajomník ÚV KSČ G. Husák ako vedúci čs. delegácie. Vyzdvihol pritom názor, že „*se přes všechny složitosti prosazují v mezinárodním vývoji v rostoucí míře pozitivní tendence. Je to výsledek naší společné mírové ofenzívy, především konkrétních návrhů a iniciativ Sovětského svazu, jeho principiální a pružné zahraniční politiky.*“ Tiež potvrdil, že čs. strana bude pokračovať v presadzovaní návrhov na vytvorenie koridoru bez jadrových zbraní v strednej Európe, ktorý ČSSR a NDR už predložili NSR.⁵⁶

V praktickej rovine sa zmeny načrtnuté na rokovaní v Berlíne okamžite začali premietat' do praktického výcviku vojsk. Pritom na obranu ako druh bojovej činnosti sa mal klásť hlavný dôraz pri organizovaní taktických a takticko-operačných cvičení. Rovnako tomu bolo aj pri plánovaní výcvikového roka 1987 – 1988 v podmienkach ČSLA.⁵⁷ Zároveň jednotlivé členské štáty, včítane ČSSR, mali za úlohu pripraviť vlastné vojenské doktríny, čo bolo čosi, čo dovtedy neexistovalo. Pôvodný návrh vojenskej doktríny vypracoval Generálny štáb ČSLA, pričom jeho obsah sa priebežne konzultoval s oddelením administratívy ÚV KSČ, federálnym ministerstvom zahraničných vecí, federálnym ministerstvom vnútra, odborom obrany a bezpečnosti Predsedníctva vlády ČSSR a príslušnými vedeckými pracoviskami. Spolu boli spracované dva materiály „Vojenská doktrína ČSSR“ a „Požadavky vyplývající z dokumentu O vojenské doktríně členských států Varšavské smlouvy“. Z pripomienkového konania k návrhu dokumentu o vojenskej doktríne pritom vyplynula, okrem iného, požiadavka dopracovať do doktríny aj problematiku „obransy proti vnútorným, socializmu nepriateľským silám“. Túto požiadavku konštatovalo Kolégium ministra národnej obrany ČSSR na svojom zasadnutí 28. decembra 1988.⁵⁸ V januári 1989 o vojenskej doktríne rokovala aj Rada obrany štátu. 25. januára pritom Sekretariát Rady obrany štátu v tejto záležitosti požiadal o stanovisko federálneho ministra vnútra.⁵⁹ Odpoveď sa však zatiaľ v archíve nenašla. Podobne je tomu aj so samotným návrhom doktríny.

Podľa spomienok arm. gen. M. Vacka práce na čs. vojenskej doktríne začali v roku 1987. Jej príprava však podľa neho neskončila ani do novembra 1989, pod čo sa podpísali pre-

⁵⁵ Tamže, s. 13-14.

⁵⁶ Tamže, príloha IV, vystúpenie G. Husáka, s. 4.

⁵⁷ Tamže, s. 1.

⁵⁸ VÚA – SA Praha, f. Varšavská zmluva (VZ) 1989 – Operačná správa generálneho štábu (OSGŠ), šk. 12, č.j. 0078091, uznesení 60. zasedání kolegia ministra národní obrany ČSSR z 28. 12. 1988.

⁵⁹ VÚA – SA Praha, f. VZ 1989 – OSGŠ, šk. 25, č.j. 13012/4, list Sekretariátu Rady obrany štátu ministromi vnútra F. Kinclovi z 25. 1. 1989.

biehajúce rokovania o znížení stavu konvenčných ozbrojených síl. 31. januára tohto roku pritom na tlačovej konferencii zdôraznil, že „*nová vojenská doktrína zvýrazňuje všetky obranné stránky a obrana se v ní stává hlavním druhem bojové činnosti*“. Podľa Vacka neboli v súvislosti s jej podobou na čs. stranu vyvíjané žiadne tlaky, „*nikdo z Varšavskej smlouvy se nesnažil vnucovat nám své představy*“.⁶⁰

Myšlienky, ktoré boli deklarované na rokovaní v Berlíne sa, samozrejme, na úrovni velenia Varšavskej zmluvy ďalej konkretizovali. Svedčí o tom aj vystúpenie hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl maršala ZSSR Viktora G. Kulikova na ďalšom zasadnutí Politického poradného výboru v dňoch 15. – 16. júla 1988 vo Varšave. Vo svojom referáte „O hlavných smeroch zdokonaľovania Spojených ozbrojených síl na obdobie do roku 1995“ aplikoval zásady obrannej doktríny pri výstavbe jednotlivých armád členských štátov. V nasledujúcej päťročnici sa mala kvalitatívne zlepšiť ich bojová zostava, zvýšenie mobilizačnej pohotovosti a úrovne vycvičenia druhov ozbrojených síl, druhov vojsk a špeciálnych vojsk. Bojová a početná zostava každej zo spojeneckých armád sa nemala zvyšovať. Zdôrazňovala sa tu nevyhnutnosť zdokonaľovania organizačnej štruktúry orgánov velenia, vojsk, dosiahnutie typových frontových a armádnych kompletov, jednotnej organizácie vševojskových zväzov.⁶¹

Aplikácia novej vojenskej doktríny do praxe sa, prirodzene, stretla s mohutnou podporou oficiálnej propagandy. Tá ju celkom logicky spájala s odzbrojovacou iniciatívou ZSSR ako prostriedkom ďalšieho mierového úsilia socialistického spoločenstva. V skutočnosti sa však medzi vojenskou elitou Sovietskej armády nové doktrinálne prístupy a požiadavky

⁶⁰ VACEK, Generál, ref. 12, s. 61, 136; Tenže: *Na rovinu. Bez studu a bez příkras*. Praha 1994, s. 152-153. ISBN 80-901746-0-4; *Obrana lidu*, 1. 2. 1989, s. 1, 3, Vklad k posílení důvěry.

⁶¹ Kulikov načrtnol aj rozvoj druhov ozbrojených síl, druhov vojsk a špeciálnych vojsk do roku 1995. V pozemných vojskách sa navrhovalo predvídanie zvýšenia bojovej pohotovosti vojsk prvého operačného sledu. Zvláštna pozornosť sa mala zameriavať na zosilnenie divízií a brigád predurčených na riešenie obranných úloh na štátnych hraniciach a zabezpečenie operačného rozvinutia vojsk. Pritom sa mali previesť organizačné opatrenia v niektorých spojeneckých armádach, to znamená previesť niektoré zväzky na výcvikové strediská (základne) prípravy nižších špecialistov a uloženia výzbroje a techniky. Veľký dôraz sa mal klásť na vojská protivzdušnej obrany, ktoré mali viesť efektívny boj s letectvom nepriateľa, jeho bezpilotnými prostriedkami, ale aj nosičmi rakiet s plochou dráhou letu i samotnými raketami za letu. V tejto súvislosti sa predpokladalo prezborenie mnohokanálovými systémami S-200 a S-300, keďže činnosť protivzdušnej obrany sa mala realizovať v podmienkach silnej protiraketovej činnosti. Plánovalo sa tiež zvýšenie počtu stíhacích lietadiel. V letectve sa mal dôraz klásť tiež na kvalitatívny rast bojových možností. Úderné a prieskumné letectvo sa malo prebrojovať podzvukovými bojovými lietadlami Suchoj Su-25, ktoré boli určené na priamu podporu pozemného vojska, ako aj stíhacími bombardérmi Su-22 a stíhacími lietadlami MiG-29. Veľký dôraz sa mal klásť tiež na zvýšenie efektívnosti všetkých druhov prieskumu na včasné zistenie bezprostrednej prípravy nepriateľa na agresiu a rozvoj prostriedkov rádioelektronického boja. V riešení obranných úloh Kulikov navrhoval tiež zvýšiť možnosti ženíjného vojska na opevňovacie budovanie postavenia a čiar, zriaďovanie zátarasov a príprave ciest manévrov vojsk. Bojové možnosti sa mali zvýšiť tiež vo vojenskom námorníctve. V súlade s ustanoveniami obrannej vojenskej doktríny Varšavskej zmluvy, ale aj národných vojenských doktrín, sa mal upraviť aj rozvoj systému velenia vojsk a síl loďstiev, operačná príprava štátnych území spojeneckých krajín. V operačnej príprave orgánov velenia vojsk zostávalo dôležitou úlohou osvojenie si spôsobu odrazenia prekvapivej agresie nepriateľa na bojisku. Nové úlohy sa kladli tiež pred vojenský priemysel, ktorý sa mal sústrediť na výrobu kvalitnej výzbroje a techniky. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 29, č. j. 0038544/9, materiály k zasadnutí Politického poradného výboru členských štátů Varšavskej smlouvy.

z nich vyplývajúce pre novú líniu vojenskej stratégie a operačného vojenského myslenia nestretli s veľkým pochopením. Oporu našli len u menšiny vysokých dôstojníkov. Nová línia vojenskej stratégie vyvolala v radoch sovietskych politických a vojenských štruktúr živú diskusiu. Tu treba konštatovať, že opäť len menšina z predstaviteľov armády akceptovala skutočne defenzívnu vojenskú stratégiu. To by v praxi znamenalo zničenie agresora na vlastnom území, bez ďalšieho protiútok na jeho územie či už taktického alebo strategického charakteru. Z praktického hľadiska však išlo o takpovediac utopistickú predstavu, ktorú (ako už bolo naznačené) nezohľadňovali ani strategické operačné plány NATO. Na druhej strane na Generálnom štábe sa uvažovalo o časovom obmedzení dĺžky vedenia obranných operácií, strategickej protiofenzívy sa však väčšina predstaviteľov armády celkom logicky vzdať nechcela. V tomto kontexte treba vnímať aj tvrdenia o „obrannej dostatočnosti“. Okrem toho, aby mohla tieto heslá v praxi naplniť, Sovietska armáda by najskôr musela prejsť rozsiahlou reorganizáciou a reštrukturalizáciou, ktorá by z vojenského hľadiska (nie len politického) neumožňovala na strategickú úroveň útočné konanie.⁶²

Uvedené skutočnosti sa odrazili pri príprave strategických operačných plánov. Ako upozornil už P. Luňák „*východným stratégom ...stále činilo problémy plne se zotožniť s defenzívnym charakterom nové doktríny*“. Naďalej sa totiž zdôrazňovala potreba získať strategickú iniciatívu, ktorá predpokladala, že po odvrátení agresie bude nasledovať protiútok do hĺbky nepriateľského územia s cieľom dosiahnutia konečného víťazstva. Ako príklad možno uviesť operačné plány ČSĽA.⁶³ Nové skutočnosti reflektoval už československý plán z októbra 1986, ktorý, na rozdiel od predchádzajúcich dokumentov, podrobne spracovával obrannú operáciu. Tá však nemala byť samostatnou operáciou, naďalej mala byť východiskom pre prechod do útoku. Napriek tomu, že sa predĺžili časové termíny pre pochod na Západ, naďalej sa počítalo aj s použitím jadrových zbraní, a to na priamy rozkaz hlavného veliteľa Varšavskej zmluvy. Dôraz na obranu sa začal klásť aj pri realizácii vojenských cvičení. Aj keď následnému prechodu do útoku sa v praxi už väčšia pozornosť nevenovala, v teoretickej rovine bola obrana naďalej chápaná ako predstupeň následnej protiofenzívy na územie protivníka.⁶⁴ Túto skutočnosť akcentovali aj sovietske inštrukcie pre prípravu nových operačných plánov z roku 1988. Naďalej sa tu počítalo s ofenzívnymi úmyslami protivníka, možnosťou tak konvenčného, ako aj jadrového útoku. Čiže Západ tu bol naďalej vnímaný ako nepriateľ, ktorý je hrozbou bezpečnosti socialistického spoločenstva. Na druhej strane v úseku čs. frontu sa mala po prvýkrát od 50. rokov plánovať obranná operácia nie s cieľom na prvom mieste prejsť do útoku, ale odraziť agresora a zničiť jednotky, ktoré sa včlenili do hĺbky obranného zoskupenia. Obrana sa mala naďalej plánovať aj s použitím jadrových zbraní.⁶⁵ Treba konštatovať, že vnímanie západného protivníka ako možného agresora, napriek zmenám zahranično-politickej situácie, plne zodpovedalo aj charakteru oficiálnej propagandy.⁶⁶ Na základe sovietskych inštrukcií bol v prvej polovici roka 1989 vypracovaný nový operačný plán ČSĽA. Dôraz sa aj tu kládol na obranu, podrobnejší popis následnej útočnej operácie bol pritom vypustený až v konečnej verzii tohto plánu.⁶⁷

⁶² UMBACH, F. *Das rote Bündnis. Entwicklung und Zerfall des Warschauer Paktes 1955 – 1991*. Berlin 2005, s. 450-457. ISBN 3-86153-362-6.

⁶³ LUŇÁK, ref. 50, s. 71.

⁶⁴ Tamže, s. 70-72.

⁶⁵ Tamže, s. 72-73.

⁶⁶ DUKLA – časopis Východného vojenského okruhu, mimoriadne poľné vydanie, 3. 6. 1987, s. 1, potvrďte svoju vysokú pripravenosť.

⁶⁷ LUŇÁK, ref. 50, s. 73.

Zavedenie zásad novej doktríny do výcviku vojsk predstavovalo z pohľadu velenia Varšavskej zmluvy jednu zo základných podmienok úspešného prehlbovania odzbrojovacieho procesu aj do oblasti konvenčných zbraní. Ich jednotlivé druhy totiž mali byť na obidvoch stranách odstraňované práve v súlade s obrannou doktrínou. Potenciál ani jednej strany nemal podľa predstáv velenia Varšavskej zmluvy postačovať v prípade vedenia útočných operácií. V dňoch 2. – 6. februára 1988 sa vo Varšave uskutočnilo 1. zasadanie Zvláštnej komisie pre odzbrojenie členských štátov Varšavskej zmluvy. V čs. delegácii, ktorú viedol 1. tajomník ministra zahraničných vecí Jaromír Johanes, bol aj predstaviteľ ČSLA 1. zástupca náčelníka generálneho štábu genpor. Jiří Brychta. Tajomník ministra zahraničných vecí ZSSR V. Loginov, ktorý predniesol „hodnocení současné vojenskopolitické situace,“ označil zmluvu o raketách stredného a kratšieho doletu za „impuls k pokračování procesu odzbrojení“. V zhode s dobovou propagandou však upozornil na prekážky, ktoré možno v procese odzbrojovania očakávať zo strany NATO, ktoré obvinil zo snáh o vypracovanie novej koncepcie jadrového dozbrojenia. Narážal pritom na kruhy volajúce po modernizácii rakiet krátkeho doletu, akosi však pozabudol, že aj v tomto druhu zbraní mali Sovietsi prevahu. Poukázal na nevyhnutnosť proti týmto plánom pripraviť celý komplex opatrení a predložil návrh „Rámцovej koncepcie jednania o znížení ozbrojených síl a konvenčnej výzbroje v Európe“.⁶⁸ V prvej etape sa pritom predpokladalo odstraňovanie nerovnováhy so súčasným vytvorením zóny s nižšou úrovňou výzbroje pozdĺž línie dotyku oboch vojensko-politických zoskupení. V druhej etape malo prebehnúť zníženie ozbrojených síl a výzbroje oboch strán na približne rovnakú, nižšiu úroveň. V tretej etape mal byť dosiahnutý stav nevyhnutný pre obranu, bez možnosti vedenia útočných operácií. Loginov v tomto zmysle navrhoval aktivizovať vlastnú činnosť pri dvojstranných rokovaniach so zástupcami krajín NATO.

Myšlienka vytvorenia zón s nižšou úrovňou výzbroje v prvej fáze znižovania konvenčných ozbrojených síl oslovila čs. stranu, ktorá ju ďalej rozvinula do vlastnej odzbrojovacej iniciatívy, ktorej podstatou bolo „*postupně vytvářet na linii dotyku států VS a NATO pásmo důvěry a spolupráce, dobrých sousedských vztahů*“. Tú predstavil nový generálny tajomník ÚV KSČ Miloš Jakeš počas slávnostného prejavu pri príležitosti 40. výročia „víťazného februára“ 24. februára 1988. Novinkou, oproti predchádzajúcim podobným návrhom, tu mal byť posun v chápaní navrhovanej spolupráce zo sféry výhradne vojenskej i na oblasť politického dialógu, súčinnosti v ekonomike, ekológii a humanitárnych otázkach. Z tohto hľadiska bol návrh prezentovaný ako rozšírenie dovtedajších regionálnych iniciatív členských štátov Varšavskej zmluvy.⁶⁹ Samotný Jakeš to prezentoval nasledujúcim spôsobom: „...že právě tyto státy by mohly být příkladem při širokém plnění ustanovení celoevropského procesu ve svých vzájemných, zejména v sousedských vztazích, že by mohly vytyčovat a v praxi realizovat i nové cesty spolupráce. Jsme pochopitelně za komplexní přístup, zaměřený stejnou měrou do vojenské, politické, ekonomické, ekologické a humanitární oblasti. Ve vojenské oblasti by mohlo jít o postupné vytváření jakéhosi „zřetěněného“ pásma,

⁶⁸ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 28, č. j. 050442, informačná správa pre ministra národnej obrany z 9. 2. 1988 s listom ministra pre prezidenta republiky.

⁶⁹ K vzťahom medzi obidvoma komunistickými diktatúrami pozri VILÍMEK, T. KSČ a SED – socialistický internacionalizmus? Několik poznámek ke vzájemným vztahům v letech 1969 – 1989. In *Český a slovenský komunizmus (1921 – 2011)*. (ed. J. Kalous – J. Kocian). Praha 2012, s. 354-365. ISBN 978-80-87211-70-0.

ve ktorém by byla snížena úroveň vojenské konfrontace, odstraněny nejnebezpečnější druhy útočných zbraní a přijata významná opatření na posílení důvěry...“⁷⁰ Jakešovu iniciativu privítal aj ZSSR, keďže zodpovedala jeho vlastným predstavám o procese odzbrojovania. 3. marca 1988 čs. strana o vlastnej iniciatíve prostredníctvom listu informovala aj generálneho tajomníka OSN J. Pereza de Cuellar.⁷¹ Čs. iniciatívu, samozrejme, veľmi intenzívne podporovala oficiálna propaganda a prezentovala ako čs. príspevok na podporu mierového úsilia. NATO sa však na podobné návrhy naďalej pozeralo skepticky, zotrúvajúc na pôvodných argumentoch a vlastných predstavách. Z vojenského hľadiska Západ neoslovila ani myšlienka, aby sa zo „zriedeného“ pásma odstránili najnebezpečnejšie útočné zbrane. Navrhované šírky týchto zón (100 – 150 km) boli z hľadiska mobility moderných zbraní (tanky obrnené transportéry atď.) zanedbateľné.⁷²

Uvedené myšlienky sa ďalej rozvíjali na medzinárodnom stretnutí za pásma bez jadrových zbraní v máji 1988 v Berlíne. Zúčastnilo sa ho vyše tisíc zástupcov vlád, politických strán, parlamentov, mierových hnutí, spoločenských organizácií a cirkví zo 111 krajín a mnohí zástupcovia medzinárodných organizácií.⁷³ Najvyšší predstaviteľ NDR Erich Honecker na tomto stretnutí zdôraznil význam vytvorenia bezjadrového koridoru v strednej Európe, tak ako ho v spoločnom návrhu predložili komunistické strany ČSSR a NDR spolu so západonemeckou SPD. Predostrel tiež myšlienku vytvorenia mechanizmu mierového urovnania krízových momentov. Ako príklad uviedol možnosť inštalovania tzv. horúcej linky medzi Prahou, Berlínom a Bonnom či vytvorenia stáleho spoločného orgánu zriadeného za týmto účelom. Navrhoval tiež výmenu údajov o aktivite vojenských jednotiek v oblasti.⁷⁴ Honeckerove slová podporila aj čs. delegácia, ktorej vedúci predseda Českej národnej rady Josef Kempný vo svojom prejave zdôraznil príspevok ČSSR v tomto smere v podobe spomínaného Jakešovho návrhu. Vyzval pritom všetky krajiny nachádzajúce sa v pásme dotyku vykonať „praktické kroky k dosaženiu kvalitatívne novej úrovne vzťahů a aby všestranně přispívaly k dalšímu rozvoji helsinského procesu“. Špeciálnu pozornosť venoval vojenskej oblasti, kde zdôraznil význam tzv. zriedeného pásma, z ktorého by boli odstránené najnebezpečnejšie druhy útočných zbraní. Upozornil tiež na potrebu prijať ďalšie opatrenia na upevnenie vzájomnej dôvery, ešte širšie aplikovať dohody štokholmskej konferencie a uplatňovať konkrétne kroky na zníženie nebezpečenstva neočakávaného útoku.⁷⁵ Odzbrojovací proces bol centrom pozornosti na zasadnutí Politického poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy, ktoré sa konalo v dňoch 15. – 16. júla 1988 vo Varšave. Za čs. stranu sa ho zúčastnili najvyšší štátni a stranícki činitelia na čele s prezidentom G. Husákom a generálnym tajomníkom ÚV KSČ M. Jakešom. V delegácii nechýbal ani minister národnej obrany arm. gen. Milán Václavík. V komuniké prijatom na zasadnutí sa pritom pozitívne hodnotilo „začínajúce zmierňovanie“ konfrontácie medzi Východom a Západom. Zároveň sa tu však konštatuje, že nebezpečenstvo zničenia ľudstva a života ako takého sa ešte neodstránilo. Členské štáty NATO sú tu pritom v zhode s oficiálnou propagandou východného bloku nepriamo obvinené, že ich plány brzdia proces odzbrojenia. V komuniké

⁷⁰ Obrana lidu, 25. 2. 1988, s. 6. Projev generálního tajemníka ÚV KSČ, předsedy ÚV NF ČSSR M. Jakeše na slavnostním zasedání ÚV KSČ, ÚV NF ČSSR, předsednictva FS ČSSR a vlády ČSSR.

⁷¹ Obrana lidu, 4. 3. 1988. O nové československé iniciativě, s. 1.

⁷² Obrana lidu, 13. 4. 1989, s. 6. S plukovníkem Jiřím Divišem o vídeňských mírových jednáních.

⁷³ Obrana lidu, 21. 6. 1988, s. 1.

⁷⁴ Tamže, s. 7. E. Honecker navrhuje zřízení „horké linky“.

⁷⁵ Obrana lidu, 22. 6. 1988, s. 7. Prioritní úkol – jaderné odzbrojení.

sú tiež obsiahnuté konkrétne požiadavky na ďalšie kolo odzbrojovania, ktoré sa malo týkať aj stavu konvenčných zbraní. Požadoval sa tu tiež zákaz jadrových skúšok a uzavretie konvencie o úplnom zákaze chemických zbraní. Podľa tohto dokumentu sa tiež mali vzájomne upraviť vojenské doktríny obidvoch zoskupení, s dôrazom na ich čisto obranný charakter. Komuniké potvrdzovalo tiež pripravenosť členských štátov rokovať o súbežnom rozpustení obidvoch znepriatelených vojenských zoskupení. Cieľom tohto mierového procesu mala byť výstavba „spoločného evropského domu“, v ktorom „by bolo nastoleno ovzduší dobrého susedstvá a dôvery“. ⁷⁶ Táto myšlienka znamenala jednoznačný odklon od myšlienok triedneho boja.

Na varšavskom zasadnutí sa v súvislosti s požiadavkou na odzbrojovanie otvorila tiež téma životného prostredia. Najmä z iniciatívy ČSSR sa tu nakoniec prijal dokument „Dôsledky horúčkovitého zbrojenia pre životné prostredie a ďalšie aspekty ekologickej bezpečnosti.“ V ňom sa konštatovalo, že porušenie prírodnej rovnováhy už dosiahlo rozsah, ktorý môže mať nedežierne následky pre samotnú existenciu ľudstva. Ako jedno z najnebezpečnejších zdrojov jeho zhoršovania sa tu pritom uvádza jadrové zbrojenie. ⁷⁷

Čo sa týka nastolenej otázky potreby znižovania stavov konvenčných zbraní, predstavitelia Varšavskej zmluvy sa zhodli na koncepcii, podľa ktorej mali byť ich jednotlivé druhy odstraňované na obidvoch stranách v súlade s obrannou doktrínou. Potenciál ani jednej strany nemal postačovať na možnosť vedenia útočných vojenských operácií. Odzbrojovanie malo prebiehať po etapách, tak ako to načrtlo už rokovanie z februára 1988 vo Varšave. Súčasťou tohto procesu malo byť odstránenie nebezpečenstva neočakávaného útoku. Za týmto účelom sa mali (v zhode s predchádzajúcimi návrhmi) pozdĺž línie dotyku oboch zoskupení budovať pásma (zóny) so zníženou úrovňou výzbroje, z ktorých by boli odsunuté, (alebo by tam boli znížené) najnebezpečnejšie druhy konvenčnej výzbroje. V prehlásení sa tiež počítalo s vytvorením účinného vzájomného systému kontroly plnenia dohôd. ⁷⁸ Ako som však už vyššie naznačil, postoj Západu voči tzv. zriadeným pásmam bol negatívny. S nedôverou sa velenie NATO pozeralo aj na tzv. teóriu obrannej dostatočnosti. Treba už tu naznačiť, že samotná obranná doktrína, ktorú sovietska strana predstavila v roku 1987, úplne nekorešpondovala s myšlienkou odstránenia napätia založeného na existencii dvoch blokov a vytvorení spoločného európskeho domu. Nezohľadňovala totiž fakt, že každý štát má inú rozlohu, počet obyvateľov atď. a tomu zodpovedajúce prostriedky na vedenie vojny. To, čo by tej- ktorej krajine stačilo na obranu proti jednému, by v praxi mohlo byť použité na útok proti inému protivníkovi. Nedostatky teórie obrannej dostatočnosti si pritom uvedomovalo aj samotné velenie ČSLA, k jej kritickému prehodnocovaniu však pristúpilo až po definitívnom páde železnej opony. ⁷⁹

⁷⁶ Obrana lidu, 19. 7. 1988, s. 7. Komuniké ze zasedání Politického poradného výboru členských štátů Varšavské smlouvy.

⁷⁷ Obrana lidu, 19. 7. 1988, č. 139, s. 6. Důsledky horečného zbrojení pro životní prostředí.

⁷⁸ Obrana lidu, 19. 7. 1988, s. 6. Prohlášení členských štátů Varšavské smlouvy.

⁷⁹ VACEK, Na rovinu, ref. 60, s. 152-153; VÚA – SA Praha, f. MNO – Operačná správa Generálneho štábu (OSGŠ) 1990, škatuľa 2, prednáška náčelníka spravodajskej správy – zástupcu náčelníka generálneho štábu z 15. 10. 1990 pod názvom „Stav procesu odzbrojení a tendence vývoje ozbrojených sil v Evropě.“

Možno konštatovať, že na varšavskom rokovaní sa už skoncipovala celkom konkrétna predstava odzbrojovania v oblasti konvenčných zbraní. V tomto kontexte hrali z pohľadu Varšavskej zmluvy dôležitú úlohu aj konkrétne návrhy na regionálne členenie Európy (tzv. zriadené pásma), konkrétne v prvej etape celého procesu.

Dôležitým medznikom v procese odzbrojovania v oblasti konvenčných zbraní predstavovala jednostranná iniciatíva sovietskeho vodcu Gorbačova, ktorý 7. decembra 1988 na Valnom zhromaždení Spojených národov oznámil, že ZSSR do dvoch rokov jednostranne zredukuje svoje pozemné sily o 500 000 mužov (obmedzený mal byť aj počet konvenčných zbraní) a z krajín svojho bloku (z území NDR, ČSSR, Maďarska), stiahne do roku 1991 6 tankových divízií a rozpustí ich. Stav sovietskych vojsk v týchto krajinách sa mal znížiť o 50 000 vojakov a výzbroje o 5 000 tankov. Ostatné divízie na území svojich spojencov mal ZSSR zreorganizovať a mali mať len obranný charakter. Stav vojsk a výzbroje sa mali znížiť i v európskej časti ZSSR.⁸⁰ Čo viedlo Sovietov k takémuto kroku? Možno konštatovať, že vzhľadom na ťaživú ekonomickú situáciu boli viac zainteresovaní na vzájomnom odzbrojovaní. Na druhej strane ani v dôsledku takejto plánovanej redukcie nestratili štáty Varšavskej zmluvy vojenskú prevahu nad svojimi protivníkmi na Západe.⁸¹ Podľa Henryho Kissingera bol tento sovietsky krok, prejav jeho slabosti, „gesto, nepredstaviteľné kedykoľvek v predchádzajúcim púštoľtí“. ⁸² Avšak podľa iných historikov to bol jeden z dôsledkov presvedčenia, že USA nemajú v pláne zaútočiť, z toho dôvodu nebolo treba ďalej akceptovať dovtedajšiu vedúcu úlohu vojensko-priemyselného komplexu. Pritom vo vzťahu k obmedzeniu kontingentu na území socialistických krajín v strednej Európe sa podľa nich prejavil fakt, že nárazníková zóna vo východnej Európe sa už nezdať taká dôležitá.⁸³ Sovieti, naopak, túto skutočnosť propagandisticky využili na vyvracanie tvrdenia Západu, že oni hrozia útokom proti Európe. A Západ začali obviňovať, že sovietske kroky nepodporuje a adekvátne na ne nereaguje. Je pochopiteľné, že v týchto intenciách interpretovala sovietsku iniciatívu v mierovom procese aj čs. propaganda. Tá ju dokonca spájala s praktickou realizáciou obrannej doktríny.

Treba uviesť, že Gorbačovova iniciatíva sa stretla s veľkou podporou aj u západnej verejnosti. Táto skutočnosť sa logicky premietla aj v klesajúcej podpore rozpočtových výdavkov na zbrojenie zo strany členských štátov NATO. Predstavitelia aliancie, naopak, varovali pred redukciami výdavkov na zbrojenie. Upozorňovali pritom, že oficiálna sovietska propaganda od začiatku preceňovala význam vlastnej iniciatívy z decembra 1988, keďže prevaha v konvenčnej oblasti bola naďalej na strane Varšavskej zmluvy.⁸⁴ Veľký význam sa v NATO nepripisoval ani uvedeným číslam o redukcii sovietskych jednotiek, tankov a mužstva. Napr. 50-tisíc vojakov, ktorí mali byť stiahnutí z NDR, ČSSR a Maďarska, predstavovalo len 9 % z ďalších viac ako 565-tisíc vojakov dislokovaných vo „východoeurópskom predpolí“. Zároveň 6 tankových divízií, ktoré plánovali Sovieti stiahnuť z krajín východného bloku predstavovalo len 21 % zo všetkých 28 sovietskych divízií, ktoré tu boli dislokované (40 % voči všetkým tankovým divíziám). Plánovaný odsun 5-tisíc tankov predstavoval rov-

⁸⁰ Poměr sil Varšavské smlouvy a NATO v Evropě. Praha 1989. Z projevu Michaila Gorbačova na 43. zasedání Valného shromáždění OSN, s. 5-13.

⁸¹ *Kronika 20. století*. Bratislava 2000, s. 1 300. ISBN 80-88980-10-0.

⁸² KISSINGER, H. *Umění diplomacie*. Praha 1997, s. 828-829. ISBN 8072600257.

⁸³ Pozri napr. BLANTON, ref. 17, s. 120-150.

⁸⁴ KRÜGER, D. *Am Abgrund? Das Zeitalter der Bündnisse: Nordatlantische Allianz und Warschauer Pakt 1947 bis 1991*. Fulda 2013, s. 190. ISBN 978-3-7900-0459-5.

ných 50 % ich celkových počtov na území svojich spojencov. Polovičným počtom tankov teda Sovietsi v týchto krajinách naďalej disponovali. Podľa predstaviteľov NATO v dôsledku tejto navonok pôsobivej redukcie nastali len nepodstatné zmeny v pomere síl v oblasti od Atlantiku po Ural. Vonkoncom preto nebolo možné z pohľadu Severoatlantického paktu hovoriť o strate ofenzívnej a inváznej schopnosti štátov Varšavskej zmluvy voči Západu.⁸⁵ Na druhej strane na Západe sa spochybňoval aj spôsob, akým ZSSR odzbrojoval. Sovietsi sa zbavovali najmä starej techniky, napr. staré tanky sa nahrádzali novými v pomere 3 : 1. Odzbrojovanie sa pritom nedotklo iných technologicky vyspelejších zbraňových systémov (napr. útočných vrtuľníkov, vozidiel BVP atď.), ktoré v nastupujúcej ére moderných technológií predstavovali oveľa efektívnejší bojový prostriedok ako pechota, či zastarané typy tankov. Skutočnosť, že kvalita bola v prípade využiteľnosti zbraňových systémov oveľa dôležitejším faktorom ako kvantita, si uvedomovali tak predstavitelia NATO, ako aj Varšavskej zmluvy.⁸⁶

Napriek uvedenému, nemožno prehliadať vlastný význam sovietskej iniciatívy, ktorá odštartovala proces postupného odzbrojovania v oblasti konvenčných zbraní. Zvlášť, keď si uvedomíme, že vnútri stranického a armádneho vedenia panovali rôzne názory a motivácie. Zmeny v ozbrojených silách prijímali ich predstavitelia len s výhradami, napriek tomu, že pred otázkou redukcie armády ani oni nemohli zatvárať oči. Gorbačovov návrh bol pritom „priveľkým sústom“ aj pre viacerých jeho spojencov v armáde. Na protest voči tejto novej iniciatíve pritom odstúpil z postu náčelníka generálneho štábu maršal Achromejev.⁸⁷

Na druhej strane treba povedať, že administratíva nového amerického prezidenta Georgea H.W. Busha skutočne zmenila predchádzajúci Reaganov prístup. Prejavom jej opatrnosti voči ZSSR a jeho ďalším odzbrojovacím návrhom bol aj fakt, že prvý Bushov summit s Gorbačovom sa konal až v decembri 1989 na Malte. V roku 1989, takom zásadnom pre vývoj strednej Európy, sa v skutočnosti neuskutočnila zásadnejšia redukcia zbraní. Samozrejme, Bushova pozícia nebola jednoduchá, keďže vo svojej strane mal stále mnoho prívržencov „tvrdej línie“. NATO pritom od začiatku hodnotilo sovietsku iniciatívu zdržanlivo, nehovoriac o vyhláseniach, že ZSSR stratil schopnosť ofenzívnej bojovej činnosti. Toto sa prejavilo napríklad v súvislosti so sovietskym návrhom z mája 1989 (počas návštevy ministra zahraničných vecí USA Jamesa Bakera v Moskve), podľa ktorého plánoval Gorbačov stiahnuť z územia svojich spojencov všetku jadrovú muníciu za podmienky analogického kroku USA. Americký minister zahraničných vecí pri tejto príležitosti Gorbačovovi pripomenul, že tento návrh nič nemení na celkovej prevahe ZSSR v jadrových zbraniach krátkého doletu. Priamo tak reagoval aj na kritiku amerických zámerov o ich modernizáciu. Tá mala byť tiež zárukou vyrovnania síl v dôsledku sovietskej prevahy v konvenčných zbraniach.⁸⁸ Americká strana videla v sovietskom návrhu tiež politický zámer „úmyselne skomplikovať“ pozíciu USA (pri presadzovaní modernizácie týchto zbraní) voči západnej Európe pred vrcholnou schôdzkou NATO v Bruseli koncom mája.⁸⁹

⁸⁵ UMBACH, ref. 62, s. 441.

⁸⁶ Tamže, s. 442-443.

⁸⁷ Tamže, s. 444-448; BALABÁN, M. Armáda a rozpad Sovetského svazu. In *Vojenské rozhledy*, 2002, č. 1, s. 150-160.

⁸⁸ Zástancom modernizácie taktických rakiet bola napr. aj britská premiérka M. Thatcherová. *Obrana lidu*, 26. 2. 1988, s. 5, NATO: jeden na kole, druhý na mezkovi.

⁸⁹ *Obrana lidu*, 13. 5. 1989, s. 7, Sľibná budúcnosť ďalší spolupráce; 11. 5. 1989, s. 1, Moskevská zkouška stanovisek USA; 13. 5. 1989, s. 7, Svět hodnotí výsledky jednání.

Zmeny v zahranično-politickej situácii sa, samozrejme, premietli aj do vzťahu ZSSR k jeho satelitom. Poľská kríza v roku 1981 pritom ukázala, že ZSSR už nie je ochotný vojensky intervenovať u spojencov s cieľom udržania existujúceho režimu za každú cenu. Už vtedy si uvedomoval, že za takýto spôsob riešenia zásadných kríz platí z materiálneho a politického hľadiska vysoké náklady, svoje zohrala hrozba ekonomických sankcií zo strany Západu a ďalšej eskalácie studenej vojny. Avšak iných nátlakových prostriedkov na presadenie svojich požiadaviek sa sovietske vedenie stále nevzdalo.⁹⁰ Pod zmenu nazerania na východoeurópsku politiku po nástupe Gorbačova k moci sa podpísali tak materiálne, ako aj mocenské faktory. V dôsledku prehodnocovania vzťahov so Západom po nástupe Gorbačova k moci už východná Európa nebola pre ZSSR takým strategicky dôležitým územím. Pôvodne tento región predstavoval (z mocenského a bezpečnostného hľadiska) akési obranné predpolie a predsunutú základňu sovietskej bezpečnostnej zóny. V ére odzbrojovania sa táto oblasť stávala skôr predsunutou zónou určenou k redukcii ozbrojených síl a budovaniu vzájomnej dôvery medzi Východom a Západom. Na druhej strane z materiálneho hľadiska bola pre ZSSR naďalej neprijateľná stále nepriaznivejšia bilancia ekonomických vzťahov s východnou Európou. Táto skutočnosť bola v rozpore s reformnou snahou o zvrátenie úpadku sovietskeho hospodárstva. Pri formulovaní nových vzťahov v rámci sovietskeho bloku pritom rolu zohrali aj morálne zásady formulované v Gorbačovovom „novom myslení“, ktoré odmietalo využívanie intervencie.⁹¹

Už krátko po svojom nástupe do funkcie Gorbačov ohlásil, že vzťahy v rámci sovietskeho bloku sa budú v budúcnosti riešiť podľa zásady rovnoprávnosti a suverenity jednotlivých štátov. Aj verbálne tak rezignoval na uplatňovanie Brežnevovej doktríny.⁹² Na druhej strane s určitým obmedzením suverenity jednotlivých štátov východného bloku Kremel predsa len počítal, zachovanie Varšavskej zmluvy predsa zostávalo jedným z jeho ústredných predpokladov.

Bol to práve Gorbačov, komu paradoxne už krátko po menovaní do funkcie generálneho tajomníka počas prvého stretnutia s predstaviteľmi členských štátov v marci 1985 (pri príležitosti pohrebu svojho predchodcu Konstantina U. Černenka) pripadla úloha iniciovať podpis protokolu o predĺžení zmluvy o platnosti Varšavskej zmluvy.⁹³ K tomuto slávnostnému aktu následne došlo vo Varšave 26. apríla. Zmluva mala zostať v platnosti ďalších

⁹⁰ Neprístupím k intervencii sa ZSSR vyhol tiež hrozbe krvavej konfrontácie, do ktorej by vstup „spojeneckých vojsk“ pravdepodobne prerástol. Zároveň sa sústredil na vyvíjanie systematického tlaku na poľské vedenie, „aby samo pristúpilo k silovému vyspořádání se s „kontrarevolucí.“ Pozri napr. KAMIŇSKI, Ł. O vstupu vojsk nemůže být řeč. Sovětská vláda a krize v Polsku v letech 1980 – 1981. In *Securitas imperii*, 2012, č. 1, s. 36-43; KRAMER, ref. 8; BÍLÝ, M. „Bratská pomoc“ Polsku? Role Varšavské smlouvy v první fázi polské krize (červenec-prosinec 1980). *The Twentieth Century – Dvacáté století* 2012, č. 1, s. 161-184. ISSN 1803-750X; Tenže: 1981: Role Varšavské smlouvy ve druhé fázi polské krize. In *Historie a vojenství*, 2013, č. 2, s. 20-40. ISSN 0018-2583.

⁹¹ PRAVDA, A. Politika optimismu a opatrnosti. Moskva a východní Evropa na konci 80. let. In *Soudobé dějiny*, roč. 2011, XVIII/1-2, s. 90-91. ISSN 1210-7050.

⁹² Doktrína obmedzenej suverenity krajín sovietskeho bloku proklamovaná sovietskym vodcom Leonidom I. Brežnevom po okupácii ČSSR v roku 1968. SLÁDEK, Z. – PREČAN, V. (ed.). *K vývoji sovětské politiky vůči státům Varšavské smlouvy*. Dokumenty a materiály 1989 – 1990. Praha 1999, s. 79-83. ISBN 80-85270-90-0.

⁹³ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1981 – 1986, svazok P 129/85, bod 4, zápisnica zo stretnutia generálneho tajomníka ÚV KSSS Gorbačova s vedúcimi straníckych a štátnych delegácií členských štátov Varšavskej zmluvy.

20 rokov. Pokiaľ by však do roka pred uplynutím tejto lehoty nedošlo k jej vypovedaniu niektorou zo zmluvných strán, mala zostať v platnosti ďalších 10 rokov.⁹⁴ V otázke doby predĺženia protokolu mala výhrady tradične len rumunská strana, ktorá však nakoniec ustúpila. Čo sa týka postoja ČSSR, generálny tajomník Ústredného výboru KSČ a prezident Gustav Husák pri tejto príležitosti ubezpečil, že jeho krajina „*bude i nadále plnit své spojenecké závazky v rámci Varšavské smlouvy.*“ Upozornil tiež, že ČSSR sa aj naďalej bude podieľať na dohodnutých odvetných opatreniach prijatých po začatí rozmiestňovania nových amerických rakiet v západnej Európe.⁹⁵

Pritom ani Gorbačovove vyhlásenia sa v dobovom kontexte nevnímali ako prelomové, keďže k podobným verbálnym prejavom sa uchýľovali aj jeho predchodcovia. Závislosť jednotlivých štátov východného bloku od Moskvy sa však výrazne nezmenila, keďže nebola podmienená len politicky a ideologicky, ale naďalej aj hospodársky.⁹⁶ Naznačené zmeny mali celkom logicky dopad aj na vzájomné vzťahy vo vojenskej oblasti a viedli až k diskusií o ďalšom charaktere riadenia a organizácie Varšavskej zmluvy.

Jednotlivé štáty sovietskeho bloku si, samozrejme, viac či menej osvojili aj sovietsku odzbrojovaciu iniciatívu. Redukciu svojich ozbrojených síl podľa vzoru ZSSR paralelne realizovali všetky jeho satelity s výnimkou Rumunska, ktoré pristúpilo k zníženiu výdavkov na armádu a redukcii ozbrojených síl už v rokoch 1986/87.⁹⁷ Predstavitelia ČSĽA oficiálne deklarovali podporu zmenám, ktorých prejavom boli sovietsko-americké dohody o likvidácii rakiet stredného a kratšieho doletu a očakávali ďalšie prehlbovanie odzbrojovacieho procesu. ČSSR tiež podporovala opatrenia smerujúce k zníženiu úrovne vojenskej konfrontácie na línii dotyku štátov Varšavskej zmluvy a NATO. Prelomovým v tomto smere bolo prehlásenie Rady obrany štátu z 27. januára 1989 o jednostrannom znížení počtu osôb, výzbroje a organizačných zmenách v ČSĽA. Pri rozhodnutí znížiť rozpočtové výdaje sa zohľadňovala nevyhnutnosť udržania obranyschopnosti krajiny, ako aj ekonomické faktory. Rada obrany štátu pritom deklarovala, že v prípade, ak NATO prevedie obdobné opatrenia vo svojich ozbrojených silách, ČSSR je pripravená v procese znižovania pokračovať.

Propaganda toto rozhodnutie, ktoré nadväzovalo bezprostredne na Gorbačovove vyhlásenie v OSN, prezentovala ako prejav „*naši dobré vôle na cestě k dohode o snížení stavu ozbrojených sil a konvenční výzbroje v Evropě na úroveň, při niž by žádná strana při zajišťování své obrany neměla prostředky k nenadálému útoku proti druhé straně a k útočným operacím vůbec.*“⁹⁸ Konkrétne malo ísť o zmrazenie rozpočtových výdajov na obranu štátu v rokoch 1989 a 1990 na úrovni roku 1988. Čo sa týka samotného MNO, už pri spracovaní plánu na rok 1989 a výhlade na rok 1990 bolo podľa rozhodnutia vlády ČSSR č. 105 z roku 1988 prevedené zníženie jeho rozpočtu oproti objemom schváleným v 8. päťročnom pláne o 7. 384 mil. Kčs. Dovedna zníženie rozpočtových výdajov MNO na obranu štátu pre roky 1989, 1990 predstavovalo 10. 792 mil. Kčs (15 %).⁹⁹

⁹⁴ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1981 – 1986, zväzok P 132/85, bod 12. Správa o setkání nejvyšších stranických a státních činitelů členských států Varšavské smlouvy, s. 2.

⁹⁵ Tamže, s. 8.

⁹⁶ KŘEN, ref. 20, s. 923-929; DURMAN, Popely, ref. 20, s. 373-379.

⁹⁷ UMBACH, ref. 62, s. 448.

⁹⁸ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č. j. 0029863, návrh vystúpenia ministra národnej obrany v brannom a bezpečnostnom výbore Federálneho zhromaždenia k prehláseniu Rady obrany štátu z 27. 1. 1989.

⁹⁹ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č. j. 001190-14/1989, informačná správa pre ministra národnej obrany z 1. 2. 1989.

15-percentné zníženie výdavkov sa vzťahovalo na rozpočet celej armády. Konkrétne to spoločne so znížením finančného rozpočtu už v roku 1988 predstavovalo viac než 12 mld. Kčs. Dôsledkom bola skutočnosť, že nebolo možné splniť všetky predpoklady a zámery ohľadne skvalitnenia výzbroje ČSĽA. Konkrétne to, okrem iného, znamenalo, že do vojsk ČSĽA nemalo byť oproti plánu dodaných napr. 87 tankov T-72, 125 BVP, 4 moderné protiletadlové raketové komplety, ďalšia moderná letecká technika (vrtuľníky Mi-24, lietadlá Su-22 M4) prieskumné prostriedky a prostriedky automatizácie. Tieto opatrenia sa do určitej miery premietli i do výrobných programov podnikov, napr. ZŤS Martin a Dubnica, Tesla Liptovský Hrádok a Kolín, závodov všeobecného strojárstva Vihorlat – Snina, Pal a Kroměříž, Meopta Přerov a ďalších, kde nastalo obmedzenie výroby vojenskej techniky.¹⁰⁰ Likvidovať sa mala aj už existujúca technika útočného charakteru. Konkrétne malo ísť o 850 tankov, 165 obrnených transportérov a 51 bojových lietadiel.¹⁰¹

Realizovať sa mali tiež viaceré reorganizačné zmeny. Mal sa znížiť počet divízií nachádzajúcich sa bezprostredne na západnej časti hranice ČSSR z päť na štyri. Ich naplnenosť osobami mala byť na úrovni 60 – 70 % tabuliek vojnových počtov, tak, aby mohli byť okamžite použité na plnenie úloh pri obrane krajiny. U všetkých divízií malo dôjsť k prechodu na novú organizáciu, ktorá mala zvýrazniť ich obranný charakter. Tri vševojskové divízie mali byť prevedené na sklady. Zmeny sa mali týkať aj dvoch divízií na Slovensku – 13. a 14. tankovej divízie, ktoré mali byť prevedené na výcvikové strediská pre prípravu žiakov v poddôstojníckych školách pozemného vojska. Každoročne mali pripraviť približne 10 – 14 000 poddôstojníkov. Celkový počet divízií, ktoré ČSSR podľa zmluvy vyčleňovala do zostavy Spojených ozbrojených síl, mal zostať nezmenený. V letectve mal byť zrušený jeden letecký pluk v zostave 10. leteckej armády, vojsk protivzdušnej obrany pozemného vojska a protivzdušnej obrany štátu (PVOŠ) sa organizačné zmeny dotknúť nemali. Malo sa vytvoriť jednotné veliteľstvo letectva a PVOŠ. Raketové vojsko sa malo sústrediť do jednej raketovej brigády operačne taktických rakiet a dvoch raketových brigád taktických rakiet. V ďalšej etape sa mali hľadať možnosti pre redислоkáciu týchto raketových zväzkov do väčšej vzdialenosti od štátnej hranice.

K čiastkovým zmenám malo dôjsť aj vo vojenskom školstve, konkrétne k zlúčeniu niektorých učilíšť s vysokými vojenskými školami. Jeho počty sa tak mali znížiť o 1 500 funkcií. Sťahovanie vojenskej techniky od vojsk sa malo ukončiť 31. decembra 1990. Vyššie uvedené opatrenia mali podľa rozhodnutia Predsedníctva ÚV KSČ umožniť vytvorenie stavebných organizácií ČSĽA. Z bojových jednotiek sa pritom malo uvoľniť 12 000 a z ďalších zabezpečovacích jednotiek 8 000 vojakov. To malo umožniť vytvorenie troch stavebných celkov v počte 18 000 vojakov (a 1 200 občianskych pracovníkov) a posilniť železničné vojsko o 2 000 vojakov. Stavebné organizácie mali byť dislokované a využité v lokalitách Praha, Bratislava, západné a južné pohraničie.¹⁰² V súvislosti s ich výstavbou sa plánovala realizácia až 70 redislokácií útvarov ČSĽA. Velenie armády v hodnotiacej

¹⁰⁰ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č. j. 0029863, návrh vystúpenia ministra národnej obrany v brannom a bezpečnostnom výbore Federálneho zhromaždenia k prehláseniu Rady obrany štátu z 27. 1. 1989.

¹⁰¹ Obrana lidu, 4. 2. 1989, č. 26, s. 1. První kroky k pásmu důvěry.

¹⁰² VÚA – SA Praha, f. MNO – KM 1988, šk. 33, k č. j. 060272-84, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na zhromaždení vedúcich funkcionárov 21. 2. 1989; Obrana lidu, 4. 2. 1989, č. 26, s. 1. První kroky k pásmu důvěry.

správe výcvikového roka pre Predsedníctvo ÚV KSČ priznalo, že tieto skutočnosti si vyžadujú sťahovanie vojakov z povolania a majú dopad na život ich rodín.¹⁰³

Zmeny mali nastať aj v oblasti výcviku. Zníženie počtu prevádzaných taktických cvičení na polovicu, bojových strelieb o 25 – 30 % a záloh povolávaných na cvičenie o 15 000 osôb malo viesť k pomerne značnej úspore prostriedkov. Obmedzenie výcviku sa malo vyvážiť podstatne vyššou efektívnosťou a kvalitou. Podľa ministra národnej obrany arm. gen. Václavika zníženie počtu osôb, výzbroje a prevedenie organizačných zmien malo síce sčasti znížiť bojovú pohotovosť ČSĽA, ale nemalo ohroziť celkovú obranyschopnosť štátu.¹⁰⁴ V budúcnosti sa dôraz mal klásť na rozvoj protitankových prostriedkov a samohybného delostrelectva, ženijnej techniky atď.¹⁰⁵

Z vyššie uvedeného vyplýva, že zníženie počtu výzbroje a techniky sa malo kompenzovať nárastom jej kvality. M. Vacek k tomu vo svojich spomienkach uviedol, že zníženie počtov jednotlivých druhov výzbroje v ČSĽA umožňovalo vyradiť zastaranú a opotrebovanú techniku, ktorej opravy už často ani neboli rentabilné.¹⁰⁶ V súvislosti s vyzdvihovaním mierového úsilia štátov Varšavskej zmluvy si čs. propaganda tento faktor logicky veľmi nevšímala.

¹⁰³ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1986 – 1989, zväzok P 134/89, bod schôdze 2, s. 18.

¹⁰⁴ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 33, k č.j. 060272-84, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na zhromaždení vedúcich funkcionárov 21. 2. 1989; Obrana lidu, 4. 2. 1989, č. 26, s. 1. První kroky k pásmu důvěry.

¹⁰⁵ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 33, k č. j. 060272-84, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na zhromaždení vedúcich funkcionárov 21. 2. 1989.

¹⁰⁶ VACEK, Na rovinu... , ref. 60, s. 157.

I. BAKA: DIE TSSCHECHOSLOWAKEI UND DIE MILITÄRISCH-POLITISCHEN ASPEKTE DER LÖSUNG DER INTERNATIONALEN SPANNUNG IN EUROPA IN DER ZWEITEN HÄLFTE DER 1980ER JAHRE (TEIL 1)

Im Mittelpunkt des vorliegenden Beitrags sind Fragen der Stellung und der Rolle der Tschechoslowakei in Rahmen der militärisch-politischen Aspekte der Lösung der internationalen Spannung zwischen dem Osten und dem Westen in den 1980er Jahren. Dieser Prozess mündete schließlich in der Auflösung der bestehenden Mächteverhältnisse und führte zum Ende des Kalten Krieges. Die behandelte Problematik ist in einen breiten internationalen und thematischen Kontext eingebettet. Die Analyse erfolgt hauptsächlich am Hintergrund der Entwicklung der gegenseitigen Beziehungen zwischen der Sowjetunion und den Vereinigten Staaten im militärischen Bereich und auf der Ebene der Sicherheitspolitik. Die Aufmerksamkeit des Autors richtet sich auf die Folgen wichtiger Teilaspekte der Lösung der außenpolitischen internationalen Spannung für die Formierung konkreter Haltungen und Initiativen für die Sicherheits- und Militärpolitik der Tschechoslowakei. Diese Haltungen und Initiativen entwickelten sich im Wesentlichen gemäß der Lösung der Spannung nach dem Antritt des neuen Generalsekretärs der KPdSU, Michail S. Gorbatschow. Die ČSSR präsentierte anhand sowjetischer Anweisungen und der politischen Linie der UdSSR eigene Initiative zur Lockerung des Konflikts in Ostmitteleuropa. Sie beruhte hauptsächlich auf dem Vorschlag zur Errichtung eines Korridors ohne Atomwaffen, den die Tschechoslowakei gemeinsam mit der DDR im Jahre 1987 präsentierte. Ein Jahr später wurde dieser Vorschlag weiterentwickelt in eine eigene, tschechoslowakische Entwaffnungsinitiative, deren Sinn darin lag, auf der Berührungslinie der Mitgliedsstaaten des Warschauer Paktes und der NATO schrittweise eine Zone des Vertrauens und Zusammenarbeit und gutnachbarschaftlicher Beziehungen zu errichten. Der Westen jedoch reagierte auf ähnliche Vorschläge (weitere betrafen konventionelle Waffen) mit Misstrauen und interpretierte sie als propagandistische Gesten der Repräsentanten des Sowjetblocks. Die NATO stellte darüber hinaus die militärische Bedeutung solcher Korridore, da die vorgeschlagene Breite von 100 – 150 Kilometern aus militärischer Sicht keine praktische Rolle spielte. Die ablehnende Haltung war logischerweise auch mit der Überlegenheit der Sowjets im Bereich der konventionellen Waffen motiviert. Einen wichtigen Bestandteil der Lösung der internationalen Spannung bildete die Initiative zur Schaffung und Verstärkung des gegenseitigen Vertrauens und gutnachbarschaftlicher Beziehungen. Einen Beweis dafür liefert die konsequente Verwirklichung der Festlegungen des Stockholmer Dokuments vom September 1986 über Maßnahmen zur Verstärkung des gegenseitigen Vertrauens und der Sicherheit, und zur Entwaffnung in Europa. Dieses Dokument legte u. a. die Teilnahme ausländischer Vertreter an den Militärübungen des Kontrahenten fest, darüber hinaus Militärinspektionen usw. an diesen Vorkehrungen nahm auch die Tschechoslowakei teil. Dies belegt z. B. die Teilnahme der tschechoslowakischen Vertreter an den militärischen Übungen der NATO. Die ČSSR war direkt betroffen durch die Verhandlungen zwischen den USA und der Sowjetunion über Kernwaffen, die 1987 mit der Unterschreibung des Vertrags über Vernichtung nuklearer Waffen mittlerer und kürzerer Reichweite abgeschlossen wurden. Auf Grundlage diesen Vertrages wurden im Februar 1988 die sowjetischen taktisch-operativen Raketen kürzerer Reichweite aus der Tschechoslowakei abgezogen. Mit dem Fortschritt in den Verhandlungen über Abrüstung auf der Ebene der Kernwaffen kam auch die Frage der Reduzierung einzelner Arten konventioneller Waffen in Vordergrund. Damit hing zusammen auch die Verfassung einer neuen Doktrin des Warschauer Paktes von 1987, die auf dem Prinzip der sog. Vernünftigen Hinlänglichkeit beruhte. Die ČSSR nahm auch an diesem Prozess teil, und zwar sinngemäß der Abrüstungsinitiative der Sowjetunion.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

EXHUMÁCIE VOJNOVÝCH HROBOV Z PRVEJ SVETOVEJ VOJNY NA SEVEROVÝCHODNOM SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

RADOSLAV TURIK

TURIK, R.: Exhumations of War Graves from the World War 1. in North-eastern Slovakia. *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 76-97, Bratislava.

In the published material, the author focuses on the issue of the World War 1. graves exhumations performed in the North-eastern Slovakia region studied by the author in the post-war period. It is therefore a representation of the process taking place after the World War 1. under competence of the Czechoslovak authorities. In connection with this subject, an increasing interest therein may be stated among the professional historians as well as general public. The contribution originated as a result of research in the Military Historical Archive Bratislava, especially the fund of War Graves and Cemeteries. Further information has been obtained especially through field research. In terms of concept, the material is structured as introduction, catalogue of exhumations in six current counties (Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stropkov, Svidník) and conclusion. *Military History. Slovakia. The Inter-war Period. Exhumations of War Graves in North-eastern Slovakia.*

Prvá svetová vojna bola konfliktom, ktorý v značnej miere zmenil vtedajšiu Európu. Vojna toho zničila veľa, ale predovšetkým kruto ukončila životy miliónov vojakov na všetkých bojiskách tohto konfliktu. Mierová doba postavila pred civilizovanú spoločnosť povinnosť postarať sa o obrovské množstvo vojnových hrobov. Táto úloha bola bremenom aj pre štáty, ktoré vznikli na troskách bývalého Rakúsko-Uhorska. Po prvej svetovej vojne prešla starostlivosť o vojnové hroby z prvej svetovej vojny v zmysle medzinárodných dokumentov na nástupnícke štáty bývalej monarchie.¹ Tejto povinnosti sa nevyhlo ani Československo.

¹ Napr. ustanovenie Saint-germainskej mierovej zmluvy, bod VI., odst. 2, čl. 171-172. BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových hroboch z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné : Redos, 2007, s. 30.

Československé štátne orgány začali túto problematiku riešiť od roku 1919. O tom, aká zložitá úloha ich čaká, získavali predstavu príslušné inštitúcie štátu len veľmi pomaly. Prvoradou úlohou bolo zriadenie evidencie vojnových hrobov na území Československa. Na tejto úlohe sa podieľali obecné úrady, posádkové veliteľstvá, četníckej stanice, ale aj iné inštitúcie, či majitelia pozemkov, na ktorých sa hroby nachádzali.² Tieto prvotné údaje začali spracovávať špecializované inštitúcie, ktoré mali problematiku vojnových hrobov riešiť. Na Ministerstve národnej obrany vznikol Ústredný inšpektorát vojnových hrobov, ktorý mal celú agendu vojnových pohrebísk zastrešovať. V jednotlivých častiach štátu podliehali inšpektorátu Zemské inšpekcie vojnových hrobov pre územie Čiech, Moravy, Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Pod dozorom Ústredného inšpektorátu sa mali postupne zhromaždiť údaje potrebné na vznik komplexnej evidencie vojakov padlých na území Československa.

Obzvlášť zložitá bola situácia na severovýchodnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Tieto oblasti, ako jediné časti územia medzivojnového Československa, zasiahli rozsiahle frontové boje. Je logické, že najväčšia koncentrácia vojnových hrobov sa nachádzala práve v tejto oblasti. Bolo tu viac než 200 vojnových cintorínov a stovky rozptýlených vojnových hrobov.³ Riešenie problematiky starostlivosti o vojnové hroby v tomto priestore si žiadalo nielen uplatnenie ucelenej koncepcie, ale aj zvláštne postupy, ktoré v iných oblastiach republiky neboli potrebné. Jedným z týchto postupov bolo rozsiahle sústreďovanie vojnových hrobov vykonané pomocou exhumácií pozostatkov obetí vojny.

Len čo boli prvotné práce na evidencii ukončené, začali československé inštitúcie realizovať starostlivosť o vojnové hroby v praxi. Československo bolo štátom, ktorý musel riešiť mnohé páľčivé problémy nového štátu, ale aj záväzky bývalej monarchie. Rozpočet štátu musel rátať s mnohými dôležitejšími výdavkami. Na starostlivosť o vojnové hroby bolo vyčlenené iba obmedzené množstvo financií. Z tohto dôvodu sa museli peniaze využiť účelne.

Základným cieľom bolo splniť záväzky štátu vo vzťahu k vojnovým hrobom bez nejakých extrémnych výdavkov. Bolo potrebné postarať sa o cintoríny a pritom ušetriť čo najviac finančných prostriedkov. Centrálné vojenské orgány vypracovali celý rad dôležitých dokumentov, ktoré sa zaoberali základnými zásadami starostlivosti o cintoríny. Ústredný inšpektorát vojnových hrobov zostavil presné pravidlá a pokyny, podľa ktorých sa malo postupovať.⁴ Finančné prostriedky sa dali ušetriť niekoľkými spôsobmi. Vychádzalo sa z filozofie, že československý štát môže splniť svoje medzinárodné záväzky v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny bez vynaloženia zbytočne vysokých finančných nákladov. Výrazné ušetrenie financií v dlhodobom horizonte mohlo priniesť exhumovanie množstva roztrúsených vojnových hrobov na najbližšie vojnové cintoríny, čo by značne zjednodušilo

¹ Napr. ustanovenie Saint-germainskej mierovej zmluvy, bod VI., odst. 2, čl. 171-172. BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových hrobách z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné : Redos, 2007, s. 30.

² Tamže, š. 30.

³ Tento údaj sa viaže k územiu severovýchodného Slovenska. BURAL, M. – SLEPCOV, I. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Prvá svetová vojna – Pozabudnuté cintoríny*. Zost. M. Mikita, Svidník : RRAS, 2005, s. 72. ISBN 80-967898-8-0.

⁴ Vojenský historický archív (ďalej VHA), fond (ďalej f.), Zemské vojenské veliteľstvo (ďalej ZVV) Bratislava, škatuľa (ďalej š.), š. 60, Vojnové hroby, Definitívni úprava válečných hrobov na karpatských bojištiach.

starostlivosť o tieto vojnové hroby. Základným problémom bolo množstvo roztrúsených hrobov s neznámymi vojakmi. Starostlivosť o tieto hroby by bola veľmi nákladná a štát by za ňu nedostal žiadnu adekvátnu náhradu⁵ Nákladná starostlivosť o neznáme vojnové hroby sa javila nezmyselná. Preto boli prijaté základné opatrenia. Výrazne sa dalo ušetriť na hroboch neznámych vojakov. Na vojnových cintorínoch v Karpatoch sa takýchto hrobov nachádzalo veľmi mnoho. Najvýraznejší počet neznámych vojakov pochádza z ruskej armády. Zriadiť a udržiavať veľký cintorín s neznámymi vojakmi nemalo zmysel, pretože nebolo možné očakávať príspevok na udržiavanie hrobov z Ruska. Nemalé prostriedky sa ušetrili, ak sa zmenšila plocha cintorína.

Cintoríny, na ktorých sa nachádzali iba neznáme obeť, mali byť zrušené v pôvodnom stave a upravené nasledujúcim spôsobom. Pozostatky neznámych obetí mali byť exhumované a vložené do hromadného hrobu. Do tohto hrobu sa mali umiestniť aj exhumované pozostatky neznámych vojakov z hrobov roztrúsených v okolí. Spoločný hrob sa viditeľne upravil navŕšením zeminou. Na ploche hrobu sa mali vysadiť vždy zelené rastliny, typické pre daný región. Okolo cintorína sa mal vysadiť živý plot.

Pokiaľ živý plot nedorástol, mal byť cintorín ohradený kolovou ohradou s ostnatým drôtom, aby hroby nepoškodzoval pasúci sa dobytok. Ak to bolo možné, malo sa na ploche cintorína vysadiť niekoľko stromov, napr. lúp, tují či smrekov. V strede cintorína mal byť umiestnený centrálny kríž alebo pomník s nápisom „*Tu odpočívá ... (počet) neznámych ruských, rakúsko-uhorských vojakov padlých za vlasť vo svetovej vojne v rokoch 1914/1915.*“ Nápisy mali byť v slovenčine a ruštine.⁶

Cintoríny, na ktorých sa nachádzala väčšina neznámych vojakov a malý počet známych obetí, mali byť taktiež upravené. Pozostatky neznámych obetí mali byť exhumované a uložené do spoločných hrobov tak ako v predchádzajúcom prípade. Hroby známych obetí mali byť uložené v jednotlivých hroboch tak, aby celý cintorín tvoril súmerný celok. Tieto hroby sa mali opatriť tabuľkami s uvedenými menami, priezviskami, dátumami narodení a úmrtí, číslom hrobu, ak existovalo pôvodné číslovanie hrobov na cintoríne. Napriek predpisom, na mnohých cintorínoch tabuľky so základnými informáciami o pochovanej obeti neboli umiestnené. Okolo cintorína mal byť vysadený živý plot. Všetky ostatné úpravy mali byť uskutočnené rovnakým spôsobom ako u predchádzajúceho typu cintorína. Samozrejme, aj tento typ cintorína mal slúžiť ako zberné miesto pre pozostatky neznámych i známych obetí z hrobov roztrúsených v okolí.⁷

Ojedinele sa na karpatskom bojisku nachádzali aj cintoríny, na ktorých bola pochovaná väčšina identifikovaných obetí. Do podoby týchto cintorínov sa malo zasahovať čo najmenej. Základné úpravy plota hrobov a pod. mali byť rovnaké. Jediným zásahom, ktorý sa mal uplatňovať, bolo zmenšenie cintorína, ak sa na ňom nachádzal celistvý rad hrobov s neznámymi obeťami. V takomto prípade sa mali neznámi vojaci exhumovať a pochovať v hromadnom hrobe. K úpravám malo dôjsť len vtedy, ak by rušenie hrobov nenarušilo

⁵ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 60, Definitívni úprava válečných hrobů hřbitovů na bojištích Karpatkých.

⁶ Štát dostal príspevky zo zahraničia na údržbu vojnových hrobov cudzích štátnych príslušníkov len vtedy, ak sa preukázal úmrtnými listami, v ktorých by boli aspoň mená a základné údaje o padlých vojakoch. Pre masu neznámych ruských vojakov, padlých v Karpatoch, o ktorých nebolo možné získať žiadne údaje, nemohli československé úrady vystaviť úmrtné listy.

⁷ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 60, Definitívni úprava válečných hrobů hřbitovů na bojištích Karpatkých.

celistvý vzhľad cintorína.⁸ V každom prípade bolo rozhodnuté o začatí exhumačných prác. Tieto sa začali postupne vykonávať v obvodoch jednotlivých četníckych staníc, ktoré sa medzitým stali správcami cintorínov.

Zemské četnícke veliteľstvo v Bratislave dostalo pokyny, aby jemu podriadené orgány boli nápomocné pri riešení tejto náročnej úlohy.⁹ Četnícke stanice na severovýchodnom Slovensku stáli pred zložitou úlohou, s riešením ktorej nemali skúsenosti. Na rozdiel od četníckych staníc v iných častiach republiky ich čakalo množstvo práce, pretože ich obvody boli plné roztrúsených vojnových hrobov. Četnícke stanice vykonali kvantum práce už pri prvotnom zisťovaní množstva a polohy vojnových hrobov vo svojich obvodoch. O týchto zisteniach museli písať hlásenia nadriadeným orgánom. Následným krokom bolo navrhnutie riešenia v duchu základných smerníc o starostlivosti a údržbe vojnových hrobov.

Základným krokom bolo vypracovanie exhumačného plánu. Četnícka stanica mala vypracovať plán exhumácií a príslušný rozpočet na exhumačné práce. Plán exhumácií mal obsahovať údaje o počte hrobov a predpokladanom počte padlých, ktorí budú exhumovaní z jednotlivých obcí.¹⁰ Exhumačný plán a rozpočet museli poslať nadriadeným orgánom, ktoré predkladali túto dokumentáciu na schválenie MNO.¹¹ Dôležitá bola najmä rýchlosť schvaľovacieho procesu, aby sa mohlo začať s exhumáciami ešte v tom roku. Po schválení exhumačného plánu a rozpočtu boli četníckej stanici zaslané finančné prostriedky a smernice k exhumačným prácam. Samotné exhumácie ešte schvaľovala politická správa v príslušnom okrese.¹² Po ukončení exhumácie mal byť nadriadeným orgánom nahlásený aktualizovaný zoznam potrebných tabuliek na označenie hrobov.

Exhumačný plán musel spĺňať niektoré základné kritériá. Základným cieľom bolo zhromaždiť roztrúsené vojnové hroby na čo najmenšom možnom počte miest, aby sa vytvoril menší počet vojnových cintorínov, o ktoré sa bude treba dlhodobo starať. Muselo sa pritom dbať aj na výšku nákladov spojených so sústreďovaním vojnových hrobov. Samozrejme sa vyžadovalo čo najlacnejšie riešenie. Náklady na exhumačné práce sa niekedy zdali premrštené, ale ich cenu ovplyvňovalo veľa faktorov. Medzi tieto faktory patrilo predovšetkým počet roztrúsených hrobov, neochota ľudí najat' sa na tieto práce, ale tiež terén, v ktorom sa hroby nachádzali. Veľakrát boli hroby v neschodnom teréne, kde sa nedostali ani konské povozy a boli aj ďaleko od miesta, kde mali vzniknúť nové hroby.¹³ Do nákladov sa započítavalo aj zhotovenie exhumačnej rakvy,¹⁴ v ktorej boli znášané exhumované pozostatky a nákup dezinfekčných prostriedkov.

⁸ Tamže.

⁹ BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových hroboch z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné : Redos, 2007, s. 31.

¹⁰ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 152, Exhumace roztrúsených válečných hrobů – plán exhumací.

¹¹ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 156, Vrácení evidence po zpracování po exhumačných zmenách.

¹² Termínom politická správa sa myslí príslušná okresná štátna správa.

¹³ Jedna správa četníckej stanice Telepovce, konštatuje, že niektoré hroby, ktoré je potrebné exhumovať, sa nachádzajú aj 14 km od miesta nového uloženia. VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 148, Exhumace vojenských hrobů v obvode četníckej stanice Telepovce.

¹⁴ Išlo o obyčajnú drevenú debnu s úchytkami. Po prenesení boli exhumované pozostatky uložené v novom hrobe a debna použitá na ďalšie exhumácie. Obvykle sa debna pochovala s poslednými exhumovanými pozostatkami.

Rozbehnutie exhumačných prác narážalo často na rôzne praktické problémy. Mnohokrát nemohli četníci, ako správcovia vojnových hrobov, nájsť ľudí ochotných vojnové hroby exhumovať. Na podobný problém narazili četníci napr. v obci Telepovce.¹⁵ Keďže sa miestne obyvateľstvo k tejto práci nehlásilo, chceli žandári využiť pri exhumáciách Rómov.¹⁶ Ani tento plán nevyšiel. V obvode četníckej stanice bolo totiž málo Rómov a všetci boli zamestnaní u miestnych gazdov. Miestne obyvateľstvo sa obvykle snažilo exhumačným prácam vyhnúť.¹⁷ Odmietanie takejto práce by sa mohlo zdať prekvapujúce, vzhľadom na fakt, že v tomto období v regióne severovýchodného Slovenska nebolo veľa pracovných ponúk. Konanie miestnych obyvateľov možno vysvetliť snahou získať čo najväčšie finančné ohodnotenie za exhumačné práce. Toto tvrdenie dokazujú dokumenty, ktoré, uvádzajú, že po dlhších ťahaniciach sa k prácam prihlásila skupina chlapov, ktorá požadovala solídnu dennú mzdu.¹⁸

Spustenie exhumačných prác prispelo aj k presnejšiemu zisteniu počtu vojnových hrobov. Pri prvotnom zbieraní údajov o vojnových hroboch sa četníci často spoliehali na hlásenia občanov. Neuvedomili si, že obyvatelia jednotlivých obcí z rôznych pohnútok zatajovali mnohé hroby. Dôvody boli rôzne. Obávali sa, že nahlásenie hrobov na ich pozemkoch im prinesie povinnosť starať sa o tieto hroby vo vlastnej réžii, prípadne, že im úrady budú komplikovať využívanie ich pozemkov. Niekedy išlo len o lenivosť, pretože sa nikomu nechcelo ísť vzdialenejšie hroby četníkom ukázať. Napr. v obci Medvedie,¹⁹ kde nahlásili občania len 4 jednotlivé hroby, bolo do apríla 1922 nájdených a hneď exhumovaných 24 jednotlivých hrobov a jedna šachta s 11 padlými.²⁰ V takýchto prípadoch bol logicky prekročený pôvodný rozpočet na exhumácie.²¹ Dorovnanie finančných prostriedkov na ďalšie exhumácie si vyžadovalo ďalšiu byrokráciu, ktorej mali četníci v súvislosti s vojnovými hrobmi aj tak dosť. Takéto komplikácie naťahovali tiež dokončenie exhumačnej dokumentácie, pretože četníci nechceli vyhotovovať záverečnú dokumentáciu, ak neboli exhumačné práce zavŕšené.

Pri exhumačných prácach sa potvrdil fakt, že pôvodné hlásenia získané z rôznych zdrojov o počte padlých v hromadných hroboch sa nezakladajú na pravde. Uskutočnené exhumácie preukázali väčšinou iný počet padlých. V šachtách sa nachádzal väčší, ale aj menší počet obetí, než potvrdzovali údaje pochádzajúce predovšetkým zo spomienok obyvateľov.²² V prípade, že začala niektorá četnícka stanica väčšie exhumácie, mohla si vyžiadať dokumentáciu od nadriadenej inštitúcie na čas potrebný na zaznamenanie zmien.

¹⁵ Obec Telepovce sa v súčasnosti nazýva Osadné (okr. Snina).

¹⁶ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 148, Exhumace vojnových hrobů v obvode četníckej stanice Telepovce.

¹⁷ V hlásení uvádzajú četníci, že ľudia odmietajú pracovať na exhumáciách, z dôvodu, že mŕtvolky ešte nie sú spráchnivené a pri otvorení hrobov, budú musieť čeliť zápachu a hrozbe chorôb.

¹⁸ V januári 1922 sa takto četníkom v Telepovciach prihlásilo 10 chlapov z obce Vyšná Polianka, ktorí boli ochotní pracovať na exhumáciách, ale iba ak im bude schválená denná mzda 60 korún.

¹⁹ Obec Medvedie sa nachádza v okrese Svidník a o vojnový cintorín v obci sa starala četnícka stanica v Kapišovej.

²⁰ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 152, Exhumace válečných hrobů – její provedení a objevení nových válečných hrobů.

²¹ V hlásení, samozrejme, četníci upozornili, že existuje vážny predpoklad, že sa budú nachádzať ešte ďalšie hroby.

²² VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 152, Exhumace válečných hrobů – její provedení a objevení nových válečných hrobů.

Niekedy sa stávalo, že zaslaná dokumentácia sa na četníckej stanici zdržala dlhší čas. Takéto zdržanie nadriadené orgány potom urgovali a žiadali čo najskoršie zaslanie dokumentácie. Samozrejme, očakávalo sa, že všetky zmeny vyplývajúce z exhumácií budú dôsledne zavedené do dokumentácie.²³

Výsledkom exhumačnej činnosti malo byť sústredenie vojnových hrobov, ktoré by šetrilo finančné prostriedky pri ďalšej údržbe. Všetky ukončené exhumácie mali byť dôsledne zaznamenané a zdokumentované. Tieto exhumačné dokumenty sa mali stať súčasťou archívnej zložky o vojnovom cintoríne. O aké dokumenty vlastne išlo? Základným dokumentom k exhumovanému hrobu bol exhumačný protokol vyhotovený na mieste. Obsahoval tieto údaje: poloha starého hrobu, poloha nového hrobu, označenie starého hrobu, označenie nového hrobu, základná informácia o stave pozostatkov, charakteristika zvyškov oblečenia, určenie armádnej príslušnosti²⁴, charakteristika nájdených výložiek, gombíkov, vlasov, zubov, osobných predmetov či iných doplňujúcich informácií. Protokol bol datovaný a opatrený podpismi členov exhumačnej komisie. Dôležitou súčasťou bola skica exhumácií, na ktorej boli zachytené miesta, odkiaľ boli hroby exhumované a kam boli uložené. Takéto skice vytvárali komplexný pohľad na celkový rozsah exhumácií. K dotvoreniu celkového obrazu slúžil aj nový náčrt cintorína, na ktorý boli exhumované pozostatky prenesené. Ak by boli dodržané všetky pokyny pri zhotovovaní exhumačnej dokumentácie, nemuseli by sme dnes riešiť mnohé nezrovnalosti pri výskume vojnových cintorínov.

Exhumačné práce sa vykonávali viac-menej na území všetkých šiestich okresov dnešného severovýchodného Slovenska. Pri bádani som sa riadil súčasným územno-správnym členením územia severovýchodného Slovenska. Samozrejme, v súčasnosti hranice dnešných okresov nekorešponujú s vtedajším územno-správnym členením. V prípade, že sa dnes niektorá obec nachádza na území iného okresu, je táto skutočnosť uvedená v poznámkovom aparáte. V nasledujúcom prehľade sú uvedené všetky exhumácie, ktoré sú zachytené v dokumentácii o vojnových hroboch.

Exhumácie v okrese Bardejov

V okrese Bardejov sa sedem četníckych staníc staralo o vojnové cintoríny v okrese. Tieto stanice v duchu pokynov od nadriadených orgánov pristúpili k sústredeniu vojnových hrobov vo svojich obvodoch. Četnícka stanica Bardejov – kúpele sústredovala vojnové hroby v katastri obce Andrejová. Exhumačné práce realizovala exhumačná komisia pod vedením strážmajstrov Josefa Kareša a Jaroslava Šubrtu. Práce na exhumáciách boli ukončené do 20. apríla 1922. Po exhumáciách bolo na vojnovom cintoríne v obci 18 hrobov (15 jednotlivých, 1 spoločný a 2 hromadné). Na cintoríne tak bolo spolu pochovaných 29 vojakov.²⁵ Ďalšie detaily o exhumáciách v tejto obci nepoznáme.

Najväčšiu záťaž súvisiacu s agendou vojnových hrobov v okrese Bardejov znášala četnícka stanica v Zborove. Mala na starosti dovedna 11 vojnových cintorínov. Exhumačné práce vykonali četníci z tejto obce v katastri Mikulášovej. Archívna zložka však neobsahuje

²³ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 156, Vrácení evidence po zpracování po exhumačných zmenách.

²⁴ Máme na mysli, či išlo o vojaka ruskej, rakúsko-horskej či nemeckej armády. Ak to, samozrejme, bolo možné. Vojakov často pochovali len v spodnej bielizni. Dobré súčasti výstroja sa vždy zišli žijúcim spolubojovníkom.

²⁵ Z dokumentácie nevieme zistiť presný počet exhumovaných vojakov.

žiadne podrobnosti o exhumáciách ani počte exhumovaných obetí.²⁶ Exhumácie malého rozsahu prebiehali aj v obci Šarišské Čierne.²⁷ Boli tu exhumované štyri jednotlivé hroby židovských vojakov, ktoré boli uložené do jedného spoločného hrobu na vojnovom cintoríne Šarišské Čierne II. Bližšie informácie o exhumáciách nemáme. Napriek tomu, že v obvode tejto stanice sú veľké cintoríny, máme zaznamenanú len malú exhumačnú činnosť. Je to z dôvodu, že v tejto oblasti sa realizovala rozsiahla exhumačná činnosť už počas vojny.

Četnícka stanica v Kurime sa starala o štyri vojnové cintoríny. Náznaky o exhumačnej činnosti sa objavujú v dokumentoch o vojnovom cintoríne v obci Dubinné. Exhumované boli štyri jednotlivé hroby, a pozostatky boli prenesené na vojnový cintorín v obci.²⁸ Niekedy po roku 1924 bol do jedného z jednotlivých hrobov pochovaný ešte jeden vojak, ale bližšie informácie o exhumáciách z dokumentácie nevyplývajú. Menšia exhumačná činnosť prebiehala aj v obci Kožany.²⁹ Exhumované boli tri jednotlivé vojnové hroby z katastra obce. Pozostatky boli prenesené na vojnový cintorín v obci. Bližšie údaje zložka neobsahuje. V katastri obce Kučín sa taktiež nachádzali rozptýlené vojnové hroby. Pravdepodobne niekedy tesne po skončení vojny bolo exhumovaných 5 jednotlivých vojnových hrobov a pozostatky z nich boli prevezené na vojnový cintorín v Kučíne. Bližšie údaje o priebehu exhumácie nemáme.³⁰ Aj v obci Kurima prebiehali exhumačné práce. V katastri obce bolo postupne exhumovaných 13 hrobov a pozostatky z nich boli prevezené na vojnový cintorín v obci. Vzhľadom na zmätočné údaje, nie je možné potvrdiť presný počet exhumovaných obetí.³¹

Četnícka stanica v meste Bardejov zodpovedala za štyri vojnové cintoríny. Exhumačné práce sa vykonali v obci Hažlín. Pravdepodobne v roku 1924 boli exhumované tri vojnové hroby z okolia obce.³² Nie je jasné, koľko obetí bolo exhumovaných. Dokumentácia obsahuje náznaky, ktoré hovoria od troch, až šiestich obetiach. Všetky obeť boli exhumované na miestny vojnový cintorín. Rozsiahlejšia exhumačná činnosť bola vykonaná v katastri obce Kľušov. Z pozemkov miestnych občanov bolo exhumovaných 22 hrobov. Exhumácie prebiehali od 22. apríla do 2. mája 1922. Exhumácie vykonali Ján Guttek a Ján Ferenc pod dohľadom strážmajstra Františka Šuclera.³³ Priebeh exhumačných prác je dobre zdokumentovaný. Spolu bolo exhumovaných 30 pozostatkov. Exhumácie boli vykonané aj v katastri obce Komárov. Na miestny vojnový cintorín boli prenesené pozostatky zo 4 hrobov (3 jednotlivé a 1 spoločný). Spolu bolo exhumovaných 5 vojakov. Exhumácie boli vykonané 28. apríla 1922 pod dozorom strážmajstrov Kareša a Šubrta.³⁴ Všetky exhumované pozostatky boli prenesené na miestny vojnový cintorín. Sústredením vojnových hrobov vznikol vojnový cintorín v obci Šiba. Dňa 3. mája 1922 boli exhumované tri jednotlivé hroby z katastra obce. Exhumácie vykonala komisia pod vedením strážmajstra Františka Šuclera.

²⁶ Na každom novšom náčrte tohto cintorína je väčší počet hrobov. Žiadne ďalšie informácie sa z tejto neúplnej zložky nedajú vyčítať.

²⁷ Dobový názov obce bol Čarno.

²⁸ Bližšie údaje o exhumáciách nie sú známe.

²⁹ VHA, f. VHC, šk. 12, obec Kožany.

³⁰ VHA, f. VHC, šk. 12, obec Kučín.

³¹ VHA, f. VHC, šk. 12, obec Kurima.

³² Dokumentácia nie je jednoznačná, no na náčrte miestneho vojnového cintorína z tohto roku sa objavujú tri nové hroby.

³³ VHA, f. VHC, šk. 7, obec Kľušov.

³⁴ VHA, f. VHC, šk. 7, obec Komárov.

Četnícka stanica v obci Slovenské Raslavice³⁵ mala na starosti tri vojnové cintoríny. Archívna dokumentácia naznačuje exhumácie pozostatkov 5 vojakov v katastri obce Hertník. Dokumentácia obsahuje málo údajov, preto nepoznáme mená členov exhumačnej komisie, dátum komisie ani ďalšie údaje. Všetky pozostatky boli prevezené na vojnový cintorín Hertník a pochované v spoločnom hrobe. Ďalšie exhumačné práce v okrese nemáme zaznamenané.

Exhumácie v okrese Humenné

V okrese Humenné bola zaznamenaná malá exhumačná činnosť v medzivojnovom období. Frontové boje zasiahli len malú časť okresu a trvali kratší čas. V tomto okrese sa zachovalo 8 vojnových cintorínov, o ktoré sa staralo 6 žandárskych staníc. O vojnový cintorín Humenné sa starala miestna vojenská posádka. Dokumenty neodhalili povojnové exhumácie v okolí Humenného. Jediná zmienka upozorňuje na pochovávanie po vojne. Na vojnový cintorín bolo pochovaných niekoľko desiatok ruských zajatcov, ktorí zomreli na ochorenia po skončení vojny.³⁶

O vojnový cintorín Závada sa starala četnícka stanica v obci Nižná Oľka.³⁷ Mimo hrobov na vojnovom cintoríne boli v katastri obce zistené aj ďalšie 3 hroby. Ich umiestnenie archívna zložka zachytáva len veľmi povrchno. Dvaja neznámi vojaci boli pochovaní v spoločnom hrobe v záhrade miestneho obyvateľa Michala Lakomca. Ďalšie dve obete boli pochované asi 30 krokov východne od domu roľníka Vasil'a Kuzmu. Miesto hrobu posledného neznámeho vojaka sa nachádza asi 120 krokov východným smerom od posledného domu v dedine. Podľa takejto lokalizácie by sme dotyčné miesto našli len veľmi ťažko. Dva spoločné hroby boli v medzivojnovom období zrušené a telá štyroch vojakov pochované v jednom spoločnom hrobe č. 23. O exhumácii piatej obete pochovanej v jednotlivom hrobe nie sú v zložke žiadne zmienky.³⁸ Bližšie informácie o exhumáciách archívne dokumenty neobsahujú. O exhumačnej činnosti v medzivojnovom období v katastroch iných obci okresu Humenné nemáme žiadne zmienky.

Exhumácie v okrese Medzilaborce

V okrese Medzilaborce sa o vojnové cintoríny staralo 6 četníckych staníc. Tieto stanice sústredovali vojnové hroby vo svojich obvodoch. V katastri obce Čertižné sústredovali vojnové hroby četníci z miestnej stanice. V katastri obce, ale aj v samotnej obci, sa nachádzalo množstvo roztrúsených vojnových hrobov. Exhumačné práce postupovali podľa precízneho plánu. Najprv zanesli na mapu pozície všetkých vojnových hrobov v okolí. Potom rozdelili celé územie katastra do piatich sektorov.³⁹ V každom sektore bolo určené centrálné miesto, kde sa mali zhromaždiť exhumované pozostatky padlých vojakov. Na tomto mieste vznikol vojnový cintorín. V každom sektore postupovali rovnakým spôsobom. Vybrali miesto, na

³⁵ Súčasný názov Raslavice.

³⁶ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 148, Vojnové hroby, Seznam pohřbených na válečném hřbitově v Humenném.

³⁷ Dnes obec Oľka v okrese Medzilaborce.

³⁸ Na náčrte je poznámka, že po zrušení dvoch spoločných hrobov v blízkosti obce boli štyri obete vložené do spoločného hrobu na vojnovom cintoríne Nižná Oľka.

³⁹ VHA, f. VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Schéma exhumácií v katastri obce Čertižné.

ktorom sa nachádzal nejaký masový hrob, a v jeho blízkosti pochovávali exhumované obeť z okolia. Takýmto postupom vzniklo všetkých päť cintorínov v Čertižnom. Exhumácie prebiehali v júli 1922 a vykonávala ich exhumačná komisia pod vedením miestnych žandárov, hlavných strážmajstrov Vašátka a Prochádzku. V obci bolo exhumovaných 15 samostatných hrobov a jeden spoločný hrob (4 obeť).⁴⁰ Spolu bolo exhumovaných 19 obetí. Tieto obeť boli pochované na vojnovom cintoríne Čertižné I. Na vojnovom cintoríne Čertižné II sú pochované obeť z pôvodných hrobov na kóte 742. Tu bolo exhumovaných 5 hrobov (3 jednotlivé a dva spoločné). Exhumovaných bolo 7 obetí.⁴¹ Vojnový cintorín Čertižné III. vznikol sústredením vojnových hrobov v priestore kóty 789. Exhumovaných bolo 16 vojnových hrobov (13 jednotlivých, 1 spoločný a 2 hromadné). Spolu bolo exhumovaných 30 obetí.⁴² Na vojnovom cintoríne Čertižné IV. sú sústredené vojnové hroby v priestore kóty 728. Četníci exhumovali 20 jednotlivých hrobov z okolia a urobili rovnaký počet nových hrobov.⁴³ Aj vojnový cintorín Čertižné V. vznikol obdobným spôsobom. Boli na ňom sústredené vojnové hroby z priestoru kóty 720. Četníci exhumovali 18 hrobov (9 jednotlivých, 8 spoločných a 1 hromadný). Spolu bolo exhumovaných 40 obetí.⁴⁴ Všetky exhumácie z katastra Čertižné boli vykonané precízne, o čom svedčí precízna dokumentácia.

Aj v obci Habura exhumovali roztrúsené vojnové hroby četníci zo stanice Čertižné. Od apríla do mája 1922 bola zriadená exhumačná komisia pod vedením četníkov, hlavných strážmajstrov Viléma Prochádzku a Rudolfa Vašátka. Dohromady boli vykonané exhumácie 16 pôvodných hrobov (12 jednotlivých, 3 spoločné a 1 hromadný). Spolu bolo exhumovaných 30 obetí.⁴⁵ Všetky zistené údaje boli svedomito zaznačené.

Četnícka stanica Medzilaborce sa starala dovedna o 12 vojnových cintorínov. Ani četníkom z tejto stanice sa exhumačné práce nevyhli. Súčasťou zložky o vojnovom cintoríne Medzilaborce II. je hlásenie z 26. júna 1934 o nájdení ostatkov mŕtvych vojakov v katastri obce Malá Poľana a ich následnej exhumácii. Nájdené boli 3 mŕtvolky a po prehladaní okolia sa našla ďalšia lebka niekoľko metrov od pôvodného náleziska. Po dôkladnejšom prehladaní okolia bola vykopaná ešte jedna mŕtvola vojaka. Všetky ostatky boli exhumované a umiestnené v jednej truhle do hrobu č. 109.⁴⁶ O ďalších exhumáciách v meste Medzilaborce v medzivojnovom období nemáme ďalšie dôkazy. Drvivá väčšina exhumácií v katastri Medzilaboriec sa uskutočnila už počas prvej svetovej vojny. Aj v obci Rokytovce sa robili exhumačné práce. Exhumačnú komisiu viedli poručík Emanuel Kavalír a hlavný strážmajster Emanuel Poder. Spolu exhumovali jedenásť hrobov z bezprostrednej blízkosti obce. V okolí obce v dňoch 21. – 23. augusta 1921 prebiehali exhumácie. Všetkých 22 exhumovaných obetí bolo pochovaných v novom masovom hrobe č. 8 na miestnom vojnovom cintoríne.⁴⁷ Všetky telá z katastra obce exhumované neboli. Súčasťou archívnej

⁴⁰ Tieto hroby sa nachádzali na pozemkoch miestnych obyvateľov Petra Dimuna, Antona Kubáka, Vasila Zozuláka, Danka Zozuláka, Michala Triščka, Michala Galajdy, Osifa Hriptoka, Nikolaja Korbu, Ivana Ťahlu, Pavla Brejzu a Márii Fehlovej. Exhumované boli aj telá pochované v šachte č. 5. Pôvodný hrob sa nachádzal na pozemku Michala Zozuláka.

⁴¹ VHA, f.VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Čertižné II.

⁴² VHA, f.VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Čertižné III.

⁴³ VHA, f.VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Čertižné IV.

⁴⁴ VHA, f.VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Čertižné V.

⁴⁵ VHA, f.VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Habura.

⁴⁶ VHA, f.VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Medzilaborce II.

⁴⁷ VHA, f.VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Rokytovce.

zložky je aj náčrt, ktorý bol zhotovený s pomocou miestnych obyvateľov. Na tomto náčrte je vyznačená oblasť v lokalite nazývanej „Vršok“, kde sa údajne medzi zákopmi nachádza neznáme množstvo pochovaných rakúsko-uhorských a ruských vojakov. Telá týchto obetí neboli exhumované z dôvodu neprístupného terénu.⁴⁸ O ďalších exhumáciách v obvode četnickej stanice Medzilaborce nemáme informácie. Väčšiu časť exhumačnej práce odvedli v tejto oblasti rakúsko-uhorské vojenské orgány v priebehu vojny. Svedčia o tom počty pochovaných vojakov na všetkých 5 vojnových cintorínoch v katastri mesta Medzilaborce.⁴⁹

V priestore dnešnej obce Oľka robili exhumačné práce žandári z četnickej stanice Nižná Oľka. V medzivojnovom období pribudli dva hroby. Nevieme presne určiť, kedy boli zriadené, ale na náčrte z roku 1932 sa už nachádzajú. V jednom z nich boli pochovaní traja neznámi vojaci z osamelých hrobov v katastri obce Vyšné Čabiny. V druhom bol pochovaný kadet Josef Forman. Jeho pôvodný hrob bol tiež nájdený v katastri obce Vyšné Čabiny.⁵⁰ Všetky obeť boli pochované na vojnovom cintoríne Nižná Oľka. V katastri obce Repejov prebiehali rozsiahle exhumačné práce. Exhumácie sa vykonávali pod dozorom žandárov zo stanice Nižná Oľka. Postupne boli exhumovaní siedmi vojaci. Uložení boli do hrobu označeného číslom 1. Päť rakúsko-uhorských vojakov bolo pôvodne pochovaných na pozemku bývalej školy a dvaja ruskí vojaci pri farskej budove. Náčrty v zložke neukazujú, či ide o nový hrob alebo bola doplnená pôvodná šachta č. 1. Keďže existujú dva rozličné exhumačné protokoly, predpokladáme aj existenciu dvoch rôznych hrobov.

V období od 30. novembra 1934 do 9. novembra 1936 prebehla ďalšia vlna exhumácií. Ostatky obetí pochádzali zo 6 jednotlivých hrobov a 3 šachiet v katastri obce Repejov, konkrétne z okolitých vrchov Kamenica a Husar. Na cintoríne boli zriadené štyri nové masové hroby. Spolu bolo exhumovaných 736 obetí.⁵¹ V obci Pravrovce sa nachádzal vojnový hrob so 44 obeťami. V roku 1930 sa v okolí obce našli pozostatky dvoch neznámych vojakov. Tieto pozostatky boli prenesené do masového hrobu v Pravrovciach. Viac informácií o exhumáciách v tomto priestore nemáme.

O exhumáciách v obvode žandárskej stanice Vyšná Radvaň veľa informácií nemáme. Chýbajú údaje o exhumáciách v Čabinách, Radvani i Zbudskej Belej. Podstatnú časť exhumácií vykonali ešte rakúsko-uhorské inštitúcie, ale exhumácie prebiehali aj po vojne. Medzi archívnymi dokumentmi sa nachádza hlásenie četnickej stanice vo Vyšnej Radvani o tom, že miestni Cigáni sa nechcú zúčastňovať na exhumáciách.⁵² Ďalšie detaily, zatiaľ, nepoznáme. Sústreďovanie hrobov prebehlo aj v obci Radvaň nad Laborcom.⁵³ Na vojnový cintorín Vyšná Radvaň č. 1 boli exhumované pozostatky štyroch vojakov. Bližšie údaje sa v dokumentoch neuvádzajú.⁵⁴

⁴⁸ VHA, f. VHC, šk. 42, Okres Medzilaborce, Rokytovce, Náčrt lokality Vršok.

⁴⁹ Dnešný počet vojnových cintorínov je iný, pretože pozostatky obetí z vojnového cintorína Medzilaborce I. boli prednedávnom exhumované na vojnový cintorín Medzilaborce II.

⁵⁰ Do Nižnej Oľky boli exhumované telá prevezené pravdepodobne z dôvodu lepšej dostupnosti. VHA, f. VHC, šk. 42, okres Medzilaborce, Nižná Oľka.

⁵¹ Toto množstvo vyráža dych. Už v dokumentoch z roku 1922 sa uvádza, že na kopcoch Kamenica a Husár sa nachádza veľké množstvo hrobov. Nepodložené odhady hovorili možno až o troch tisíckach padlých. Z dôvodu neprístupného terénu navrhli četníci nerobiť exhumácie v tomto priestore, ale na kopci Husár vztýčiť pamätný kríž. Nadriadené orgány tento postup odsúhlasili. VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 152, Exhumace roztrúšených válečných hrobů ve Varehovcích, Repejove, Nižní a Vyšní Vladiči- hlášení.

⁵² VHA, f. ZVV, šk. 148, Hlásenie četnickej stanice Vyšná Radvaň.

⁵³ Vtedy obciach Vyšná a Nižná Radvaň.

⁵⁴ Chýbajú hlavne exhumačné protokoly, preto nepoznáme zloženie exhumačnej komisie, dobu exhumácií a tiež polohu starých hrobov.

Četnícka stanica Vydraň sa starala o štyri vojnové cintoríny. Exhumačné práce boli aj tu sčasti vykonané počas vojny. Napriek tomu sústredenie pozostatkov uskutočnili tunajší četníci v katastri obce Palota. Nešlo o exhumácie v pravom zmysle slova. Dňa 6. decembra 1926 bolo telo neznámeho rakúskeho vojaka nájdené v katastri obce Palota, pochované do šachty č. I. na miestnom vojnovom cintoríne. V roku 1937 sa našli ďalšie pozostatky. Patrili rakúsko-uhorskému vojakovi Istvánovi Bogártovi. Pozostatky obete boli nájdené 9. augusta 1937, asi 70 metrov od hraničného kameňa č. 64.⁵⁵

Četnícka stanica vo Výrave mala dozor nad vojnovými hrobmi v štyroch obciach. Rozsiahle exhumačné práce vykonávali žandári z tejto stanice najmä vo Svetliciach. Celý vojnový cintorín Svetlice II. vznikol v medzivojnovom období. Exhumačné protokoly vykazujú značné nezrovnalosti. Podľa nich prebehli exhumácie padlých vojakov v celom katastri obce v novembri 1921.⁵⁶ Exhumačný protokol uvádza, že z kóty Parilov, asi 5 kilometrov severovýchodne od obce, bolo exhumovaných 122 neznámych vojakov. Exhumované bolo aj telo vojaka Josefa Krankera, ktoré bolo pôvodne pochované v samostatnom hrobe, asi 2,4 kilometra severovýchodne od obce Svetlice. Spolu teda bolo exhumovaných 123 vojakov.⁵⁷ Existuje hypotéza, že na tento cintorín bol exhumovaný aj celý cintorín Svetlice I. Bolo to iba 8 jednotlivých hrobov, ktoré museli ustúpiť civilnému pochovávaniu. Táto hypotéza sa zakladá na informáciách, ktoré poskytli miestni obyvatelia pánovi Ing. Poradovi,⁵⁸ ktorý sa dlhé roky venuje problematike vojnových cintorínov v okrese Medzilaborce. S istotou môžeme likvidáciu cintorína potvrdiť len v prípade, že sa nájdu príslušné archívne materiály.

Exhumácie v okrese Snina

Vojnové cintoríny v okrese Snina malo na starosti sedem četníckych staníc. Najviac z nich mala na starosti četnícka stanica v Ruskom.⁵⁹ Táto četnícka stanica realizovala sústredzovanie vojnových hrobov v katastri obce Ruské. Exhumácie v Ruskom sa začali už počas vojny. V roku 1922 bolo v katastri obce exhumovaných 15 spoločných hrobov. Zachovalo sa uznesenie zastupiteľstva obecného úradu, v ktorom richtár Vasil' Kirňák odmietol uvoľniť viacej miesta na obecnom cintoríne pre vojnové hroby.⁶⁰ Ďalšie informácie o exhumáciách nemáme.

Rozsiahle exhumačné akcie sa vykonali v obvode žandárskej stanice Osadné. Exhumačné práce tu prebiehali v neskoršom čase, než na iných miestach. Dôvodom bola výstavba krypty, ktorá sa stala masovým hrobom pre stovky vojakov. V roku 1933 boli exhumovaní všetci vojaci z vojnového cintorína Osadné I. V dňoch 3. – 23. mája 1934 boli všetky po-

⁵⁵ VHA, f. VHC, šk. 43, Okres Medzilaborce, Palota.

⁵⁶ VHA, f. VHC, šk. 43, obec Világy II.

⁵⁷ Tento počet však nekorešponduje s údajmi v katastrálnom liste cintorína. Celá zložka je značne zmätočná. Najmä dokumenty týkajúce sa exhumácií chýbajú, resp. neboli zhotovené podľa pokynov nadriadených orgánov.

⁵⁸ Ing. Miroslav Porada je dlhoročným bádateľom v problematike vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny v okrese Medzilaborce. Len vďaka nemu dokázali ďalší bádatelia nájsť mnohé cintoríny z prvej svetovej vojny, ktoré pomaly zanikali v teréne. Vďaka tomu, že sa včas dostal k informáciám od pamätníkov, podarilo sa mu objaviť aj vojnové hroby, ktoré československé orgány v medzivojnovom období nezaevidovali.

⁵⁹ V súčasnosti obec Ruské neexistuje. Zanikla z dôvodu výstavby vodnej nádrže Starina.

⁶⁰ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ruské.

zostatky exhumované a uložené v krypte pod pravoslávny kostolom v Osadnom. Exhumovaných bolo 451 hrobov (434 jednotlivých a 17 hromadných) z pôvodného cintorína v Osadnom. V dňoch 13. – 17. novembra tu preniesli tiež 94 vojakov exhumovaných z lokality Pod kozím vrchom, Zadné Skúry, Poľana a Kozí Ortáš. V roku 1934 tu boli exhumované aj pozostatky vojakov pochovaných na cintorínoch v Nižnej a Vyšnej Jablonke. Spolu bolo exhumovaných 1 025 vojakov.⁶¹ Vďaka tomu, že sa nezachovala exhumačná dokumentácia, dochádza v počtoch exhumovaných vojakov k nezrovnalostiam. Aj druhý cintorín v obci Osadné vznikol sústredením vojnových hrobov. Zaujímavé je, že sa exhumačná komisia nezaoberala žiadnymi detailmi a nevytvárala také množstvo hrobov, aké exhumovala. Pozostatkov bolo také množstvo, že boli vytvorené iba dva veľké masové hroby. Do prvého hromadného hrobu boli uložené ostatky vojakov exhumované v dňoch 4. – 28. júna 1934 z hrobov na lokalite Skury, pozdĺž chotárnej hranice Osadné a Hostovice. V druhom hrobe sú umiestnené pozostatky 867 vojakov exhumované v dňoch od 7. septembra do 27. októbra 1934 v lokalite Parilová, pod kótou 459, za Stobami v blízkosti štátnych hraníc pod kótami 805, 748, a 754.⁶² Ja zarážajúce, že o takýchto obrovských exhumačných akciách nemáme takmer žiadnu dokumentáciu.

Četnícka stanica v Ubli mala na starosti dva vojnové cintoríny. Exhumovanie pozostatkov z roztrúsených hrobov sa udialo iba v obci Ubl'a. Nedostatočná dokumentácia nám nedovoľuje zistiť presný rozsah prác. V každom prípade rozdiely medzi súčasným stavom a počtom hrobov na poslednom náčrte z medzivojnového obdobia vykazujú nezrovnalosti. Na tomto vojnovom cintoríne sa v medzivojnovom období ďalej pochovávalo, ale k týmto vojnovým hrobom nemáme exhumačnú dokumentáciu.⁶³

Žandárska stanica Pčoliné mala na starosti tri vojnové cintoríny. Informácie o exhumáciách máme iba v katastri obce Hostovice. Dňa 13. apríla 1923 boli na vojnovom cintoríne v Hostoviciach uložené ostatky dvoch neznámych vojakov.⁶⁴ Bližšie informácie nepoznáme.

Četnícka stanica Stakčín sa starala o 6 vojnových cintorínov. Exhumačné práce boli zaznamenané v obci Kolonica. V obci sa nachádzali tri hroby, ktoré bolo treba premiestniť na miestny vojnový cintorín. Ostatky obetí boli exhumované v roku 1923. Spolu bolo exhumovaných 5 obetí z dvoch spoločných hrobov a jedného jednotlivého.⁶⁵ Ďalšie informácie nie sú známe. Rozsiahle exhumačné práce sa uskutočnili v katastri obce Stakčín. Vojaci pochovaní vo vojnových hrobách v miestnej časti Vul'chovec a z hrobov roztrúsených po okolí obce Stakčín boli prenesení na vojnový cintorín Stakčín I. Spolu bolo exhumovaných 88 obetí a ostatky boli prenesené do dvoch hromadných hrobov.⁶⁶

Četnícka stanica Snina sa starala o sedem vojnových cintorínov. Exhumačné práce sa realizovali roku 1929, predovšetkým v katastri mesta Snina. Do hrobu číslo 10 na vojnovom cintoríne Snina I. (Giglovo) boli v tom čase uložené exhumované pozostatky 59 vojakov

⁶¹ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Telepovce.

⁶² Tamže.

⁶³ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ubl'a.

⁶⁴ Polohu pôvodného hrobu nepoznáme.

⁶⁵ Hroby boli na rôznych miestach obce. Prvý spoločný hrob sa nachádzal na mieste zvanom „Kolo chresta“. Jednotlivý hrob sa nachádzal na mieste zvanom „Kolo mlyna“. Druhý spoločný hrob sa nachádzal na mieste zvanom „Salaganičova záhrada“.

⁶⁶ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Stakčín.

⁶⁷ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Snina.

exhumovaných z vojnových cintorínov Snina IV. (Štefkovo) a Snina V. (Trescana).⁶⁷ Z cintorína Snina IV. bolo exhumovaných 13 vojnových hrobov (3 jednotlivé, 3 spoločné a a 7 hrobov hromadných). Z cintorína Snina V. boli exhumované dva hroby (1 jednotlivý a 1 hromadný). Toto neboli jediné exhumácie v katastri Sniny. V roku 1929 boli exhumované 4 jednotlivé a 2 hromadné hroby, ktoré sa nachádzali v oblasti Dal'kovského potoka. Boli exhumované pozostatky 153 vojakov a vložené do dvoch masových hrobov.⁶⁸ Viacej informácií o exhumačných prácach v okrese nemáme.

Exhumácie v okrese Stropkov

V okrese Stropkov bola starostlivosť o vojnové cintoríny rozdelená medzi 5 četníckych staníc. Četnícka stanica v Stropkove sa starala o 11 vojnových cintorínov. Vojnový cintorín Breznica vznikol v povojnovom období exhumovaním rozptýlených hrobov z okolia obce. Exhumácie prebehli v novembri 1923. Exhumačnú komisiu tvorili richtár Ján Plavčák, podnikateľ Koloman Grauberd a strážmajster Hubert Faulhammer.⁶⁹ Spolu bolo exhumovaných 25 pôvodných hrobov. Z tohto počtu boli dve šachty a zvyšok jednotlivé hroby. Konečnú podobu cintorín získal pravdepodobne v roku 1928, pretože z tohto obdobia pochádza najnovšia dokumentácia. Exhumačné práce boli pravdepodobne uskutočnené aj v obci Duplín. Naznačuje to jeden náčrt, na ktorom je uvedené, že v obci sa nachádza iba jeden masový hrob.⁷⁰ Spomínaný zoznam pochádza z apríla 1924. Na neskorších náčrtoch sú vidieť už jednotlivé hroby. Nemáme však k dispozícii žiadne dokumenty, ktoré by nám rozsah exhumačných prác priblížili.

Exhumačné práce četníci zo Stropkova vykonali aj v obci Chotča. Exhumácie sa uskutočnili 8. júla 1922. Nepoznáme počet exhumovaných hrobov, ale na vojnovom cintoríne v Chotči četníci zriadili tri nové hroby (1 jednotlivý, 1 spoločný a 1 hromadný).⁷¹ Neskôr boli na tomto vojnovom cintoríne pochovaní ešte 4 neznámi vojaci, ale pre nejasne vyplnené dokumenty nevieme presne, do ktorých hrobov boli uložené ich pozostatky. Spolu bolo exhumovaných 19 obetí. Ďalšou obcou v obvode četníckej stanice Stropkov bola obec Kolbovce. Exhumácie tu prebiehali v roku 1922 a ich cieľom bolo sústredenie hrobov z okolia obce. Dohromady boli exhumované pozostatky 11 obetí.⁷² Na vojnovom cintoríne v Kolbovcích bolo následne zriadených 11 jednotlivých hrobov. Na archívnom náčrte sú označené rímskymi číslicami. Málo informácií máme o exhumačiách v obci Soľník. Na cintoríne sa nachádzal vojnový cintorín, ale tri hroby boli mimo neho medzi civilnými hrobmi. Na jednom náčrte je poznámka o exhumačii týchto troch hrobov na vojnový cintorín vo Veľkrope.⁷³ Ďalšie informácie však nemáme. Exhumačné práce sa nevyhli ani obci Tisinec. Exhumácie prebiehali 23. novembra 1923 pod dozorom četníkov zo Stropkova. Exhumovali sa hroby z okolia obcí Krušinec, Duplín a Tisinec. Exhumovaných bolo sedem

⁶⁸ V masovom hrobe č. 2 bolo pochovaných 90 pozostatkov a v hromadnom hrobe č. 3 bolo pochovaných 63 vojakov. VHA, f. VHC, šk. 56, Vojnový cintorín Snina Giglovo – dotazník.

⁶⁹ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Breznička.

⁷⁰ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 162, Vojnové hroby, Zoznam cintorínov v obvode četníckej stanice Stropkov.

⁷¹ VHA, f. VHC šk. 58, obec Chotča.

⁷² VHA, f. VHC šk. 58, obec Kolbovce.

⁷³ VHA, f. VHC šk. 58, obec Soľník.

⁷⁴ VHA, f. VHC šk. 58, obec Tisinec.

hrobov (5 jednotlivých a 2 spoločné) s 12 obeťami.⁷⁴ Najväčším vojnovým cintorínom z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku je cintorín vo Veľkrope. Vznikol rozsiahlymi exhumáciami už počas vojny, ale exhumáčny práce pokračovali aj v medzi-vojnovom období. Žiaľ, k dispozícii máme len čiastočnú dokumentáciu. V roku 1924 boli pod dohľadom stropkovských žandárov exhumované obeť z pôvodných hrobov nad obcou Makovce. Exhumáčnu komisiu viedol strážmajster Stanislav Zeman a pozostatky vojakov boli prenesené na vojnový cintorín Veľkrop. Spolu bolo exhumovaných 17 obeť.⁷⁵ V roku 1933 boli na tento cintorín prenesené tri jednotlivé hroby z obce Soľník. V dokumentoch zemskeho vojenského veliteľstva sa nachádzajú aj zmienky o exhumáciách z katastra Brezničky a prenesení exhumovaných pozostatkov do Veľkropu, ale o týchto exhumáčnych prácach nemáme žiadne informácie.

Četnícka stanica v Malej Poľane mala na starosti 12 vojnových cintorínov. Exhumácie vykonávali v katastri obce Havaj. Exhumovali 9 hrobov (7 jednotlivých, 1 spoločný a 1 hromadný) z okolia obce. Exhumácie sa konali 13. apríla 1922. Komisia pracovala pod vedením strážmajstra Janovského a richtára Juraja Popoviča.⁷⁶ Spolu bolo exhumovaných 17 obeť. Všetky exhumované pozostatky boli uložené do novozriadenej šachty č. 7.

Žiaľ, dokumentácia o exhumáčnej činnosti bola urobená nedbalo, takže na náčrtoch nie je možné identifikovať zmeny, ktoré na cintoríne nastali po exhumáciách. V obci Makovce sú dva vojnové cintoríny, napriek tomu máme iba jednu zmienku o exhumáciách v katastri tejto obce. Dňa 18. októbra 1924 bol exhumovaný jednotlivý hrob neďaleko vojnového cintorína Makovce II. Žiaľ, nie je zaznamenané, kam bol hrob premiestnený, či kto bol v hrobe pochovaný.

V okolí obce Malá Poľana prebiehali exhumácie 17. septembra 1924. Exhumáčnu komisiu viedol strážmajster František Zeman. Postupne bolo exhumovaných 5 jednotlivých hrobov a jeden hromadný hrob. Spolu bolo exhumovaných 29 obeť. Pozostatky obeť boli umiestnené do jedného hromadného hrobu na vojnovom cintoríne Malá Poľana.⁷⁷ Exhumáčny práce sa realizovali aj v katastri obce Miková. Vojnový cintorín Miková I. vznikol v júli 1922. Cintorín vytvorila exhumáčna komisia pod vedením strážmajstrov Rudolfa Vašátka a Viléma Procházku. Tri obeť boli exhumované z okolia obce, tri boli pochované na kóte 515 a jedna na kóte Kamejnná.⁷⁸ Spolu bolo exhumovaných sedem obeť. Aj cintorín Miková II. vznikol v medzivojnovom období. Četníci z četníckej stanice Habura dostali pokyn exhumovať hroby z pozemkov miestnych roľníkov.⁷⁹ Nové hroby mali byť sústredené na pozemku Jána Kaliňáka, ktorý ho vyčlenil na tento účel.⁸⁰ Exhumácie prebiehali 11. júla 1922 pod vedením strážmajstrov Vašátka a Procházku. Zachoval sa náčrt pôvodného rozmiestnenia hrobov.⁸¹ Všetky hroby boli najprv označené ako jednotlivé, ale pri exhumáciách sa zistilo, že v niektorých hroboch bolo viacero pozostatkov. Spolu bolo exhumovaných 14 obeť.

Ďalšie exhumácie sa zrealizovali v katastri obce Staškovce. Exhumované boli štyri hroby

⁷⁵ VHA, f. VHC šk. 58, obec Veľkrop.

⁷⁶ VHA, f. VHC šk. 42, obec Havaj.

⁷⁷ VHA, f. VHC, šk. 42 obec Malá Poľana.

⁷⁸ VHA, f. VHC, šk. 42, obec Miková, cint. I.

⁷⁹ V čase vykonania exhumácii patrila obec Miková do obvodu četníckej stanice Habura.

⁸⁰ VHA, f. VHC, šk. 42, obec Miková, cint. II.

⁸¹ Pozemky, na ktorých boli pôvodné hroby, patrili Štefanovi Zavackému, Petrovi Sušinovi, Jánovi Varcholovi a Anne Majkovej.

⁸² Dnešná obec Staškovce vznikla spojením obcí Veľké Staškovce a Malé Staškovce.

z pozemku Štefana Homzu vo Veľkých Staškovciach.⁸² Nevedno, prečo neboli premiestnené k ostatným vojnovým hrobom na vojnovom cintoríne Staškovce, ale boli uložené asi 40 metrov od vojnového cintorína. Exhumácie prebiehali 18. októbra 1921. Exhumačnú komisiu viedol hlavný strážmajster Josef Hilschner a členovia miestnej samosprávy Ján Olearnik a Petro Czernega. Spolu bolo exhumovaných 5 obetí. Sústredenie hrobov prebehlo aj v obci Varechovce. Spolu bolo exhumovaných 14 hrobov (13 jednotlivých aj 1 spoločný). Všetky pozostatky boli uložené do jedného hromadného hrobu.⁸³ Spolu bolo exhumovaných 15 obetí. Exhumačné práce boli vykonané 19. mája 1922. Exhumačnú komisiu tvorili, okrem četníkov, zástupcovia miestnej samosprávy Michal Hrib a Štefan Pira. Pôvodné hroby boli rozptýlené na pozemkoch miestnych občanov Michala Piru, Vasila Sušenja, Andreja Blichy a Ilony Hičákovej. Ďalšie hroby sa nachádzali pôvodne v lesoch varechovského panstva.

Četníci z Malej Poľany exhumovali vojnové hroby aj v katastri obce Vladiča. Exhumácie prebiehali 13. apríla 1922. Exhumačné práce vykonala komisia pod vedením strážmajstra Janovského a zástupcov miestnej samosprávy Vasil'a Mulika a Andreja Backaniča. Exhumované boli pozostatky siedmich obetí. Miesta pôvodných hrobov nepoznáme.⁸⁴ Všetky pozostatky boli uložené do jedného hromadného hrobu na vojnovom cintoríne Vladiča I. (Nižná Vladiča). Dokumentácia k exhumáciám je nedôsledná a vyvoláva mnoho otáznikov. V ten istý deň boli exhumované pozostatky ďalších 8 obetí z okolia Vyšnej Vladiče.⁸⁵ Všetky boli opäť pochované v jednom hromadnom hrobe na vojnovom cintoríne Vladiča II. (Vyšná Vladiča). Ďalšie údaje o exhumáciách nemáme.

O vojnové hroby v obci Driečna sa v medzivojnovom období starala četnícka stanica v Čertižnom.⁸⁶ V katastri obce sústredovala vojnové hroby exhumačná komisia pod vedením strážmajstrov Viléma Procházku a Rudolfa Vašátka. Exhumácie sa uskutočnili v dňoch 24. – 27. júla 1922.⁸⁷ Exhumovaných bolo 6 jednotlivých hrobov.⁸⁸ Neďaleko obce boli ešte dva jednotlivé vojnové hroby. Nevieme presne, prečo tieto hroby neboli exhumované, keď v obci prebiehalo sústredovanie hrobov. Vojnové hroby v obci Gribov mala na starosti žandárska stanica v Krajnej Poľane.⁸⁹ Žandári tu 29. marca 1922 preniesli pozostatky dvoch ruských vojakov. Pôvodný hrob sa nachádzal na pozemku miestneho roľníka Vasil'a Mulika, asi dva kilometre severovýchodne od obce. Exhumácie vykonala exhumačná komisia pod vedením strážmajstra Františka Kapfiša a richtára Vasil'a Skyčku. Jeden vojnový hrob exhumovali četníci z Krajnej Poľany aj v katastri obce Pstriná. Dňa 27. marca 1922 preniesla exhumačná komisia pod vedením strážmajstra Františka Kopfiša a richtára Štefana Hladoníka pozostatky neznámeho rakúsko-uhorského vojaka na obecný cintorín.⁹⁰ O ďalších exhumáciách v okrese Stropkov nemáme informácie.

⁸³ VHA, f. VHC, šk. 43, obec Varechovce.

⁸⁴ VHA, f. VHC, šk. 43, obec Vladiča

⁸⁵ Dnešná obec Vladiča vznikla spojením Vyšnej Vladiče a Nižnej Vladiče.

⁸⁶ Obec Čertižné sa dnes nachádza v okrese Medzilaborce.

⁸⁷ Dva pôvodné hroby sa nachádzali na pozemkoch miestnych roľníkov Il'ka Dury a Štefana Velikaniča. Ďalšie tri hroby sa nachádzali na kótach 610, 523 a 410 v okolí obce. Posledný hrob sa nachádzal asi 700 krokov od obce (v dokumentácii nie je presnejšie určenie).

⁸⁸ VHA, f. VHC šk. 43, obec Medzilaborce.

⁸⁹ Krajná Poľana sa dnes nachádza v okrese Svidník.

⁹⁰ VHa, f. VHC, šk 19, obec Pstriná.

Exhumácie v okrese Svidník

V okrese Svidník sa o vojnové cintoríny staralo osem četníckych staníc. Četnícka stanica Kapišová mala v obvode 10 obcí s rozptýlenými vojnovými hrobmi. Sústreďenie hrobov v obvode tejto stanice bolo pomerne náročnou akciou. V obci Dlhoňa sa nenachádzal ani jeden pôvodný hrob. Všetky vznikli v medzivojnovom období. Četníci zo stanice Kapišová vytvorili exhumáčnu komisiu pod vedením strážmajstrov Rudolfa Polívku a Františka Slezáčka. Exhumáčne práce sa uskutočnili v dňoch 27. – 29. apríla 1922.⁹¹ Cieľom bolo sústreďenie identifikovaných vojnových hrobov z celého okolia.

V katastri sa našlo desať vojnových hrobov. Časť hrobov sa nachádzala na súkromných pozemkoch miestnych roľníkov Jána Slutáka a Márie Žambovej. Ostatné hroby sa nachádzali na obecných pozemkoch, najmä v lokalite „Na klinoch“. Dva hroby boli exhumované z katastra obce Kapišová.⁹² Na cintorín v Dlhoňi boli tieto obeť pravdepodobne premiestnené preto, že exhumácia na tento cintorín bola jednoduchšia ako prevoz pozostatkov do Kapišovej. Exhumovaných bolo 24 obetí.

Aj v obci Havranec vznikol cintorín až po prvej svetovej vojne. Exhumáčnu komisiu viedli strážmajstri Rudolf Polívka a František Slezáček. Exhumácie prebiehali v dňoch 26. – 27. apríla 1922. Všetky hroby z okolia boli zlikvidované, pozostatky exhumované a prenesené na obecný cintorín do Havranca.⁹³ Spolu bolo exhumovaných päť pôvodných hrobov. Četníci následne vytvorili rovnaký počet nových hrobov. Exhumovaných bolo 10 obetí. V obci Kapišová bol cintorín vybudovaný v medzivojnovom období. Pod vedením strážmajstra Josefa Plávku z Četníckej stanice Kapišová bola zostavená exhumáčna komisia. Komisia vykonávala činnosť od 3. do 5. apríla 1922. V týchto dňoch exhumovali v katastri obce desať vojnových hrobov. Pozostatky týchto hrobov boli prevezené na obecný cintorín.⁹⁴ Exhumovaných bolo 16 obetí.

Vojnový cintorín Krajná Porúbka vznikol v medzivojnovom období. V okolí obce bolo nájdených 23 hrobov. Exhumácie sa konali pod vedením strážmajstra Františka Slezáčka a strážmajstra Josefa Pávka. Exhumáčne práce prebiehali v dňoch 11. – 12. apríla 1922.⁹⁵ Na obecnom cintoríne bolo zriadených 23 nových hrobov⁹⁶ s 39 obeťami. Výsledok svedčí o precíznej práci exhumáčnej komisie. Aj v katastri obce Kružlová sa sústredili vojnové hroby. Exhumáčna komisia pod vedením strážmajstrov Františka Slezáčka a Rudolfa Polívku pracovala v apríli 1922. Dňa 25. apríla 1922 boli exhumované tri hroby v okolí obce.⁹⁷ Exhumovaný bol aj štvrtý hrob, ktorý sa nachádzal v osobitnej časti cintorína, kde boli pochovávaní rómami obyvatelia obce. Exhumované boli 4 obeť.

⁹¹ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Dolhoňa.

⁹² Niekedy sa stávalo, že četníci preniesli exhumované telá z katastra jednej obce na vojnový cintorín do druhej obce. Obvykle sa tak stalo z dôvodu, že vojnový hrob bol priveľmi vzdialený od obce, v katastri ktorej sa nachádzal, alebo bol k pôvodnému hrobu lepší a jednoduchší prístup z inej obce.

⁹³ Pôvodné hroby sa nachádzali na rozličných miestach katastra obce, napr. lokalita Hutisko, Podjavorý, Spáleniská a pod.

⁹⁴ Pôvodné hroby sa nachádzali na pozemkoch miestnych obyvateľov Juraja Feca, Márie Širokej, Anny Petričkovej, Parfíla Kucirka, veľkostatkára Lévaia, alebo na pozemkoch firmy Rosenblitt a Gross.

⁹⁵ Pôvodné hroby sa nachádzali na pozemkoch Anny Kapcalovej, Jána Vančišina, Alexandra Vančišina, Jozefa Hojdu, Jána Makaru, Derca Hrica, Jána Derca, bratov Toneliocov a ďalších miestnych obyvateľov.

⁹⁶ V tomto počte ja zahrnutých 14 jednotlivých, 8 spoločných a jeden masový hrob.

⁹⁷ Pôvodné hroby sa nachádzali na pozemkoch miestnych obyvateľov Petrása Parasku a Jána Feciskana v blízkosti obce. Jeden z hrobov sa nachádzal na obecnom pozemku na vrchu Malá Rohulka.

Ani vojnový cintorín Medvedie nie je pôvodný. Vznikol až po prvej svetovej vojne sústredením vojnových hrobov z katastra obce. V bližšom či vzdialenejšom okolí bolo postupne identifikovaných a zaznamenaných 43 vojnových hrobov.⁹⁸ Hroby sa často nachádzali v neprístupnom teréne. Exhumácie prebiehali pod vedením strážmajstra Františka Slezáčka a strážmajstra Rudolfa Stejskala. Zachovali sa všetky precízne zhotovené exhumáčne protokoly. Z týchto dokumentov vieme, že jediné meno padlého vojaka sa zachovalo do dnešných čias vďaka nálezu nábojnice, v ktorej bol umiestnený papierik s údajmi.⁹⁹ Exhumácie prebiehali v dňoch 19. – 22. apríla 1922. Bolo vytvorených presne toľko nových hrobov, koľko ich bolo exhumovaných.¹⁰⁰

Vojnový cintorín v Nižnej Pisanej vznikol v medzivojnovom období. V katastri Nižnej Pisanej boli zaznamenané štyri hroby, z toho tri na poli miestneho gazdu Jána Kimáka.¹⁰¹ Dňa 8. apríla 1922 exhumáčna komisia pod vedením strážmajstrov Josefa Pávka a Rudolfa Polívku exhumovala všetky štyri identifikované hroby. Exhumované pozostatky boli prenesené na obecný cintorín.¹⁰² V apríli 1922 začali četníci sústreďovať vojnové hroby aj v obci Svidnička. Za týmto účelom bola ustanovená exhumáčna komisia na čele so strážmajstrom Františkom Slezáčkom. V katastri obce boli identifikované dva hroby s neznámymi obeťami, ktoré boli exhumované a prenesené na obecný cintorín.¹⁰³

Vojnový cintorín Šarbov vznikol až v medzivojnovom období. Hroby exhumovala exhumáčna komisia pod vedením strážmajstra Josefa Pávka. Komisia exhumovala štyri hroby z lúky miestneho roľníka Josefa Kapcalu. Exhumácie prebehli 24. februára 1922. Pozostatky boli prenesené na obecný cintorín. Štyri obeť boli pochované k nemeckému vojakovi do hrobu č. 1, a zriadené boli aj ďalšie tri hroby.¹⁰⁴ Viacej informácií archívna zložka neobsahuje. Spolu bolo exhumovaných 11 obeť. Vojnový cintorín Vápeník bol zriadený v medzivojnovom období. Exhumáčna komisia pracovala pod vedením strážmajstrov Rudolfa Polívku a Františka Slezáčka. Dňa 25. apríla 1922 boli exhumované všetky identifikované hroby z okolia obce. Exhumovaných bolo sedem hrobov so 16 obeťami.¹⁰⁵

Vojnový cintorín Vyšná Pisaná tiež vznikol sústredením vojnových hrobov v medzivojnovom období. Exhumácie realizovala komisia pod vedením strážmajstrov Rudolfa Polívku a Františka Slezáčka. Exhumácie nájdených hrobov sa uskutočnili 10. apríla 1922.¹⁰⁶ Pozostatky exhumovaných obeť boli prenesené na obecný cintorín. Nové hroby boli vkusne usporiadané a exhumáčna komisia urobila svoju prácu precízne. Exhumovaných bolo 15 hrobov a 21 obeť.

⁹⁸ Exhumovaných bolo 35 jednotlivých, 4 spoločné a 4 masové hroby.

⁹⁹ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Medvedie, Exhumáčny protokol k hrobu č. 42.

¹⁰⁰ Pôvodné hroby sa nachádzali na pozemkoch Sámela Goldsteina, Andreja Štefaničišina, Dmitra Račka, Petra Kucúrka, Evy Vančišinej, Gézu Ducara, Arona Friedmana, Michala Červáka, bratov Tonetiovcov z Krásnej Poľany, Anny Štefaničišinej, Nikolaja Lipinského, Parasku Sedláka, Andreja Sedláka a Andreja Kačuriaka.

¹⁰¹ Všetky štyri hroby boli jednotlivé.

¹⁰² VHA, f. VHC, šk. 58, obec Nižná Pisaná.

¹⁰³ Oba hroby boli jednotlivé.

¹⁰⁴ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Šarbov.

¹⁰⁵ V tomto počte sú zahrnuté 3 jednotlivé a 4 spoločné hroby.

¹⁰⁶ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Vyšná Pisaná.

Exhumačné práce boli dokončené do mája 1922. Spolu malo byť exhumovaných 129 hrobov (95 jednotlivých, 26 spoločných a 8 hromadných) s 263 obeťami.¹⁰⁷ Táto četnícka stanica prekročila rozpočet, pretože ten pôvodne predpokladal exhumáciu 61 hrobov s 82 mŕtvolami. Exhumácie stáli dovedna 5 234,55 Kčs.¹⁰⁸ Tieto financie boli použité iba na exhumačné práce. Vo svojej správe četníci skonštatovali, že na dôstojné upravenie cintorína budú potrebné ďalšie financie. Menšie exhumačné práce vykonali četníci z Kapišovej aj v obci Dobroslava. Exhumačná komisia pod vedením strážmajstra Rudolfa Polívku exhumovala 6. apríla 1922 dva jednotlivé hroby v katastri obce.¹⁰⁹ Obete z oboch hrobov boli prenesené na obecný cintorín.

Četnícka stanica Kurima exhumovala vojnové hroby v katastroch troch obcí. V roku 1922 pristúpili četníci z obce Kurima k sústredeniu hrobov z okolia obce. V okolí sa našlo deväť hrobov. Osem jednotlivých hrobov bolo exhumovaných v dňoch 4. – 9. mája 1922. Exhumačnú komisiu viedol strážmajster Jungmann z Četníckej stanice Kurima.¹¹⁰ Deviaty hrob bol masový a z neznámych dôvodov nebol exhumovaný. Namiesto toho o ňom bola vyrobená osobitá archívna zložka a bol zaevidovaný ako cintorín Beňadikovce II. Nepoznáme miesta pôvodných hrobov, pretože archívna zložka sa o nich bližšie nezmieňuje. V obci Radoma sa uskutočnili exhumácie pravdepodobne v máji 1922. Exhumovaných bolo 10 jednotlivých hrobov. Nepoznáme miesta pôvodných hrobov, pretože v zložke chýbajú exhumačné protokoly.

Aj v Šarišskom Štiavniku sa začali exhumácie v máji 1922. Exhumačná komisia v dňoch 2. – 3. mája 1922 exhumovala identifikované hroby v okolí obce. Na obecnom cintoríne bolo zriadených deväť nových hrobov. Posledný hrob pribudol v roku 1929. Do tohto hrobu boli prenesené ostatky vojakov z kóty 501.¹¹¹ Spolu bolo exhumovaných 17 obetí. Jeden vojnový hrob bol exhumovaný aj v katastri obce Šapinec.¹¹² Bližšie údaje o exhumácii nemáme.¹¹³

Četnícka stanica Krajná Poľana exhumovala vojnové hroby v katastroch 8 obcí. Na vojnový cintorín v Bodružali boli v medzivojnovom období premiestnené pozostatky exhumovaných obetí z roztrúsených hrobov v katastri obce. Tieto hroby exhumovala exhumačná komisia pod vedením strážmajstra Františka Kopfiša a richtára Mikolaja Kocúra.¹¹⁴ Spolu bolo exhumovaných osem hrobov a desať pochovaných obetí. Všetky boli uložené v masovom hrobe č. 7, o ktorom máme práve k exhumáciám najviac informácií.¹¹⁵

¹⁰⁷ Jedno hlásenie uvádza, že do mája 1922 bolo v obvode četníckej stanice exhumovaných 99 jednotlivých hrobov, 21 spoločných hrobov s 55 padlými a 11 šachiet so 104 padlými. Spolu bolo exhumovaných 258 obetí. V súčasnom stave výskumu nie je možné rozdiely vysvetliť.

¹⁰⁸ VHA, f. ZVV Bratislava, šk. 152, Exhumace a úprava válečných hrobů – dodatečný rozpočet a prosba o príděl ostnatého drátu.

¹⁰⁹ VHA, f. VHC šk. 58, obec Dobroslava.

¹¹⁰ VHA, f. VHC, šk. 12, obec Beňadikovce, cintorín Beňadikovce I.

¹¹¹ VHA, f. VHC, šk. 12, obec Šarišský Štiavnik.

¹¹² Dnes súčasť obce Okružle.

¹¹³ V dokumentoch je iba o zmienka o exhumácii hrobu 3.4. pravdepodobne v roku 1922. Rok nie je uvedený, ale usudzujeme, že tento hrob bol exhumovaný v spomínanom roku, pretože vtedy prebiehali exhumácie v okolí.

¹¹⁴ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Bodružal.

¹¹⁵ V tomto počte ja zahrnutých 6 jednotlivých a dva spoločné hroby.

V Krajnej Bystrej vznikol v medzivojnovom období spoločný hrob so štyrmi pochovanými vojakmi. V katastri obce boli nájdené štyri jednotlivé hroby. Dňa 22. marca 1922 boli vykonané exhumačné práce. Exhumačnú komisiu viedol strážmajster František Kopfiš a richtár Andrej Štefanov. Pozostatky z exhumovaných hrobov boli umiestnené do novovytvoreného hrobu č. 22.¹¹⁶

V Krajnej Poľane sa exhumovalo v roku 1923. V okolí obce bolo zistených deväť hrobov. Okrem hrobu kapitána Fiatha sa v lese západne od obce nachádzal jeden hrob a vo vzdialenosti asi dva a pol kilometra od obce ďalších sedem hrobov. Exhumačnú komisiu viedol strážmajster František Kopfiš. Exhumačné práce sa uskutočnili 21. marca 1923. Neznáme obeť boli uložené do jedného masového hrobu. Barón Fiath bol pochovaný osobitne v hrobe č. 8.¹¹⁷ Pri exhumačných prácach bola v jednom z hrobov nájdená rakúska puška s rokom výroby 1885. Pri niektorých pozostatkoch sa našli čiapkové kokardy jednotiek poľných strelcov, čo by mohlo nasvedčovať, že niektoré obeť patrili k týmto jednotkám.¹¹⁸ V katastri obce Krajné Čierne boli identifikované iba dva jednotlivé vojnové hroby. Exhumačná komisia pracovala pod vedením strážmajstra Františka Kopfiša a richtára Josefa Demkanina. Dňa 29. marca 1922 boli tieto hroby exhumované a pozostatky prenesené na cintorín v obci Krajne Čierne.¹¹⁹ Pôvodné hroby sa nachádzali na pozemku miestnych obyvateľov Jozefa Demkanina a Jozefa Skasku.

V katastri obce Miroľa bolo identifikovaných päť rozptýlených jednotlivých hrobov.¹²⁰ Sústreďenie bolo realizované 27. marca 1922.¹²¹ Exhumačná komisia pracovala pod vedením strážmajstra Františka Kopfiša a richtára Jána Varholíka. Všetky obeť boli pochované v novom hrobe č. 1 na miestnom cintoríne.

V marci 1922 začali četníci so sústreďovaním hrobov z katastra obce Nižný Komárnik. Exhumačnú komisiu viedol strážmajster František Kopfiš a richtár Ján Janek. Dňa 24. marca 1922 exhumačná komisia exhumovala osem hrobov identifikovaných v katastri obce.¹²² Všetky pozostatky boli prevezené na obecný cintorín. Spolu bolo exhumovaných 10 obetí. Ani v obci Příkra nie je pôvodný vojnový cintorín. V máji 1922 sa začali exhumácie v katastri obce Příkra. V okolí obce sa našlo 20 vojnových hrobov. Väčšina hrobov sa nachádzala severozápadným smerom od obce v lokalitách „Dolky“ a „Kilov.“ Niektoré hroby sa však nachádzali aj na pozemkoch občanov neďaleko obce. Exhumačná komisia pod vedením strážmajstra Františka Kopfiša a richtára Mitra Mitrusku dňa 2. mája 1922 vykonala exhumáciu všetkých identifikovaných hrobov z katastra obce, a pozostatky exhumovaných vojakov boli prenesené na obecný cintorín v obci Příkra. Počet exhumovaných obetí a typy pôvodných hrobov archívne dokumenty neuvádzajú.

¹¹⁶ Miesta pôvodných hrobov určovali četníci dosť neurčito. Ani v tomto prípade to nebolo inak. Pôvodné hroby sa nachádzali napr. na lúke Feca Železnáka, na vrchu asi 1 300 m juhovýchodne od Krajnej Poľany, v lese asi 1 500 m severovýchodne od obce Krajná Poľana, v lese „Podhrabky“ asi 2 000 metrov západne od obce a pod.

¹¹⁷ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Krajná Poľana, Evidenčný list baróna Ladislava Fiatha.

¹¹⁸ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Krajná Poľana.

¹¹⁹ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Krajné Čierne.

¹²⁰ Pôvodné hroby sa nachádzali na pozemkoch miestnych obyvateľov. Tri z obetí boli pôvodne pochované na pozemku Jána Michališina, jedna z obetí na pozemku Michala Galajdy, asi 900 m juhovýchodne od obce Miroľa, a jedna obeť bola pochovaná na pozemku Jána Senaja, asi 1 200 m juhozápadne od obce.

¹²¹ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Miroľa.

¹²² V tomto počte je zarátaných 6 jednotlivých a 2 spoločné hroby.

Vojnové hroby v katastri obce Vyšný Komárnik realizovala exhumačná komisia na čele so strážmajstrom Františkom Kopfišom a richtárom Petrom Chandogom v marci 1922.¹²³ Presný počet exhumovaných hrobov dokumenty neuvádzajú. Pozostatky vojakov preniesli na obecný cintorín. Žiaľ, exhumačná komisia si nedala záležať na usporiadaní nových hrobov. Aj preto nevznikol upravený cintorín, ktorý by mal väčšiu šancu na zachovanie až do dnešných čias.¹²⁴

Četníci z četnickej stanice Rovné exhumovali v troch obciach. Na vojnový cintorín Cermina bolo exhumovaných 238 obetí. Exhumované obete boli pochované v štyroch šachtách. V dvoch menších šachtách je pochovaných 15 vojakov. Boli exhumovaní z pôvodných hrobov na kóte Makovica na jar 1930. V ďalších dvoch masových hroboch je pochovaných 223 vojakov. Šachty číslo III. a IV. vznikli exhumáciou pôvodného vojnového cintorína na Širokej Hore. Exhumácie prebehli v jari 1930. Bližšie informácie o exhumáciách nemáme. V obci Kurimka prebiehali exhumačné práce v roku 1930. V máji tohto roku vznikli na miestnom vojnovom cintoríne 2 masové hroby. Četníci zo stanice Rovné exhumovali pôvodné vojnové hroby v lokalite Krásna hora a tiež v blízkosti obecnej školy. Spolu bolo exhumovaných 16 obetí.

Na vojnovom cintoríne Rovné v medzivojnovom období pribudli len dva hroby exhumované v roku 1930. Exhumáciu vykonali četníci z miestnej četnickej stanice pod vedením strážmajstra Hanzala. Exhumácie z roku 1930 nie sú bežné, a tento prípad nám dokazuje, že z času na čas sa na vojnových cintorínoch pochovávalo aj po roku 1924.¹²⁵ Exhumované boli pôvodné hroby na Hrabovčiku a Čiernej hore. Spolu bolo exhumovaných 13 obetí. Počet pôvodných hrobov nie je známy.

Četnícka stanica v Giraltovcích exhumovala vojnové hroby v dvoch obciach. Na vojnovom cintoríne v Giraltovcích v medzivojnovom období pribudlo niekoľko hrobov. Exhumácie prebiehali v marci a júni 1922. Exhumačnú komisiu viedol strážmajster Josef Kubal z miestnej četnickej stanice. Exhumované boli hroby z rôznych častí mesta a blízkeho okolia. Bližšie údaje o exhumáciách nepoznáme. Archívna zložka o vojnovom cintoríne Soboš obsahuje dokument o exhumácii piatich vojakov z pôvodného hrobu v lokalite „Bana“ v katastri obce. Dátum exhumácie nie je známy. S veľkou pravdepodobnosťou sa tak stalo v roku 1929, pretože z tohto roku pochádza nový náčrt.¹²⁶

Četnícka stanica vo Vyšnom Svidníku riadila podľa nájdenej dokumentácie exhumačné práce iba v Nižnom Svidníku. V roku 1922 sa rozbehli práce na sústredení vojnových hrobov z okolia. Vznikla exhumačná komisia pod vedením četníkov z Četnickej stanice Vyšný

¹²³ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Vyšný Komárnik.

¹²⁴ Toto tvrdenie vychádza z poznatkov o osude podobných cintorínov. Ak boli vojnové hroby na cintoríne rozptýlené na rôznych miestach civilného cintorína, rýchlo sa na ne zabudlo a boli zrušené kvôli civilným hrobom. Keď sa v povojnovom období nerobila pravidelná údržba, tieto vojnové hroby sa stali anonymnými a čoskoro zanikli, prípadne informácia o vojnových hroboch veľmi rýchle zmizla z povedomia miestnych ľudí. Takto dopadli napr. rozptýlené vojnové hroby v obci Jankovce (okr. Humenné), v obci Rokytovce (okr. Medzilaborce), alebo samostatné hroby v 32 obciach okresov Bardejov, Snina, Humenné, Stropkov, Medzilaborce a Svidník. Pozri. Zaniknuté vojnové hroby na severovýchodnom Slovensku [online]. Zaniknuté hroby [cit. 22.10.2013]. Dostupné na : <http://www.kvhbeskydy.sk/index.php/2013/02/17/zaniknute-vojnove-hroby-na-severovýchodnom-slovensku/>. ISSN 1337-9232.

¹²⁵ Do tohto roku bola väčšina identifikovaných roztrúsených hrobov exhumovaná a prenesená na vojnové cintoríny. Archívne dôkazy o neskorších exhumáciách sú zriedkavé.

¹²⁶ VHA, f. VHC, šk. 12, obec Soboš.

Svidník a miestneho lekára Dr. Alfréda Rettlheima. V marci 1922 bolo exhumovaných 21 obetí z 9 hrobov z blízkeho okolia, ale i z neďalekej obce Mestisko. Bližšie údaje o exhumáciách nemáme. Četnícka stanica v obci Marhaň exhumovala vojnové hroby iba v obci Štefurov. Hrob s číslom 4 na miestnom vojnovom cintoríne bol exhumovaný v okolí. Presné miesto bývalého hrobu nepoznáme a nemáme ani viac údajov o tomto cintoríne.

Četnícka stanica Vyšný Orlík exhumovala vojnové obeť v troch obciach. Vojnový cintorín Dubová vznikol už v období prvej svetovej vojny, avšak aj v medzivojnovom období sa na tomto cintoríne pochovávalo. Pravdepodobne v roku 1928 boli do jedného jednotlivého hrobu pochované pozostatky piatich exhumovaných vojakov z lesa medzi obcami Cigla a Dubová.¹²⁷ Bližšie údaje o priebehu exhumácií sa nezachovali.

Aj v obci Kečkovce prebiehalo sústredovanie hrobov. Postupným pochovávaním v medzivojnovom období sa cintorín zväčšoval, ale zmeny na cintoríne neboli vhodne zdokumentované, alebo sa tieto materiály stratili.¹²⁸

Exhumácie prebehli v tejto oblasti pomerne neskoro. Mená členov exhumačnej komisie nepoznáme. Dňa 24. – 25. apríla 1933 bola uskutočnená exhumácia pozostatkov 40 vojakov neznámej štátnej príslušnosti zo šachty na Kaliňákovej lúke, ktoré boli premiestnené na plochu neďaleko gréckokatolíckeho kostola, kde pôvodne bol jeden zo spoločných hrobov.¹²⁹ V roku 1936 boli exhumované pozostatky neznámeho ruského vojaka a pochované do spoločnej šachty. Týmto sa počet pochovaných na cintoríne uzavrel. Na vojnovom cintoríne Vyšný Orlík sa vo veľkom sústredovali vojnové hroby z okolia už počas vojny. Exhumačné práce mali na starosti desiatnik Martin Zwelter a vojak Stefan Materna. Obaja pravdepodobne slúžili v pohrebnom komande. Z dokumentov vyplýva, že už počas vojny exhumovali v okolí sedemdesiat jeden ruských vojakov a štyroch rakúsko-uhorských vojakov.¹³⁰

Po vojne v exhumačných prácach pokračovali československé orgány. V apríli 1922 sa do sústredovania vojnových hrobov pustili četníci z miestnej četníckej stanice. Exhumačná komisia pracovala pod vedením strážmajstra Karola Fastla. V dňoch 18. – 20. apríla 1922 bolo exhumovaných sedem obetí pochovaných v masíve Makovice. Exhumovaní boli piati rakúsko-uhorskí vojaci a dvaja ruskí vojaci. Medzi nimi bol jediný identifikovaný vojak Adolf Meisler. Viac údajov o cintoríne v súčasnosti nepoznáme.

¹²⁷ Poznámka o exhumácii sa nachádza na náčrte z roku 1928. Na základe toho predpokladáme, že exhumácia bola vykonaná v tom čase. Po každej exhumácii mali četníci vypracovať nový náčrt, ktorý by zachytil zmeny na cintoríne.

¹²⁸ Náčrt z roku 1920 nám ukazuje skupinku šiestich jednotlivých hrobov a štyri spoločné hroby rozptýlené na ploche cintorína. Už na tomto náčrte sa dajú nájsť porušenia zásad pri vypracovaní dokumentácie o vojnovom cintoríne. Skupinu šiestich hrobov označil autor náčrtu číslom jeden. Takéto pochybenia museli vyvolávať zmätky pri spracovávaní dokumentácie.¹²⁸ V evidenčných listoch môžeme nájsť ďalšie chyby. V týchto materiáloch sa zmätočne píše o dvoch šachtách (10 padlých), ktoré sú nezmyselne označené číslami 3,4,5 (teda dve šachty sú označené tromi číslami, pričom to ani nie sú šachty, ale spoločné hroby).¹²⁸ Takéto nedostatky sťažujú zistenie reálnych faktov o vojnovom cintoríne.

¹²⁹ Ktorý zo štyroch spoločných hrobov to bol, nedokážeme zistiť, kvôli nedostatočne vedenej dokumentácii. Z tohto dôvodu uvádzame obeť z každého spoločného hrobu osobitne, aj keď vieme, že jeden z hrobov sa stal základom pre masový hrob z roku 1933.

¹³⁰ VHA, f. VHC, šk. 58, obec Vyšný Orlík, cintorín Vyšný Orlík I.

Záver

Z predchádzajúceho prehľadu je zrejmé, že rozsah exhumačných prác na území, ktoré zasiahol Karpatský front, bol značný. Aj keď sa nezachovala kompletná dokumentácia z práce exhumačných komisií, dochovaný materiál nám umožňuje získať predstavu o celkovom pláne exhumácií, cieľoch exhumačnej akcie, použitých metódach a postupoch. Získané údaje potvrdzujú, že väčšina exhumácií sa uskutočnila v rokoch 1921 – 1924. V neskoršom období exhumačná činnosť upadla. Z tohto záveru sa vymykajú len dve exhumačné akcie, ale veľkého rozsahu. Obe sa uskutočnili v novembri 1934.¹³¹ Ide o rozsiahle exhumácie v katastri obce Repejov¹³² a katastri obce Osadné.¹³³ Medzi rokmi 1924 a 1934 sa udialo len niekoľko malých exhumácií súvisiacich s náhodným objavením hrobov v katastri niekoľkých obcí. Zachované dokumenty nevysvetľujú, prečo sa zodpovedné orgány nakoniec rozhodli pre masívne exhumácie, keďže sa už niekoľko rokov takéto akcie nevykonávali. Žiaľ, na tieto i ďalšie otázky je veľmi ťažké odpovedať, bez dokumentácie orgánov zodpovedných za starostlivosť o vojnové hroby z tridsiatych rokov. Dostupná dokumentácia¹³⁴ nám nestačí na komplexné vyčerpanie tejto problematiky. Zaujímavé informácie do celkového obrazu o exhumačnej činnosti na území severovýchodného Slovenska by určite priniesli aj dokumenty z exhumačnej činnosti rakúsko-uhorských orgánov v rokoch 1915 – 1918. Vzhľadom na spomínané skutočnosti je v súčasnosti ďalší posun vo výskume tejto témy možný len na základe získania ďalšej dokumentácie.

¹³¹ V Osadnom sa začalo exhumovať už v roku 1933.

¹³² Obec v okrese Medzilaborce. Ako už bolo spomínané, rozsiahle exhumácie v katastri obce boli v roku 1922 zamietnuté pre vysoké náklady.

¹³³ Obec v okrese Snina. Exhumačné práce súviseli s výstavbou krypty, ktorá sa mala stať hromadným hrobom, ale aj pamätníkom obetí prvej svetovej vojny.

¹³⁴ Ide o archívny fond Vojnové hroby a cintoríny a súbor dokumentov Vojnové hroby, ktorý je súčasťou fondu Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava.

SLOVENSKÁ VYSOKÁ INTENDANTSKÁ ŠKOLA 1939/1940

JAROSLAV KOZOLKA

KOZOLKA, J.: Slovak Intendant Academy 1939/1940. *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 98-111, Bratislava.

The document provides information about the Intendant Academy established within the Slovak Army shortly after the independent Slovak State had originated, as early as in June 1939. It represents the effort of the Slovak Army Command to resolve the deficit of intendants through educating future intendants in the newly open Intendant Academy. This school was only open formally, existing during the 1st academic year of 1939/1940. The school did not have any commanders or command, spaces for study or teaching staff, however it did have its trainees. Trainees of the school passed internships lead by the intendants of Higher Commands. In February 1940, the Military Academy was established, a section of which was also the department “B” for intendants, performing tasks identical with the Intendant Academy. This duplication in the Slovak military education system was only solved by cancellation of the Intendant Academy and redeployment of the trainees to the newly open Military Academy by April 1st, 1940.

Military History. Slovakia. Army of the 1st Slovak Republic. Military Education, Intendant Academy. 20th century.

Po vyhlásení samostatnosti 14. marca 1939 si Slovensko muselo vybudovať vlastnú armádu ako jeden zo základných nástrojov potrebných na zabezpečenie obrany-schopnosti štátu. Jedným z určujúcich faktorov zásadným spôsobom ovplyvňujúcim obrany-schopnosť štátu, bolo náležité personálne obsadenie kvalitným a vhodne štruktúrovaným veliteľským zborom. Mladá slovenská armáda však trpela veľkým nedostatkom veliteľského zboru, dôstojníkov všetkých druhov zbraní a služieb, ale aj všetkých hodnostných stupňov.¹ Slovenská armáda preto musela dočasne využiť služby viacerých českých dôstojníkov,² ako aj dôstojníkov nemeckej národnosti pochádzajúcich z územia Protektorátu,³

¹ BYSTRICKÝ, Jozef. K niektorým súvislostiam vzniku a počiatkov výstavby armády Slovenského štátu. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal a kol. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : VEDA, 2010, s. 494-505. ISBN 978-80-224-1150-9.

² Do slovenskej armády boli prevzatí aj viacerí českí dôstojníci gšt. a int. K 5. 5. 1939 boli príslušníkmi slovenskej armády napr. mjr. gšt. František Urban, kpt. pech. (absolvent VŠV) Alojz Šeda, kpt. gšt. František Škarka, mjr. int. František Skřepek, škpt. del. (absolvent VIŠ) Oldřich Kvapilík, mjr. int. František Lev, mjr. int. Ján Mrázek a ďalší. VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO-HVV dôv. 1939,

ktorí prejavili záujem o službu v slovenskej armáde.⁴ Ani tento krok nedokázal vyriešiť problémy slovenskej armády v personálnej oblasti, českí dôstojníci postupne opúšťali slovenskú armádu.

Iba necelé dve desiatky slovenských dôstojníkov z povolania⁵ v novovzniknutej slovenskej armáde mali najvyššie vojenské odborné vzdelanie tej doby, určené na výkon služby dôstojníka generálneho štábu. Ešte horšia situácia, priam katastrofálna, bola v stavovskej skupine dôstojníkov intendantstva. Tu bol absolventom pražskej Vysokéj intendantskej školy iba jediný slovenský dôstojník kpt. int. Vojtech Danielovič. VIŠ absolvoval v roku 1937⁶ a po povinnej ročnej praxi ho v roku 1938 preradili do stavovskej skupiny dôstojníkov intendantstva. Ďalší slovenský dôstojník, kpt. pech. Ladislav Kasl, bol v čase vzniku Slovenského štátu iba frekventantom pražskej VIŠ (od 1. októbra 1937) a pre rozpad ČSR v marci 1939 školu nemohol nedokončiť. Preto bolo vítanou pomocou pre slovenskú armádu prijatie a zotrvanie v nej aspoň niekoľkých dôstojníkov intendantstva českej a nemeckej národnosti (pochádzajúcich z českých zemí).⁷

Pred bratislavským MNO preto vyvstala úloha tento nepriaznivý stav zvrátiť. Systémovým riešením do budúcnosti malo byť vytvorenie komplexného slovenského vojenského školstva a v rámci neho zabezpečiť aj vzdelávanie budúcich dôstojníkov intendantstva. Na Slovensku v tom čase však existovali iba školy zamerané na výchovu dôstojníkov v zálohe a poddôstojníkov vojenskej prezenčnej služby. Chýbali prakticky všetky druhy škôl

šk. 10. MNO-HVV č. j. 79 Dôv./1.org.1939 z 5. 5. 1939. Vec: Pridelenie dôstojníkov a rotmajstrov k útvarom a ústavom.

³ K Nemcom pochádzajúcich z českých zemí, prijatých do slovenskej armády, patrili napr. pplk. int. Filip Cramer a mjr. int. Vojtech Baumann. Pozri: Tamže.

⁴ Počty Čechov v slovenskej armáde sa postupne znižovali. V marci 1939 bolo v slovenskej armáde 595 dôstojníkov a rotmajstrov českej národnosti, v apríli 459, v máji 377, v júni 358 a začiatkom júla 240. V polovici júla 1939 klesol počet na 117 dôstojníkov (bez rotmajstrov) a v decembri 1939 na 51 dôstojníkov. In kol. *Kapitoly z vojenskej histórie Slovenska*. Trenčín : VVO, 1991, s. 76-77.; RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století, Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : AEP Bratislava a Ústav T. G. Masaryka, 1997, s. 192-193. s. 193. ISBN 80-88880-10-6; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939 – 1945. In *Historie a vojenství*, roč. 40, 1991, č. 1, s. 68-69. ISSN 0018-2583.; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské dejiny Slovenska, zv. V. (1939 – 1945)*. Bratislava : Magnet Press, 2008, s. 22. ISBN 978-80-89169-16-0.

⁵ Boli to: Rudolf Viest, Ferdinand Čatloš, Augustín Malár, Štefan Jurech. Koloman Brezányi, Viliam Kanák, Emil Novotný, Viliam Talský (prihlásil sa k slovenskej národnosti vďaka slovenskému pôvodu matky), Karol Pekník, Ján Krnáč, Štefan Tatarko, Ladislav Lavotha, František Milan Borský (pôvodne Žigmund Berger), Alojz Ballay. In VONDRÁČEK, Václav – CHRASTIL, Sylvestr – NĚMEC, Petr. *Příprava vyšších velitelů a štábních důstojníků v čs. armádě v letech 1918-1993*. Brno : VA, 1996, s. 20, 32.; HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav (ed.). *Vojenské dejiny Slovenska, zv. IV. (1914 – 1939)*. Bratislava : MO SR, 1996, s. 153, 208. ISBN 80-88842-05-0.

⁶ Kol. *Vojenské osobnosti československého odboja 1939 – 1945*. Praha : MO ČR, 2005, s. 51-52. ISBN 80-7278-233-9; pozri tiež VÚA-VHA Praha, zb. KL a KML, Kvalifikačná listina, časť I. Vojtecha Gejzu Danieloviča.

⁷ Nakoniec v slov. armáde dlhodobo zostali slúžiť iba českí dôstojníci mjr. int. František Skřepek a škpt. del. (absolvent VIŠ) Oldřich Kvapilík a dôstojníci nemeckej národnosti pochádzajúci z českých zemí mjr. int. Vojtech Baumann a pplk. int. Filip Cramer.

na výchovu dôstojníkov a rotmajstrov z povolania, ako aj škola na výchovu dôstojníkov generálneho štábu a intendantstva.⁸

Nízky, nedostačujúci počet dôstojníkov stavovskej skupiny intendantstva, ale aj ich absolútne nevyhovujúce národnostné zloženie bolo pre bratislavské MNO obrovským problémom. Veľké nároky na vzdelanie dôstojníkov intendantcie nebolo možné preklenúť bez ujmy na kvalite, pokiaľ by im nebolo poskytnuté plnohodnotné niekoľkoročné vojenské odborné vzdelanie, aké poskytovala pražská VIŠ alebo iné obdobné zahraničné vojenské školy. Nepriaznivú situáciu bolo potrebné urýchlene riešiť. Prednosta správneho odboru MNO kpt. int. Vojtech Danielovič preto už vo svojej správe o stavoch dôstojníkov intendantstva v slovenskej armáde, adresovanej Ministerstvu národnej obrany – Hlavnému vojenskému veliteľstvu z 30. marca 1939, konštatoval, že okrem neho a frekventanta pražskej VIŠ kpt. pech. Ladislava Kasla zostali v slovenskej armáde iba traja dôstojníci intendantstva hlásiaci sa k českej národnosti⁹ a päť dôstojníkov intendantstva nemeckej národnosti,¹⁰ v tej dobe už občania Protektorátu Čechy a Morava.¹¹ Prednosta správneho odboru MNO v uvedenej správe ďalej konštatoval, „*že majú na zreteli zabezpečenie intendantčej služby a jej hladký chod, jednak u správneho odboru a u nastávajúcich vyšších veliteľstiev bude potrebovať – čo sa týka personálu, asi 20 dôstojníkov intendantov... Je tedy momentálne k dispozícii 10 dôstojníkov i s Nemcami, s ktorými sa nedá určite počítať.*“¹² Jeho predpoklad sa sčasti splnil, keď z rôznych dôvodov časť týchto dôstojníkov v priebehu niekoľkých mesiacov repatriovala do Protektorátu Čechy a Morava. Prednosta správneho odboru MNO v závere správy, okrem konštatovania, že pre náležitý chod intendantčej služby je potrebné doplniť stav dôstojníkov intendantstva aspoň na dvadsať, zároveň žiadal, aby „*....bolo v tejto veci rozhodnuté a správne odboru bolo povolené povolať potrebných (mladých intend.) z protektorátu*“.¹³

Po posúdení návrhu prednostu správneho odboru MNO na HVV zaujal stanovisko prednosta jeho 1. (osobného) oddelenia kpt. gšt. Viliam Kanák. Navrhol alternatívne riešenie ne-

⁸ Na území Slovenského štátu po jeho vzniku prakticky existovali iba poddôstojnícke školy útvarov, ako aj školy na výchovu dôstojníkov v zálohe, zriadené u divízií. Vojenská akadémia, Vysoká škola válečná, Vysoká intendantská škola a jednotlivé vojenské učilišťa sa v medzivojnovnej čs. armáde nachádzali iba na území českých zemí. ŠIMUNIČ, Pavol. Vojenské školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1944. In *Vojenské obzory*. Teoretický časopis „H“, roč. 3, 1996, príloha č. 1, s. 82-95.; TURZA, Peter. Vojenské školstvo v rokoch 1870 – 1944. In „*Zaujímá vás?*“, Redakcia účelovej tlače v Trenčíne, 1994, b. roč., č. 3, s. 8-9.

⁹ V dokumente boli uvádzaní mjr. int. F. Skřepek, škpt. int. O. Kvapilík a kpt. int. V. Volf. Už krátko po vzniku slovenskej armády však opustil jej rady kpt. int. V. Volf, keď ku dňu 5. 5. 1939 už nebol uvádzaný ako príslušník slov. armády. Do slovenskej armády však bol prijatý ešte jeden dôstojník intendantstva českého pôvodu, a to mjr. int. F. Lev. Pozri: VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO-HVV dôv. 1939, šk. 10. MNO-HVV č. j. 79 Dôv./1.org.1939 z 5. 5. 1939. Vec: Pridelenie dôstojníkov a rotmajstrov k útvarom a ústavom.

¹⁰ Boli to dôstojníci nemeckej národnosti pplk. int. F. Cramer, mjr. int. V. Baumann, mjr. int. J. Mrázek, mjr. int. J. Müller a pplk. int. R. H. Peschek. V slov. armáde nakoniec zostali slúžiť k 5. 5. 1939 iba dvaja dôstojníci nemeckého pôvodu pochádzajúci z českých zemí, a to pplk. int. F. Cramer a mjr. int. V. Baumann. Pozri: Tamže.

¹¹ VHÚ-VHA Bratislava, f. HVV dôverné, 1939, šk. 3. MNO – Správny odbor z 30. 3. 1939. Vec: Dôstojníci intendantstva – doplnenie počtu.

¹² Tamže.

¹³ Tamže.

priaznivej situácie, a to buď postupovať v súlade s návrhom kpt. int. Vojtecha Danieloviča a obsadiť tieto miesta vyzvaním niekoľkých dôstojníkov intendanstva z Protektorátu Čechy a Morava alebo využiť civilných úradníkov, absolventov obchodných akadémií. Možnosť nábora dôstojníkov intendanstva, hlavne českej národnosti, z Protektorátu Čechy a Morava ako súčasť Veľkonemeckej ríše, sa javila ako nerealizovateľná pre zásadne negatívny postoj nemeckej strany. Prijatie druhého variantu by so sebou zákonite prinieslo zníženie kvality intendantnej služby, nakoľko by jej chod riadili prakticky vojenski laici bez skúseností s náročnou službou vojenskej intendancie a s nedostatočným vojenským odborným vzdelaním. Takto povolaní dôstojníci by nemohli plnohodnotne nahradiť skutočných vojenských intendantov.

Okrem návrhov kpt. int. Vojtecha Danieloviča a kpt. gšt. Viliama Kanáka, ktoré mohli priniesť okamžité riešenie, no z dlhodobého hľadiska sa javili ako neperspektívne a nesystémové, sa črtalo aj ďalšie riešenie, a to zabezpečenie personálnych potrieb intendancie štúdiom budúcich dôstojníkov intendanstva na zahraničných školách. Aj toto riešenie však nebolo realistické. Už v roku 1939 v plnej miere platilo stanovisko prvého veliteľa Vysokiej vojennej školy v Bratislave plk. gšt. Augustína Malára z marca roku 1940, že „*školenie v zahraničí stálo by značné finančné obete pri pomerne malom počte školení dôstojníkov. Tiež napnutá doba tomuto školeniu nevyhovovala.*“¹⁴ Zabezpečenie vzdelania dôstojníkov intendanstva v zahraničných školách by bolo problematické nielen pre finančnú náročnosť, ale aj z dôvodu obmedzeného počtu frekventantov a ich nedostatočnej jazykovej vybavenosti. Problémom by bol aj výber vhodnej školy.¹⁵

Velenie slovenskej armády zvažovalo, okrem iného, aj zavedenie špecializovaných kurzov, prípadne zriadenie vlastnej intendantskej školy. Krátkodobé kurzy objektívne nemohli poskytnúť frekventantom potrebné plnohodnotné vzdelanie budúceho dôstojníka intendanstva aj pre limitovaný rozsah učiva a krátkosť výučby. Ako optimálne riešenie sa javilo zriadenie intendantskej školy.

Minister NO gen. I. tr. Ferdinand Čatloš po konzultáciách s funkcionármi MNO-HVV a najvyššími predstaviteľmi intendancie nakoniec zvolil v danej chvíli pragmatické riešenie, v slovenskej armáde mali zotrvať tí dôstojníci intendanstva z českých zemí, ktorí mali záujem o ďalšiu službu v slovenskej armáde. Zároveň rozhodol aj o systémovom riešení celého problému do budúcnosti. Kvantitatívny nárast dôstojníkov intendanstva, dopĺňovaných z aktívnych dôstojníkov slovenskej armády,¹⁶ mala do budúca zabezpečovať Vysoká intendantská škola podľa vzoru pražskej VIŠ.

¹⁴ VHÚ-VHA Bratislava, f. VVŠ, 1940, šk. 2. VVŠ č. j. 589/Dôv.1940, s. 1-2. Vec: Rozhlasová reportáž z VVŠ z 26. 3. 1940.

¹⁵ Slovenskí dôstojníci obecné najlepšie ovládali maďarský a nemecký jazyk, čo mohlo nasmerovať záujem slovenskej strany o štúdium slovenských dôstojníkov na školách krajín, v ktorých sa používali tieto jazyky. Na druhej strane maďarskú intendantnú školu z dôvodu trvalo napätých vzťahov medzi Slovenskom a Maďarskom nebolo možné využiť pre štúdium slovenských dôstojníkov. Prakticky tak zostávala ako perspektívna iba nemecká intendantská škola.

¹⁶ VHÚ-VHA Bratislava, f. HVV dôvern., 1939, šk. 3. MNO – Správny odbor z 30. 3. 1939. Vec: Dôstojníci intendancie – doplnenie počtu.

ZRIADENIE VYSOKEJ INTENDANTSKEJ ŠKOLY

Minister NO od počiatku presadzoval vytvorenie ucelenej koncepcie vojenského školstva, ktoré malo zahŕňať okrem nižších a stredných vojenských škôl a vyššej školy aj vysoké školy poskytujúce najvyššie vojenské odborné vzdelanie – školu generálneho štábu a intendantskú školu. Na vytvorenie takejto koncepcie neexistoval v počiatočných mesiacoch existencie samostatného Slovenska dostatok priestoru. Kritická situácia v zbere dôstojníkov intendantstva však donútila ministra Čatloša riešiť situáciu promptne, keď už v júni 1939, po konzultáciách a odporúčaní najvyšších predstaviteľov MNO-HVV a Intendancie slovenskej armády, zriadil Vysokú intendantskú školu. Informácia o jej zriadení bola zverejnená v prvom čísle novozavedeného Vestníka dôverného MNO, pod č. 1/1939 zo dňa 23. júna 1939.¹⁷

Zriadením VIŠ, aj keď iba formálnym, vznikla v európskych vojenských pomeroch originálna situácia, keďže ako prvá nebola zriadená škola generálneho štábu, ale intendantská škola. Zriadením VIŠ nastala paradoxná situácia aj v tom, že slovenská armáda ešte nedisponovala ani Vojenskou akadémiou a vojenskými odbornými učilišťami.

VIŠ mala byť najvyššou odbornou školou intendantnej služby. Mala vychovať nových dôstojníkov pre potreby intendantnej služby, ktorí doplnia nízke počty dôstojníkov intendantstva. Frekventanti školy sa štúdiom a aplikáciou vojenských, právnických, národohospodárskych a technických vied mali vzdelávať s cieľom, aby dokázali zastávať všetky úlohy dôstojníkov intendantstva. Výučbu na VIŠ mali zabezpečovať predovšetkým riadni profesori – dôstojníci intendantstva, sčasti aj dôstojníci generálneho štábu, ale aj dôstojníci služieb a v menšej miere aj dôstojníci zbraní ako mimoriadni profesori. Aj keď minister NO Ferdinand Čatloš vo svojom rozhodnutí o zriadení VIŠ výslovne nestanovil, či bude VIŠ samostatným ústavom, z obsahu rozhodnutia o zriadení VIŠ bolo takéto poňatie VIŠ naznačené. Pre potreby štúdia frekventantov VIŠ mal platiť pôvodný čs. armádny služobný predpis z roku 1934 Š-V-2 „Vysoká škola válečná a Vysoká intendantská škola“. VIŠ v súlade s čl. 108 služobného predpisu Š-V-2 podliehala náčelníkovi štábu MNO-HVV. Odborné riadenie a dohľad nad VIŠ zabezpečoval prednosta správneho odboru MNO. Neskôr mala túto agendu prevziať Intendencia MNO. Na samotných prípravách na zriadení VIŠ sa okrem výcvikovej skupiny 3. (operačného) oddelenia MNO-HVV podieľal aj správny odbor MNO a Intendencia MNO.

Zároveň so zriadením VIŠ rozhodol minister NO o odoslaní frekventantov VIŠ, v súlade s predpisom Š-V-2 v rámci I. ročníka VIŠ na odborné stáže k intendanciám vyšších veliteľstiev. Vzhľadom na toto rozhodnutie, nebolo zo strany MNO-HVV potrebné okamžite riešiť otázku organizácie samotnej VIŠ, a to nielen po stránke organizačnej¹⁸, ale ani po stránke materiálnej. Odoslaním frekventantov VIŠ na stáže nebolo potrebné ihneď riešiť ani otázku sídla školy, veliteľa školy¹⁹ a profesorského zboru, vybavenia priestorov školy a učební, ubytovania frekventantov VIŠ, zabezpečenia učebných pomôcok, ako aj množstvo

¹⁷ Článok 2 „Otvorenie I. ročníka vysokej intendantskej školy (VIŠ) v školskom roku 1939/1940“, Vestník dôverný MNO, roč. 1, 1939, č. 1 z 23. 6. 1939.

¹⁸ Napr. medzivojnová čs. VIŠ v Prahe podľa čl. 110 služobného predpisu Š-V-2 „Vysoká škola válečná a Vysoká intendantská škola“ sa skladala z veliteľstva, profesorského zboru, dôstojníkov – poslucháčov VIŠ a z pomocnej roty.

¹⁹ Veliteľom VIŠ mal byť vyšší dôstojník intendantstva.

rôznych administratívnych a ďalších praktických problémov spätých so zriadením VIŠ. Nebolo preto potrebné okamžite riešiť ani otázku vyučovacieho programu I. ročníka VIŠ.

Podmienky na prijatie do VIŠ nanovo stanovil čl. 2 Vestníku dôverného MNO č. 1/1939 o zriadení VIŠ (pôvodne ich upravoval čl. 32 a 134 predpisu Š-V-2). Nové kritériá výberu frekventantov boli oproti pôvodnej úprave platnej v medzivojnovnej čs. armáde benevolentnejšie. MNO pristúpilo k tomuto kroku z dôvodu nízkeho počtu dôstojníkov z povolania slovenskej armády. Na slovenské pomery prakticky nesplniteľné pôvodné kritériá mohli negatívne ovplyvniť výber frekventantov a začatie ich štúdia na VIŠ. Do VIŠ mohli byť po úprave kritérií prijatí dôstojníci z povolania všetkých zbraní, zaradení v služobnej kategórii absolventov vojenskej akadémie a zbraní pre vyššie úkony. Museli byť v hodnosti nadporučíka alebo stotníka a v roku prijatia do VIŠ museli mať najmenej 25 a najviac 35 rokov (pôvodne v čs. armáde najmenej 27 a najviac 33 rokov).²⁰ Pokiaľ boli uchádzači dôstojníkmi zbraní, museli mať absolvované aspoň dva roky radovej služby (pôvodne v čs. armáde minimálne 4 roky radovej služby). Uchádzačmi o štúdium na VIŠ mohli byť aj dôstojníci hospodárskej služby, pokiaľ však išlo o týchto dôstojníkov, ich odborná služba musela trvať minimálne 4 roky v pomere dôstojníka z povolania.²¹ Napriek tomu, že VIŠ poskytovala najvyššie odborné vzdelanie v oblasti služieb, prednosť pri prijímaní mali dôstojníci zbraní,²² a to aj napriek tomu, že vo svojej predošlej vojenskej praxi vykonávali v absolútnej väčšine veliteľské funkcie, a nie odborné funkcie hospodárskej alebo inej služby. Prihlášky do VIŠ²³ si mohli uchádzači podať do 10. júla 1939 u veliteľov útvarov, respektíve ústavov, ktorí predmetné žiadosti posúdili a priložili k nim výpis z kvalifikačnej listiny uchádzača a posudok. U dôstojníkov zbraní mal posudok obsahovať hodnotenie dôstojníka v radovej službe s hodnotením, aké schopnosti má alebo ich prejavuje pre intendantnú službu. U dôstojníkov hospodárskej služby mal posudok obsahovať špecifické hodnotenie, ktoré sa vyžadovalo u dôstojníkov hospodárskej služby. Posudky mali u oboch kategórií dôstojníkov,

²⁰ Veková hranica pre prijatie frekventanta VIŠ 35 rokov nebola dokonca dodržaná u dvoch frekventantov VVŠ, a to u stot. pech. Eduarda Schneka (nar. v roku 1901) a u npor. pech. Jozefa Žišku (nar. v roku 1902). Jozef Žiška dokonca nespĺňal ani podmienku dĺžky služby dôstojníka z povolania, nakoľko bol do slov. armády aktivovaný ako pôvodne záložný dôstojník iba krátko pred nástupom do VIŠ, nebol ani absolventom VA, iba v minulosti absolvoval Školu na výchovu dôstojníkov pechoty v zálohe. VÚA-VHA Praha, zb. KL a KML – Kvalifikačná listina, časť I. Eduarda Schneka a Jozefa Žišku.

²¹ Podľa čs. služobného predpisu Š-V-2 mali uchádzači na čs. VIŠ, ktorí boli dôstojníkmi hospodárskej služby, nastúpiť do I. ročníka VIŠ až po ročnej stáži (pozn.: dobovo skúsenej) u pechoty.

²² Po zriadení pražskej Intendančnej školy v roku 1920 (od r. 1923 Vojenská intendančná škola, od r. 1934 Vysoká intendantská škola) sa na štúdium prijímali predovšetkým dôstojníci vozatajstva, automobilového vojska, hospodárskej a zásobovacej služby, ako aj účtovnej kontroly, dôstojníci správnej služby, pričom dôstojníci hlavných zbraní a ženijného vojska, telegrafného pluku a železničného pluku sa prijímali do IŠ iba v obmedzenej miere. KALHOUS, Rudolf – VALENTA, František – DOLEŽAL, Karel. *Almanach čs. brannej moci a četnictva*. 1922, II. ročník, Praha: nakl. Aloisa Hyneka, 1922, s. 102; VALENTA, František. *Almanach čs. branné moci a četnictva*. 1924, IV. ročník, Praha: nakl. Aloisa Hyneka, 1924, s. 189; FIDLER Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky Československé 1920 - 1938*. Praha: LIBRI, 2006, s. 298, 691 a 717. ISBN 80-7277-256-2. Pôvodne bol daný väčší priestor na štúdium v Intendantskej škole dôstojníkom služieb. Situácia v prijímaní poslucháčov do čs. VIŠ sa zásadne zmenila po zavedení služobného predpisu Š-V-2 do čs. armády v r. 1934. Podľa čl. 134 predpisu Š-V-2 boli do VIŠ prijímali predovšetkým dôstojníci zbraní a v menšej miere dôstojníci hospodárskej služby.

²³ Podľa čl. 33 služobného predpisu Š-V-2.

okrem iného, obsahovať aj hodnotenie morálnej kvality a vplyv uchádzačov na podriadených, použitie a funkciu uchádzača u vojskového telesa, či sa uchádzač vo vykonávaných funkciách osvedčil, ďalej pevnosť charakteru, energia, vôľa, osobnosť, odborné vzdelanie, znalosti služobných predpisov a služby, ako aj ďalšie skutočnosti. Záver posudku musel obsahovať odporúčenie veliteľa útvaru a nadriadeného veliteľa, resp. prednostu príslušnej intendancie (u dôstojníka hospodárskej služby).²⁴ Velitelia útvarov mali v zmysle nariadenia ministra NO v pomerne krátkej lehote, do 15. júla 1939, predložiť žiadosti o prijatie do VIŠ spolu ďalšími dokladmi nadriadeným veliteľstvám, ktoré ich predkladali priamo správny odboru MNO. Uchádzači museli povinne absolvovať lekárske prehliadky, s tým, že lekárske vysvedčenia mali byť doručené správny odboru MNO tiež do 15. júla 1939. Náročné prijímacie skúšky sa pri prijímaní frekventantov do I. ročníka VIŠ nerealizovali. O prijatí uchádzača sa rozhodlo na základe posúdenia jeho žiadosti, posudku veliteľa, kvalifikačnej listiny a lekárskej správy.²⁵

Minister NO Ferdinand Čatloš svojím výnosom zároveň nariadil veliteľom útvarov vhodným spôsobom a včas spropagovať u podriadených dôstojníkov dôležitosť intendantskej služby a výhody, ktoré dôstojníkom plynú z absolvovania VIŠ. Kampaň mala byť cieľená na zabezpečenie dostatočného počtu uchádzačov.

Prijatí uchádzači mali byť podľa predstáv MNO-HVV odoslaní na školenie k intendanciám vyšších veliteľstiev, predbežne približne v dĺžke jedného (školského) roka. Až po vykonaní praktického školenia sa frekventanti VIŠ²⁶ mali podrobiť riadnym skúškam a zároveň mali vykonať prijímacie skúšky podľa čl. 42 a 53 predpisu Š-V-2. Na základe prijímacích skúšok po skončení I. ročníka VIŠ mali byť uchádzači prijatí do II. ročníka. Pre konečné prijatie do II. ročníka mal byť rozhodujúci aj výsledok praktického školenia a posudok prednostu intendantskeho vyššieho veliteľstva.

Na základe podaných prihlášok boli nakoniec rozhodnutím náčelníka štábu HVV pplk. gšt. Štefana Jurecha z 9. augusta 1939, po predchádzajúcej dohode s prednostom správneho odboru MNO mjr. int. Vojtechom Danielovičom, povolani, na základe podaných prihlášok, do I. ročníka VIŠ šiesti frekventanti – stot. pech. Eduard Chnek,²⁷ npor. pech. Štefan Žiš-

²⁴ Obsah posudku veliteľa útvaru (resp. útavu) na uchádzača o štúdium na Vysokej intendantskej školy upravovala Príloha 3 služobného predpisu Š-V-2 „Vysoká škola válečná a Vysoká intendantská škola“.

²⁵ Podľa čl. 137 služobného predpisu Š-V-2 mali uchádzači absolvovať prijímacie skúšky aj formou písomnej skúšky zo všeobecného vzdelania.

²⁶ Podľa čl. 142 a 143 služobného predpisu Š-V-2 mali čs. frekventanti VIŠ študovať priamo na VIŠ, ďalej mali ako pridelení dôstojníci absolvovať stáže (dobovo skúsené) a mali sa tiež školiť v útvaroch intendantskej služby, ale napr. aj absolvovať plynový kurz.

²⁷ Eduard Schnek, nar. 26. 9. 1901 v Sihle. Pôvodne dôstojník pechoty čs. armády, absolvent VA v Hraniciach v r. 1926 ako poručík pechoty. Následne zaradený k p. pl. 47, neskôr k p. pl. 6, od r. 1930 npor. pech. Od r. 1931 príslušník p. pl. 20, od r. 1935 príslušník p. pl. 29, v r. 1936 povýšený na kpt. pech. Od marca 1939 príslušník slov. armády, zaradený v p. pl. 20, zúčastnil sa obranných bojov proti maďarskej agresii na východnom Slovensku v marci 1939, od mája 1939 premiestnený k p. pl. 2. Od 16. 8. 1939 frekventant VIŠ, zaradený na skúsenej na VV 1 v Trenčíne. V septembri r. 1939 sa zúčastnil ťaženia slov. armády proti Poľsku. Od 1. 12. 1939 dôstojník delostrelectva, od 1. 1. 1940 mjr. del. Dňom 1. 4. 1940 frekventant VVŠ oddel. „B“ pre dôstojníkov intendantskeho útvaru, v r. 1942 úspešne ukončil VVŠ. Od 30. 6. 1942 premiestnený k MNO, dňom 1. 1. 1943 dôstojník intendantskeho útvaru, dňom 1. 2. 1943 pplk. int. Zúčastnil sa v r. 1941 a v r. 1942 – 1943 ťaženia proti ZSSR. Po návrate na Slovensko zaradený k intendancii MNO. Po skončení 2. svetovej vojny opäť príslušník čs. armády, pridelený

ka²⁸, npor. pech. Jozef Zajaček,²⁹ por. del. Ernest Czayka,³⁰ por. pech. Ján Vestenický³¹ a por. pech. Jozef Dvornák³².

dôstojník veliteľstvu VO 4, od 1. 10. 1946 plk. int., zaradený k intendancii. K 1. 5. 1948 odoslaný na dovolenku s čakaním a k 31. 12. 1949 preložený do výslužby.

²⁸ Štefan Žiška, nar. 14. 8. 1902 v Bratislave. Pôvodne záložný dôstojník npor. pech. v zál. čs. armády, absolvent ŠDZ, neabsolvoval VA. Do slov. armády nastúpil dobrovoľne dňa 27. 3. 1939 k veliteľstvu V. zboru v Trenčíne ako spravodajský dôstojník. Od 15. 5. 1939 premiestnený k p. pl. 4 v Bratislave ako veliteľ stotiny a veliteľ práporu. Od 30. 5. 1939 dôstojník z povolania. Od 16. 8. 1939 frekventant VIŠ, zaradený na skúsenej na VV 1 v Trenčíne. Dňom 1. 4. 1940 premiestnený k VVŠ oddel. „B“ pre dôstojníkov intendancie, ktorú úspešne ukončil v r. 1942. Od 1. 8. 1940 stot. pech., od 30. 6. 1942 premiestnený k MNO, dňom 1. 1. 1943 dôstojník intendancie. Dňom 30. 4. 1943 premiestnený k ZPSk, od 30. 11. 1943 premiestnený k intendancii MNO, v r. 1943 povýšený na mjr. int. Zúčastnil sa v r. 1939 ťaženia slov. armády proti Poľsku, v r. 1941 ťaženia proti ZSSR. Po skončení 2. sv. vojny opäť príslušník čs. armády, pridelený dôstojník k intendancii VO 4, od r. 1946 intendant 9. div. v Nitre, od r. 1948 opäť príslušník intendancie VO 4 v Bratislave, v r. 1949 zaradený k intendancii VO 1 v Prahe. Neskôr vyučoval na voj. katedre Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre, dosiahnutá hodnosť plk., v r. 1957 prepustený do zálohy.

²⁹ Jozef Zajaček, nar. 16. 2. 1912 vo Svinnej. Dôstojník čs. armády, absolvent VA v Hraniciach v r. 1935, poručík pechoty, príslušník p. pl. 40 a hran. pr. 5. Po vzniku Slovenskej republiky zaradený k p. pl. 17 v Trenčíne, následne premiestnený k p. pl. 5 v Nitre, od 17. 5. 1939 npor. pech. Od 16. 8. 1939 frekventant VIŠ, od 1. 4. 1940 frekventant VVŠ oddel. „B“ pre dôstojníkov intendancie, dňom 1. 1. 1941 stot. pech. V r. 1942 absolvoval VVŠ, od 1. 6. 1942 premiestnený k intendancii MNO. Od 1. 1. 1943 dôstojník intendancie a povýšený na mjr. int. V r. 1939 sa zúčastnil ťaženia slov. armády proti Poľsku, v r. 1941 a 1942 ťaženia proti ZSSR. Po skončení 2. sv. vojny bol opäť prijatý do čs. armády, zaradený na MNO, následne k intendancii veliteľstva VO 4 v Bratislave, od r. 1947 pplk. int. V rámci reorganizácie čs. armády premiestnený k V2VO v Trenčíne, neskôr profesor vo VA KG v Prahe. V roku 1955 prepustený do zálohy.

³⁰ Ernest Czayka, nar. 12. 1. 1913 v Košiciach. Pôvodne dôstojník čs. armády, absolvent VA v r. 1937 ako poručík delostrelectva, zaradený k del. pl. 201. Od marca 1939 príslušník slov. armády, zúčastnil sa v marci 1939 obranných bojov proti maďarskej agresii na východnom Slovensku. Od 16. 8. 1939 frekventant VIŠ, zaradený na skúsenej pri VV 2 v Banskej Bystrici. V r. 1939 sa zúčastnil ťaženia slov. armády proti Poľsku. Od 1. 4. 1940 frekventant VVŠ oddel. „B“ pre dôstojníkov intendancie, ktorú absolvoval v r. 1942. V r. 1941 sa zúčastnil ťaženia proti ZSSR. Od 1. 7. 1942 stot. del., k 15. 8. 1942 premiestnený k intendancii 2. div. v Prešove. Od 1. 1. 1943 dôstojník intendancie. V r. 1943 v poli v ZSSR, od r. 1944 prednosta intendancie vel. DO 2 v Prešove. Účastník SNP, najprv prednosta intendancie 2. obrannej oblasti, od 15. 9. 1944 intendant VI. taktickej skupiny. Od apríla 1945 príslušník 1. čs. arm. zboru v ZSSR. Po 2. sv. vojne dôstojník čs. armády, veliteľ tyla 10. div. v Košiciach, v r. 1945 škpt. int., v r. 1946 pridelený veliteľstvu „Teplíce“, od 1946 opäť prednosta intendancie a veliteľ tyla 10. div. Od r. 1947 (s účinnosťou od r. 1946) mjr. int., od r. 1954 pplk. int. V r. 1958 preložený do zálohy.

³¹ Ján Vestenický, nar. 9. 6. 1911 v Prievidzi. Dôstojník čs. armády, absolvent VA v Hraniciach v r. 1936, poručík pechoty, zaradený k p. pl. 43. Po vzniku slov. armády v marci roku 1939 posádkový dôstojník v Bratislave, od júna 1939 u OPOPL, od 16. 8. 1939 frekventant VIŠ. V r. 1939 sa zúčastnil ťaženia slov. armády proti Poľsku. Od 1. 9. 1939 npor. pech., od 1. 12. 1939 dôstojník delostrelectva. Dňom 1. 4. 1940 frekventant VVŠ oddel. „B“ pre dôstojníkov intendancie, školu ukončil v r. 1942. Od 1. 1. 1942 stot. del. V r. 1941 sa zúčastnil ťaženia proti ZSSR. V r. 1942 premiestnený k PSb NO, zaradený k ZPSk, od 1. 1. 1943 dôstojník intendancie. K 15. 1. 1943 premiestnený k intendancii MNO. V r. 1943 – 1944 opätovne odoslaný na front do ZSSR, následne nasadený v Taliansku. Od r. 1944 zaradený na MNO. Po 2. sv. vojne príslušník čs. armády, zaradený k veliteľstvu tyla VO 4 v Bratislave. V r. 1946 škpt. int., od r. 1947 mjr. int. a neskôr pplk. int. Od r. 1950 zaradený v rôznych funkciách na V2VO v Trenčíne. Dňom 31. 12. 1958 prepustený do zálohy ako plk. int. sl.

Prijatí frekventanti VIŠ nastúpili v súlade s rozhodnutím ministra NO F. Čatloša k jednotlivým vyšším veliteľstvám³³ už 16. augusta, resp. 1. septembra 1939.³⁴ Stot. pech. Eduarda Schneka a npor. pech. Štefana Žišku prideliť k intencancii VV 1 v Trenčíne, npor. pech. Jozefa Zajačeka a por. del. Ernesta Czayku k intencancii VV 2 v Banskej Bystrici a por. pech. Jána Vestenického a por. pech. Jozefa Dvornáka k intencancii VV 3 v Prešove.³⁵

Frekventanti VIŠ sa v rámci stáže na VV podrobne oboznamovali so služobnou činnosťou dôstojníkov intendantstva, fungovaním intendančnej služby vyšších veliteľstiev, ale aj s chodom intendančnej služby v stotiniach, práporoch a útvaroch zbraní, proviantných skladoch a zariadeniach podliehajúcich vyšším veliteľstvám. Podľa predstáv MNO-HVV mali byť po ukončení stáže v divízyňných intencanciách vycvičení ako schopní pomocníci prednostov intencancií veliteľstiev divízií.

Nepretržité školenie frekventantov intencancií VV po dobu celého I. ročníka nekorešpondovalo s vyučovacím programom upraveným v služobnom predpise Š-V-2. Služobný predpis totiž upravoval štúdium v I. ročníku VIŠ formou teoretického vyučovania po dobu niekoľkých mesiacov priamo vo VIŠ, ďalej formou niekoľkomesačného pridelenia frekventantov na stáže k hospodárskym správam vojskových telies, ako aj ich školením v útvaroch intendančnej služby podľa rozvrhu veliteľa VIŠ.³⁶ V I. ročníku slovenskej VIŠ sa na základe rozhodnutia ministra NO vôbec nepočítalo s teoretickým štúdiom na VIŠ formou prednášok a cvičení, ako ani s rozdelením praktickej časti vyučovania na stáže pri hospodárskych správach a na školenie v útvaroch intendančnej služby.³⁷ Pre porovnanie je potrebné uviesť,

³² Jozef Dvornák, nar. 18. 9. 1913 v Lučenci. Dôstojník čs. armády, absolvent VA v r. 1936 ako por. pech., zaradený k hran. pr. 6, od novembra 1938 v p. pl. 20. Dôstojník slov. armády, zúčastnil sa obranných bojov proti maďarskej agresii na východnom Slovensku v marci r. 1939. Od 16. 8. 1939 frekventant VIŠ, zaradený na stáži k VV 3 v Prešove, od 1. 9. 1939 npor. pech. Dňom 1. 4. 1940 frekventant VVŠ oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva, ktorú ukončil v r. 1942. Počas štúdia na VVŠ bol v r. 1941 odoslaný do poľa v rámci ťaženia proti ZSSR. Od 1. 1. 1942 stot. pech., od 30. 6. 1942 bol premiestnený k MNO, od 1. 1. 1943 dôstojník intendantstva. Po 2. sv. vojne príslušník čs. armády, zaradený na MNO, od r. 1946 špkt. int. a od r. 1947 mjr. int. V r. 1947 premiestnený k VŠV ako profesor. Od 1. 5. 1948 odoslaný na dovolenku s čakaním, od 1. 11. 1948 preložený do výslužby. V r. 1950 odňatá hodnosť, ďalej len voj. v zá. V r. 1991 rehabilitovaný, bola mu vrátená hodnosť plk.

³³ Vyššie veliteľstvá (VV 1 v Trenčíne, VV 2 v Banskej Bystrici a VV 3 v Prešove) vznikli 2. 5. 1939 zlúčením a likvidáciou dovtedajších vyšších veliteľstiev – pôvodne čs. veliteľstiev V., VI. a VII. zboru a im podriadených veliteľstiev divízií. In CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské dejiny Slovenska I. zväzok. 1939-1945*. Bratislava : Magnet press Slovakia, 2008, s. 18-20. ISBN 978-80-89169-16-0.

³⁴ K 1. 9. 1939 mali nastúpiť k intencanciám VV tí frekventanti VIŠ, ktorí boli pred rozhodnutím o ich povolani na VIŠ dočasne pridelení škole pre výchovu dôstojníkov pechoty v zálohe ako veliteľia a inštruktori výcviku. Ich odlišný termín nástupu na VIŠ súvisel s ukončení vyučovania na škole pre výchovu dôstojníkov pechoty v zálohe.

³⁵ VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO dôvern. I, 1940, šk. 52. MNO – správny odbor, č. j. 290.926/dôv.s.o.1939 z 9. 8. 1939. Vec: Prvý dôvern. VIŠ – povolanie a pridelenie frekventantov.

³⁶ Podľa čl. 142 a 143 služobného predpisu Š-V-2.

³⁷ Po zriadení VVŠ vo februári 1940 bol v rámci študijného programu I. ročníka oddel. „B“ pre dôstojníkov intendantstva VVŠ v Bratislave vypracovaný študijný plán v zmysle služobného predpisu Š-V-2. V rámci neho frekventanti absolvovali školenie na VVŠ, predovšetkým predmety intendančná služba v poli pri vojskových jednotkách, základné predpisy intendantskej a hospodárskej služby a základy súkromného a verejného práva. Následne mali absolvovať školenie na hospodárskych správach, oblastných intencanciách, VÚCU (pozn.: Vojenský účtovný a cenzúrny úrad), proviantných skladoch a v SIM-e (pozn.: Sklad intendančného materiálu). VHÚ-VHA Bratislava, f. VVŠ 1942, šk. 7. MNO, č. j. 94.101/Dôv.II/3.-1942 z 20. 3. 1942. Vec: Prípravný kurz pre dôst. gšt. a int. – zriadenie.

že frekventanti čs. VIŠ v rámci I. ročníka museli povinne absolvovať aj kurz v Chemickom učilišti v Olomouci.³⁸ V slovenskej armáde takýto kurz pre frekventantov I. ročníka VIŠ plánovaný nebol, nakoľko slov. armáda nedisponovala obdobným učilišťom a v roku 1939 nemala možnosť realizovať takýto kurz.³⁹ Slov. armáda síce už v roku 1939 disponovala Vojenskou továrňou 5 v Zemianskych Kostol'anoch (od októbra 1940 Vojenský technický a chemický ústav), no neboli tu ešte vytvorené vhodné podmienky na výcvik frekventantov VIŠ, respektíve iných vojenských škôl alebo kurzov.⁴⁰

Príslušní prednostovia intendancií a velitelia VV, ako aj personál hospodárskych správ, mali prideleným frekventantom VIŠ pomáhať v maximálnej miere, mali im dať nahliadnúť do všetkých úradných spisov a pomôcok, a zariadiť všetko potrebné na dosiahnutie cieľa stáží. Frekventanti VIŠ mali za úlohu okrem plnenia praktických úloh aj oboznamovanie sa so služobnými predpismi, so štruktúrou a fungovaním intendantnej služby na stupni divízia a činnosťou hospodárskych správ podriadených útvarov.

Zaradenie frekventantov VIŠ k intendanciám VV plnilo aj ďalší dôležitý účel, keď sa týmto krokom podarilo aspoň sčasti riešiť zásadný nedostatok personálu intendantskej služby. Práve frekventanti VIŠ svojou prítomnosťou a vykonávaním funkcií pomocníkov prednostov intendancií VV pomohli aspoň dočasne riešiť poddimenzovaný stav.

Už samotný termín nástupu prijatých frekventantov VIŠ k intendanciám vyšších veliteľstiev dňa 16. augusta 1939 naznačoval, že velenie slovenskej armády, ktoré sa už v auguste roku 1939 pripravovalo na vojenské operácie proti Poľsku po boku nemeckej armády, malo záujem na tom, aby frekventanti VIŠ nastúpili čo najskôr k intendanciám VV, aby tak mohli napomôcť zvládnuť náročné úlohy postavené pred intendantnú službu počas mobilizácie a, predovšetkým, v priebehu predpokladanej bojovej činnosti slovenskej armády.

Samotné ťaženie slovenskej armády po boku Nemecka zasiahlo pomerne dramaticky do služobnej činnosti frekventantov VIŠ.⁴¹ Poľnému ťaženiu slovenskej armády predchádzala mobilizácia armády⁴² a následné presuny vojsk, zbraní a materiálu do východiskových pozícií. Táto činnosť vojsk kládla mimoriadne veľké nároky na intendantnú službu vo všetkých smeroch, po stránke zásobovacej, proviantnej, výstrojnej, hospodárskej, ubytovacej a pod. Mobilizované jednotky bolo potrebné vystrojiť, vyzbrojiť, zabezpečiť im stravu a ďalšie potreby. Frekventanti VIŠ sa tak hneď po nástupe k intendanciám vyšších veliteľstiev museli podieľať na realizovaní mobilizačných plánov pre intendantnú službu, následne aj na činnosti intendancie v poli počas konfliktu. Poľné ťaženie slovenskej armády

³⁸ Podľa čl. 143 služobného predpisu Š-V-2.

³⁹ Potrebné školenie frekventantov slovenskej VIŠ mohlo poskytnúť jediné vojenské chemické zariadenie, Vojenská továreň 5 (neskôr Vojenský technický a chemický ústav) v Zemianskych Kostol'anoch. KATREBA, Zoltán. Vojenská továreň 5 – Vojenský technický a chemický ústav v Zemianskych Kostol'anoch (1939 – 1940). In *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1, s. 29-51. ISSN 1335-3314.

⁴⁰ Až v roku 1940 bol VTCHÚ Zemianske Kostol'any spôsobilý zabezpečiť prvý väčší chemický kurz pre dôstojníkov armády. Tamže, s. 47-50.

⁴¹ Slovenská vláda bola informovaná o zámeroch fašistického Nemecka napadnúť Poľsko a o úlohe Slovenska v nemeckých plánoch 24. 8. 1939. Presnejšie inštrukcie o vojne dostal slovenský vyslanec v Berlíne o štyri dni neskôr. CSEFALVAY, František a kol. *Vojenské dejiny Slovenska, V. zväzok. 1939-1945*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 41-42. ISBN 978-80-89169-16-0.

⁴² Mobilizácia slovenskej armády pre ťaženie proti Poľsku po boku fašistického Nemecka začala už 26. 8. 1939 povolaním prvých troch ročníkov vojakov v zálohe. Spolu bolo mobilizovaných takmer 117-tisíc záložných vojakov. Tamže, s. 43.

proti Poľsku prebiehalo iba krátku dobu, v septembri 1939, pričom samotné operácie slovenskej armády na území Poľska prebiehali až do dosiahnutia stanovených cieľov približne do 17. septembra 1939. Väčšina frekventantov VIŠ počas tohto ťaženia pôsobila aj naďalej pri intendanciách svojich divízií, ktoré sa vytvárali z VV. Iba menšiu časť frekventantov počas ťaženia premiestnili k intendancii Veliteľstva slovenskej poľnej armády „Bernolák“ (od 2. septembra 1939 Slovenské armádne veliteľstvo) v Spišskej Novej Vsi. Týkalo sa to npor. pech. Jozefa Zajačeka a por. del. Ernesta Czajku, ktorých počas poľného ťaženia proti Poľsku zaradili ako pridelených dôstojníkov k intendancii veliteľstva poľnej armády „Bernolák“. Stot. pech. Eduard Schnek a npor. pech. Štefan Žiška pôsobili ako pridelení dôstojníci na intendancii veliteľstva 1. divízie „Jánošík“ v nástupnom priestore Spišská Nová Ves – Prešov. Npor. pech. Ján Vestenický a npor. pech. Jozef Dvornák boli zaradení ako pridelení dôstojníci intendancie 3. divízie „Rázus“ v nástupnom priestore pri hraniciach s Poľskom, východne od Vysokých Tatier.

Frekventanti VIŠ počas ťaženia slovenskej armády proti Poľsku získali dôležité skúsenosti a praktické návyky z činnosti intendantnej služby na stupni divízia a armádne veliteľstvo, z činnosti intendantnej služby počas mobilizácie, z prechodu armády z mierovej na vojnovú organizáciu, ale aj z činnosti intendancie počas nasadenia vojsk v poli a neskôr, po skončení bojovej činnosti slovenskej armády z jej prechodu z vojnovnej na mierovú organizáciu a z demobilizácie. Pri ťažení proti Poľsku nešlo zo strany slovenskej armády o dlhodobejšiu bojovú činnosť v sťažených bojových pomeroch, na hlavnom smere frontu. Slovenská armáda plnila skôr defenzívne úlohy a ani jej neskorší postup na území Poľska sa nevyznačoval intenzívnejšou bojovou aktivitou.⁴³ Napriek tomu skúsenosti z činnosti intendantnej služby počas mobilizácie a ťaženia boli pre frekventantov VIŠ mimoriadne dôležité. Po ukončení ťaženia slovenskej armády proti Poľsku a prechode armády na mierovú organizáciu zostali frekventanti VIŠ naďalej zaradení na intendancie jednotlivých VV.

Po ukončení poľského ťaženia sa frekventanti VIŠ vrátili späť k intendanciám VV, kde ďalej plnili úlohy podľa dispozícií a zároveň získavali skúsenosti s činnosťou intendantnej služby. Nad existenciou VIŠ sa ale už pomerne krátko po začatí jej I. ročníka začali sťahovať mračná. Najmä po skončení ťaženia proti Poľsku sa MNO-HVV začalo vážne zaoberať otázkou komplexného riešenia vojenského školstva. Bola zriadená Vojenská akadémia v Banskej Bystrici⁴⁴, padli prvé návrhy na vytvorenie Vysokej vojenskej školy ako školy poskytujúcej najvyššie vojenské odborné vzdelanie. VVŠ mala podľa návrhov poskytovať vzdelanie nielen budúcim dôstojníkom generálneho štábu, ale aj dôstojníkom intendantstva. Týmito návrhmi sa však vytvárali predpoklady pre dvojkoľajnosť vo vzdelávaní budúcich dôstojníkov intendantstva.

⁴³ Poľská strana sa na úseku slovenskej armády zamerala iba na obrannú činnosť, pričom sa slovenskej armáde za súčinnosti s nemeckými jednotkami podarilo splniť vytýčené ciele, navrátenie pohraničného územia na Kysuciach, Orave a Spiši, ktoré pripadlo Poľsku v rokoch 1920 až 1938. BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940*. Bratislava : VHU, 2010, s. 140. ISBN 978-80-969375-9-2.

⁴⁴ Vojenská akadémia (VAK) v Banskej Bystrici bola slávnostne otvorená ministrom NO gen. I. tr. Ferdinandom Čatlošom až 15. 11. 1939. TALSKÝ, Viliam. Vojenské školstvo. In *Armáda v obraze a práci. Päť rokov budovateľskej činnosti slovenskej armády*. Bratislava : MNO, 1944, s. 84.; ŠIMU-NIČ, Pavel. Vojenské školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1944. In *Vojenské obzory*. Teoretický časopis „H“, roč. 3, 1996, príloha č. 1, s. 87.

ZÁNIK VYSOKEJ INTENDANTSKEJ ŠKOLY

Vysoká vojenná škola mala mať podľa predstáv ministra NO gen. I. tr. F. Čatloša charakter vysokej vojenskej školy, teda obdobný charakter ako mali pražská VŠV a VIŠ.⁴⁵ Táto predstava sa však napokon nepodarila úplne presadiť.⁴⁶ Po zvážení všetkých návrhov bolo rozhodnuté, že VVŠ bude tvoriť veliteľstvo, pedagogický personál⁴⁷, oddelenie „A“ pre dôstojníkov generálneho štábu a oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendanstva, s frekventantmi VVŠ. Samotné organizačné prípravy na zriadenie Vysokej vojenskej školy sa začali koncom roku 1939, respektíve začiatkom roka 1940. Podklady pripravovalo výcvikové oddelenie HVV, pri oddelení „B“ pre dôstojníkov intendanstva v spolupráci s intendanciou MNO. Vysoká vojenná škola mala školiť budúcich dôstojníkov generálneho štábu v oddelení „A“ pre dôstojníkov generálneho štábu, ako aj dôstojníkov intendanstva v oddelení „B“ pre dôstojníkov intendanstva. Prípravnými prácami na zriadení VVŠ sa vytvárala úplne nová situácia, vznikala dvojkoľajnosť vo vzdelávacom procese. V bývalej rakúsko-uhorskej armáde, medzivojnovej čs. armáde, ako ani v žiadnej z armád iných krajín neexistovali popri sebe dve samostatné školy, ktoré by poskytovali najvyššie vojenské odborné vzdelanie v odbore intendancia. Už praktické skúsenosti z činnosti pražskej VŠV a VIŠ v druhej polovici tridsiatych rokov 20. storočia vtedajšiemu veleniu čs. armády napovedali, že by bolo vhodné obe školy spojiť pod jednu „strechu“, aby výučba frekventantov čs. VŠV a VIŠ bola tak účelnejšia a efektívnejšia. Status samostatnosti oboch škôl sa však mal podľa predstáv armádneho vedenia zachovať.⁴⁸ Bratislavské MNO išlo oproti predstavám a plánom čs. armády oveľa ďalej a jej koncept, počítajúci iba s umiestnením oboch samostatných škôl do jediného objektu, neprevzalo. Rozhodlo sa zriadiť jednu spoločnú školu, ktorá by zastrešovala štúdium budúcich dôstojníkov generálneho štábu a intendancie.

Vysokú vojennú školu slávnostne otvorili v Bratislave 14. februára 1940 za účasti prezidenta Slovenskej republiky Jozefa Tisa, predsedu slovenskej vlády Vojecha Tuku, ministra národnej obrany Ferdinanda Čatloša, najvyšších vojenských predstaviteľov, ako aj ďalších významných zahraničných a domácich vojenských i civilných hostí.⁴⁹ Po začatí jej činnosti

⁴⁵ Pražské VŠV a VIŠ mali charakter vysokých vojenských škôl, ktorý nadobudli na základe dekrétu č. 2982 pres. – rozkazu prezidenta Československej republiky T. G. Masaryka o vojenskom školstve z 30. 6. 1934. Tým nadobudli obe vojenské školy rovnoprávne postavenie s civilnými vysokými školami. VONDRÁŠEK, Václav – CHRASTIL, Sylvestr – NĚMEC, Petr. *Príprava vyšších veliteľů a štábních důstojníků v čs. armádě v letech 1918-1993*. Brno : VA, 1996, s. 22, 119-125.

⁴⁶ ŠIMUNIČ, Pavel. Vojenské školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1944. In *Vojenské obzory*. Teoretický časopis „H“, roč. 3, 1996, príloha č. 1, s. 84.

⁴⁷ Profesorský zbor VVŠ určený pre predmet „intendancia“ mali tvoriť v podstate skoro všetci dôstojníci intendanstva slovenskej armády: mjr. int. Vojtech Baumann ako šéf predmetu (katedry) intendatstvo, ďalej riadni profesori pplk. int. Filip Crammer, mjr. int. Vojtech Danielovič, mjr. int. František Skřepek, mjr. int. Oldřich Kvapilík a stot. int. Ladislav Kasl, ako aj mimoriadni profesori stot. hosp. sl. Adolf Schiel a por. hosp. sl. Krajčovič. VHA Bratislava, f. VVŠ doplnky, šk. 11. MNO č. j. 151.442 Dôv./3.výcv.1940 z 31. 1. 1940. Vec: Vysoká vojenná škola – zriadenie.

⁴⁸ O spojení VŠV a VIŠ do jednej inštitúcie a spoločných priestorov pomýšľalo pražské MNO na začiatku roka 1939. Pozri: VONDRÁŠEK, Václav – CHRASTIL, Sylvestr – NĚMEC, Petr. *Príprava vyšších veliteľů a štábních důstojníků v čs. armádě v letech 1918-1993*. Brno : VA, 1996, s. 31.

⁴⁹ Na rozdiel od slávnostného otvorenia VVŠ v roku 1940, ktorého sa zúčastnili najvyšší štátni predstavitelia, zahraniční diplomati akreditovaní na Slovensku, slovenskí akademickí funkcionári, zástupcovia cirkví, funkcionári verejnej správy, vojenská pridelení, ako aj profesorský zbor VVŠ, prebehlo zriadenie VIŠ v roku 1939 bez akejkoľvek verejnej prezentácie, priam anonymne. Informácia o zriadení bola zverejnená iba v Dôvernom vestníku MNO. VHÚ-VHA Bratislava, f. VVŠ 1940, šk. 2. MNO č. j. 505 Dôv.1940. Smernice pre slávnostné otvorenie Vysokej vojenskej školy.

sa na škole začalo štúdium frekventantov oboch smerov. Vznikom VVŠ vyvrcholili snahy o dotvorenie slovenského vojenského školstva.⁵⁰

Zriadením VVŠ a začatím jej činnosti však vznikla paradoxná situácia, keďže formálne VIŠ, ktorej frekventanti aj naďalej stážovali pri intendanciách vyšších veliteľstiev, nezanikla. Obe vojenské školské inštitúcie tak formálne existovali popri sebe a zabezpečovali výučbu budúcich dôstojníkov intendantstva. Okolnosti vzniku VVŠ a rozsah prípravných prác na VVŠ, zvlášť príprava učebného programu oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva rešpektujúceho služobný predpis Š-V-2, a zároveň ponechanie „svojomu osudu“ neriešením otázky učebného programu pre VIŠ, zreteľne naznačovali, že MNO počítalo so skorým zánikom VIŠ a presunom jej frekventantov VVŠ oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva.⁵¹ Negatívny postoj MNO k ďalšej existencii VIŠ sa prejavoval aj v tom, že naďalej neboli riešené koncepčné otázky tejto školy, obsahové zameranie školy, štruktúra, dĺžka štúdia a ďalšie s tým súvisiace otázky fungovania VIŠ, naďalej nebol ustanovený veliteľ školy, pedagogický zbor a sídlo školy, na rozdiel od vznikajúcej VVŠ a jej oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva.

Medzi frekventantmi VIŠ a frekventantmi oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva novozriadenej VVŠ vznikol prirodzený rozdiel v dĺžke konania stáží pri intendanciách veliteľstiev divízií (ktoré boli vytvorené v rámci reorganizácie z pôvodne vyšších veliteľstiev⁵²). Frekventanti VVŠ 15. februára 1940 len začínali so štúdiom I. ročníka VVŠ, pričom frekventanti VIŠ v tom čase už absolvovali niekoľkomesačné stáže (v dĺžke ½ I. ročníka VIŠ). Rozdielne poňatie vyučovania u oboch škôl vyplývalo aj z toho, že v rámci štúdia na VVŠ sa viac rešpektoval služobný predpis Š-V-2, na VIŠ však nie. Cieľom I. ročníka VIŠ bolo, aby sa frekventanti školy už po absolvovaní stáží stali schopnými pomocníkmi prednostu intendancie štábu divízií.

Počas prvých týždňov existencie VVŠ sa frekventanti VIŠ formálne viedli pri svojej pôvodnej škole, ako trvale pridelení k VV.⁵³ MNO však napokon rozhodlo o zrušení VIŠ a zaradení jej šiestich frekventantov do I. ročníka VVŠ oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva. Frekventanti VIŠ boli ponechaní na stážach na intendanciách veliteľstiev divízií do konca marca 1940, pričom boli formálne preradení do VVŠ oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendancie k 1. aprílu 1940.⁵⁴ Tým fakticky VIŠ zanikla, resp. splynula s oddelením „B“ pre dôstojníkov intendancie VVŠ. Išlo svojím spôsobom o ojedinelú situáciu nielen na slovenské, ale aj európske pomery.

⁵⁰ VHÚ-VHA Bratislava, f. VVŠ doplnky, šk. 11. MNO č. j. 151.442 Dôv./3.výcv.1940 z 31. 1. 1940. Vec: Vysoká vojenná škola - zriadenie.

⁵¹ O tom, že zámyslom MNO bolo zrušiť VIŠ a preradiť jej frekventantov do VVŠ oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva, napovedá aj správa ministra NO gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša z 5. 3. 1940, adresovaná prezidentovi Slovenskej republiky Dr. Jozefovi Tisovi o frekventantoch VVŠ a ich náboženskom rozvrstvení. V tejto správe boli medzi frekventantov VVŠ oddelenia „B“ zaradení aj 6 frekventanti VIŠ. VHÚ – VHA Bratislava, f. MNO dôverné I., 1941, šk. 52. MNO č. j. 153.306 Dôv./H. skup. 1940 z 5. 3. 1940. Vec: Frekventanti Vysokej vojennej školy. Správa o ich náboženskom rozvrstvení.

⁵² Od januára 1940 nastala zmena v organizácii slov. armády, keď boli namiesto vyšších veliteľstiev vytvorené 1., 2. a 3. divízia, veliteľstvo vzdušných zbraní a armádne útvary. Súčasťou MNO sa stalo Hlavné vojenské veliteľstvo, ktorému podliehali uvedené vyššie jednotky a armádne útvary. Vecný vestník MNO, ročník II, č. 1 z 15. 1. 1940, článok 1 „Složenie vojska“.

⁵³ VHA Bratislava, f. MNO dôverné I, 1940, šk. 52. MNO – správny odbor, č. j. 290.926/dôv.s.o.1939 z 9. 8. 1939. Vec: Prvý ročník VIŠ – povolanie a pridelenie frekventantov.

⁵⁴ VHÚ-VHA Bratislava, f. VVŠ 1940, šk. 2. MNO č. j. 30.772/dôv.int.1940 z 13. 3. 1940. Vec: Frekventanti VIŠ, povolanie do VIŠ.

Pôvodní frekventanti VIŠ ešte určitý čas v rámci internej evidencie VVŠ boli označovaní ako „frekventanti VIŠ“⁵⁵, časom sa toto osobitné označovanie prestalo používať. K pôvodným frekventantom VIŠ treba uviesť, že v ich ďalšom štúdiu na VVŠ oddelení „B“ pre dôstojníkov intendantstva v rokoch 1940 – 1942 im mimoriadne prospelo absolvovanie odborných stáží v rámci štúdia na VIŠ a získanie teoretických a praktických skúseností z chodu intendantnej služby pri vyšších veliteľstvách a podriadených jednotkách a útvaroch. V rámci štúdia na VVŠ patrili pôvodní frekventanti VIŠ k najlepším študentom.

Už na záver I. ročníka VVŠ dosahovali bývalí frekventanti VIŠ najlepšie študijné výsledky, keď stot del. Eduard Schnek bol v poradí prvý, stot. pech. Jozef Zajaček v poradí druhý, npor. pech. Jozef Dvornák v poradí tretí, npor. del. Ján Vestenický v poradí štvrtý a npor. del. Ernest Czajka v poradí piaty z frekventantov oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva.⁵⁶ Táto situácia sa s malou obmenou zopakovala aj na konci štúdia frekventantov oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva v roku 1942, keď v konečnom hodnotení na konci III. ročníka VVŠ stot. pech. Jozef Zajaček ukončil VVŠ, oddelenie „B“ pre dôstojníkov intendantstva ako premiant – prvý, mjr. del. Eduard Schnek ako druhý, npor. pech. Jozef Dvornák ako tretí z frekventantov (všetci traja s výsledným prospechom „veľmi dobrý“), stot. del. Ján Vestenický ako štvrtý s prospechom „dobrý“. Za nimi zaostávali npor. del. Ernest Czajka, ktorý ukončil VVŠ ako deviaty a ako posledný, trinásty, sa z frekventantov VVŠ umiestnil stot. pech. Štefan Žiška.⁵⁷

Zriadením VVŠ a jej oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva a preradením frekventantov VIŠ do VVŠ zanikla VIŠ, resp. splynula s novou školskou inštitúciou. VIŠ bola prvým pokusom o zriadenie vojenskej školy na Slovensku poskytujúcej najvyššie vojenské odborné vzdelanie. Hoci len okrajovo a epizodicky, ale predsa sa stala súčasťou krátkych dejín slovenského vojenského školstva rokov 1939 – 1945.

⁵⁵ Aj po zaradení frekventantov VIŠ do oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva VVŠ sa títo frekventanti ešte určitý čas označovali v údajoch o služobnom pridelení v rámci internej evidencie VVŠ naďalej ako „frekventanti VIŠ“, neskôr boli vedení ako dôstojníci oddelenia „B“ pre dôstojníkov intendantstva na zapracovaní pri veliteľstvách 1., 2. a 3. div. VHÚ-VHA Bratislava, f. VVŠ, 1940, šk. 2. VVŠ č. j. 817/Dôv.1940, prehľad veliteľov a frekventantov VVŠ.; VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO dôv. I. 1940, šk. 52. VVŠ č. j. 550/Dôv.1940. Vec: Menný zoznam frekventantov VVŠ – predloženie.

⁵⁶ VHÚ-VHA Bratislava, f. VVŠ, 1941, šk. 5. VVŠ – oddelenie B. Hlavný protokol o prospechu.

⁵⁷ Tamže, VHA Bratislava, f. VVŠ, šk. 5. MNO č. j. 162.733/dôv.int.1942 zo 7. 2. 1942. Vec: Poradná listina VVŠ – oddel. intendantstva v školskom roku 1940 – 1942.

SPRÁVA NEMECKÉHO GENERÁLA PRI SLOVENSKOM MNO GENPOR. FRITZA SCHLIEPERA¹ Z 27. NOVEMBRA 1943

FRANTIŠEK CSÉFALVAY – JANA TULKISOVÁ

CSÉFALVAY, F. – TULKISOVÁ, J.: Report of the German General at the Slovak Department of National Defence, gen. Fritz Schlieper of November 21st, 1943. *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 112-123, Bratislava

The document is organically linked to the document on the reasons of failure of the 1st Infantry Division in the late October 1943 published in *Military History*, year 11 (2007) No. 1 and No. 2. The study confirms that in the period in question, the 1st Infantry Division was undergoing an internal crisis, which has ultimately qualified gen. F. Schlieper to state that in the given time, “it is not combat ready at all”, and in terms of combat use it is only suitable for support tasks without contact with the enemy and in the future, it would be useful to reorganize it into a “*construction section*”. Compared to the idealizing assessment of the Slovak divisions (especially the Fast Troop – after reorganization from the 1st Infantry Division in the half of 1943) prevailing in the works published in recent years about the campaign of the Slovak Army on the Eastern front, the document published in *Vojenská história* in 2007 as well as the current document enable to create a more objective picture of the Slovak troops’ participation in the war against Soviet Union.

Military History. Slovakia. World War 2. Gen. Schlieper and the Slovak Army on the Eastern Front, Y 1943.

Úvod

V roku 1943, hlavne v druhej polovici roka, po rozhodujúcich a nezvratných udalostiach druhej svetovej vojny, sa stále zreteľnejšie prejavovala prevaha armád anti-fašistickej koalície nad armádami mocností Osi vo všetkých priestoroch vedenia bojovej činnosti druhej svetovej vojny.

Po definitívnom prevzatí strategickej iniciatívy po Kurskej bitke začali vojská ČA vytlačovať armády mocností Osi na viacerých smeroch, a na južnom krídle nemecké velenie

¹ Generálporučík Fritz Albert Otto Schlieper (1892 – 1977), od 15. apríla 1942 do 1. augusta 1944 Nemecký generál pri slovenskom Ministerstve národnej obrany a vedúci Nemeckej vojenskej misie na Slovensku. Podrobnejšie o ňom: CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 212-213. ISBN 978-80-89523-20-7.

ešte 15. septembra 1943 nariadilo stiahnutie všetkých vojsk na čiaru Melitopol' – Dneper.² Bezprostredné neskoršie frontové dianie sa tragicky dotklo aj slovenských vojakov. Za stavu nedostatočných vlastných záloh nemecké velenie, napriek upozorneniam a neskôr protestom slovenských politikov koncom októbra 1943, nasadilo slabo vycvičené jednotky slovenskej 1. pešej divízie (pd) do prvej línie. 27. októbra dostala divízia (ktorej velenie dva dni predtým musel prevziať pplk.del. E. Perko) rozkaz, aby do 48 hodín zaujala záchytné postavenie na čiare Askania Nova – Dmitrijevka (na západ od Melitopol'a), a tam vyčkala ustupujúce nemecké jednotky. Sily 1. pd boli oslabené o veliteľstvo 20. pešieho pluku, jeho II. a III. práporu a 14. a časti 16. a 9. batérie protiletadlových diel, ktoré zostali na Kryme. Jednotky 1. pd prichádzajúce do určeného postavenia ani nestačili zaujať svoje pozície, keď nadržanom 30. októbra ich prekvapili predné časti tankových a jazdeckých jednotiek Červenej armády. Za niekoľko dní sa vyše 2 000 príslušníkov divízie dostalo do zajatia, straty na životoch činili 20 osôb. V slovenskej historiografii sa rôznia názory o dobrovoľnom zajatí či dobrovoľnom prechode do zajatia.³ Zvyšok hlavných síl 1. pd sa dostal za Dneper (II/11 delostrelecký oddiel zostal v priamej nemeckej podriadenosti) a sústredil v priestore Zarevodar – Nadešovka – Snamenka.⁴

Od 5. novembra 1943 už pod velením plk.gšt. K. Peknika boli hlavné sily 1. pd nasadené južne od Nikolajeva s úlohou zabezpečiť pobrežie Čierneho mora. Neskôr budovali obranné postavenia. Peší pluk 20 zostal odrezaný na Kryme, delostrelecký pluk, priezvodný oddiel, rota kanónov proti útočnej vozbe a kanónová batéria pešieho pluku 21 prešli do podriadenosti 5. poľnej divízie Luftwaffe a pôsobili v jej postavení pri rieke Bug. 1. pd bez týchto jednotiek sa v druhej polovici februára presunula severne od Odesy a až do konca marca 1944 budovala opevnenie pri rieke Tiligul. Udalosti po novembri 1943 svedčia teda o tom, že Schlieperove predstavy, hoci sa z nich vychádzalo pri rokovaniach so slovenskou stranou, sa predsa dlhé mesiace nerealizovali a 1. pd zostala na fronte, čo sa najviac vzdialilo slovenským požiadavkám.⁵

² *Dějiny druhé světové války 1939 – 1945*. Svazek 7. Dopršení zásadního obratu ve válce. Praha : Naše vojsko 1980, s. 192.

³ M. Lacko vo svojej štúdii absolútne vylučuje dobrovoľný prechod a paušálne píše o zajatí. (Pozri: LACKO, M. Udalosti 30. októbra 1943 pri Kachovke – mýty a skutočnosti. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava. Lúka 9. – 10. apríla 2003. Trnava : M. Lacko vlastným nákladom, 2003, s. 249-278. ISBN 80-89034-64-0) Niektoré svedectvá nemeckých styčných dôstojníkov potvrdzujú u niektorých slovenských jednotiek *hromadnú* nechut' bojovať a vyčkávanie na príchod protivníka.

⁴ Anabáze 1. pešej divízie sa v poslednom čase najpodrobnejšie venovali M. Lacko (ref. 3), J. Bystrický (BYSTRICKÝ, J. Rýchla (1.pešia) divízia na Kryme a v bojoch na juh od Kachovky. In *Vojenská história*, roč. 7 (2003), č. 3, s. 54-74 ISSN 1335-3314) a v poslednom čase P. Mičianik. (MIČIANIK, P. *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) IV. 1. pešia divízia. Slovenský vojak*. Banská Bystrica : DALI-BB, s. r. o., 2012. ISBN 978-80-89141-013-0). O príčinách zlyhania 1. pd bol publikovaný nemecký dokument v r. 2007: (CSÉFALVAY, F. Nemecký dokument o zlyhaní slovenskej 1. pešej divízie koncom októbra 1943. In *Vojenská história*, roč. 11 (2007), č. 1, s. 128-144, č. 2, s. 105-129. ISSN 1335-3314).

⁵ Podrobnejšie o tom: BYSTRICKÝ, ref. 4, s. 71-74.

Z hľadiska zaradenia Správy genpor. Schliepera do širších súvislostí slovensko-nemeckých vzťahov treba spomenúť, že v priebehu roka 1943 nemecká strana už viackrát kritizovala stav v slovenskej armáde, najmä bojovú morálku dôstojníkov, poddôstojníkov aj samotného mužstva slovenskej armády. Vo svojom elaboráte genpor. F. Schlieper už v apríli 1943 upozorňoval, že „skúsenosti, ktoré vyplynuli zo spomalenia pohybu divízie pri ústupe z Kaukazu na začiatku februára 1943, ukazujú na to, že divízia nestačí na vážne bojové úlohy“.⁶ Reťazec udalostí sa zvlášť začal zauzľovať od augusta 1943, keď slovenská vláda žiadala prehodnotenie účasti slovenskej armády na východnom fronte a predostrela požiadavku, aby slovenské MNO v budúcnosti „...spolurozhodovalo o využití a nasadení slovenských divízií na fronte s nemeckým velením. Najmä v tom prípade, ak nie sú predpoklady pre im pridelované úlohy.“⁷

Od začiatku septembra 1943 sa slovenské MNO aktivizovalo v súvislosti so spôsobom nasadenia slovenských divízií na východnom fronte. MNO predostrela v nich požiadavky jednak na zjednotenie divízií pod jednotné velenie, a jednak navrhovalo, aby sa im ponechal len zaist'ovací charakter, a koncom septembra 1943 ministerský predseda Vojtech Tuka a minister národnej obrany Ferdinand Čatloš dokonca predložili genpor. Schlieperovi požiadavku na postupné stiahnutie slovenských jednotiek z frontu.⁸ Slovenské požiadavky sa nerešpektovali, čo sa zvlášť osobitne prejavilo koncom októbra 1943, keď F. Čatloš dával najavo svoj energický nesúhlas s rozkazom na obsadenie obrannej línie Friesenstellung a protestoval u genpor F. Schliepera.⁹

Doteraz najucelenejšie dokumenty k slovenskej 1. pešej divízii, vojenským a politickým postojom slovenských politických a vojenských predstaviteľov po septembri 1943 predstavujú dokumenty V. Prečana¹⁰. Nižšie uvedený nemecký dokument je po prvýkrát zverejnený¹¹, pochádza z archívneho výskumu vo Freiburgu zo septembra 2007. Vyjadruje predstavu nemeckého generála pri slovenskom MNO genpor. Fritza Schliepera jednak o bojovej hodnote 1. pešej divízie, jednak jeho zámer o budúcom použití slovenských vojsk v záujme nemeckých vojnových potrieb. Schlieperove hodnotenia sú pozoruhodné oproti niektorým priveľmi pozitívnym hodnoteniam bojových kvalít slovenskej armády v slovenskej historiografii.¹² Nemecký dokument publikovaný v roku 2007 vo Vojenskej histórii spolu s týmto dokumentom totiž ukazujú, že zlyhanie 1. pešej divízie nebolo len vinou nadmerných úloh

⁶ BAKA, I. – CSÉFALVAY, F. – KRÁLČÁK, P. *Ferdinand Čatloš - vojak a politik (1895 – 1972)*. Bratislava : PRO MILITARIA HISTORICA 2011, s. 173. ISBN 978-80-970768-0-1.

⁷ Tamže, s. 179.

⁸ Tamže, s. 181, 182.

⁹ BYSTRICKÝ, ref. 4, s. 61.

¹⁰ PREČAN, V. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*. Dokumenty. Bratislava : EPOCHA 1971.

¹¹ Hoci tento dokument V. Prečan nepublikuje, zmieňuje sa o tom v ref. 10, pozn. č. 5, s. 45: „A pokiaľ išlo o 1. p. d., do doterajších úvah sa vkrádala myšlienka niekedy v budúcnosti reorganizovať aj 1. p. d. na stavebnú brigádu a použiť ju na stavbu opevnení niekde za frontom. (Schlieperov posudok 27. 11. 1943, tamže [tzn. NAUS Washington – pozn. autorov] 5 629 731n).“

¹² Veľmi pozitívne sa o morálke slovenskej armády na východnom fronte vyjadruje P. Mičianik vo IV. zväzku svojej tetralógie, kde podkapitolu o dezerciiach ukončuje vetou: „Slovenská armáda tak po každej stránke patrila k tomu najlepšiemu, čo bojovalo po boku Wehrmachtu na východnom fronte.“ (MIČIANIK, ref. 4, s. 238.)

postavených pred divíziu, ale malo aj skoršie a hlbšie príčiny. Autori predpokladajú, že publikovanie dokumentu prispeje k získaniu plastickejšieho obrazu o nemeckých predstavách v súvislosti so slovenskou vojnovou účasťou.

Dokument publikujeme dvojjazyčne, najprv po nemecky, potom v slovenskom preklade. Poznámky sme priradili k slovenskej časti. V prepise a preklade sme ponechali podčiarknutie názvov jednotlivých bodov alebo časti textu ako boli v originálnom strojopise. Textové časti, ktoré sú v origináli podčiarknuté červenou ceruzkou, sme vyznačili kurzívou.

Deutsche Heeresmission
in der Slowakei
Nr. 148/43 geh. Kdos.

Pressburg, den 27. Nov. 1943

5 Ausfertigungen
1. Ausfertigung.

Beurteilung der slowakischen 1. Inf.Division nach den Ereignissen zwischen Krim und Dnjepr.

I. Beurteilung des augenblicklichen Kampfwertes der Division.

Der Ausbildungsstand im kleinen Rahmen ist für Verteidigungsaufgaben ausreichend. Es fehlt jedoch sowohl die Erfahrung als auch die Schulung im Zusammenwirken der Waffen.

Die *gesamte Führung ist schlecht*. Infolge der Ereignisse in der Friesenstellung, bei denen die Masse des Offizierkorps versagte, hat die Truppe das Vertrauen in ihre Führung verloren. Das Offizierkorps hat nicht die Fähigkeit und vor allem nicht den Willen, die Truppe kriegsmäßig auszubilden und sie zu brauchbaren Soldaten zu erziehen. Schon in den ruhigen Zeiten des Sicherungsdienstes in erster Linie nur auf das persönliche Wohlergehen, die Ruhe und Bequemlichkeit bedacht, sind die Offiziere im Kampf unentschlossen, untätig und z. T. feige.

Das Unterführerkorps ist nach seiner Zahl viel zu gering und in seinen Leistungen minderwertig.

Die Truppe ist nach wie vor kriegsunerfahren. Der Kampf in der Friesenstellung hat das Zutrauen in das eigene Können und in die eigenen Waffen stark erschüttert. Der *Wille zum Kämpfen ist nicht mehr vorhanden. Stimmung und Haltung der Truppe muß als schlecht und unzuverlässig* bezeichnet werden. Mit Zunahme der vorher nur vereinzelt aufgetretenen Zersetzungserscheinungen ist zu rechnen, bei den Bataillonen auf der Krim sind bereits 44 Mann zum Feind übergelaufen.

Die Bewaffnung ist z. Zt. nicht ausreichend. Der Grad der Beweglichkeit ist stark herabgesunken.

Abchliessendes Urteil über den derzeitigen Kampfwert: nur zu Sicherungsaufgaben ohne Feindberührung geeignet.

II. Derzeitige Verwendung der Division.

Die Division ist mit einem verst. Inf.Regt. zum Küstenschutz südlich Nikolajew, mit 2 Bataillonen noch auf der Krim im Küstenschutz eingesetzt. Der augenblickliche Einsatz der Division entspricht dem geringen Kampfwert. Die Division kann den zugewiesenen Küstenabschnitt beobachten, im günstigsten Falle feindliche Aufklärung abwehren. Einen feindlichen Landeversuch (auch nur mit schwachen Kräften) über den Dnjepr-Liman wird

die Division nicht verhindern. Im derzeitigen Einsatzraum ist eine Umgliederung oder eine Neuorganisation der Division infolge der unmittelbaren Feindnähe ausgeschlossen.

Sobald die deutsche Führung die Division entbehren kann, erscheint das *Herausziehen der Division zur Neugliederung und zu anderer Verwendung erforderlich*.

III. Später mögliche Kriegsgliederung der Division.

1.) Gliederung als *Sicherungsverband*:

Unter der Voraussetzung, daß die z. Zt. auf der Krim stehenden Teile der Division wieder zugeführt werden können, ist folgende Kriegsgliederung möglich:

Div.Stab mit Nachr.Abt.

2 Inf.Regt. mit je 2 Btl. und entsprechenden Regts.-Einheiten

1 Aufkl.Abt.

1 Art.Regt. zu 2 Abt., bespannt

1 Pi.Btl.

Versorgungstruppen.

Diese Kriegsgliederung kann bei dem derzeitigen Personalbestand und bei geringer Zuführung von Waffen, Gerät, Pferden und Bespannfahrzeugen ohne Schwierigkeit erreicht werden.

Die Wiederherstellung der Kriegsgliederung nach dem Stand vom 1. 10. erfordert *erhebliche Zuführungen an Personal und Material, die die Slowaken nicht vor Frühjahr 1944 leisten können*. Zuführung von Gerät aus Deutschland ist nicht erforderlich, da die neuen erheblichen Waffenlieferungen nicht als Vorrat in der Slowakei betrachtet werden dürfen; außerdem haben die Slowaken die Waffen der 2. Division (jetzt Baubrigade) in die Slowakei zurückführen können.

2.) Gliederung als *Bau-Verband*:

Unter der Berücksichtigung, dass die Division z. Zt. keinen Kampfwert besitzt und diesen nach deutscher Auffassung auch in absehbarer Zeit nicht wieder erreichen wird, erscheint die *völlige Umgliederung der Division zu einem Bauverband* - etwa nach der Art der früheren 2. Division – *zweckmäßig*. Werden dann die beiden früheren Divisionen zu einem Bauverband zusammengefasst, so werden eine erhebliche Anzahl von Offizieren sowie Waffen und Gerät frei, die für eine bessere Ausbildung und für einen festeren Rahmen des Heimatheeres mit Erfolg eingesetzt werden könnten.

3.) Beurteilung dieser beiden Möglichkeiten:

Die Gliederung zu einem *Bauverband* bedeutet die ausschliessliche Verwendung der Division im *Arbeitsdienst*. Aus außenpolitischen Gründen wird von der Slowakei an der bewaffneten Teilnahme am Krieg – wenn auch nur in „symbolischer“ Form – klar festgehalten. *Voraussichtlich wird daher die Lösung Baubrigade den Wünschen der Slowaken wenig entsprechen*. Die Slowakei würde ferner auf ihren einzigen kriegsgliederungsmäßig bestehenden Kampfverband verzichten; dieser Verzicht wird bei der angeblich bestehenden Bedrohung durch Ungarn und dem Wunsch, Kriegserfahrung zu sammeln und zu erhalten, kaum geleistet werden. Dazu kommt wohl die Befürchtung, die deutschen Waffenlieferungen zu verlieren, wenn kein bewaffneter Beitrag zum Kriege geboten wird.

Wahrscheinlich wird auch die Entwaffnung, auf die die Umgliederung der Division praktisch hinausläuft, als Geringschätzung empfunden.

Wird auf der anderen Seite die Kriegsgliederung für einen *Sicherungsverband* beibehalten, so kann diese Division als brauchbarer Rahmen für eine Kampfdivision

verwandt werden, falls im Laufe des Krieges eine unmittelbare Verteidigung der Slowakei notwendig werden sollte. Führung und Truppe behalten eine gewisse Übung in allen Fragen der Disziplin und Ausbildung.

Es erscheint daher – bei der nun einmal notwendigen politischen Rücksichtnahme auf die Verbündeten – *zweckmäßig, die Kriegsgliederung für eine Sicherungsdivision beizubehalten.*

IV. Zukünftige Verwendung der Division.

1.) Verwendung als Kampfdivision:

Ein Einsatz an der Front, der vom soldatischen Standpunkt erwünschte Verwendung der Division ist (von den Slowaken jedoch abgelehnt wird), ist auch nach Auffüllung der Division mit Personal und Material, selbst nach einer längeren zur Neuorganisation und zur Ausbildung zur Verfügung stehenden Zeit, nicht möglich Abgesehen von der Unfähigkeit, eine kriegsmäßige Ausbildung, insbesondere im Verband, durchzuführen, fehlt im Offizierkorps, im Unterführerkorps und in der Truppe der Wille und die Bereitschaft zum Kämpfen.

Die grundsätzlich zu fordernde Umstellung der Gesinnung und Haltung des Offizierkorps kann nicht innerhalb weniger Monate erzielt werden, auch wenn der Verteidigungsminister jetzt Ansätze zur Säuberung und Verjüngung des Offizierkorps zeigt. Hierzu ist eine jahrelange intensive und einheitliche Erziehung des Offizierkorps erforderlich, darüber hinaus eine Umwälzung der Volksstimmung, so daß der Sinn des Krieges verstanden und die nötige entschlossene Härte erzielt wird. Diese Zeit steht jetzt nicht zur Verfügung.

Somit ist *nach allen bisherigen Erfahrungen* – auch nach gründlicher personeller und materieller Auffrischung – *die Division an der Front nicht mehr zu verwenden.*

2.) Verwendung als Sicherungs-Division:

Dieser Einsatz entspricht den slowakischen Wünschen. Die bewaffnete Beteiligung am Kriege, die aus außenpolitischen Erwägungen heraus für erforderlich gehalten wird, kann bei geringsten eigenen Verlusten – ohne jede größere Gefahr – erreicht werden, so daß die Volksstimmung im Innern nicht belastet wird.

Zwei Möglichkeiten bestehen für den Einsatz einer Sicherungsdivision:

- a) Einsatz zur Bandenbekämpfung – also unter ständiger Feindberührung –,
- b) Einsatz zum Küstenschutz und ähnlichen Sicherungsaufgaben, bei denen nur gelegentlich mit Feindberührung zu rechnen ist.

Zu a): Die Deutsche Führung wird eine *zur Bandenbekämpfung* zur Verfügung gestellte Division wohl grüßen. Nun liegen jedoch bei der Deutschen Heeresmission auf Grund des Einsatzes der früheren Sicherungs-Division die schlechtesten Erfahrungen mit den Slowaken bei der Bandenbekämpfung vor.

Infolge der leichten Verständigungsmöglichkeit mit den Landeseinwohnern, durch die leichte Beeinflußbarkeit des slowakischen Soldaten durch die feindliche Propaganda, infolge der fehlenden eigenen Erziehung und vor allem auf Grund seiner ganzen Mentalität und Veranlagung ist der *Slowake zur Bandenbekämpfung völlig ungeeignet*. Nicht nur die Kampfergebnisse sind denkbar gering und unbefriedigend, sondern bei den zur Bandenbekämpfung eingesetzten Truppenteilen zeigten sich zahlreiche Zersetzungserscheinungen, die sich besonders in häufigen Fällen von Fahnenflucht äußerten. Somit erscheint auch die Verwendung der Division zur Bandenbekämpfung nicht tragbar. Die Division wird keine Hilfe, sondern nur eine Belastung der deutschen Führung sein. Das gilt nicht nur für Rußland, sondern für alle Bandengebiete mit slawisch sprechender Bevölkerung.

Zu b): Eine Sicherung erfüllt nur dann ihren Zweck, wenn sie durch ihr Vorhandensein den Feind entweder von Angriffsunternehmen abhält, oder durch ihre Tätigkeit diese verhindert oder zerschlägt. Nun wird durch den Einsatz der slowakischen Division kein Feind seine Angriffsabsichten einstellen, und weder jetzt noch später kann aus den bereits erwähnten Gründen erwartet werden, dass die Division feindliche Landungs- oder Angriffsversuche zerschlägt oder verhindert.

Es muß ferner berücksichtigt werden, dass jeder Verband, der für Kampfaufgaben gegliedert, ausgebildet und ausgerüstet ist, durch eine Sicherungsaufgabe ohne jede Feindberührung nicht voll ausgenutzt und ausgefüllt wird.

Bei dem fehlenden Willen und dem Unvermögen der Offiziere, ihre Truppe auszubilden und zu erziehen, bei dem allgemeinen Hang zur Faulheit und Bequemlichkeit wird die Truppe zwangsläufig verbummeln, der Kampfwille geht verloren, und der Slowake erliegt in der Zeit der Untätigkeit nur allzu leicht der feindlichen Propaganda.

Eine solche Truppe stellt keine Hilfe, sondern nur eine Belastung dar, die sich durch die ständige Sorge der Führung um einen unzuverlässigen Verband und durch die laufende Versorgung für eine kaum verwendbare Truppe äußert. So muß auch diese Verwendung im *Sicherungsdienst ohne Feindberührung für die slowakische Division abgelehnt werden.*

V. Verwendung in der Nähe der Slowakei:

Offensichtlich erstreben die Slowaken das Herausziehen der Division aus dem Osten und ihre Verlegung in die Nähe der Slowakei. Dabei wirkt der Gedanke eines unmittelbaren Schutzes der Heimat bei unglücklichem Verlauf des Ostkrieges ebenso mit, wie die Furcht vor einer angeblichen ungarischen Bedrohung. Eine solche Vermehrung der slowakischen Kräfte in oder in der Nähe der Slowakei wird aber eine Rückwirkung auf Ungarn haben, die auch berücksichtigt werden muß.

Belassung der Division in der Slowakei oder in ihrer Nähe kann nicht als Beitrag des slowakischen Bundesgenossen zum Kriege an der Seite Deutschlands gewertet werden. In der derzeitigen Lage kann die deutsche Führung wohl kaum auf die Mitwirkung des slowakischen Heeres, wenn auch nicht in bewaffneter, so doch in irgend einer anderen Form, verzichten. *An der Verwendung der Division in Operations- oder besetzten Gebieten muß daher grundsätzlich festgehalten werden.*

Abgesehen davon bedeutet eine etwaige Verlegung der Division in die Heimat auch vom slowakischen Standpunkt aus geradezu eine Gefahr, da die dann mit Sicherheit von der Truppe ausgehenden übertriebenen Gerüchte zu großen innerpolitischen Schwierigkeiten in der Heimat führen können. Aus den gleichen Gründen kommt auch eine vorübergehende Rückverlegung in die Heimat zur Auffrischung nicht in Frage, zumal geschlossene Unterkunft und Übungsmöglichkeit fehlen, und die Bindungen der Familie und Heimat bei den Slowaken nur Schwäche und Weichheit erzeugen werden, was auch von den Slowaken nicht verkannt wird. Außerdem ist damit zu rechnen, dass eine in der Heimat befindliche Division von der slowakischen Regierung kaum mehr der deutschen Führung zu irgendeiner Verwendung zur Verfügung gestellt werden wird.

VI. Vorschlag: Bauverband unter Belassung der Kriegsgliederung für eine Sicherungs-Division:

Da eine Verwendung der Division an der Front oder auch nur für Sicherungsaufgaben nicht möglich ist, auf der anderen Seite die Entwaffnung der Division zu einer Baubrigade von den Slowaken nicht gern gesehen werden wird, muß eine Lösung gefunden werden, die leider ein Kompromiß bleiben wird. Sie erscheint in folgender Form möglich:

Beibehalt der Rahmens einer Sicherungs-Division und Einsatz dieses Verbandes zu Bau- und Schanzarbeiten in Operations- oder besetzten Gebieten, und zwar weder im Osten noch sonst einem slawisch sprechenden Gebiet, also Norditalien, Frankreich, Griechenland. So kann der deutschen Führung ein geringer Beitrag des slowakischen Heeres zur Kriegführung zur Verfügung gestellt werden, oder daß der Einsatz der Slowaken wie in den letzten Monaten eine Belastung bedeutet.

Auf der anderen Seite ist auf die Slowaken weitgehend Rücksicht genommen. Die Division wird keinen wesentlichen Verlusten und keiner größeren Gefahr ausgesetzt sein. Der Beitrag am Kriege bleibt – sogar in bewaffneter symbolischer Form – bestehen. Die Slowaken selbst haben einen kriegsgliederungsmäßigen brauchbaren Verband, der – falls einmal erforderlich – auch zum Schutz der Heimat verwandt werden kann.

Vorher scheint jedoch eine etwa 8-wöchige Verlegung auf einen Übungsplatz zur Ausrichtung und Auffüllung der Division nötig. Der Platz wird zweckmäßig so gewählt, daß zwar eine deutliche Trennung von der Slowakei gegeben, aber auch eine Einflußnahme der militärischen Stellen der Slowakei noch möglich ist. Wenn angängig, könnte Tr.Übungsplatz Zolkiew bei Lemberg hierfür in Frage kommen.

[eigenhändig unterschrieben: Schlieper]

Dokument

1943, november 27. Bratislava. – *Správa Nemeckého generála pri slovenskom MNO F. Schliepera.*

Nemecká vojenská misia
na Slovensku
Č. 148/43 tajná veliteľská záležitosť

Bratislava 27. novembra 1943¹³

5 vyhotovení
1. vyhotovenie

Zhodnotenie slovenskej 1. pešej divízie po udalostiach medzi Krymom a Dneprom

I. Zhodnotenie súčasnej bojovej hodnoty divízie

Výcvik malého rozsahu je na účely obrany postačujúci. Avšak absentuje skúsenosť, ako i výcvik súčinnosti zbraní.

Celé vedenie je zlé. V dôsledku udalostí v pozícii Friesenstellung, pri ktorých zlyhala veľká časť dôstojníckeho zboru, vojsko stratilo dôveru vo svoje vedenie. Dôstojnícky zbor nedokáže a predovšetkým nechce vycvičiť vojenské jednotky ako vo vojne a vychovať z nich použiteľných vojakov. Už v pokojných časoch zabezpečovacej služby sa pamätalo v prvom rade len na osobné blaho, oddych a pohodlie, dôstojníci sú v boji nerozhodní, nečinní a sčasti zbabelí.

Zbor nižších veliteľov je početne bezvýznamný a z hľadiska výkonnosti menejcenný.

Vojsko je stále rovnako neskúsené v boji. Boj v pozícii Friesenstellung silne otriasol vie-

¹³ V pravom hornom okraji dokumentu dopísané rukou: „*Chef in Kenntnis! 1./12.*“ [Náčelník dostal na vedomie 1. 12.].

rou vo vlastné schopnosti a zbrane. *Vymizla vôľa na boj.* Musím povedať, že nálada *a postoj vojenských jednotiek sú zlé a nespoľahlivé.* Treba počítať s tým, že rozkladné tendencie, ktoré sa prv vyskytovali len ojedinele, budú narastať. Od práporov na Kryme už prebehlo 44 mužov k nepriateľovi.

Výzbroj je toho času nedostatočná. Stupeň mobility výrazne poklesol.

Záverečné vyjadrenie o súčasnej bojovej hodnote: vhodná len na zabezpečovacie úlohy bez kontaktu s nepriateľom.

II. Terajšie využitie divízie

Divízia je nasadená jedným posilneným peším plukom na ochranu pobrežia južne od Nikolajeva, 2 prápormi ešte na Kryme na ochranu pobrežia. Súčasná nasadenie divízie zodpovedá jej nízkej bojovej hodnote. Divízia dokáže sledovať pridelený úsek pobrežia a za najpriaznivejších podmienok zabrániť prieskumu teritória nepriateľom. Pokusu nepriateľa o pristátie (hoci aj so slabými silami) nad ústím Dnepra divízia nezabrání. V terajšom priestore nasadenia sa reorganizácia alebo nová organizácia divízie pre bezprostrednú blízkosť nepriateľa vylučuje.

Akonáhle nebude nemecké vedenie divíziu potrebovať, ukazuje sa ako *žaduce stiahnuť divíziu z dôvodu novej organizácie a na iné využitie.*

III. Neskoršie možnosti vojnovaj organizácie divízie

1.) Organizácia [divízie] ako zabezpečovacieho zväzku:

Za predpokladu, že časti divízie nachádzajúce sa na Kryme bude možné opätovne dostať späť, je možná nasledovná vojnová organizácia:

- štáb divízie so spravodajským oddelením
- 2 pešie pluky, každý s 2 prápormi a odpovedajúcimi plukovými jednotkami
- 1 prieskumný oddiel
- 1 delostrelecký pluk po 2 oddieloch, s povozmi
- 1 ženijný prápor
- zásobovacie jednotky.

Táto vojnová organizácia sa dá bez problémov dosiahnuť za súčasného personálneho stavu a nepatrného prísunu zbraní, výstroja, koní a povozov.

Obnovenie vojnovaj organizácie podľa stavu z 1. 10. si vyžaduje *značný prísun ľudí i materiálu, ktorý si Slováci pred jarou 1944 nemôžu dovoliť.* Prísun výstroja z Nemecka nie je žiaduci, keďže nové značné dodávky zbraní nesmú na Slovensku považovať za zásoby. Okrem toho si mohli Slováci priviesť späť na Slovensko zbrane 2. divízie (terajšej stavebnej brigády).

2.) Organizácia [divízie] ako stavebného zväzku:

Keď vezmeme do úvahy, že divízia toho času nie je vôbec bojaschopná, a túto bojaschopnosť z hľadiska nemeckého ponímania ani v dohľadnom čase opätovne nedosiahne, zdá sa, že by bolo *účelné divíziu úplne reorganizovať na stavebný zväzok* – azda podobne ako bývalú 2. divíziu. Ak by sa potom obe bývalé divízie zlúčili do jedného stavebného zväzku, uvoľnil by sa tak značný počet dôstojníkov, ako aj zbraní a výstroja, ktoré by sa mohli úspešne využiť na lepší výcvik a pevnejšie organizovanie zálohy doma.

3.) Zhodnotenie týchto dvoch možností:

Pretvoriť divíziu na *stavebný zväzok* znamená využívať ju len na účely *pracovnej služby.* Zo zahraničnopolitických dôvodov sa zo strany Slovenska jasne trvá na ozbrojenej účasti na vojne – hoci aj len v „symbolickej“ podobe. *Preto by pravdepodobne stavebná brigáda ako riešenie málo zodpovedala prianiam Slovákov.* Slovensko by sa ďalej vzdalo svojho

jediného bojového útvaru s vojnovou organizáciou, s čím by vzhľadom na údajné ohrozenie zo strany Maďarska, ako i želanie nadobúdať vojnové skúsenosti, len sotva súhlasilo. K tomu by sa akiste pridala obava, že príde o dodávky nemeckých zbraní, ak nebude vo vojne poskytovať ozbrojenú pomoc.

Pravdepodobne sa bude vnímať aj odzbrojenie, ku ktorému reorganizácia divízie prakticky speje, ako jej podceňovanie.

Pokiaľ sa na druhej strane zachová vojnová organizácia pre *zaist'ovací zväzok*, potom sa môže táto divízia využívať ako užitočný rámec pre bojovú divíziu v prípade, ak by bolo v priebehu vojny nevyhnutné bezprostredne brániť Slovensko. Vedenie a vojsko si udržia istú zbehosť vo všetkých otázkach disciplíny a výcviku.

Keďže už raz musíme brať politické ohľady na spojencov, ukazuje sa ako *účelné ponechať vojnovú organizáciu pre zaist'ovaciú divíziu*.

IV. Budúce využitie divízie

1.) Využitie ako bojovej divízie:

Nasadenie na fronte, ktoré z vojenského hľadiska predstavuje vítané využitie divízie (avšak Slováci ho odmietajú), nie je ani po personálnom a materiálnom doplnení divízie, a obzvlášť, keď je potrebná dlhšia doba na novú organizáciu a výcvik, možné. Odhladnuc od nespôsobilosti realizovať, obzvlášť vo zväzku, výcvik pre boj, chýba v dôstojníckom zbore, zbore nižších veliteľov a u vojenských jednotiek vôľa a ochota bojovať.

Zmena myslenia a postoja dôstojníckeho zboru, na ktorej treba principiálne trvať, sa nedá dosiahnuť v priebehu pár mesiacov. ani keď minister [národnej] obrany¹⁴ teraz preukazuje ochotu dôstojnícky zbor očistiť a omladiť. Na to je potrebná dlhoročná intenzívna a jednotná výchova dôstojníckeho zboru, navyše, i prevratná zmena nálad verejnosti v tom duchu, aby pochopili zmysel vojny a dosiahla sa tak nevyhnutná rozhodnosť. Tento čas teraz nemáme k dispozícii.

Preto sa *po všetkých doterajších skúsenostiach* – aj po dôkladnej personálnej a materiálnej obnove – *divízia už nesmie využiť na fronte*.¹⁵

2.) Využitie ako zaist'ovacej divízie:

Toto nasadenie zodpovedá slovenským priraniam. Ozbrojená účasť vo vojne, ktorá sa považuje zo zahraničnopolitických dôvodov za žiaducu, sa dá dosiahnuť pri minimálnych vlastných stratách – bez akéhokoľvek väčšieho nebezpečenstva – a bez zaťažovania nálad verejnosti v štáte.

Pre nasadenie zaist'ovacej divízie existujú dve možnosti:

- a) nasadenie na boj proti bandám – čiže v nepretržitom kontakte s nepriateľom;
- b) nasadenie na ochranu pobrežia a podobné zabezpečovacie úlohy, pri ktorých treba len príležitostne počítať s kontaktom s nepriateľom.

K bodu a): Nemecké vedenie by zaiste uvítalo, keby dostalo k dispozícii divíziu *na boj proti bandám*. Nemecká vojenská misia má však momentálne v súvislosti s nasadením bývalej zaist'ovacej divízie tie najhoršie skúsenosti so Slovákmi v boji s bandami.

V dôsledku možnosti ľahko sa dorozumieť s miestnym obyvateľstvom, rýchlou ovplyv-

¹⁴ Gen. I. tr. Ferdinand Čatloš (1895 – 1972), od marca 1939 do začiatku septembra 1944 minister národnej obrany Slovenskej republiky. Jeho životopis pozri: CSÉFALVAY, F. a kol. ref. 1, s. 38-39. Podrobnejšie o ňom pojednáva kolektívna monografia: BAKA, CSÉFALVAY, KRÁLČÁK, Ferdinand Čatloš, ref. 6 a kolektívne dielo: JAŠEK, P. – KINČOK, B. – LACKO, M. *Slovenskí generáli 1939 – 1945*. Praha : OTTOVO NAKLADATELSTVÍ, 2013, s. 52-125. ISBN 978-807451-246-9.

¹⁵ Na okraji dokumentu je k textu rukou dopísaný výkričník.

niteľnosťou slovenského vojaka nepriateľskou propagandou, následkom chýbajúcej výchovy a, predovšetkým, pre svoju celkovú mentalitu a predispozície je *Slovák na boj proti bandám absolútne nevhodný*.¹⁶ Nielenže dosahujú povážlivo bezvýznamné a neuspokojivé výsledky v boji, ale u časti vojenských oddielov nasadených do boja proti bandám sa objavili početné rozkladné tendencie, ktoré sa obzvlášť prejavili v častých prípadoch dezercie. Ukazuje sa preto, že ani na boj proti bandám sa divízia využiť nedá. Divízia nebude pre nemecké vedenie pomocou, ale príťažou. Neplatí to len pre Rusko, ale pre všetky oblasti s výskytom bánd, kde žije obyvateľstvo hovoriace slovanskými jazykmi.

K bodu b): Zabezpečenie splní len potom svoj cieľ, ak svojou prítomnosťou buď zadrží postup nepriateľa, alebo útočnej operácii svojou činnosťou zabráni či ju odrazí. Nasadenie slovenskej divízie momentálne neodvráti žiadneho nepriateľa od úmyslu zaútočiť, a ani teraz ani neskôr sa nedá na základe už spomenutých dôvodov očakávať, že divízia odrazí alebo zmarí pokusy nepriateľa o pristátie či podniknutie útoku.

Ďalej treba vziať do úvahy, že každý útvar, ktorý je na bojové úlohy organizovaný, vycvičený a vyzbrojený, nebude plnením zabezpečovacej úlohy bez akéhokoľvek kontaktu s nepriateľom plne využitý a doplnený.

Pri chýbajúcej vôli a neschopnosti dôstojníkov vycvičiť a vychovávať svoje oddiely, pri všeobecnom sklone k lenivosti a pohodlnosti budú vojenské jednotky zákonite upadať, stratia bojového ducha, a Slovák až priveľmi ľahko podľahne v čase nečinnosti nepriateľskej propagande.

Takéto vojsko nepredstavuje pomoc, ale iba bremeno, ktoré sa prejaví neustálymi starosťami vedenia s nespoľahlivým útvarom a nepretržitým zásobovaním sotva využiteľných vojenských jednotiek. Preto treba *pre slovenskú divíziu zamietnuť aj toto využitie na zabezpečovacie úlohy bez kontaktu s nepriateľom*.

V. Využitie v blízkosti Slovenska:

Slováci sa očividne usilujú o stiahnutie divízie z Východu a jej preloženie do blízkosti Slovenska. Pritom zohráva úlohu úmysel bezprostredne chrániť vlast' v prípade nepriaznivého priebehu vojny na Východe, ako aj obava z údajného ohrozenia Maďarskom. Avšak takéto nahromadenie slovenských síl na Slovensku alebo v jeho blízkosti by vyvolalo reakciu zo strany Maďarska, ktorú treba taktiež zohľadniť.

Ponechanie divízie na Slovensku alebo v jeho blízkosti sa nedá hodnotiť ako prínos slovenského spojencu vo vojne na strane Nemecka. V súčasnej situácii sa nemecké vedenie nemôže zriecť súčinnosti slovenského vojska, hoci i v neozbrojenej, avšak predsa len v hocktorej inej podobe. *Preto treba principiálne trvať na využití divízie v rámci operačného priestoru alebo na okupovaných územiach*.

Odhliadnuc od toho, znamená prípadné preloženie divízie do vlasti aj zo slovenského hľadiska priam až nebezpečenstvo, keďže vojenské jednotky by potom určite šírili prehnané chýry, ktoré by mohli vyvolať doma veľké vnútropolitické ťažkosti. Z rovnakých dôvodov neprichádza do úvahy ani prechodné preloženie späť do vlasti na obnovu síl, najmä keď absentuje ubytovanie v uzavretých priestoroch a možnosť vykonávať výcvik, a kontakty s rodinou a vlasťou u Slovákov prebúdajú iba slaboštvu a precitlivenosť, čo sa Slovákom ani neprieči. Okrem toho treba rátať s tým, že divíziu, ktorá by sa nachádzala na území Slovenska, by slovenská vláda sotva bola ochotná ešte poskytnúť nemeckému vedeniu na akékoľvek účely.

¹⁶ Na okraji dokumentu je k textu rukou dopísaný výkričník.

VI. Návrh: Stavebný zväzok s ponechanou vojnovou organizáciou pre zaist'ováciu divízií:

Keďže využitie divízie na fronte či len pre zabezpečovacie úlohy nie je možné, ale na druhej strane by sa Slováci neradi prizerali odzbrojeniu divízie na stavebnú brigádu, treba nájsť riešenie, ktoré, žiaľ, zostane kompromisom. Ukazuje sa, že je možné v nasledujúcej podobe:

Zachovať organizáciu zaist'ovacej divízie a nasadiť tento zväzok na stavebné a opevňovacie práce v operačnom priestore alebo na okupovaných územiach, a síce ani na Východe a ani v oblasti s obyvateľstvom hovoriacim slovanskými jazykmi, teda v severnom Taliansku, Francúzsku, Grécku. Takto bude môcť slovenské vojsko poskytnúť nemeckému vedeniu nepatrnú pomoc pri vedení vojny bez toho, aby sa stalo nasadenie Slovákov – ako tomu bolo v posledných mesiacoch – príťažou.

Na druhej strane musíme brať na Slovákov veľkorysé ohľady. Divízia nebude vystavená žiadnym významnejším stratám ani väčšiemu nebezpečenstvu. Prínos vo vojne sa zachová – dokonca v ozbrojenej podobe. Slováci majú sami použiteľný útvar s vojnovou organizáciou, ktorý – pokiaľ by to bolo nevyhnutné – môžu využiť na ochranu vlasti.

Ale ukazuje sa, že najprv treba divíziu z dôvodu prípravy a doplnenia asi na 8 týždňov preložiť do vojenského výcvikového priestoru. Miesto sa zvolí účelne tak, aby bola zreteľne oddelená od Slovenska, vplyv slovenských vojenských orgánov bude však ešte možný. Pokiaľ nebudú námietky, mohlo by na tento cieľ prichádzať do úvahy vojenský výcvikový priestor Zolkiew¹⁷ pri Lembergu¹⁸.

[vlastnoručný podpis: Schlieper]

Bundesarchiv – Militärarchiv Freiburg, f. RW 5 – Amt Ausland/Abwehr/448 b.
(Preklad: J. Tulkisová)

¹⁷ Dnes: Žovkva (Ukrajina).

¹⁸ Dnes: Lviv (Ukrajina).

KAUZY GENERÁLOV JIŘÍHO ŠTIKU A OLDŘICHA BURDU V KONTEXTE INVÁZIE VOJSK VARŠAVSKEJ ZMLUVY DO ČESKOSLOVENSKA V AUGUSTE 1968

ALEX MASKALÍK

MASKALÍK, A.: Cases of the Generals Jiří Štika and Oldřich Burda in the Context of Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in August 1968. *Vojenská historie*, 4, 17, 2013, pp 124-138, Bratislava.

In the published material, author explains the cases of the Chief of the General Staff Intelligence Report, General Burda, and the 7th Army of Air Defence Chief of Staff, General Štika, in the context of the Warsaw Pact invasion of Czechoslovakia in August of 1968. The cases were interesting from the viewpoint that the Czechoslovak Army Commanders had to intensively deal with them immediately following the August invasion (and thus as with the first ones in general). At the same time, these high-ranking army officers also belonged to the first high officers of the Czechoslovak Army sanctioned for their disagreement with the invasion and following occupation of Czechoslovakia by the allied troops in the period of emerging normalization by a loss of position and subsequent end of career. The published archive documents of the contemporary Cadre Review of the Ministry of National Defence on the aforementioned cases come exclusively from the archive of the Personnel Agency of the Ministry of Defence of the Czech Republic in Prague.

Military History. Czechoslovakia. August 1968. Cases of the Generals Štika and Burda.

V noci z 20. na 21. augusta 1968 vojská Sovietskeho zväzu, Nemeckej demokratickej republiky a ľudových republík Bulharska, Maďarska a Poľska vstúpili v rámci vojenskej operácie *Dunaj* na územie Československej socialistickej republiky. Invázia armád piatich krajín Varšavskej zmluvy bola pre všetkých československých obyvateľov obrovským šokom, a pohoršenie z tohto aktu veľmi rýchlo prerástlo do silného odporu voči konaniu Spojencov. Bokom nestáli ani príslušníci čs. ľudovej armády. Napriek tomu, že minister národnej obrany, generálplukovník Martin Dzúr, v Rozkaze č. 13 z 22. augusta 1968 ocenil postoj ČSĽA, ktorá mala v súlade s vydanými rozkazmi a nariadeniami splniť „*stanovené úkoly*“ a špeciálne vyzdvihol konanie jej veliteľského zboru, ktorý mal pochopiť „*vážnosť situácie a s vým klidom, rozvahou a pevnosťou velení zabezpečiť, že nedošlo k incidentom, ktoré by vedly ke krveprolití*“, situácia ani zďaleka nezodpovedala skutočnosti.¹

¹ Agentúra personalistiky MO ČR Praha, f. Rozkazy ministra národnej obrany 1968.

Mnohí z dôstojníkov a generálov totiž neváhali dávať svoj nesúhlas s neoprávneným a nepodstatným zásahom ostentatívne najavo, pričom niektorí vojaci z povolania neostali len pri slovách. Medzi nimi sa zvlášť vynímajú prípady generálov Oldřicha Burdu a Jiřího Štiku, ktorých „neštandardné“ správanie v priebehu osudného dňa sovietskych agresorov značne pobúrilo. Úzkostlivá snaha velenia armády i vedenia KSČ vyvarovať sa protisovietskych provokácií znamenala, že Vojenská rada MNO sa usilovala vyriešiť oba prípady čo najskôr a exemplárne. O to viac v čase, keď v Moskve prebiehali závažné politické rokovania a „*postoj armády, vyvarování se jakýmkoliv konfliktům*“ bol vnímaný ako jeden „*z vážných předpokladů úspěchu tohoto jednání*“.²

Plná sovielizácia čs. armády už od konca druhej svetovej vojny nachádzala svoj markantný odraz v dôslednej očiste od všetkých, ktorí nereflektovali ako základné kritériá leninské princípy výstavby ozbrojených síl, príslušnosť k východnému bloku a neporušiteľnosť československo-sovietskeho spojenectva a priateľstva. Striktné zohľadňovanie záujmov a názorov východného spojenca bolo úplnou samozrejmosťou, čo sa premietalo v povyšovacom i ustanovovacom procese najvyšších armádnych funkcionárov. A hoci sa Kreml' všemožne usiloval, aby jeho odporúčania nevyznievali direktívne a boli chápané skôr ako „*prátelská sdělení*“, v prípadoch, na ktorých mu obzvlášť záležalo, neváhal stavať svoje požiadavky kategoricky. Po udalostiach „vítazného februára“ v roku 1948 sa to obzvlášť pociťovalo práve po invázii v lete 1968, keď v nenávisťnej protisovietskej atmosfére sovietska strana striktné požadovala izolovať všetkých, ktorí prevádzali protisovietsku činnosť. Odvolávaní boli všetci generáli a vysokí dôstojníci, ktorých správanie nezodpovedalo „*požadavkům kladeným na vedoucí funkcionáře generálního štábu v tak složité situaci*“.³ Tvrdé kádrové opatrenia prijímané urýchlene, v snahe demonštrovať lojalitu voči ZSSR, však neraz odzrkadľovali strach a bezradnosť čs. najvyšších armádnych kruhov s jej naplňaním.

Prípady náčelníka Spravodajskej správy GŠ generála Burdu a náčelníka štábu 7. armády protivzdušnej obrany štátu generála Štiku sú zaujímavé z dvoch dôvodov. Prvým bola skutočnosť, že šlo o funkcionárov ČSLA zastávajúcich v armádnom mechanizme pomerne exponované posty – aspoň v prípade generála Burdu to platilo doslova.⁴ Tým druhým bol fakt, že sa nimi velenie čs. armády muselo intenzívne zaoberať bezprostredne po augustovej invázii (a teda ako prvými vôbec) a že patrili aj medzi prvých vysokých dôstojníkov čs. armády postihnutých v období nastupujúcej normalizácie za svoj nesúhlas s inváziou a následnou okupáciou Československa spojeneckými vojskami stratou funkcie a neskorším ukončením kariéry.⁵ Archívne dokumenty niekdajšej Kádrovej správy MNO k uvedeným

² Agentúra personalistiky MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1968, nezaradené.

³ Agentúra personalistiky MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1970, sign. 15.

⁴ Agentúra personalistiky MO ČR Praha, f. Osobní karty O. Burdu a J. Štiku; Správní archiv Armády ČR Olomouc, f. Personální spisy O. Burdu a J. Štiku. Archiv bezpečnostních složek Praha, f. Personální spisy Vojenské kontrarozvědky O. Burdu a J. Štiku. K osudom generála Burdu pozri: MICHL, J. Oldřich Burda – náčelník vojenské rozvědky v letech 1960 – 1968. In *Paměť dějiny*, roč. IV, 2010, č. 3, s. 91-99.

⁵ Genmjr. Oldřich Burda pritom predstavoval vyvolený komunistický káder. Do ČSLA bol prijatý v auguste 1960 a rovno v hodnosti podplukovníka zaradený do funkcie náčelníka Spravodajskej správy GŠ (od septembra 1961 plukovník, od mája 1966 generál). Po peripetiách v auguste 1968 bol najprv odoslaný na dovolenku a v decembri 1968 preradený na post náčelníka Spravodajského odd. Stredného vojenského okruhu (resp. po reorganizácii ČSLA v septembri 1969 4. armády Západného vojenského okruhu), ktorý zastával do mája 1970. Po následnom pobyte v kádrovej dispozícii bol

prípadosm pochádzajú výlučne z archívu Agentúry personalistiky Ministerstva obrany Českej republiky v Prahe⁶ a publikujeme ich v pôvodnom znení, tzn. bez jazykových a gramatických úprav, aby sme čo najviac zachovali ich pôvodnú výpovednú hodnotu.⁷

Výpis z jednaní vojenskej rady ministra národnej obrany⁸

Prítomní členové vojenskej rady – genpor. Karel Rusov⁹
genmjr. František Bedřich¹⁰
gen. Kamenický¹¹ genpor. František Dvořák¹²

1. marca 1971 preložený do zálohy. Genmjr. Jiří Štika pôsobil v ČSLA už od júna 1951 a na rozdiel od kolegu prešiel základnými veliteľsko-štábnymi funkciami a cez náčelníka tyla – zástupcu veliteľa letectva a protivzdušnej obrany štátu (od mája 1959 plukovník), náčelníka tyla – zástupcu veliteľa pre tyl 7. armády letectva a PVOŠ, 1. zástupcu veliteľa 7. armády PVOŠ, veliteľa 2. zboru PVOŠ (od októbra 1965 generál) to postupne dotiahol až na náčelníka štábu 7. armády PVOŠ, ktorým bol v období novembra 1967 až júla 1969 – z toho v čase augusta až septembra 1968 na nútenej dovolenke. Od októbra 1969 krátko šéfoval zásobovacej základni Správy letectva a vojsk PVOŠ, aby bol v máji 1970 daný na dovolenku a 5 mesiacov nato preložený do zálohy. Podobné osudy v období tvrdej normalizácie v rokoch 1968 – 1971 zdieľali aj mnohí ďalší dôstojníci – z tých, ktorí zastávali v čs. armádnej hierarchii najexponovanejšie posty, to boli napr. genpor. Václav Prchlík (v r. 1955 – 1968 náčelník Hlavnej politickej správy MNO a v roku 1968 vedúci Oddelenia štátnej administratívy ÚV KSČ), genpor. Václav Vitanovský (v r. 1966 – 1968 zástupca náčelníka GŠ pre rozvoj velenia), genmjr. Stanislav Procházka (v r. 1964 – 1968 veliteľ 1. armády, resp. Západného vojenského okruhu), genpor. Jozef Kúkel (v r. 1961 – 1969 veliteľ 10. leteckej armády), genpor. Oldřich Štangel (v r. 1968 – 1969 náčelník Hlavnej správy letectva a vojsk PVOŠ MNO), genmjr. Jaroslav Frýbert (v r. 1961 – 1969 náčelník Politickej správy 1. armády, resp. Západného vojenského okruhu), genmjr. Karel Peprný (v r. 1966 – 1969 veliteľ Pohraničnej stráže MNO), genmjr. Jan Voštera (v r. 1966 – 1969 náčelník Operačnej správy GŠ), genmjr. Miroslav Hemala (v r. 1965 – 1970 náčelník zdravotníckej služby MNO), genmjr. Zdeněk Kamenický (v r. 1961 – 1970 veliteľ 7. armády PVOŠ), genmjr. Vladimír Pícek (v r. 1968 – 1969 zástupca náčelníka Operačnej správy GŠ pre veci operačné a v r. 1969 – 1970 náčelník Operačnej správy GŠ) – z dôstojníkov, ktorí po roku 1989 dostali v rámci rehabilitácií generálske epolety, to pre zmenu boli plk. gšt. Emil Hájek (v r. 1967 – 1969 zástupca veliteľa 10. leteckej armády pre operačnú a bojovú prípravu), plk. Tibor Hochsteiger (v r. 1963 – 1969 náčelník Vojenského historického ústavu), plk. Josef Němec (v r. 1968 – 1969 veliteľ 20. motostreleckej divízie), plk. Karel Pězl (v rokoch 1965 – 1969 zástupca náčelníka Oddelenia pre prípravu veliteľov a štábov GŠ a v r. 1970 – 1971 náčelník Oddelenia operačnej prípravy Operačnej správy GŠ) a pplk. Stanislav Chromec (v r. 1968 – 1969 zástupca náčelníka Oddelenia modelovania vševojskového boja Výskumného ústavu GŠ a v r. 1969 – 1971 náčelník skupiny operačného plánovania protivzdušnej obrany štátu Výskumného ústavu GŠ). K služobným kariéram jednotlivých generálov pozri: MASKALÍK, A. *Elita armády – Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica 2012. ISBN 17 167.

⁶ Agentúra personalistiky vznikla v roku 2013 reorganizáciou niekdajšieho Riaditeľstva personálnej podpory MO ČR Praha.

⁷ Agentúra personalistiky MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1968, nezaradené.

⁸ Zasadnutie Vojenskej rady MNO sa uskutočnilo 23. augusta 1968.

⁹ Karel Rusov, v auguste 1968 náčelník GŠ – zástupca ministra národnej obrany.

¹⁰ František Bedřich, náčelník Hlavnej politickej správy MNO – zástupca ministra národnej obrany.

¹¹ Zdeněk Kamenický, v auguste 1968 (generálmajor) veliteľ 7. armády protivzdušnej obrany štátu.

¹² Václav (nie František) Dvořák, v auguste 1968 zástupca ministra národnej obrany.

gen. Štika
plk. Miroslav Stejskal¹⁴
genpor. Alexander Mucha¹⁵

genpor. Miroslav Šmoldas¹³

NGŠ:¹⁶

- vážny názor, že s. Štika vyvíjí aktivní činnost ve štábu i v okolí proti Sovětské armádě
- aby zaujal s. Štika i Kamenický stanovisko vzhledem k rozkazu ministra národní obrany, presidenta republiky, je to urážka¹⁷ sovětského velení, žádají vysvětlení
- vojenská rada požádala s.[oudruha] Štiku o vyjádření

s.[oudruh] Štika

- nevím nic, je to nedorozumění
- svob.[odníci] a ppor.¹⁸ nerespektují mně jako náčelníka štábu
- stojí tam u schodů uvnitř strážní, omezují pohyb
- velitel strážního praporu chtěl ubytování pro 500 lidí, ja jsem řekl, že je to štáb, který nikdo nezruší!
- dal jsem mu učebnu
- jestli to považují za odpor – ptá se mně plk.¹⁹ Sovětské armády, byl jste na sjezdě, říkám ano!
- nebo, že spojení na letiště je zdlouhavé, dělám co mohu
- ve štábu je špatná nálada, tá je v celém státě
- nenarušíme rozkaz MNO²⁰, presidenta, naopak půjčujeme auto
- ja jako generál běhám za Sovětským velitelem praporu, nechci nic a nic proti nim nedělám
- naopak jsem soudruhům vysvětloval linii KSC²¹, chci udržet klid ve štábu
- nejsem ochoten dělat sluhu svobodníkům
- nikdo nám nezakázal, abychom sovětským důstojníkům nevykládali politiku strany

NHPS²²

- jaké prostředky spojovací byly využity pro rozhlas

s. Štika

- vojak v Brně – říkal, že použil vysílací prostředky – byly zapečetěny
- u nás u 7. A²³ je stejná situace jako v celé ČSLA²⁴

¹³ Miroslav Šmoldas, v auguste 1968 generálny inšpektor ČSĽA.

¹⁴ Miroslav Stejskal, v auguste 1968 náčelník Kádrovej správy MNO.

¹⁵ Alexander Mucha, v auguste 1968 náčelník Hlavnej správy pozemných vojsk MNO – zástupca ministra národnej obrany.

¹⁶ NGŠ – náčelník generálneho štábu (gen. Rusov).

¹⁷ Slovo „urážka“ prečiarknuté zeleným perom a dopísané „názor“.

¹⁸ ppor. – podporučíci (najnižšia dôstojnícka hodnosť); slobodník – poddôstojnícka hodnosť, ktorá bola v októbri 1960 zrušená.

¹⁹ plk. – plukovník.

²⁰ MNO – Ministerstvo národnej obrany.

²¹ KSC – Komunistická strana Československa.

²² NHPS – náčelník Hlavnej politickej správy MNO (gen. Bedřich).

²³ A – armády.

²⁴ ČSLA (ČSĽA) – Československá ľudová (ľudová) armáda.

NKO²⁵

- je třeba udržet klid a pořádek
- jde o věc a Tvoji osobu
- v duchu rozkazu presidenta republiky a MNO, nezavdávat příčinu k poškození věci

Gen. Jerál Dvořák

- nesmíme být řízení emocemi, ale rozumem
- nebereme Vám hrdost
- mohlo by to být tragické
- je třeba mít chladný politický rozum

NHPS

- je třeba mít odpovědnost nejen za sebe, ale za celou ČSLA
- jste generál komunista – zachovat rovnováhu, která přispěje k věci
- pořád je něco u Vás

s. Štika

- co pořád, já jsem po lednu stmeloval štáb a stmeluji i teď

NGŠ

- o této činnosti volal s. Grečko²⁶
- tyto některé souvislosti, o kterých jste hovořil, asi vyvolali tuto situaci o Vás

NHPS

- za štáb nesete odpovědnost Vy
- nebo ho tedy rozpustíte domů
- máte na štáb vliv, nebo ne

Gen. Šmoldas

- je fakt, že o Vás tyto zprávy jsou
- buď je to od někoho od Vás provokace, nebo tam to je

Gen. Mucha

- že vysílací střediska pomáhají veřejnému rozhlasu
- že v pražské vysílače – Klecany

s. Štika

- byl jsem velitelem útvarů spojení ujištěn, že nic našeho nehraje

Gen. Kamenický

- nechci přesvědčovat vojenskou radu o postoji k Sovětské armádě a Sovětskému svazu do 21.8.
- necítím se dobře nyní, nevidím co by ve štábu mělo vyvolávat odpor
- 1 rozpor – při pokusu vyvést – vyvážen zbraně
 - 1 šofér samopal bez nábojů – svolání C BPO²⁷

²⁵ NKO – náčelník Kádrového odd. (správně však Kádrovej správy).

²⁶ Andrej Antonovič Grečko, v auguste 1968 minister obrany ZSSR (maršal Sovietskeho zväzu).

²⁷ Skratku sa nám nepodarilo identifikovať.

- 2 rozpor – snaha kontroly osobního auta vojínem
- 3 rozpor – abych zakázal debatu mezi sov.[ětskými] vojáky a čs.²⁸ vojáky
- nařídil jsem
- večer přišli důstojníci sov.[ětské] armády proč s nimi nehovoříme
- rozkaz o sdělovacích prostředcích jsem zabezpečil
- nedobrá je situace na letišti České Budějovice a Žatec
- řada našich jednotek je odzbrojených
- některá jednání Sovětské armády vyvolávají aversi u lidí
- velitelé sborů plní mé rozkazy
- zastavení je přijímáno nedobře

Gen. Kalický²⁹

- potvrzuje informaci gen. Kamenického
- o informacích ke gen. Štikovi nic nevím

NHPS

- když myslíte, že velení neplní úkoly KSČ, jděte od toho
- plňte rozkazy velení
- zachovat celistvost armády – nedopustit provokace

Závěr vojenské rady

- navrhl dát na dovolenou s. Štiku

NKS³⁰

- vysvětlil s. Štikovi dovolenou v zájmu věci – dovolená

Gen. Jiráček³¹

- poradit se s velitelem armády

Gen. Macháček³²

- vysvětlil, že jde o něj – dovolená

Gen. Mucha

- dovolená

Gen. Šmoldas

- dovolená, vysvětlit, najít formu

Gen. Kamenický

- s. Štiku na dovolenou

²⁸ čs. – československý.

²⁹ Pravoslav Kalický, v auguste 1968 (generálmajor) zástupca náčelníka Hlavnej správy letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu MNO pre operačnú a bojovú prípravu.

³⁰ NKS – náčelník Kádrovej správy MNO (plk. Stejskal).

³¹ Eduard Jiráček, v auguste 1968 (generálmajor) zástupca náčelníka Hlavného tyla MNO.

³² Jaromír Macháček, v auguste 1968 (generálporučík) zástupca ministra národnej obrany pre školstvo a vedu.

NGŠ

- byl požadavek dát sovětskému velení odpověď
- vojenská rada se rozhodla, aby s. Štika požádal o zdravotní dovolenou

Gen. Štika

- nemám připomínek
- pokládám to za velkou křivdu velení ČSLA

NGŠ

- další řešení sovětské velení

Gen. Šmoldas

- vznikají dotazy, zda je soulad vojenské rady

NKS

- zda povolát s. Kúkela³³

NHPS

- náč.[elník] GŠ³⁴ zavolat gen. Kúkela, jak plní rozkazy

Kádrový pohovor s gen. Štikou, 7. armáda

Informaci podal gen. Rusov, gen. Bedřich

Velení spoj[eneckých]. vojsk gen. Jamščikov³⁵ žádal o odvolání z funkce gen. Štiku v důsledku toho, že organizuje protisovětské akce. /Vysílání rádiových stanic, provokace ve štábu 7. A/. Nebude-li toto provedeno, velení spoj. vojsk ho izoluje samo a přijme další opatření k navedení pořádku u 7. armády.

Na základě těchto skutečností vojenská rada ministra národní obrany rozhodla povolát gen. Štiku a provést s ním pohovor. Při pohovoru gen. Štika uvedl, že si není ničeho vědom a v další řeči uvedl některé konfliktní situace, které vznikly /strážní, okupování budovy, omezení pohybu, nerespektování sov.[ětského] voj.[enského] pořádku NŠ³⁶ 7. A atp/. Po vyhodnocení uvedených skutečností VR MNO³⁷ rozhodla uvolnit na zdravotní dovolenou gen. Štiku. Toto opatření bylo přijato v zájmu jeho osobním i v zájmu celé věci, aby nedošlo při dalším styku se sovětskými jednotkami k provokaci. Všemi členy schváleno.

Veliteli 7. armády i s.[oudruhu] gen. Štikovi bylo uloženo toto zabezpečit tak, aby to nevyvolalo nepokoje ve štábu 7. armády a ve vojscích 7. armády.

Počítá se s jeho uvolněním na 5-8 dní.

³³ Jozef Kúkel, v auguste 1968 (generálporučík) veliteľ 10. leteckej armády.

³⁴ GŠ – Generálny štáb.

³⁵ Alexander Michajlovič Jamščikov, v auguste 1968 stály predstaviteľ Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy v ČSĽA (genpor.).

³⁶ NŠ – náčelníkom štábu (rozumej gen. Štikom).

³⁷ VR MNO – Vojenská rada Ministerstva národnej obrany.

Praha, 23. srpna 1968

Náčelník kádrové správy
ministerstva národní obrany
plukovník gšt.³⁸

Ing. Miroslav Stejskal³⁹

Zápis

o jednání vojenské rady k případu gen. Burdy – 24.8.1968

1. 24.8.1968 – v 7,45 hod. sdělil gen. Jamščikov NGŠ mezi požadavky ministra obrany SSSR⁴⁰ maršála Grečka toto:

6. Sovětská armáda a ostatní spojenecké armády přišli sem aby upevnili přátelské vztahy národů. Avšak v naší straně jsou proti nim nepřátelské činy. Jestliže ČSLA bude provádět protisovětské akce, bude odzbrojena.

7. Požadují včas izolovat ty, kteří budou provádět protisovětskou a protisocialistickou činnost:

Například gen. Burda:

- sovětská vláda postupovala nesprávně
- nemůže být řeči o přátelství
- kdo dal právo vzít Dubčeka⁴¹ a Černíka⁴²
- ví o činnosti rozhlasu, má styk se Šalgovičem⁴³
- ví, kde je sjezd a jeho složení

takto se vyjádřoval v podnapilosti v posezení se sovětským generálem.

Žádal, aby byl gen. Burda ihned zbaven funkce.

2. Náčelník generálního štábu svolal vojenskou radu k posouzení tohoto případu 24.8.1968.

Přítomni: 1. gen. Rusov – předsedal v zastoupení ministra národní obrany
 2. gen. Bedřich
 3. gen. Šmoldas
 4. gen. Dvořák
 5. gen. Machač
 6. gen. Mucha
 7. plk. Stejskal

³⁸ gšt – generálního štábu. Po ľavej strane textu perom dopísané: „*Hlavní důvod byl, že jako delegát 14. sjezdu KSČ informoval přísluš. Štábu 7A. o jednání sjezdu!*“. Pod tým: „*g. Antonov 25.9. g. Štiku vrátit na funkci. Co bylo provedeno stačí. Říká to s plnou odpovědností!*“.

³⁹ Medzi uvedenou hodnosťou a menom umiestnený vlastnoručný podpis (perom) plukovníka Stejskala.

⁴⁰ SSSR (ZSSR) – Svaz (Zväz) sovietskych socialistických republík.

⁴¹ Alexander Dubček, v auguste 1968 1. tajomník ÚV KSČ.

⁴² Oldřich Černík, v auguste 1968 predseda vlády ČSSR.

⁴³ Viliam Šalgovič, v auguste 1968 námestník ministra vnútra pre štátnu bezpečnosť (správa rozviedky, vyšetrovania a operatívnej techniky). Jeho meno sa stalo symbolom národnej zrady, keď iniciatívne pomáhal sovietskym vojskám obsadzovať Prahu (od mája 1971 generálmajor).

Průběh jednání:

1. Gen. Rusov informoval vojenskou radu o upozornění gen. Jamščikova jménem sovětského velení na protisovětskou činnost gen. Burdy a o požadavku na jeho izolaci.

2. Gen. Burda se k tomu vyjádřil:

- nejsem protisovětský element, vážím si jich, chtěl jsem je přivést k rozumu,
- nemohu souhlasit s jejich postupem, jestliže chtějí aby komunisté něco, nemohou izolovat Dubčeka,
- příchod – nikoho se neptali, doporučoval jsem aby se s námi radili jak dále,
- o vysílačkách nevím, žádal jsem je aby je nyní poslouchali, že i Svoboda⁴⁴ bude v nich mluvit, když bude za delegaci sdělovat, co bylo v Moskvě,
- každé narušení zakáží, jsou však lidé, kteří jednají sami a neposlouchají nás,
- poseděli jsme, chtěl jsem je přesvědčit, o ničem jiném se nejednalo.

3. Diskuze:

a) gen. Bedřich:

- upozornil, že ČSLA má rozkazy a podle nich musí jednat
- takovouto cestou se nic nedosáhne. Oni jsou vojáci a ne politici
- na nás mají jeden požadavek „*velíte a nebo ne, poslouchají vás a nebo ne?*“
- za dané situace platí heslo „*dělej a mlč*“
- gen. Burda musí odejít. Hledají se příčiny proč nás neposlouchají
- tato doba není na přesvědčování a diskuzi

b) gen. Machač:

- je třeba pochopit situaci, takováto diskuze vede jen k zostření a narušování vztahů
- je třeba vědět i z čeho plynou jejich názory a vážít každé slovo

c) gen. Šmoldas:

- závěr je provedený a rozhodnutí přijaté. Na nás nechali realizaci. To je rozdílnost v provedení (jinak mohli i realizaci provést sami a to by bylo horší)

d) gen. Dvořák:

- tady žádné emoce nepomohou ani vzrušení. Nyní není doba na diskuzi. I když si to na druhé straně mnozí uvědomují.

e) gen. Rusov:

- upozornil na požadavky sovětského velení ve vztahu k postupu velení a celé ČSLA.

f) gen. Burda v diskuzi:

- já protestuji proti osočování. Já s nimi pracuji 8 let jako nikdo. Mně nejde o nic jiného než jim ale jde o cesty.

- chtěli na mně kde jsou ty stanice. Ja nevím a nechci vědět.
- učiním vše co je pro věc potřebné a dobré. Nejsem a nebudu protisovětským elementem.

g) plk. Stejskal:

- navrhl převést do zálohy.⁴⁵

h) gen. Burda:

- prosil o pomoc v souvislosti s manželkou, která má v krátkém čase rodit. Plk. Stejskal vzal na sebe.

⁴⁴ Ludvík Svoboda, v auguste 1968 prezident ČSSR.

⁴⁵ „zálohy“ preškrtnuté a rukou (perom) dopísané „dispozice MNO“.

Usneseno:

- uvoľniť z funkcie, funkčný plat ponechať
- zastupovaním poveliť plk. Winklera⁴⁶
- predložiť vláde aby po projednaní a schválení bol uvoľnený z funkcie
- vládu informoval náčelník generálneho štábu a náčelník HPS⁴⁷ – schváleno

Kádrový pohovor se soudruhem gen. Burdou

Sovětským velením cestou gen. Rusova /Bedřicha/ byl postaven kategorický požadavek na uvoľnení z funkcie gen. Burdu. Jinak, že to provedou sami.

Důvod spočívá v tom, že po dva dni se údajně nacházel v podnapilém stavu a v podnapilém stavu, že vedl řeči, které oni označovali za provokaci.

Vojenskou radou ministra národní obrany po vyhodnocení situace v zájmu osoby gen. Burdy i v zájmu celé věci našeho národa v duchu RPR⁴⁸ – bylo rozhodnuto:

- uvoľniť s. gen. Burdu z funkcie a dát ho do dispozície ministra národnej obrany, dočasne odeslať na dovolenou.
- Pověřit řízením správy plukovníka Vinklera.

Praha, 24. srpna 1968

Náčelník kádrové správy
ministerstva národnej obrany
plukovník gšt.⁴⁹

Ing. Miroslav Stejskal⁵⁰

Zdůvodnění odvolání z funkcie

Náčelníka Zpravodajské správy GŠ genmjr. Oldřicha BURDY

⁴⁶ Jaroslav Vinkler (nie Winkler), v auguste 1968 (plukovník) zástupca náčelníka Spravodajskej správy GŠ.

⁴⁷ HPS – Hlavná politická správa MNO.

⁴⁸ RPR – rozkaz prezidenta republiky.

⁴⁹ Pod uvedenou hodnosťou plukovník Stejskal vlastnoručne dopísal: „*Jednání s g. Burdou jsem nebyl přítomen. V té době jsem byl ve vládě. V kročil jsem do místnosti kdy už on odcházel. Podle pokynů g. Rusova jsem materiál připravil s tím, že je to nomenklatura presidenta a bude dobré vyčkat jeho návratu!*“ (čs. prezident Ludvík Svoboda sa v tom čase nachádzal v Moskve, kde v dňoch 23. až 26. augusta prebiehali rokovania najvyšších predstaviteľov Čs. republiky a ZSSR – výsledkom jednaní bol **Protokol o jednaní delegácie ZSSR a ČSSR**, známy aj ako **Moskovský protokol**, ktorý znamenal ideové poprenie celej Pražskej jari, legalizoval pobyt intervenčných sovietskych vojsk v Československu po dobu „hrozby odklonu od socializmu“ a de facto otvoril aj cestu k budúcej normalizácii pomerov v čs. spoločnosti).

⁵⁰ Medzi uvedenou hodnosťou a menom je umiestnený vlastnoručný podpis (perom) plukovníka Stejskala.

Generálmajor Oldřich Burda v kritických dnech po vstupu vojsk Varšavské smlouvy na území ČSSR⁵¹ ve svém jednání nevycházal plně z rozkazu presidenta republiky a ministra národní obrany, zejména v tom, aby zachoval klid, rozvahu a vyvaroval se možných konfliktů.

Pod vlivem alkoholu dne 22.8.1968 vedl besedu s některými sovětskými generály, ve které jim řekl, že zná místa, odkud vysílají rádiostanice, ale že jim je neprozradí, v tom at' se obrátí na Šalgoviče, to že je jejich člověk. Vytykal ostře sovětským generálům, že dopustili okupaci Československa a zatčení našich vedoucích činitelů, to že jim nikdo neodpustí.

Sovětští představitelé zprvu vycházeli z toho, že ke konfliktu v besedě došlo pod vlivem alkoholu. Proto se ke stejným otázkám vrátili v besedě druhý den (23.8.1968). Generál Burda jim za střízlivého stavu znovu zopakoval svoje stanovisko, které oni považovali za provokační.

Kromě toho byly některé problémy v pochopení s realizací rozkazů presidenta republiky a ministra národní obrany také u podřízených útvarů (pluk ve Zbirohu a v Holešově)⁵² a na zpravodajské správě samé.

Na základě této konfliktní situace požádalo sovětské velení cestou genpor. Jamščikova, aby genmjr. Burda byl z funkce uvolněn, protože jeho jednání a chování neodpovídá požadavkům kladeným na vedoucí funkcionáře generálního štábu v tak složité situaci.⁵³

Vojenská rada ministra národní obrany dne 24.8.1968⁵⁴ požadavek sovětského velení a samotné jednání genmjr. Burdy obšírně přehodnotila a dospěla k jednomyslnému závěru – genmjr. Burdu z funkce uvolnit, poslat na dovolenou a právně celou záležitost dořešit po návratu ministra národní obrany z Moskvy.

Při svém rozhodování Vojenská rada ministra NO⁵⁵ brala také v úvahu skutečnost, že v té době probíhalo jednání naší delegace v Moskvě a postoj armády, vyvarování se jakýmkoliv konfliktům, byl jedním z vážných předpokladů úspěchu tohoto jednání.

Vojenská rada své opatření s genmjr. Burdou projednala a důvody mu vysvětlila. Generál Burda opatření vojenské rady přijal. Za jeho přítomnosti vysvětlil pak náčelník generálního štábu a náčelník HPS ČSLA nezbytnost tohoto opatření vedoucím funkcionářům zpravodajské správy.

Toto opatření vojenské rady ministra NO bylo také náčelníkem GŠ a náčelníkem HPS ČSLA doloženo dne 24.8.1968 vládě, které v té době předsedal s. Štrougal.⁵⁶ Vláda ČSSR s opatřením vyslovila souhlas.

Z á v ě r :

Doporučuji vzít při konečném řešení v úvahu, že návrat genmjr. Oldřicha Burdy do původní funkce by byl v současné situaci nevhodný a mohl by být představiteli sovětského velení vykládán jako nerespektování zásad normalizace stavu v ČSLA.

Proto navrhuji zařadit jmenovaného na méně exponovanou funkci, mimo generální štáb ČSLA. Zatím se jeví tyto možnosti:

⁵¹ ČSSR – Československá socialistická republika.

⁵² Išlo o 7. rádiotechnický pluk (Zbiroh) a 7. výsadkový pluk zvláštneho určenia (Holešov).

⁵³ genpor. – generálporučík, genmjr. – generálmajor.

⁵⁴ Pri uvedenom dátume 23.8.1968 bola však trojka ceruzou prepísaná na štvorku.

⁵⁵ NO – národní obrany.

⁵⁶ Lubomír Štrougal, v auguste 1968 podpredseda vlády ČSSR.

- 1/ Náčelník katedry průzkumu VAAZ⁵⁷
 2/ Vojenský přidělenec v některém ze socialistických států (Rumunsko, NDR, KLDK)⁵⁸

Náčelník generálního štábu
 Čs. lidové armády
 generálporučík

Ing. Karel R U S O V⁵⁹

Vyjádření k činnosti náčelníka štábu 7. armády PVOS⁶⁰ generálmajora Jiřího Štíky.

Generálmajor Štíky vykonává funkci náčelníka štábu 7. APVOS⁶¹ od listopadu 1967; do funkce byl ustanoven z funkce velitele 2. sboru PVOS.

Pro výkon své nynější funkce je jmenovaný velmi dobře připraven jak po stránce teoretické, tak i na základě značných zkušeností z organizace a provádění operační, bojové a politické přípravy vojsk PVOS. Tyto znalosti a zkušenosti jsou předpokladem pro rozpracování koncepčních otázek PVOS, zejména v oblasti organizace velení a působnosti jednotlivých jeho stupňů, které spolu s dalšími (Akční program, organizační otázky a j.) jmenovaný rozpracovával.

Ve své činnosti se projevuje jako velmi pracovitý, příkladný v práci bez ohledu na čas, k sobě i druhým, ve vztahu k podřízeným náročný a otevřený.

Ze své funkce pečuje o řízení svých podřízených, o jejich výchovu odbornou i politickou.

Aktivně politicky ve svých funkcích pracoval, v diskuzích a stranických jednáních se angažoval v duchu polednové politiky ÚV KSČ⁶²; jak dokazují poznámky z všepolenárních schůzí, jednání pléna ČŠV⁶³ a j., nevystupoval generál Štíky nikdy proti zájmům KSČ, vlády, velení ČSLA ani proti Varšavské smlouvě, neměl ani extrémistické názory. Svým zásadovým stranickým postojem pomáhal ve své ZO⁶⁴ KSČ, v ČŠV, v celé armádní organizaci, k realizaci polednové politiky KSČ, za přátelství a spolupráci se SSSR a zeměmi socialistického tábora.

Rozhodnutím Vojenské rady MNO ze dne 23.8.1968 byl generál Štíky odeslán na dovolenou, byla mu udělena dovolená na rehabilitaci a vyčerpal zbytek své řádné dovolené na r. 1968.

⁵⁷ VA AZ – Vojenská akademie Antonína Zápotockého v Brně.

⁵⁸ Rukou (perom) dopísané „případně do některé rozvojové země“; NDR – Nemecká demokratická republika, KLDK (KLDK) – Kórejská lidovo (ľudovo) demokratická republika.

⁵⁹ Medzi uvedenou hodnosťou a menom umiestnený vlastnoručný podpis (perom) generála Rusova a rukou dopísaný dátum 28.8.68.

⁶⁰ PVOS (PVOŠ) – protivzdušná obrana štátu (štátu).

⁶¹ APVOS – armáda protivzdušné (protivzdušnej) obrany štátu (štátu).

⁶² ÚV KSČ – Ústredný výbor Komunistickej strany Československa.

⁶³ ČŠV – celoštátny výbor.

⁶⁴ ZO – základné organizácie.

Vzhľadom k hodnotení činnosti jmenovaného, jeho jednaní i vystupování nevidí vojenská rada 7. armády PVOS důvody ke změně v jeho funkčním zařazení.

Praha dne 19. září 1968

Velitel 7. armády PVOS
generálmajor⁶⁵

Zdeněk K a m e n i c k ý

Záznam

o jednání genpor. M. Šmoldase s genpor. Jamščikovem a genplk. Antonovem⁶⁶ o některých kádrových otázkach⁶⁷

Dne 26.9.1968 navštívil M. Šmoldas gen. Jamščikova a požádal ho o doplnění připomínek, které měl gen. Jamščikov dne 23.-24. srpna t. r. k funkcionářům ČSLA⁶⁸, a to:

- gen. Burdovi, náč. GŠ / ZS⁶⁹, plk. Ant.[onínovi] Svobodovi⁷⁰, náč. SZS⁷¹ a gen. Štikovi, náč. štábu 7. armády.

Genpor. Jamščik[ov] sdělil následující:

Gen. Burda – pokládá za správný názor čs. strany gen. Burdu ve funkci vyměnit, vzhledem k neobyčejné důležitosti jím zastávané funkce. Gen. Burda podle jeho názoru má příliš složitý přístup ke všem otázkám tak závažného charakteru, jako je vojenské zpravodajství a nebylo⁷² by správné, aby v této funkci dále pokračoval.

Plukovník Svoboda – v době mezi 20.-27. srpnem t. r. se telefonicky spojil s Londýnem. Zde dochází k nejasnosti, protože plukovník Svoboda sám přiznal, že se spojil v té době v Praze pobývajícím spisovatelem Arturem Londonem⁷³. V ruském jazyce Londýn i London má stejný výraz. Na žádost gen. Šmoldase o upřesnění gen. Jamščikov sdělil, že tuto zprávu měl z Moskvy a že dnes bude složitě ji upřesnit pro značný odstup času. Dále gen. Jamščikov uvedl, že v kritických dnech plk. Svoboda organizoval na SZS letáky a tyto nechal rozvážet autem správy po Praze. Tuto skutečnost gen. Jamščikov sám viděl z okna GŠ. První den ji toleroval, druhý den na ní upozornil gen. Rusova a některé jiné členy VR MNO a přímo jim z okna GŠ – průjezd auta SZS ukazoval. Celkově je gen. Jamščikov názoru, že

⁶⁵ Mezi uvedenou hodností a menom umiestnený vlastnoručný podpis (perom) generála Kamenického.

⁶⁶ Generálpukovník letectva Nikolaj Dmitrijevič Antonov – stály poradca ČSLA pre letectvo a protivzdušnú obranu.

⁶⁷ V pravom hornom rohu dokumentu rukou dopísané: „1 x kopie g. Gavalec !“. Pod tým uvedené: „1. X. 1968“.

⁶⁸ K obsadeniu vybraných armádných postov v auguste 1968 a k služobnej kariére jednotlivých generálov pozri: MASKALÍK, ref. 5.

⁶⁹ GŠ / ZS – Zpravodajská (Spravodajská) správa GŠ.

⁷⁰ Antonín Svoboda, v auguste 1968 (plukovník) náčelník Správy pre zahraničný styk GŠ.

⁷¹ SZS – Správa pre zahraničný styk.

⁷² Pôvodne bolo len slovo „bylo“ – „ne“ dopísané rukou.

⁷³ A. London – čs. komunistický politik, diplomat a publicista (1951 – 1955 väznený, 1956 rehabilitovaný, 1963 emigroval do Francúzska).

na tak odpovědnou a citlivou funkci jako je náč. GŠ / SZS se plukovník Svoboda nehodí. I když uznává jeho zásluhy v boji proti fašizmu, počínaje Španělskem i utrpení, kterým prošel v období subjektivismu nemůže pominout, že politické názory plk. Svobody jsou plny soc. dem.⁷⁴ tendencí. Opíral se v tomto o rozhovor, který měl s plk. Svobodou ještě před 20. srpnem t. r. a kde Svoboda svými výroky a tvrzeními tento jeho názor plně potvrdil. Ze všech těchto důvodů se gen. Jamščikov domnívá, že zařazení plk. Svobody na tak citlivém místě jako je náč. GŠ SZS není vhodné. Řekl doslovně: „*Snad by bylo vhodnější dát ho někam jinam*“.

Gen. Štika – v kritických dnech 20.-23.8.1968 vedl jasně protisovětskou propagandu ve štábu 7. armády. Gen. Jamščikov uvedl, že si již dnes nepamatuje konkrétní údaje ale že tehdy předal přesné místo a čas a výroky, které gen. Štika používal náč. GŠ – gen. Rusovovi. Gen. Jamščikov přivolal gen. Antonova a žádal ho, aby on sdělil svůj názor na gen. Štiku. Gen. Antonov sdělil, že ještě před 20.8.1968 měl gen. Štika řadu výroků proti SSSR, Varšavské smlouvě a velmi ostře kritizoval průtahy odsunu sov. vojsk, která se zúčastnila cvičení Šumava. Zdůraznil, že Štika trpí karierstvím a i v kritických dnech měl sám o sobě roznášet zprávy, že převezme funkci gen. Štangla⁷⁵ nebo gen. Kamenického. V souhrnu gen. Antonov říká, že to, o čem hovoří jsou výroky dnů, které již prošly, že otázku zařazení máme řešit sami, a že si osobně myslí, že gen. Štika již odpočíval a že je nejvyšší čas aby začal pracovat. Gen. Jamščikov k tomu dodal, že pokládá za věc našeho velení jak o Štikovi rozhodne.⁷⁶

Mimo řešení otázek výše uvedených soudruhů gen. Jamščikov sdělil, že mají velmi nepříznivé zprávy o chování plk. Balaštika⁷⁷, a to nejen ve dnech 20.-27.8.1968, ale i v posledních dnech.

⁷⁴ Soc. dem. – sociálně-demokratických.

⁷⁵ Oldřich Štangl, v auguste 1968 (generálmajor) náčelník Hlavní správy letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu MNO.

⁷⁶ V dochované (avšak nedatované) správě pre Vojenskú radu MNO k prípadu náčelníka štábu 7. armády PVOŠ generála J. Štiku (pravdepodobne niekedy z konca septembra 1968) sa uvádzalo: „*Přehled hlavních skutečností: Dne 23.8.1968 požádal představitel Sovětské armády generál Jamščikov o odvolání Jiřího Štíky z funkce náčelníka štábu 7A PVOS. Jako důvod uvedl, že u 7A PVOS přes zákaz vysílají některé radiostanice a generál Štika ve štábu 7A PVOS vyvíjí aktivní činnost proti Sovětské armádě. Současně generál Jamščikov upozornil, že nebude-li provedeno opatření s gen. Štikou velením ČSLA, provede potřebné opatření velení sovětských vojsk. Na tomto základě byla 23.8.1968 svolána VR MNO, na kterou byl pozván i velitel 7A PVOS generál Zdeněk Kamenický a náčelník štábu 7A PVOS generál Jiří Štika. Průběh jednání VR MNO k otázce generála Štíky je zaznamenán v zápise. VR MNO na základě pohovoru s generálem Štikem rozhodla: Odeslat generála Štiku na rehabilitaci a dovolenou. Po uplynutí dovolené a před konečným uzavřením případu, bylo třeba zjistit současné názory představitelů Sovětské armády. Dne 25.9.1968 se generál Antonov vyjádřil, že nejsou námitky proti návratu generála Štíky do funkce s tím, že provedené opatření bylo dostatečné. Dne 19.9.1968 se ČŠV 7A PVOS obrátil dopisem na zajemníka ÚV KSČ s. Mlynáře. V dopise vyslovuje důvěru generálu Štikovi a žádá s. Mlynáře, aby o věci informoval s. Dubčeka, popřípadě s. Svobodu, Černíka, Husáka a Smrkovského, a zasadil se o ponechání generála Štíky ve funkci. Tento dopis zaslal s. Dubček k řešení ministru národní obrany.*“

⁷⁷ Rostislav Balaštik, v auguste 1968 (plukovník) zástupca náčelníka Správy pre zahraničný styk GŠ.

Sdělil následující:

plk. Balaščík – zástupce náčelníka GŠ-SZS roznáší mezi čs. důstojníky mínění, že gen. Dzúr⁷⁸ a gen. Rusov už nejsou vůbec čeští generálové, ale sovětští, vyzývá nevěřit jim a nesouhlasit ani s usnesením vlády ani KSČ pokud se týká jejich postoje k moskevskému protokolu. Otevřenou i skrytou formou vyzývá k ignoraci moskevského protokolu a k aktivnímu i pasivnímu boji proti němu. V kritických dnech osobně pronášel protisovětské letáky do budovy GŠ, místnosti SZS proměnil v centrum protisovětské propagace a osobně dal tyto místnosti k dispozici pro ilegální vysílání. Do dnešního dne plk. Balaščík veřejně vystupuje velmi nepřátelsky proti Sovětskému svazu, srovnává sov. vojska s vojsky fašistického Německa a pomlouvá čs. důstojníky, kteří se služebně stýkají s důstojníky sovětské armády.

Závěrem jednání gen. Jamščikov zdůraznil, abychom to, co nám říká, nebrali ani jako radu, ani jako doporučení. Uvedl, že toto jsou otázky, které přísluší řešit naší straně a on se do jejich řešení nehodlá vměšovat. Všechno co uvedl, prosí, aby bylo chápáno jako přátelské sdělení v osobním rozhovoru s gen. Šmoldasem.

Záznam rozhovoru diktoval gen. Šmoldas⁷⁹
Zapsala Kristýnová⁸⁰

⁷⁸ Martin Dzúr, v auguste 1968 (generálplukovník) minister národnej obrany ČSSR.

⁷⁹ Vedľa mena vlastnoručný podpis generála Šmoldasa a rukou dopísaný dátum 26.9.1968.

⁸⁰ Vedľa mena vlastnoručný podpis pani Kristýnovej.

PERSONÁLIE

VOJENSKÁ SLUŽBA ŠTEFANA ŽÁRYHO V SLOVENSKEJ ARMÁDE

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: Military Service of Štefan Žáry in the Slovak Army. *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 139-144, Bratislava.

The contribution deals with the course of military service of the poet Štefan Žáry from his entry into the military service in the 3rd Infantry Regiment in Zvolen in October 1942 until he was transferred to the reserve army after termination of the quarantine of the former 2nd technical division members of the Slovak Army in Malacky at the end of August 1945, ranking as the lieutenant in reserve. The author explained the effort of Š. Žáry to obtain the editor position at the Department of National Defence in Bratislava as well as the editorial activity related to publication of the magazine, "Front a vlast" (Front and Homeland) during the work at the technical division in Italy.

Military History. Slovakia. Štefan Žáry. Slovak Army. Y 1942-1945.

Nadrealistický básnik Štefan Žáry sa narodil v obci Poniky pri Banskej Bystrici dňa 12. decembra 1918. Stalo sa tak v čase, keď jednotky rakúsko-uhorskej brannej moci dislokované v zázemí, a to sa týkalo aj širšieho regiónu Banskej Bystrice, postupne prestávali existovať.

Práve v spomínanej Banskej Bystrici Štefan Žáry v 30. rokoch 20. storočia študoval na štátnom reálnom gymnáziu, budova ktorého (postavená v štýle doznievajúcej secesie – pozn. P. Ch.) sa počas prvej svetovej vojny využívala ako vojenská nemocnica. Pre rekonvalescentov boli na jej dvore v spomínanom vojnovom období dokonca vybudované pavilóny s drevenými ležadlami.¹

Na banskobystrickom reálnom gymnáziu Žáry úspešne zmaturoval 11. mája 1939.² Zhodou okolností práve v máji 1939 bola v slovenskej armáde zrealizovaná jej prvá orga-

¹ Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), fond (ďalej f.), Zemské vojenské veliteľstvo (ďalej ZVV) Bratislava 1919, škatuľa (ďalej šk.) 17, Čís. 1746. Prednosta vojenského zdravotníctví na Slovensku.

² Archív Univerzity Komenského Bratislava, Štefan Žáry, f. Skúšobná komisia pre stredné školy pri Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, šk. 165, Vysvedčenie o I. štátnej skúške pre učiteľskú spôsobilosť na školách stredných.

nizácia. Tieto organizačné zmeny v armáde, resp. najmä vojenská prezenčná služba v nej, sa však Žáryho pre pretrvávajúci odklad predbežne bezprostredne nedotýkali.

Po maturite začal Štefan Žáry v zimnom semestri 1939 – 1940 študovať na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave (odbor slovenský jazyk – francúzsky jazyk). Do leta 1941 absolvoval štyri semestre, pričom napríklad ešte 18. marca 1942 absolvoval 1. štátnu skúšku z francúzskeho jazyka pre učiteľskú spôsobilosť na stredných školách.³

Vysokoškolské štúdiá Štefan Žáry prerušil, resp. nedokončil, a tak 1. októbra 1942 nastúpil na výkon prezenčnej vojenskej služby pri pešom pluku 3 vo Zvolene. Po absolvovaní základného výcviku pri tejto jednotke si strelník Štefan Žáry podal už 10. novembra 1942 žiadosť o prevelenie na Ministerstvo národnej obrany (MNO) v Bratislave.⁴ Konkrétne žiadal o prevelenie na Kultúrne a tlačové oddelenie MNO s tým, aby na tomto oddelení mohol pokračovať v prezenčnej službe. V žiadosti, okrem iného, uviedol vlastné dovtedajšie skúsenosti s redakčnou prácou, aby v závere zdôraznil: „*Pridelené mi práce snažil by som sa vykonávať čo najsvedomitejšie a najlepšie, lebo robil by som to s chuťou a záujmom.*“⁵ Je pravdepodobné, že táto Žáryho iniciatíva prebehla po predchádzajúcom dohovore s priateľom, takisto nadrealistom Michalom Považanom.⁶ Ten taktiež absolvoval základný výcvik v sledovanom období a podobnú žiadosť o prevelenie na to isté oddelenie MNO zaslal len o tri dni neskôr – 13. novembra 1942.⁷ Ak Žáry v žiadosti poukazoval najmä na vlastné skúsenosti, tak Považan argumentoval aj pragmatickými dôvodmi svojho prevelenia do Bratislavy: „*Preloženie do Bratislavy žiadam tiež preto, aby som mohol byť bližšie kultúrneho centra, a tak čiastočne pokračovať v svojej činnosti spisovateľskej.*“⁸

Žiadosti oboch menovaných boli vtedy administratívne vybavené kladne, pričom bolo z hľadiska ich plánovaného zaradenia na funkciu uvedené, že „... v propagácii môžu armáde len osožiť“.⁹ Oba mali byť pridelení štábnej rote MNO a po príchode do hlavného mesta sa mali hlásiť u prednostu Kultúrneho a tlačového oddelenia MNO.¹⁰

³ Archív Univerzity Komenského Bratislava, Štefan Žáry, ref. 2.

⁴ VHA Bratislava, f. MNO obyčajné, šk. 273, sign. 46 4/22 54, Žiadosť strelníka Štefana Žáryho z 10. novembra 1942.

⁵ VHA Bratislava, Žiadosť strelníka Štefana Žáryho z 10. novembra 1942, ref. 4.

⁶ Michal Považan (narodený 8. septembra 1913 Dubové, zomrel 9. novembra 1952 Bratislava), uvedený 16. apríla 1935 a 1. októbra 1935 včlenený do pešieho pluku 17. 1. októbra 1942 nastúpil na prezenčnú službu pri 4. batérii delostreleckého protiletadlového pluku (DPLP) v Hlohovci. 30. júna 1943 mu bol priznaný charakter aspiranta. 1. júla 1943 povýšený na slobodníka aspiranta. Od 1. júla 1943 do 30. novembra 1943 absolvoval školu pre dôstojníkov v zálohe s prospechom dostatočným ako 89. v poradí (z dovedna 98 absolventov delostrelectva). 1. marca 1944 povýšený na desiatníka aspiranta. 12. mája 1944 prevelený na taliansky front s batériou 3/DPLP. 7. augusta 1944 sa vrátil z poľa, nasledujúceho dňa pridelený výcvikovému stredisku DPLP Hlohovec. 1. septembra 1944 zbehol od svojej jednotky. Aktívne sa zúčastnil Slovenského národného povstania. Pozri: Vojenský archív – Centrálna registratúra trnava (ďalej len VA – CR Trnava), Kmeňový list Michal Považan (1913); Pozri takisto: VHA Bratislava, f. MNO dôverné, šk. 384, sign. 73 2/7 65, Vojenská akadémia, čís. 7602 Dôv. 1943, Poradná listina absolventov školy pre výchovu dôst. del. v zál. v šk. r. 1943.

⁷ VHA Bratislava, f. MNO obyčajné, šk. 273, sign. 46 4/22 53, Žiadosť strelníka Michala Považana z 13. novembra 1942.

⁸ VHA Bratislava, Žiadosť strelníka Michala Považana z 13. novembra 1942, ref. 7.

⁹ VHA Bratislava, f. MNO obyčajné, šk. 273, sign. 46 4/22 53, Č. 49581/6, Vec: Strel. Štefan Žáry, ppl. 3 a strel. Michal Považan, DPLP Hlohovec – pridelenie na MNO - Tlačové oddelenie.

¹⁰ VHA Bratislava, Č. 49581/6, Vec: Strel. Štefan Žáry, ppl. 3 a strel. Michal Považan, ref. 9.

Napriek tomuto dokumentu nie je jasné, prečo sa toto prevelenie v roku 1942 nerealizovalo. V januári 1943 sklamaný Žáry celú záležitosť dvakrát urgoval prostredníctvom priateľa Mikuláša Bakoša – vtedy pracujúceho na MNO.¹¹ V tomto mesiaci sa nadrealistický básnik, v snahe vyhnúť sa frontovému nasadeniu, upínal dokonca na možnosť pokračovať v štúdiu na vysokej škole ako frekventant Vojenského vysokoškolského internátu (VVI). Do veci opätovne zasvätil Mikuláša Bakoša.¹²

Napokon, 1. februára 1943, boli Žáry i Považan konečne prevelení na MNO.¹³

Zo zachovaných dokumentov ďalej vyplýva, že obaja menovaní začali 1. júla 1943, v rámci svojej prezenčnej vojenskej služby, študovať na škole pre dôstojníkov v zálohe (druhý turnus).¹⁴ K ich spolužiakom patrili napríklad sochár Valér Vavro, a do 30. septembra 1943 aj ďalší výtvarník Lubomír Kellenberger.¹⁵

V hlavnom meste Slovenska a jeho najbližšom okolí bolo v sledovanom období, inak, dosť vizuálnych momentov, ktoré konkrétne spredmetňovali nielen prebiehajúci vojnový konflikt, ale aj vojenstvo všeobecne. Žáry napríklad v spomienkach uviedol, ako sa s Michalom Považanom boli kúpať v rieke Morave pri Devínskom Jazere, a depresívnym dojmom s neradostnou perspektívou na nich pôsobili opustené československé opevnenia.¹⁶

Ako frekventant spomínanej školy Žáry absolvoval na záver kurzu aj ostré streľby vo výcvikovom tábore Oremov Laz (Lešť). Štúdium ukončil 30. novembra 1943 ako 143. v poradí s prospechom dobrým (z celkového počtu 189 frekventantov pechoty, ktorí školu absolvovali).¹⁷ V rovnaký dátum bol zároveň povýšený na desiatnika aspiranta.¹⁸

K 1. decembru 1943 bol Žáry premiestnený k štábnejrote MNO, a tam zaradený na funkciu redaktor.¹⁹ Nie je bez zaujímavosti, že už predtým, začiatkom tretej dekády októbra 1943, počítal s pridelením Štefana Žáryho a Michala Považana na front veliteľ propagačnej jednotky bývalej Zaisťovacej (2. pešej) divízie por. pech. v zál. Pavol Makovník. Tento dôstojník v hlásení z východného frontu na ministerstvo národnej obrany v tejto súvislosti uviedol: *„Koncom novembra budem musieť prepustiť aj ostatných civilných redaktorov. Prosím preto, aby ste zariadili pridelenie Žáryho a Považana, ktorí by po skončení školy na výchovu dôstojníkov v zálohe boli pridelení k mojej prop. jednotke. Menovaní sa budú mať možnosť zapracovať a v prípade môjho odchodu ostane propagačný aparát so zapracova-*

¹¹ ALU SNK Martin, sign. 190 F 10, Korešpondenčný lístok a list Štefana Žáryho Mikulášovi Bakošovi z 3. a 31. januára 1943.

¹² ALU SNK Martin, sign. 190 F 10, List Štefana Žáryho Mikulášovi Bakošovi z 31. januára 1943.

¹³ VHA Bratislava, f. MNO obyčajné, šk. 489, sign. 46 4/4 3, Personálne doplnky vojenskej propagandy.

¹⁴ VHA Bratislava, Evidenční list k vojenskej knižke série M číslo 762 005 Štefan Žáry (1918).

¹⁵ Porovnaj: VHA Bratislava, f. MNO dôverné, šk. 383, 73 2/3 40, Vojenská akadémia, Čís. 5018/Dôv. 1943, Vec: Menoslov a prehľad frekventantov oddel. pre vých. dôst. v zálohe – predloženie.; VHA Bratislava, f. MNO dôverné, šk. 383, sign. 73 2/3 41, Vojenská akadémia, Čís. 5033/Dôv. 1943, Vec: Prijatie uchádzačov do VAK – hlásenie.

¹⁶ ŽÁRY, Š. *Snímanie masiek*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1979, s. 107. Udalosť nie je konkrétne časovo vymedzená.

¹⁷ VHA Bratislava, f. MNO dôverné, šk. 384, sign. 73 2/7 65 Vojenská akadémia, K čís. 7602 Dôv. 1943 Poradná listina absolventov školy pre vých. dôst. v zál. v šk. roku 1943/II.

¹⁸ VHA Bratislava, Evidenční list, ref. 14.

¹⁹ Tamže.

ným personálom. Pridelovanie civilných redaktorov, ak nejde o novinárov naslovovzatých, neodporúčam.“²⁰

Medzitým bolo ale z viacerých dôvodov rozhodnuté o stiahnutí slovenskej 2. pešej divízie z východného frontu, jej transformovaní na technickú brigádu a presune tohto zväzku do severného Talianska. Des. ašp. Štefan Žáry bol prevelený do Talianska zrejme začiatkom roka 1944.²¹

Na talianskom fronte začal pôsobiť ako redaktor časopisu *Front a vlast'*. Išlo o časopis, ktorý vydávala tlačová skupina propagačného oddelenia spomínaného zväzku. V januári 1944 sa práve tlačová skupina presunula do „večného mesta“ – Rím.²² V júni 1944 bolo v materiálnom rozkaze brigády č. 4 uvedené, že periodikum sa bude ďalej tlačiť v meste Imola.²³ Žáry je v uvedenom rozkaze uvedený ako výkonný redaktor, pričom pomocným redaktorom týchto novín bol ďalší slovenský básnik Ján Motulko.²⁴

V júli 1944 sa počas pôsobenia v Imole Žáry opäť stretol s priateľom Michalom Považanom.²⁵

Tlačová skupina sa 30. augusta 1944, spolu so Žárym a Motulkom, presunula do Padova.²⁶

V súvislosti so Žárym ako vojenským redaktorom je nesmierne zaujímavá kauza okolo jeho pacifistického článku *Prevez, prevez prevozničku*, ktorý bol publikovaný v spomínanom týždenníku *Front a vlast'* 21. septembra 1944.²⁷ V článku s romantickým podtitulom *Z cestovateľských zápiskov autor kriticky glosoval zážitky jednej vojrovej noci strávenej na korbe alebo v kabíne vojenského automobilu pri presune cez rieku Pád. Správne pritom poukázal na jeden z typických rysov vojny – devastáciu hodnôt: „Naše auto hnalo zdemolovanou Ferrarou. Čo ešte, preboha, majú v tomto meste bombardovať! Stanica i cesty, mosty, továrne a tam celé mesto ležia v troskách. A temer večer horia nad starým slávnym*

²⁰ VHA Bratislava, f. MNO dôverné, šk. 323, sign. 23 5/10 7 MNO – Vojenská propaganda, pol. prop. jed. 2. peš. div. Čís. 2/Dôv. – prop. jed. – 1943, Vec: Hlásenie činnosti propagačnej jednotky – predloženie.

²¹ V spomienkach uvádza január 1944: „Kedysi v januári, keď som prvý raz cestoval Talianskom...“ *Front a vlast'*, Týždenník 2. technickej divízie, roč. 2, 1944, č. 25, s. 3. Údaj je potrebné overiť, nakoľko 5. februára 1944 sa určite zdržiaval v Bratislave. Archív Univerzity Komenského Bratislava, f. MNO dôverné, šk. 323, sign. 23 5/10 7, Štefan Žáry, Poštová potvrdenka z 5. februára 1944, f. Skúšobná komisia pre stredné školy pri Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, šk. 165.

²² VHA Bratislava, f. ZD Veliteľstvo, šk. 5, Veliteľstvo technickej brigády, Číslo 89. 010/taj. mat. 1944 Materiálny rozkaz č. 1, SV 20. januára 1944.

²³ VHA Bratislava, f. ZD Veliteľstvo, šk. 5, Veliteľstvo technickej brigády, číslo 89.155/tajné mat. 1944, SV 22. júna 1944.

²⁴ Ján Motulko (narodený 12. januára 1920 Malá Lodina, zomrel 7. septembra 2013). Odvedený 26. marca 1940. 1. októbra 1940 vtelený ako vojak k pešiemu pluku 1. Po opakovanom udelení odkladu v roku 1940 a 1941, 5. októbra 1942 prezentovaný na výkon prezenčnej vojenskej služby. Od marca do júna 1943 prevelený na východný front k Rýchlej divízii na Kryme. 1. októbra 1943 povýšený na slobodníka, 1. augusta 1944 na desiatnika. Začiatkom novembra 1943 prevelený do Talianska, odkiaľ sa vrátil v novembri 1944. Demobilizovaný v decembri 1945. Pozri: VHA Bratislava, Náhradný kmeňový list Ján Motulko (1920).

²⁵ ŽÁRY, ref. 16, s. 108.

²⁶ VHA Bratislava, f. ZD, šk. 4, Veliteľstvo 2. tech. divízie, Rozkaz č. 44, SV 1. septembra 1944.

²⁷ *Front a vlast'*, Týždenník 2. technickej divízie, roč. 2, 1944, č. 25, s. 3. Autor v titulku použil nesprávny názov *Prevoz*, *prevoz*, *prievozníčku*. Správny názov tejto ľudovej piesne však autor uvádza ďalej v texte.

*mestom bengály a večer čo večer padajú bomby a dunia palubné delá... Kdesi v smere nad Bolognou horí celý vianočný stromček a ešte ho nie je dost'. Stromček ku stromčeku, obloha horí od množstva umelých hviezd. A už sa aj blýska a temne duní. To už dopadajú bomby...*²⁸

Na tento článok zareagovali Nemci, ktorí si inkriminované pasáže nechali preložiť. Formou d'alekopisu sa vtedy obrátil na bratislavské ministerstvo národnej obrany nemecký vojenský ataše a žiadal o vysvetlenie.²⁹ V spise k tomuto prípadu bolo uvedené nasledujúce kritické stanovisko: „*Tieto články svedčia nielen o absolútnej dezorientácii, nerozhodnosti a politickej slabosti ale aj o plnej nevojenskosti jak pisateľov, tak vedúcich tohto časopisu. Dnešná doba vyžaduje celých chlapov, ktorí jasne vedia, o čo ide.*“³⁰ V dokumente bolo ďalej presne uvedené, aké majú byť ďalšie články, boli tu jasne definované „fakty“ a redaktori mali byť potrestaní.³¹

Rozkazom zo 6. novembra 1944 malo ďalšie vydávanie novín Front a vlast' pokračovať v Mantove,³² pričom 1. decembra 1944 bol čat. ašp. Štefan Žáry povýšený na poručíka v zálohe.³³

Vzhľadom na dejiny slovenskej literatúry je určite výnimočné, že v roku 1944 básnikovi vyšli dve básnické zbierky. Jedna z nich *Pečať plných amfor*³⁴ bola dokonca vytlačená v Ríme, pričom podľa spomienok autora „...*sa do vlasti dostalo ani nie sto výtlačkov*“.³⁵

24. apríla 1945 dostala 2. slovenská technická divízia rozkaz na presun do priestoru Sondrio. Tento rozkaz však väčšina slovenských veliteľov už neuposlúchla, resp. si ho zmenila.³⁶ Koncom apríla zachvátila severné Taliansko séria protifašistických povstaní, do ktorých sa zapojili aj viaceré jednotky slovenskej technickej divízie. Ešte v tomto mesiaci sa dokonca premenovala 2. slovenská technická divízia na 1. československú divíziu v Taliansku.

18. augusta 1945 skončila v Malackách karanténa bývalej 2. slovenskej technickej divízie³⁷, a 31. augusta 1945 bol por. v zál. Štefan Žáry preložený do zálohy.³⁸

²⁸ Front a vlast', ref. 27, s. 3. Úryvok sme uviedli aj s gramatickými a štylistickými nedostatkami zapríčinenými zrejme tlačou v poľných podmienkach.

²⁹ VHA Bratislava, f. MNO dôverné, šk. 444, sign. 23 4/6 3, Vec: Frontové noviny 2. tech. divízie – výtka.

³⁰ VHA Bratislava, Vec: Frontové noviny 2. tech. divízie – výtka. ref. 29.

³¹ VHA Bratislava, Vec: Frontové noviny 2. tech. divízie – výtka. ref. 29.

³² VHA Bratislava, f. ZD Veliteľstvo, šk. 5, Veliteľstvo 2. technickej divízie, Čís. 89.305/taj. mat. 1944, Materiálny rozkaz č. 7, SV, 6. novembra 1944.

³³ VHA Bratislava, Evidenční list, ref. 14.

³⁴ Pozri: ŽÁRY, Š. *Pečať plných amfor*. Rím : S. T. P. D. 1944; Na obálke knihy je, okrem iného, uvedené: „Ktovie, či ešte zapisu naše dejiny daraz, že slovenský vojak – básnik v uniforme vliekol svoje túlavé kroky palmovými alejami a napájal dychtivé oči v krásach a spustošeníach. Chytral radosti a bóle do amfor ako víno, pečatil ich, aby ich uchoval pokoleniam. Raritou Žáryho zbierky je, že vychádza tiež v Ríme, kde autor redigoval frontové noviny; aspoň v našej modernej literatúre je to naozaj ojedinelým zjavom“.

³⁵ ŽÁRY, Š. *Edična poznámka*. In Tekutý poľovník. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1988, s. 339.

³⁶ ŠTEFANSKÝ, V. *Slovenskí vojaci v Taliansku 1943 – 1945*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky 2000, s. 67. ISBN 80-88842-32-8.

³⁷ VHA Bratislava, f. VO 4, šk. 1, Veliteľstvo 4. oblasti Bratislava, č. 80 300/Taj. oper. 1945, 2. tech. div. z Talianska – likvidovanie.

³⁸ VHA Bratislava, Evidenční list, ref. 14.

Už krátko po skončení druhej svetovej vojny vznikla iniciatíva publikovať vo forme zborníka dokumenty a spomienky bývalých príslušníkov tejto divízie na udalosti v Taliansku. Obálku zborníka *Naši v Taliansku* navrhol veterán talianskeho ťaženia výtvarník Tibor Bartfay.³⁹ Jeho „druh v zbrani“ Štefan Žáry prispel básňou *Taliansky partizán*.⁴⁰ Pre Žáryho to bolo jedno z prvých umeleckých obzretí sa za prežitou vojnovou realitou v severnom Taliansku, ku ktorej sa neskôr opakovane vracal.

P. CHORVÁT: WEHRDIENST VON ŠTEFAN ŽÁRY IN DER SLOWAKISCHEN ARMEE

Im Vordergrund des präsentierten Beitrags steht der Wehrdienst von Štefan Žáry in der Slowakischen Armee in den Jahren 1942 – 1945. Štefan Žáry, einer der bedeutendsten surrealistischen Dichter, trat seinen Präsenzdienst in der Slowakischen Armee beim Infanterieregiment 3 in Zvolen (Altsohl) im Oktober 1942. Im Februar 1943 wurde er in das Ministerium der Nationalen Verteidigung in Bratislava abkommandiert, wo er als Redakteur tätig war. Gleichzeitig absolvierte er 1943 die militärische Schule für Reserve-Offiziere. In den Jahren 1944 – 1945 war er bei der slowakischen Technischen Division in Italien tätig, und zwar als Redakteur der Zeitschrift „Front a vlast“ (Die Front und die Heimat). Nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs und seiner Heimkehr wurde er demobilisiert und hat seine literarisch Tätigkeit weiter ausgeübt.

³⁹ Tibor Bartfay (narodený 12. mája 1922 Nitra), odvedený 23. marca 1943. 1. októbra 1943 včlenený do pešieho pluku 1, pričom zároveň začal vykonávať prezenčnú vojenskú službu pri tomto kmeňovom útvere. 16. novembra 1943 po absolvovaní základného výcviku jednotlivca odoslaný do poddôstojnickej delostreleckej školy, kde absolvoval výcvik delovoda horskej kanónovej batérie (HKB). 15. apríla 1944 povýšený na slobodníka. Poddôstojnícku školu ukončil 30. júla 1944. 1. augusta 1944 zaradený ako delovod k rote HKB a povýšený na čatára. Bližšie konkrétne informácie o odchode na front do Talianska a jeho pôsobení pri 2. slovenskej technickej divízii nie sú predbežne známe. Výnimkou je údaj, že pre vojakov divízie, ktorí sa zúčastnili talianskeho partizánskeho hnutia, resp. odboja, realizoval návrhy odznakov. 16. marca 1946 prepustený do pomeru mimo činnnej služby, evidovaný na trvalej dovolenke. Pozri: VA – CR Trnava, Kmenový list Tibor Július Bartfay (1922). K tvorbe odznakov: ŠTEFANSKÝ, ref. 36, s. 77.

⁴⁰ Pozri: *Naši v Taliansku*. Žilina : Pravda 1946, s. 41-42.

Z VOJNOVÉHO PILOTA „NEPRIATEĽ ĽUDOVO-DEMOKRATICKÉHO ČESKOSLOVENSKA“. Životné osudy vojenského letca Františka Bošmanského

PETER ŠUMICHRAST

ŠUMICHRAST, P.: The War Pilot made the “Enemy of the People’s Democratic Czechoslovakia”. The Story of Military pilot František Bošmanský. *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 145-163, Bratislava.

Author of the published material has processed the fate of one of the forgotten Czechoslovak pilots, Slovak František Bošmanský, who was, during the World War 2., the military pilot not only in the Slovak air forces but also in the Czechoslovak air force units in the USSR and in the post-war Czechoslovak air forces. His military service in the Czechoslovak Army was only interrupted by the radical change of political regime in the Czechoslovak Republic after February 1948. František Bošmanský considered discharge from the Czechoslovak military air forces as a personal injustice and therefore planned an illegal emigration. However, he did not manage to fulfil his intention and was arrested and issued to Czechoslovakia with his companion after having landed on a sport aircraft in the Soviet zone of Austria. In the lawsuit that followed, he was sentenced to 12 years of imprisonment. In the prison, he was preparing an escape with other co-prisoners, which was, however, detected. Subsequently, his original sentence was extended by further 9 months. After release from the prison, he was working in manual occupations, being rehabilitated only after 1989. The eventful fate of the named pilot is used here for clear demonstration of the monstrosity of the political regime ruling in Czechoslovakia after 1948, persecuting its citizens and suppressing their democratic civil rights in a flagrant way, without any legitimate reason.

Military History. Slovakia. World War 2. Story of the Pilot František Bošmanský.

Po novembrovej revolúcii v roku 1989 sa osudom čs. letcov bojujúcich predovšetkým na západnom fronte venovali nielen viacerí profesionálni historici, pamätníci, publicisti, dokumentaristi, filmoví odborníci, ale aj mnohí nadšenci leteckej histórie. O tom svedčia nielen mnohé odborné publikácie, biografie, vedecké štúdie a články, ale aj hrané a dokumentárne filmy.¹

¹ Osudom čs. letcov, ktorí bojovali v druhej svetovej vojne na Západe, sa vo svojej vedecko-výskumnej a spracovateľskej činnosti predovšetkým venoval renomovaný český vojenský historik Jiří Rajlich. V tejto súvislosti treba spomenúť jeho nasledovné práce: RAJLICH, Jiří. *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva. 1. část.* Praha :

V oveľa menšej miere a rozsahu boli spracované životné osudy nemalej skupiny čs. letcov – Slovákov, ktorí najskôr slúžili v slovenskom letectve, neskôr sa aktívne zapojili do boja za národné oslobodenie a po druhej svetovej vojne spojili svoje životné osudy s čs. armádou. Ich sen o vysnívanom celoživotnom povolani sa však skončil po februári 1948, keď boli z tejto armády postupne prepúšťaní.²

Ares, 1998; RAJLICH, Jiří. *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva. 2. část*. Praha : Ares, 1998; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 1. část (1940)*. Praha : Ares, 1999; RAJLICH, Jiří – FIDLER, Jiří. *Soumrak králů vzduchu. Československé vojenské letectvo 1945-1950*. Praha : Ares : Deus, 2000; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 2. část (1941)*. Cheb : Svět křídel, 2000; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 3. část (1942)*. Cheb : Svět křídel, 2001; SEHNAL, Jiří – RAJLICH, Jiří. *Stíhací pilot*. Praha : Naše vojsko, 2002; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 4. část (1943)*. Cheb : Svět křídel, 2002; RAJLICH, Jiří. *Jediný československý maršál. Životní osudy Air Marshal a armádního generála (in memoriam) RNDr. Karla Janouška, KCB (1893-1971)*. Brno : Jota, 2002; RAJLICH, Jiří – BELCARZ, Bartłomiej – TAGHON, Peter – ROBA, Jean-Louis – MICHULEC, Robert – WALLSGROVE, Roger. *Fighters in France and Low Countries*. Sandomierz : Stratus; Redbourn : Mushroom Model Publications, 2002; Jiří RAJLICH: *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva. 1. část*. Praha : Naše vojsko : Ares, 2003; RAJLICH, Jiří. *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva. 1. a 2. část*. Praha : Naše vojsko : Ares, 2003; RAJLICH, Jiří – Jiří SEHNAL. *Stíhači nad Kanálem. Československý stíhací wing RAF 1942-1945*. Praha : Naše vojsko, 2003; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 5. část (1944)*. Cheb : Svět křídel, 2003; RAJLICH, Jiří. *Esa na obloze. Nejúspěšnější čs. stíhači ve 2. světové válce*. Praha : Naše vojsko, 2004; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 1. část (1940)*. Praha : Naše vojsko : Ares, 2004; RAJLICH, Jiří. *Spitfire nad Evropou. Československý stíhač Otto Smík a jeho doba*. Cheb : Svět křídel, 2004; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 7. část (Černá kronika československého letectva v RAF 1940-1945)*. Cheb : Svět křídel, 2004; LÁNÍK Jaroslav – RAJLICH Jiří – ČAPLOVIČ, Miloslav a kol. *Vojenské osobnosti československého odboje 1939-1945*. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 6. část (1945-1946)*. Cheb : Svět křídel, 2005; RAJLICH, Jiří. – POLÁK, Tomáš. *No. 310 (Czechoslovak) Squadron. 1940-1945*. Boé Cedex : Phil H. Listemann, 2006; Jiří RAJLICH – Tomáš POLÁK: *No. 312 (Czechoslovak) Squadron*. Boé Cedex : Phil H. Listemann, 2008; RAJLICH, Jiří. *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva 1939-1945*. Cheb : Svět křídel, 2008; RAJLICH, Jiří. *Hurricane Ace Josef František. The True Story*. Sandomierz : Stratus; Redbourn : Mushroom Model Publications, 2010; RAJLICH, Jiří. *Josef František. Pokus o pravdivý příběh československého stíhače*. Cheb : Svět křídel, 2010; RAJLICH, Jiří. *Josef František. Historia prawdziwa*. Sandomierz : Stratus, 2010; RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovem historika, rodiny a objektivem fotografů*. Cheb : Svět křídel, 2012.

Český režisér Jan Svěrák natočil v roku 2001 film pod názvom *Tmavomodrý svět*. Dej príbehu bol spracovaný na základe kníh legendárneho čs. vojnového letca Františka Fajtla. K životnému príbehu genpor. v. v. Františka Fajtla pozri napr.: RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovom historika, rodiny a objektivem fotografů*. Cheb : Svět křídel, 2012. ISBN 978-80-87567-12-8.

² LÁNÍK Jaroslav – RAJLICH Jiří – ČAPLOVIČ, Miloslav a kol. *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005. ISBN 80-7278-233-9; CŠÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013. ISBN 978-80-89523-20-7.

Jedným z takýchto zabudnutých čs. letcov Slovákov bol aj šrtm. let. František Bošman-
ský, ktorý ako vojenský pilot slúžil nielen v slovenských vzdušných zbraniach, ale aj
v povstaleckej 1. čs. armáde na Slovensku, v čs. leteckej jednotke v ZSSR a v povojnovom
čs. vojenskom letectve. Jeho úspešnú vojenskú službu v čs. povojnovej armáde fatálne
prerušila až radikálna zmena politického režimu v Československej republike po februári
1948. Nie je nepochopiteľné, že vojnový letec František Bošmanský ako nositeľ viacerých
čs. a zahraničných vojenských vyznamenaní³ a priamy účastník bojov proti fašizmu na
*zemi*⁴, ako aj vo *vzduchu*⁵, považoval prepustenie z čs. vojenského letectva za osobnú
krivdu a z tohto dôvodu naplánoval ilegálny odchod do slobodného sveta, kde chcel v pl-
nom rozsahu uplatniť svoje odborné schopnosti a zručnosti letca-pilota. Jeho zámer sa mu
vzhľadom na poruchu lietadla a nepriazeň počasia nepodarilo naplniť a po pristáti na od-
cudzenom športovom lietadle v sovietskej zóne Rakúska bol aj so svojím spoločníkom za-
držaný a vydaný do totalitného Československa. V následnom súdnom procese ho najskôr
odsúdili len na 12-ročný trest väzenia, potom mu podľa prokuratúry jeho *neúmerne nízky*
trest zvýšili na 15 rokov väzenia. Vo väzení, v ktorom mal podľa jeho *žalárníkov* nájsť opäť
cestu k uvedomelému budovaniu spravodlivého ľudovo-demokratického štátu robotníkov
a roľníkov, sa pripravoval aj s ďalšími spoluväzňami na útek, ktorý bol však ešte v čase prí-
prav odhalený. Pôvodný trest odňatia slobody mu následne zvýšili o ďalších deväť mesia-
cov. Po prepustení z väzenia pracoval v robotníckych povolaniach. Po novembri 1989, keď
v spoločnosti nastali zásadné zmeny politického systému, sa pokúšal o súdnu a občiansku
rehabilitáciu. Na pohnutých životných osudoch menovaného vojenského letca zreteľným
spôsobom vykresľujem totalitný politický režim panujúci v Československu po februári
1948, ktorý prenasledoval svojich občanov a flagrantným spôsobom, a nespočetnekrát bez
zákonného dôvodu, potláčal ich demokratické občianske práva.

František Bošmanský sa narodil 4. septembra 1921 manželom Antonovi Bošmanskému
a Amálii Bošmanskej, rodenej Hegerovej. Jeho rodiskom sa stala západoslovenská obec
Častá, ktorá od 20. rokov minulého storočia patrila do okresu Modra. Podľa stručných
záznamov v jeho osobnom spise je zrejmé, že malý František v rodnej obci navštevoval
obecnú školu, potom pokračoval v štúdiu na meštianskej škole v okresnom meste. Po absol-
vovaní štyroch tried meštianskej školy v Modre sa vyučil za stolára, avšak pred nástupom
na prezenčnú službu v slovenskej brannej moci pracoval ako lesný praktikant. O jeho prí-

³ Za účasť v boji proti fašizmu dostal nasledovné vyznamenania: Československý vojnový kríž 1939, 2 x Československá medaila Za chabrosť pred nepriateľom, Rad Slovenského národného povstania II. tr., sov. Za pobeđu nad Germanijou v Velikoj Otečestvennoj vojne 1941 – 1945 gg.

⁴ Počas Slovenského národného povstania bojoval ako pešiak v zostave motorizovaného práporu kpt. let. Ivana Haluzického. K osobe kpt. let. I. Haluzického a histórii jeho motorizovaného práporu pozri napr.: SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 208-223; SLAVKOVSKÝ, Dušan. *V čase dozrávaní a boje*. Praha : Naše vojsko, 1985; PLEVZA, Viliam. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Encyklopédia odboja a SNP. 5. zväzok*. Bratislava : Pravda, 1984, s. 147; LÁNÍK Jaroslav – RAJLICH Jiří – ČAPLOVIČ a kol., *Vojenské, ref. 2*; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944 – 1945. 3. zväzok*. Bratislava : Magnet Press, Slovakia, 2003. ISBN 80-89169-00-7; CSÉFALVAY a kol., *Vojenské, ref. 2*.

⁵ Vo funkčnom zaradení stíhací pilot 1. čs. stíhacieho leteckého pluku v ZSSR 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR sa aktívne zúčastnil leteckých bojov počas Ostravskej operácie. K histórii vzniku a činnosti 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR pozri napr.: ŠMOLDAS, Jiří. *Českoslovenští letci v boji proti fašizmu*. Praha : Naše vojsko, 1987, s. 407-471; SLAVKOVSKÝ, ref. 4; RAJLICH, REŽNÁ, Generál, ref. 2.

padných leteckých začiatkoch, ktoré absolvoval v civilnom prostredí už pred nástupom na prezenčnú službu, nachádzame v jeho dochovanej vojenskej evidencii personálneho rázu len krátku zmienku, a to v *Prihláške pre dôstojníkov a rotmajstrov z povolania* z 25. januára 1947.⁶ Vyššie menovaný vojenský letec v nej uviedol, že v roku 1939, tzn. pred nástupom na prezenčnú vojenskú službu v slovenskej brannej moci, bol športový pilot v aeroklube v Piešťanoch⁷. Na základe tohto stručného záznamu je zrejmé, že jeho predurčenie pre slovenské vzdušné zbrane nebolo vôbec náhodné.

Osemnásťročný mladík František Bošmanský prekonal prvú z mnohých prekážok, ktorá stála medzi ním a pomyselnou kabínou vojenského lietadla dňa 28. decembra 1939, keď ho komisia pri dobrovoľnom odvode odvieďa s klasifikáciou *schopný bez vady* do slovenskej brannej moci. Vzhľadom na jeho výborný zdravotný stav, úroveň dosiahnutého občianskeho vzdelania, výcvik športového pilota, ako aj ostatné osobnostné kvality bol včlenený do leteckého pluku, kde mal vykonať vojenskú prezenčnú službu trvajúcú 24 mesiacov. Týmto dňom ho v rámci tejto elitnej zložky slovenskej brannej moci včlenili v hodnosti vojaka do jeho cvičnej letky. Vojenskú rovnošatu, v ktorej potom zotrval takmer jedno desaťročie, obliekol 10. januára 1940, keď ho prezentovali na vykonanie vojenskej prezenčnej služby v rámci cvičnej letky leteckého pluku v Piešťanoch. Zároveň ho zaradili do piešťanskej výcvikovej letky č. 1, kde do 17. februára 1940 úspešne absolvoval základný výcvik. Ešte krátko pred jeho ukončením bol premiestnený do poddôstojníckej školy, ktorá bola organizovaná v rámci náhradnej perute leteckého pluku v Piešťanoch. V nej v období od 11. februára 1940 do 30. apríla 1940 preukázal predpoklady pre povýšenie do poddôstojníckej hodnosti, ako aj schopnosti a zručnosti predpísané velením slovenskej brannej moci pre výkon najnižšej veliteľskej funkcie. Poddôstojnícku školu absolvoval s veľmi dobrým hodnotením a pri konečnom hodnotení nadriadenými bol vyhodnotený ako štvrtý z 36 frekventantov školy.⁸

V prvý májový deň roku 1940 začal naberať jeho sen, že sa stane vojenským letcom, reálne kontúry. V tento deň bol zaradený do základného pilotného výcviku v Leteckej škole v Trenčianskych Biskupiciach, ktorý trval do posledného januárového dňa roku 1941. V tomto období bol kmeňovým príslušníkom cvičnej letky (18. 2. 1940 – 15. 8. 1940)

⁶ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, Náhradný opis kmeňového listu Františka Bošmanského.

⁷ Podľa vládneho nariadenia č. 200 z 5. septembra 1939 o Hlinkovej garde sa každý občan Slovenskej republiky mužského pohlavia vo veku od 6 do 60 rokov pripravoval aj na ochranu vlasti. V rámci tejto polovojenskej organizácie vykonávali aj predvojenskú výchovu podľa jej organizačného a služobného priadku. Spôsobilých záujemcov o letecký výcvik a výchovu v rámci predvojenskej výchovy združovali v leteckých oddeleniach Hlinkovej gardy, resp. v rámci tzv. Hlinkovej leteckej gardy. V októbri 1940 boli všetci záujemcovia o predvojenskú a povojenskú leteckú výchovu, ako aj ďalší záujemcovia o letecký výcvik a športové lietanie združení pod Slovenský letecký zbor. Tento vo svojich radoch združoval nielen členov leteckých oddelení Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže, ale aj príslušníkov leteckých oddelení *Freiwillige Schutzstaffel* a *Deutsche Jugend*. Pozri: Slovenský zákonník, roč. 1939, čiastka 51, vládne nariadenie č. 220/1939; Slovenský zákonník, roč. 1940, zákon č. 312/1940; VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, Kmeňový list Františka Bošmanského, s. 14.

⁸ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, kmeňový list Františka Bošmanského, s. 14. Podľa záznamu v Zápisníku letov Pavla Kalmančoka, jeho spolužiaka v poddôstojníckej škole, však poddôstojnícka škola trvala od 18. 2. 1940 – 30. 4. 1940. Zápisník letov Pavla Kalmančoka, vydaný 22. mája 1939. Kópia vo vlastníctve autora.

a školnej letky Leteckej školy (od 16. 8. 1940). Hneď po úspešnom absolvovaní základného pilotného výcviku, ktorý odlietal v kabínach lietadiel typu E-39 a E-241, bol zaradený do pokračovacieho pilotného výcviku, ktorý trval od 1. februára 1941 do 16. augusta 1941. V rámci tohto leteckého výcviku lietal okrem už vyššie uvedených typov aj na Letove Š-328. V pokračovacom pilotnom výcviku dosiahol dobré hodnotenie. Po zrekapitulovaní výsledkov pokračovacieho pilotného výcviku bol vyhodnotený ako 14. z 36 pilotných žiakov.⁹

Na základe výsledkov výcviku a zhodnotení osobnostných kvalít a predpokladov všetkých úspešných pilotných žiakov bol *čerstvo* povýšený desiatnik František Bošmanský svojimi nadriadenými po zrelej úvahe vybraný za pilota jednomiestnych lietadiel.¹⁰ *Spoločnosť* v kurze, ktorý bol označovaný aj ako stíhací výcvik, mu robili neskoršie známe *postavy* slovenských vzdušných zbraní a československého vojenského letectva: Rudolf Božík¹¹, Alexander Gerič¹², Ľudovít Dobrovodský¹³, Karol Geletko¹⁴, Rudolf Palatický¹⁵, Štefan Ocvirk¹⁶ a iní...

⁹ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, kmeňový list Františka Bošmanského, s. 14.

¹⁰ Podľa záznamov v dochovanom *originálnom* kmeňovom liste Františka Bošmanského ho povýšili na slobodníka a desiatnika v rovnaký deň, a to 16. 8. 1941. Podľa vlastných údajov vyššie menovaného ho do hodnosti slobodníka povýšili už od 18. 12. 1940. VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, kmeňový list Františka Bošmanského, s. 5, rubrika č. 43.

¹¹ Rudolf Božík, nar. 10. 7. 1920 v Hrnčiarovciach. Na východnom fronte zostrelil 8 sovietskych lietadiel. V 1. polovici roku 1944 sa podieľal na ochrane Slovenska pred americkým letectvom. 31. 8. 1944 ako príslušník Skupiny vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde preletel na stranu sovietskej Červenej armády. V radoch povstaleckej Kombinovanej letky sa aktívne zúčastnil bojov v Slovenskom národnom povstaní, kde si na svoje konto pripísal 2, 5 zostrelu nemeckých lietadiel. Potom príslušník 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Po skončení druhej svetovej vojny pokračoval v činnnej službe v čs. armáde. Pozri napr. tieto odborné práce: ŠUMICHRASŤ, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944. 2. zväzok*. Bratislava : Magnet Press, Slovakia, 2000, ISBN 80-968073-6-6; BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRASŤ, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet Press, Slovakia, 2004, s. 22-23. ISBN 80-89169-02-3.; ŠUMICHRASŤ, Peter. *Slovenské letectvo na východní fronte 1941 – 1943*. Cheb : Svět křidel, 2006. ISBN 80-86808-29-7; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík. Letecké eso slovenského stíhacího letectva*. Cheb : Svět křidel, 2006. ISBN 80-86808-32-7. RAJLICH, Jiří. *Za Boha a národ. Stíhací esa slovenských Vzdušných zbraní ve 2. světové válce*. Cheb : Svět křidel, 2006. ISBN 80-86808-30-0.

¹² Alexander Gerič, nar. 30. 1. 1920 v Slovenskom Mederí. Účastník bojov proti ZSSR. V radoch 2. garnitúry letky 13 docielil 9 potvrdených zostrelov sovietskych lietadiel. 11. 9. 1943 preletel na stranu sovietskej Červenej armády. Po absolvovaní spravodajského výcviku vysadený na Slovensku. Neskôr zaistený slovenskými bezpečnostnými orgánmi. Po prepustení z väzby opäť príslušník slovenských vzdušných zbraní. 29. 8. 1944 odletel s por. let. O. Šingliarom na letisko Tri Duby. Podľa nepotvrdených správ lietadlo havarovalo pri obci Ladce. Obaja letci mali zahynúť na mieste tragédie. Pozri napr. odborné práce: ŠUMICHRASŤ, KLABNÍK, Slovenské, ref. 11; BYSTRICKÝ, ŠUMICHRASŤ, Letka 13, ref. 11, s. 23; ŠUMICHRASŤ, Slovenské, ref. 11; RAJLICH, Za Boha; ref. 11.

¹³ Ľudovít Dobrovodský, nar. 20. 12. 1920 v Jablňovom. V druhej polovici roka 1943 sa v radoch 2. garnitúry letky 13 zúčastnil bojov na východnom fronte, kde zostrelil jedno sovietske lietadlo. 9. 9. 1943 spoločne s rtk. A. Matúšekom preletel na stranu sovietskej armády. Po preškolení na sovietsku techniku pridelený k 1. čs. stíhaciemu pluku v ZSSR, s ktorým sa zúčastnil bojov v Slovenskom národnom povstaní. Zostrelil jedno nemecké lietadlo. Po prechode povstalcov na partizánsky spôsob

Kurz jednomiestnych pilotov, resp. stíhací kurz bol organizovaný v rámci školnej letky Leteckej školy v Trenčianskych Biskupiciach v období od 17. augusta 1941 do 20. júna 1942. Jeho frekventanti napriek skutočnosti, že sa Slovenská republika od 22. júna 1941 nachádzala vo vojne proti ZSSR, pokračovali v leteckom výcviku, a to v takmer nerušenom *mierovom tempe*. Náročný letecký výcvik, počas ktorého frekventanti vykonali na lietadlách typu E-241, Bš 122, Š-328, B-34, B-534 a Bk-534 viac než 200 letov, trvajúcich viac než 300 hodín, úspešne ukončilo 18 frekventantov.¹⁷ V skladbe výcvikových letov nachádzame štarty a pristátia na šiestich typoch lietadiel zaradených do leteckého parku slovenského letectva, a to ako na kolesový podvozok, tak aj na lyže, neabsentoval ani nácvik prvkov jednotlivej a skupinovej jednoduchej, vyššej a vysokej pilotáže. Nechýbali v ňom ani výcvikové lety orientačné, rádiové, lety za účelom útokov na pozemné ciele a rukávový terč, ani lety za účelom spolupráce s delostrelectvom. Zavŕšením výcviku jednomiestnych pilotov bol letecký súboj pilotov sediacich v kabínach stíhacích B-534-iek.¹⁸

boja preletel front. Príslušník 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Po skončení druhej svetovej vojny pokračoval v službe v čs. armáde. Zahynul pri leteckej havárii v roku 1957. Pozri napr. odborné práce: ŠUMICHRAST, KLABNÍK, Slovenské, ref. 11; BYSTRICKÝ, ŠUMICHRAST, Letka 13, ref. 11, s. 23; ŠUMICHRAST, Slovenské, ref. 11.

¹⁴ Karol Geletko, nar. 1. 12. 1919 v Hnilčíku. Účastník bojov proti ZSSR na sovietsko-nemeckom fronte, kde docielil jedno víťazstvo. Po návrate z východného frontu zaradený k letke 13 – Pohotovostnej letke, ktorá plnila úlohy spojené s ochranou vzdušného priestoru Slovenska. Od 1. 8. 1944 príslušník Skupiny vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde, s ktorou 31. 8. 1944 preletel na stranu sovietskej armády. Prijatý do čs. zahraničnej armády v ZSSR – príslušník 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Po skončení druhej svetovej vojny pokračoval v službe v čs. vojenskom letectve. Pozri napr. tieto odborné práce: ŠUMICHRAST, KLABNÍK, Slovenské, ref. 11; BYSTRICKÝ, ŠUMICHRAST, Letka 13, ref. 11; ŠUMICHRAST, Slovenské, ref. 11.

¹⁵ Rudolf Palatický, nar. 30. 10. 1919 v Urmíne. V radoch 2. garnitúry letky 13 bojoval proti sovietskej armáde. Zostrelil šesť sovietskych lietadiel. Po návrate z východného frontu zaradený k letke 13 – Pohotovostnej letke, s ktorou sa zúčastnil na ochrane vzdušného priestoru západného Slovenska. Od 1. 8. 1944 premiestnený k letke 12 Skupiny vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde, s ktorou 31. 8. 1944 preletel na stranu sovietskej armády. Prijatý do čs. zahraničnej armády v ZSSR – príslušník 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Po skončení druhej svetovej vojny pokračoval v službe v čs. vojenskom letectve. V roku 1954 zahynul pri leteckej havárii. Pozri napr. tieto odborné práce: RAJLICH, Jiří. *Tatranští orli nad Kubání. Historie slovenské stíhací letky 13*. Praha : Ares : Deus, 2002. ISBN 80-86158-30-6 : ISBN 80-86215-31-8; BYSTRICKÝ, ŠUMICHRAST, Letka 13, ref. 11, s. 25; ŠUMICHRAST, Slovenské, ref. 11.

¹⁶ Štefan Ocvirk, narodený 26. 12. 1920 v Koterbachu. V druhej polovici roku 1943 sa aktívne zúčastnil bojov proti ZSSR, pričom zostrelil 5 sovietskych lietadiel. Po návrate do zázemia príslušník letky 13, s ktorou sa zúčastnil bojov proti americkému letectvu. V rámci Kombinovanej letky účastník Slovenského národného povstania. Po 28. 10. 1944 sa vrátil do služby v slovenskej brannej moci. Po skončení druhej svetovej vojny prijatý do čs. vojenského letectva, v ktorom slúžil až do roku 1957. Pozri napr. tieto odborné práce: ŠUMICHRAST, KLABNÍK, Slovenské, ref. 11; RAJLICH, Tatranští, ref. 15; BYSTRICKÝ, ŠUMICHRAST, Letka 13, ref. 11, s. 25; ŠUMICHRAST, Slovenské, ref. 11.

¹⁷ VHÚ-VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 33 z 23. 6. 1942, čl. 3, inv. č. 16, šk. 3; Zápisník letov Pavla Kalmančoka, vydaný 22. mája 1939, por. č. letu 445-652. Kópia vo vlastníctve autora.

¹⁸ Technika leteckej pilotáže sa podľa náročnosti delí na jednoduchú, vyššiu a vysokú. Podľa počtu lietadiel na jednotlivú a skupinovú. Prvkami jednoduchej pilotáže sú: zákruta o 360°, vodorovná osmička, hadovitý let, špirála (náklon u všetkých prvkov maximálne 45°), let strmhlav a strmé stúpanie

Čtk. František Bošmanský¹⁹ ukončil výcvik s veľmi dobrým hodnotením druhý v poradí. Jeho celkové veľmi dobré hodnotenie negatívne neovplyvnilo ani jeho väzenie trvajúce 21 dní, ktorým ho potrestal veliteľ školnej letky Leteckej školy za nespĺnenie rozkazu o zákaze preletu lietadiel nad Piešťanmi počas orientačného letu dňa 12. júna 1942, keď ako vedúci roja tento priamy rozkaz ignoroval a svoj roj viedol nad piešťanskými kúpeľami. Pred ním sa vo výcviku jednomiestnych pilotov umiestnil len frekventant čtk. Ján Kovaľ, taktiež s veľmi dobrým hodnotením.²⁰ Po skončení kurzu bol čtk. František Bošmanský premiestnený s ďalšími šiestimi pilotmi – absolventmi kurzu jednomiestnych pilotov k leteckej rote Spišská Nová Ves, s určením pre stíhaciu letku 12. stot. let. Jozefa Páleníčka.²¹

Čtk. František Bošmanský prichádzal k bojovej poľnej letke v období, keď sa slovenské vzdušné zbrane pripravovali na opätovné frontové nasadenie. Skúsení piloti poľných letiek sa v zostave svojich leteckých jednotiek podľa vydaného rozkazu postupne presúvali na okupované územie vtedajšieho ZSSR, kde mali poskytnúť leteckú podporu a ochranu pozemným jednotkám slovenskej brannej moci. Z tohto dôvodu nemohli odovzdávať svoje cenné skúsenosti mladým pilotom, ktorí prichádzali po výcviku z Leteckej školy. Na základe skúseností z predchádzajúceho obdobia bolo viac než pravdepodobné, že po príchode k poľným letkám sa mladí piloti bez priameho dozoru skúsených letcov dopustia leteckej nedisciplinovanosti tak ako sa to stalo už mnohokrát v minulosti. Veliteľ leteckého pluku si túto skutočnosť zjavne uvedomoval, pretože vo svojom dôvernom rozkaze č. 33 z 23. júna 1942 nariadil všetkým veliteľom poľných letiek, ako aj veliteľovi II. perute, aby výchove mladých pilotov venovali čo najväčšiu pozornosť. V citovanom dokumente upozorňoval aj na to, že mladý ľudský materiál dá sa formovať ako si len želáme, záleží však na veliteľovi a jeho výchovnej metóde, akých výsledkov docieli. Veliteľov letiek upozornil, že mu osobne ručia za morálnu a vojenskú hodnotu lietajúceho personálu.²²

s uhlami 45°, let s minimálnou bezpečnou rýchlosťou, sklzy a pády. Prvkami vyššej pilotáže sú: zvrat, premet, prekrut, výkrut, súvrat, bojová zákruta, vývrtka, strmhlavý let a strmé stúpania s uhlami nad 45° a ďalšie prvky uvedené v letovej príručke. Prvkami vysokej pilotáže sú všetky prvky (obraty), ktoré nie sú obsiahnuté v prvkoch jednoduchej a vyššej pilotáže. Pozri Slovenský národný aeroklub gen. Milana Rastislava Štefánika. AK – MOT VÝCVIKOVÁ PRÍRUČKA – LETÚNE. <http://lzsv.sk/dokumenty/predpisy/AK-MOT%201.5.2009.pdf>.

¹⁹ Dňom 9. 1. 1942 prijali Františka Bošmanského do zboru poddôstojníkov z povolania. Týmto dňom ho zároveň povýšili na čatníka.

²⁰ Bošmanského spolužiak Ján Kovaľ urobil v povojnovej čs. armáde úspešnú kariéru. Zastával mnohé významné veliteľské a veliteľsko-štábne funkcie, napr.: veliteľ leteckého pluku, veliteľ leteckej divízie, náčelník oddelenia bojovej prípravy veliteľstva letectva, zástupca veliteľa Leteckého učilišťa pre výcvik, zástupca veliteľa Vyššieho leteckého učiliska, veliteľ Vyššieho leteckého učiliska, náčelník Vysokej vojenskej školy. 1. 5. 1971 bol vymenovaný do hodnosti generálmajora. Zomrel počas činnnej služby ako náčelník Vysokej vojenskej školy v Košiciach v roku 1976. Pozri: MASKALÍK, Alex. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Košice : HWSK, s.r.o. v spolupráci s VHÚ, 2012, s. 331. ISBN 978-80-970941-0-2; ŠTAIGL, Jan a kol. *Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2012*. 2. aktualizované a spresnené vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2012, s. 100. ISBN 978-80-89169-25-2.

²¹ S Fr. Bošmanským k letke 12. putovali čtk. R. Božík, čtk. R. Mitošinka, čtk. P. Kalmančok, čtk. K. Bachratý, čtk. Ján Kaliský, a čtk. E. Schwarz. VHÚ-VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 33 z 23. 6. 1942, čl. 5, inv. č. 16, šk. 3. PÁLENÍČEK, Jozef, nar. 2. 4. 1912 Moravský Sv. Ján, okres Malacky. Pozri: CSÉFALVAY a kol., *Vojenské*, ref. 2, s. 187-188.

²² VHÚ-VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 33 z 23. 6. 1942, čl. 6, inv. č. 16, šk. 3.

Tak ako v iných prípadoch aj Bošmanského vojenskú službu po príchode k poľnej letke môžeme zdokumentovať napriek tomu, že sa nám nedochoval jeho zápisník letov, resp. iný autentický dokument mapujúci jeho vtedajší vojenský život. Podľa záznamov v Kalmančokovom zápisníku letov, ktorý Bošmanského sprevádzal od začiatku jeho vojenskej kariéry, možno konštatovať, že mladí piloti, ktorí po skončení Leteckej školy boli premiestnení k leteckejrote Spišská Nová Ves s určením pre letku 12, sa takmer bez meškania pustili do plnenia výcvikového programu stanoveného pre pilotov bojových letiek. Prvé lety nováčikov mali preukázať ich schopnosť samostatne plniť náročné úlohy výcvikového programu bojového pilota. Niekoľko bezpečných štartov a pristátí vykonaných s požadovanou pilotnou rutinou nahradili lety v skupinách, ako aj lety *voňajúce pušným prachom*. Po krátkom preverení schopností mladých pilotov sa títo zapojili do bežného života poľnej leteckej jednotky plniacej úlohy v zázemí. V Bošmanského prípade to tak bolo až do 9. apríla 1943, keď ho veliteľ leteckého pluku premiestnil k letke 11 plniacej úlohy v zostave Skupiny vzdušných zbraní pri Zaisťovacej divízii. Spolu s ním k Zaisťovacej divízii prišli aj čtk. Robert Mitošinka, čtk. Ján Kaliský a čtk. Alojz Mutňanský.²³

K letke *Atlas 1* (krycí názov letky 11) prišiel v období, keď jej príslušníci mali na svojom konte už 243 bojových náletov a 316 prieskumných letov proti nepriateľovi, pričom na identifikované nepriateľské ciele zhodili 2 900 kg leteckých bômb. Ich bojovú činnosť na Ukrajine a v Bielorusku charakterizovala dobová slovenská tlač nasledovne: „*K úspechom a víťazným činom slovenských letcov na východnom fronte v tichosti sa pridružujú ich kamaráti na Ukrajine a Bielorusku a zapisujú sa tak do dejín boja proti bolševizmu. Bok po boku s kamarátmi od pozemných zbraní, združení s ostatnými národmi Európy v jeden celok, bojujú naši letci ďaleko od domova za lepšiu budúcnosť kontinentu, za bezpečnosť svojho národa a vlasti.*“²⁴

František Bošmanský krátko po príchode do poľa takpovediac na vlastnej koži zistil, že napriek vyššie uvedeným propagandistickým vyjadreniam, ktoré jednoznačne oslavovali činnosť a vysokú bojovú morálku letcov Skupiny vzdušných zbraní pri Zaisťovacej divízii, sa aj v rámci tejto, doposiaľ veľmi kladne hodnotenej operačnej jednotky slovenských vzdušných zbraní, začali prejavovať rozkladné javy, ktoré vyvrcholili 17. mája 1943, keď od leteckej jednotky *Atlas 1* zbehli z ovručského letiska na lietadle typu Š-328 slob. Imrich Haščík, stk. v zál. Pavol Hrivík a stk. v zál. Jozef Jančo.

Napriek tomuto činu trojice vojnových zbehov možno konštatovať, že počas mája 1943 sa bojová činnosť letky *Atlas 1* neznižila a možno ju hodnotiť ako veľmi intenzívnu. Príslušníci jej leteckého personálu sa aktívne zapájali do ofenzívnych protipartizánskych akcií nemeckých jednotiek v tzv. *Mokrom trojuholníku*. Priama letecká podpora, ktorú poskytovali nemeckým jednotkám, spočívala predovšetkým v rozsiahlej prieskumnej činnosti. Tá sa často spájala s bitevnými a bombardovacími náletmi.

Vzhľadom na skutočnosť, že sa nedochoval bojový denník jednotky ani periodické hlásenia o činnosti letky, a k dispozícii nie je ani zápisník letov Františka Bošmanského, nemôžem presne konkretizovať bojové lety, ktoré menovaný absolvoval. Na dochovaných hláseniach, uložených vo fonde veliteľstvo Zaisťovacej divízie, si však môžeme aspoň sčasti priblížiť niektoré z bojových akcií slovenského letectva, na ktorých sa mohol aktívne zúčastniť aj čtk. František Bošmanský.

²³ VHÚ-VHA Bratislava, f. ZD, Rozkaz VZD č. 48 z 30. 4. 1943, čl. 532, Príloha 1 k divíznemu rozkazu ZD č. 144 z 19. 10. 1943, por. č. 11-12, inv. č. 48, šk. 3.

²⁴ ŠUCHA, E. Slovenské letectvo na Ukrajine a Bielorusku. In *VZLET mesačník vzdušných zbraní*, roč. 2, 1943, č. 6, s. 117.

Jednou z takýchto spoločných akcií bola akcia z 13. mája 1943, ktorá sa uskutočnila v priestore Droňki – Pogonnoje – Babčín – Noravľa – Černobyľ, kde jedno lietadlo ostreľovalo kolónu partizánov južne od osady Droňki a neskôr južne od osady Babčín. O tri dni neskôr ostreľovalo slovenské lietadlo vykonávajúce letecký prieskum v priestore Narovľa – Savoit – Viašišče, partizánsky tábor v obci Viašišče. Pilot lietadla pri útoku zapálil niekoľko domov. O deň neskôr, tzn. 19. mája 1943, obec Viašišče napadli štyri lietadlá, pričom na ňu zhodili letecké bomby a následne ju ostreľovali z palubných zbraní. Dňa 20. mája 1943 počas prieskumu v priestore Narovľa – Dermoviči, slovenské lietadlo ostreľovalo partizánov pri osade Antonov a partizánsky trén pri Lomači. Dňa 21. mája 1943 jedno slovenské lietadlo bombardovalo a zapálilo obec Vystupoviči. V ranných hodinách dňa 28. mája 1943 uskutočnil stíhací roj lietadiel typu B-534 bombardovací nálet na obce Bujnoviči a Stodoliči. Večer 8. júna 1943 dve slovenské lietadlá bombardovali obce Remesy a Gliňanyje. Bombardovací nálet na obec Glyňanyje sa uskutočnil aj o deň neskôr, tzn. 9. augusta 1943. Túto činnosť leteckej zložky ZD ocenil v periodickom hlásení na MNO aj veliteľ divízie, ktorý poznamenal, že vykonala „cenné služby, čo i nemecké veliteľstvá s povďakom kvitovali“.²⁵

Od začiatku júna 1943 sa čtk. František Bošmanský spoločne s ostatnými príslušníkmi Zaisťovacej divízie popri plnení pridelených úloh pripravoval na plánovaný presun do priestoru Zaslavl' – Minsk – Sluck, ktorý mal de facto *pretrhat'* osobné väzby medzi slovenskými vojakmi a civilným obyvateľstvom, ako aj medzi slovenskými vojakmi a partizánmi. Presun sa začal na konci poslednej dekády júna 1943 a trval až do konca prvej augustovej dekády roku 1943. V čase presunu slovenskej Zaisťovacej divízie do nového priestoru sa uskutočnila aj jej nutná reorganizácia, ako aj jej premenovanie na 2. pešiu divíziu. Bošmanský ani jeho kolegovia z poľnej letky, v súlade s rozhodnutím nezotrvali v mieste pôvodnej dislokácie, ale z ovručského letiska sa premiestnili na letisko v Minsku. Piloti pritom preleteli dovedna osem lietadiel patriacich do leteckého parku letky. Konkrétne išlo o štyri B-534, tri Š-328 a jednu E-241.²⁶ Vzhľadom na skutočnosť, že leteli aj štyria stíhači na B-534, je viac než pravdepodobné, že jednu z nich pilotoval aj čtk. František Bošmanský. Bojová činnosť slovenských letcov neustala ani v novom priestore operačného nasadenia a jej príslušníci ďalej bombardovali a z palubných zbraní ostreľovali pozemné nepriateľské ciele. Čtk. Františka Bošmanského za túto bojovú činnosť, ktorého obeťou sa stávalo aj bezbranné civilné obyvateľstvo, dekorovali slovenským vyznamenaním *Za hrdinstvo III. stupňa*.

V súvislosti s bombardovacími a bitevnými, resp. hĺbkovými náletmi, treba poznamenať, že v mnohých prípadoch sa cieľmi slovenských letcov stávali obce, ktoré sa nachádzali v tzv. *partizánskych oblastiach*. Jeden z dokladov o intenzívnej leteckej činnosti priniesol aj deň 16. júla 1943, keď trojčlenný roj lietadiel typu Š-328 o 09,50 h zbombardoval a ostreľoval z palubných zbraní obec Rybakovčina a Kolodin. Vzápätí, o 09,55 h, trojčlenný roj lietadiel typu B-534 zbombardoval a ostreľoval obec Teplen. O 11,40 h rozšíril paletu bombardovacích náletov ďalší trojčlenný roj lietadiel typu Š-328, ktorý zbombardoval obce Gudnich a Taraso. O 13,30 h sa do bombardovania obce Rybakovčina pustilo lietadlo

²⁵ BYSTRICKÝ, Jozef. Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska. (november 1942 – október 1943). In *Vojenská história*, roč. 4, 2000, č. 3-4, s. 44. ISSN 1335-3314.

²⁶ Podľa dochovaného *Prehľadu leteckých zväzov* (stav k 1. 8. 1943) disponovala letka 11 v Minsku 4 leteckými pozorovateľmi a 10 pilotmi. VHÚ-VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO SR 19391945, spisy tajné 1943, č. j. 4072, inv. č. 79, šk. 21. Porovnaj: RAJNINEC, Juraj. *Slovenské letectvo 1939 - 1944*. 1. zv. Bratislava : TIS MO SR, 1997, s. 157. ISBN 80-88842-09-3.

typu Š-328. Od 13,35 do 13,45 h bombardovalo lietadlo typu Š-328 obce Krugloje a Gatnoje. V dochovaných dobových dokumentoch nachádzame úspešné vykonanie náletov, keďže všetky obce po bombardovaní horeli. Už o deň neskôr, tzn. 17. júla 1943 o 10, 45 h, štartoval trojčlenný roj lietadiel typu Š-328, aby zbombardoval obec Borki. Letci úlohu splnili a leteckými bombami domy v obci rozbili a zapálili. O 10,50 h odštartoval ďalší trojčlenný roj lietadiel typu B-534, aby dovŕšil skazu obce Borki. Bombardovanie bolo vyhodnotené ako veľmi úspešné. Na záver ťažko skúšanú dedinu ostreľovali stíhači z palubných zbraní. Pri týchto typoch leteckých útokov, ktoré neboli vôbec ojedinelé, bolo veľmi často zasiahnuté aj miestne civilné obyvateľstvo.

Od 1. augusta 1943 sa v rámci Skupiny vzdušných zbraní 2. pešej divízie realizovala zásadná organizačná zmena. Týmto dňom, vzhľadom na nedostatok personálu vzdušných zbraní, a najmä malý počet nasadených jednotiek letectva (letka 11 a 3. batéria DPLP), bolo zrušené veliteľstvo skupiny vzdušných zbraní. Odvtedy začala letka 11 (krycí názov *Hliník 2*) a 3. batéria DPLP podliehať po všetkých stránkach priamo veliteľstvu 2. pešej divízie.²⁷ Tak ako to bolo v predchádzajúcom období, tak aj v 2. dekáde augusta 1943 sa realizovala personálna obmena lietajúceho personálu, ako aj leteckej techniky patriacej do výzbroje letky 11. František Bošmanský sa odchodu do zázemia ešte nedočkal, pretože v dňoch 12. – 13. augusta 1943 veliteľ letky *Hliník 2* odoslal do zázemia tri lietadlá typu Š-328 a jednu E-241. Na týchto lietadlách odleteli na Slovensko piloti V. Fuljer, F. Klubal, J. Simkanič a A. Mutňanský.²⁸ Veliteľ leteckého pluku za nich odoslal k letke ako náhradu nasledovných pilotov: E. Pajtinu, E. Munáka a J. Winkelmessu. Aj po tejto personálnej obmene lietajúceho personálu a čiastočnej výmene leteckej techniky, ktorá bola opotrebovaná náročnou službou v poľných podmienkach, sa príslušníci Bošmanského letky 11 aktívne zapájali do bojovej činnosti slovenskej 2. pešej divízie. Svedčí o tom aj udalosť z 9. septembra 1943, keď Bošmanského spolužiak čtk. J. Kaliský lokalizoval partizánsky tábor nachádzajúci sa pri obci Vikatčeno a následne naň aj zaútočil. Cieľ úspešne zbombardoval a ostreľoval z palubných zbraní B-534. Pritom však partizáni strelbu opätovali a jeho stroj zasiahli na viacerých miestach. Napriek poškodeniu lietadla čtk. J. Kaliský dokázal uloženú bojovú úlohu splniť, ... „*nakoľko obec bola zapálená a zničená*“. Nálet na Vikatčeno bol jeho 40. bojovým letom v rámci protipartizánskych akcií.²⁹

Takmer tragická udalosť sa stala 18. októbra 1943, keď počas letu Bošmanským vedeným trojčlenným rojom zasiahol nepriateľ strelbou zo zeme lietadlo typu B-534 pilotované R. Mitošinkom. Udalosť však mala šťastný koniec. Zásah do chladiča motora prinútil R. Mitošinku núdzovo pristáť na úzkom páse poľa. Napriek úsiliu veliteľa roja čtk. F. Bošmanského, ktorý sa pokúšal pristáť v blízkosti kamaráta, následne ho vziať na krídlo a dopraviť na materské letisko v Minsku, sa mu úmysel nepodarilo realizovať. Akonáhle F. Bošmanský pristál v Minsku a zahlásil, čo sa stalo, dostal rozkaz, aby odletel s lietadlom typu E-241

²⁷ VHÚ-VHA Bratislava, f. ZD, Rozkaz VZD č. 114 z 25. 8. 1943, čl. 1229, inv. č. 48, šk. 4.

²⁸ VHÚ-VHA Bratislava, f. ZD, Rozkaz VZD č. 110 zo 17. 8. 1943, čl. 1116, inv. č. 48, šk. 4.

Štvorica pilotov doletela na Slovensko v nasledovnom poradí: F. Klubal a J. Simkanič dňa 14. 8. 1943, A. Mutňanský dňa 16. 8. 1943 a V. Fuljer dňa 20. 8. 1943. VHÚ-VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 136 z 24. 8. 1943, čl. 2, inv. č. 17, šk. 3; pozri tiež VHÚ-VHA Bratislava f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 134 z 20. 8. 1943, čl. 2, inv. č. 17, šk. 3; pozri tiež VHÚ-VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 140 z 28. 8. 1943, čl. 3, inv. č. 17, šk. 3.

²⁹ VHÚ-VHA Bratislava, f. ZD, Rozkaz VZD č. 110 zo 17. 8. 1943, čl. 1116, inv. č. 48, šk. 4.

pre R. Mitošinku. Po prilete do priestoru núdzového pristátia sa stal svedkom toho, ako jeho spolubojovníka odvádzala skupina bieloruských partizánov.³⁰ Tento let bol s najväčšou pravdepodobnosťou jeden z posledných Bošmanského letov v Bielorusku, pretože už o štyri dni neskôr bol vykazovaný ako navrátiť sa z poľa.

Po návrate na Slovensko prešiel tak ako každý iný vojak vracajúci sa z frontu povinnou štrnásťdňovou karanténou v karanténnej stanici v Harmanci. Po jej absolvovaní mu bola udelená dvojdná riadna dovolenka, ako aj štrnásťdňová frontová dovolenka, ktoré prežil v rodnej obci. Krátko po návrate z dovolenky sa v rámci materskej leteckej jednotky *dlho nezohrial*, pretože už 28. decembra 1943 nastúpil na sedemdná riadnu dovolenku, ktorú opäť strávil v mieste trvalého bydliska, tzn. v obci Častá. Z tohto dôvodu sa mohol v kruhu svojich blízkych tešiť z povýšenia do hodnosti rotníka.³¹ Ako príslušník letky 12 stot. let. Jozefa Páleníčka zotrval len do konca januára 1944, keď ho už ako príslušníka technickej letky 1 premiestnili k letke 11 npor. let. Ladislava Stašíka do Piešťan.³² V rámci tejto leteckej jednotky, ktorá sa mala prezbroyiť na nemecké strmhlavé bombardéry typu Junkers Ju-87 D5, sa stretol so *známymi tvármi*, tzn. predovšetkým s pilotmi, s ktorými v nedávnej minulosti absolvoval Leteckú školu, resp. službu v poli pri Zaisťovacej divízii (2. pešej divízii).³³

História letky 11 v období príprav na jej prezbroyenie lietadlami typu Junkers Ju-87 D5 nebola doposiaľ podrobne spracovaná. Z tohto dôvodu nie je jednoduché bližšie popísať ani posledné mesiace služby rtk. Františka Bošmanského v radoch slovenských vzdušných zbraní. Na základe dochovaných dobových prameňov môžeme s určitosťou konštatovať, že Bošmanského posledným veliteľom sa od 15. marca 1944 stal stot. let. Rudolf Kollár, ktorého od 14. júla 1944 určil veliteľ vzdušných zbraní aj za učiteľa pre letecký výcvik na Ju-87. Spolu s ním mal túto funkciu plniť aj skúsený pilot npor. let. Ján Gerthofer, letecké eso z východného frontu s 26 zostrelmi.³⁴

O tom, či rtk. František Bošmanský vykonal vôbec nejaký let na obávannej nemeckej *Štuke*, nenachádzame v dochovaných dobových písomnostiach slovenskej proveniencie žiadnu zmienku. V denných rozkazoch leteckého pluku z tohto obdobia nachádzame zaznamenaných len niekoľko jeho cezpoľných letov, ktoré absolvoval na beznádejne zastaraných lietadlách dosluhujúcich technický život vo výzbroji slovenských vzdušných zbraní. Konkrétne ide o tri cezpoľné lety, ktoré vykonal v dňoch 6. marca, 31. marca a 23. júna 1944.

Prvý z tejto trojice cezpoľných letov, tzn. cezpoľný let zo 6. marca 1944, vykonal za účelom preletu lietadla Š-328-125 od leteckého detašmanı v Malackách – Novom Dvore na letisko leteckého pluku v Piešťanoch. Na sedadlá pozorovateľa ho pri tomto lete sprevádzal

³⁰ R. Mitošinka neskôr zaradili do slovenského partizánskeho oddielu por. Vojtecha Šataru. 19. 6. 1944, pri jednej z mnohých nemeckých protipartizánskych akcií, padol do nemeckého zajatia. Vojenská prokuratúra po jeho vydaní na Slovensko preskúmala všetky okolnosti súvisiace s týmto prípadom a dňom 12. 7. 1944 ho prepustili na slobodu.

³¹ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, kmeňový list Františka Bošmanského, s. 30.

³² STAŠÍK, Ladislav, nar. 16. 10. 1918 Trstená. K osudom L. Stašíka pozri: CSEFALVAY a kol., *Vojenské*, ref. 2, s. 224.

³³ VHÚ-VHA Bratislava, f. VVZ, Príloha k Dennému rozkazu leteckého pluku č. 16 zo 4. 2. 1944, čl. 10.

³⁴ VHÚ-VHA Bratislava, f. VVZ, Denný rozkaz leteckého pluku č. 127 z 19. 7. 1944, čl. 3, inv. č. 21, šk. 4.

rtk. Alfonz Lauko. Rovnakú trasu, tzn. Nový Dvor – Bratislava – Piešťany, absolvoval aj o 25 dní neskôr, keď spoločne s rtk. Jánom Káliským, ktorý v jeho posádke zastával funkciu leteckého pozorovateľa, preletel Š-328-124-ku do opravy v dielňach leteckého pluku v Piešťanoch. Opravený jednomotorový dvojplášnik v ešte v ten istý deň opäť preletel k detašmánu v Malackách – Novom Dvore.³⁵ Posledný z trojice týchto zdokumentovaných cezpoľných letov v lietadle označenom modro-červenými krížmi vykonal 23. júna 1944, keď spoločne so šesticou výkonných letcov od leteckého pluku absolvoval let v kabíne W-34-1610. Tento, pôvodom nemecký, osemmiestny dopravný a transportný jednomotorový stroj však nepilotoval sám, ale svoj život s dôverou vložil do rúk ostrieľanému pilotovi npor. let. J. Gerthoferovi. Ten svojich kolegov bezpečne presunul na trase Piešťany – Vajnory – Malacky – Nový Dvor, kde sa výkonní letci zúčastnili ostrých streliieb na malackej leteckej strelnici, ktoré v prípade stíhačov riadil bývalý Bošmanského nadriadený stot. let. J. Páleníček. Po ich absolvovaní sa v ten istý deň vrátil s rovnakým pilotom a strojom do materskej posádky v Piešťanoch.

Napriek tomu, že slovenská branná moc v tomto období vykonávala nevyhnutné prípravy na obranu východného Slovenska pred blížiacou sa sovietskou armádou, ďalší jej príslušníci v podmienkach ilegality intenzívne pripravovali ozbrojené povstanie proti Nemcom a ich domácim prisluhovačom. Takáto skupina demokraticky zmýšľajúcich slovenských vojakov, ktorí nesúhlasili s ďalším smerovaním Slovenska ako spojenca Veľkonemeckej ríše v nezmyselnej vojne, v ilegality pracovala aj v rámci piešťanského leteckého pluku. Na jej čele stál stot. let. Ivan Haluzický, veliteľ II. perute leteckého pluku.³⁶ V rámci Bošmanského lety 11 podľa jeho pokynov postupoval npor. let. Oswald Fencl. Na základe sledu dramatických udalostí, ktoré sa odohrali vo večerných hodinách dňa 28. augusta 1944, stot. let. Ivan Haluzický uviedol letecký pluk do pohotovosti a nariadil jeho presun po cestnej komunikácii na povstalecké územie. Tu sa už ako motorizovaný prápor Haluzický zapojil do bojov proti nemeckým jednotkám postupujúcim na územie Slovenska. Františka Bošmanského, od 29. augusta 1944, v hodnosti rotného 1. čs. armády na Slovensku zaradili do 1. roty npor. let. O. Fencla. V rámci Haluzického práporu sa ako pešiak zúčastnil neľahkých bojov s nepriateľom pri Hronskom Beňadiku, Zlatých Moravciach, Čremošnom a Turčianskom Svätom Martine. Tu, severne od Turčianskeho Svätého Martina, od 10. septembra 1944 bojoval v neľútostných bojových stretoch s nemeckými vojakmi pri vyvýšenine Attilová hrobka a pri Sučanoch. Bošmanský, ako aj jeho spolubojovníci napriek tomu, že neboli pešiakmi, v týchto ťažkých bojoch preukázali odhodlanie a bojové majstrovstvo a svoje obranné postavenia ubránili. U nepriateľa si získali patričný obdiv a uznanie ako tzv. modří diabli. Za to však zaplatili krvou a životmi svojich spolubojovníkov. 18. septembra 1944 zranili aj jeho veliteľa roty npor. let. O. Fencla, ktorého po prevoze do nemocnice vo funkcii vystriedal kpt. let. Ladislav Jaroš.³⁷ Po prelomení povstaleckého frontu Haluzického letci ustúpili z Turca a presunuli sa k Čremošnému. Pár dní pred Bošmanského odletom do ZSSR, konkrétne 4. októbra 1944, zasiahla jeho rota už pod velením kpt. let. Jozef Nižňanského v zostave práporu mjr. let. I. Haluzického do bojov pri železničnej stanici Čremošné. Prápor sa do týchto bojov zapojil spoločne s pancierovým vlakom Hurban. V tomto období už

³⁵ VHÚ-VHA Bratislava, f. VVZ, Denný rozkaz leteckého pluku č. 68 z 27. 4. 1944, inv. č. 21, šk. 4.

³⁶ HALUZICKÝ, Ivan, nar. 2. 3. 1913 Uherský Brod, ČR. CSÉFALVAY a kol., Vojenské, ref. 2, s. 80-81.

³⁷ VHÚ-VHA Bratislava, f. spomienok, ŠZ-X-62, Spomienka genmjr. v. v. Júliusa Drozda, s. 1-8; PLEVZA, ref. 4, s. 147.

bolo rozhodnuté, že vycvičení slovenskí letci bojujúci v radoch povstaleckej armády budú postupne letecky presunutí zo Slovenska do ZSSR, kde budú zaradení do čs. zahraničného vojska v ZSSR a následne preškolení na modernú sovietsku leteckú techniku. V prípade Františka Bošmanského na stíhacie lietadlá Lavočkin La-5FN, ktorými bol vyzbrojený 1. čs. stíhací pluk škpt. let. Františka Fajtla, od 17. septembra 1944 operujúci na Slovensku.³⁸

Podľa dochovanej Bošmanského prihlášky pre dôstojníkov a rotmajstrov z povolania z 25. januára 1947 je zrejmé, že menovaný opustil baštu povstaleckého letectva – letisko Tri Duby v nočných hodinách dňa 10. septembra 1944, keď na palube jedného z mnohých sovietskych furmanov odletel do ZSSR. Po prilete na územie oslobodené sovietskou Červenou armádou absolvoval nevyhnutné pohovory, ktoré bezprostredne predchádzali jeho prijatiu do čs. brannej moci. Dňa 17. októbra 1944 bol na základe administratívneho rozhodnutia, po odvode konanom pri odvodnej komisii č. 1, ako nováčik zaradený do čs. brannej moci a včlenený do leteckého výcvikového strediska v Przemysli. Od 1. januára 1945 bol v hodnostirotného pridelený k leteckému pluku 1 *Zvolenskému* do funkcie pilota. 15. marca 1945 ho premiestnili k 1. čs. zmiešanej leteckej divízii v ZSSR plk. let. Ludvíka Budína.³⁹ Od 19. apríla 1945 sa v rámci tejto vyššej čs. leteckej jednotky aktívne zúčastnil bojov v rámci Ostravskej operácie ako operačný pilot.⁴⁰

Konkretizovať operačné lety rtn. Františka Bošmanského nie je také zložité, ako to bolo v prípade jeho operačných letov, ktoré v nedávnej minulosti vykonal ešte ako príslušník slovenského letectva na Ukrajine, resp. Bielorusku. Bojový denník 1. čs. leteckého pluku *Zvolenského*, tak ako aj bojový denník 3. perute leteckého pluku, sa dochoval, a tak v ňom môžeme nájsť záznamy o Bošmanského operačných letoch.

Napríklad dňa 28. apríla 1945 štartoval na dva operačné lety v kabíne sovietskeho stíhacieho lietadla La-5FN-96. Prvý z tejto dvojice letov tohto dňa vykonal ako *číslo 4*, s úlohou zabezpečiť ochranný sprievod bitevníkov Il-2 od 3. čs. bitevného pluku do priestoru obce Markvartovice. Vzhľadom na skutočnosť, že sa v priestore neobjavili nemeckí stíhači, čs. stíhači mohli prerušiť tesný ochranný sprievod svojich šturmovíkov a zaútočiť na identifikované nepriateľské ciele bombami. Rtn. František Bošmanský svoje štyri bomby zhodil na nepriateľské delostrelecké postavenie, ktoré dopadli v blízkosti zásahov od bômb zhodených šrtm. Vladimírom Drábom. Bojový let trval 45 minút a František Bošmanský o 11, 55 h úspešne pristál na poľnom letisku Poremba. Na druhý z dvojice operačných letov štartoval o 13, 05 h opäť v kabíne La-5FN-96 ako priamy sprievod šturmovíkov Il-2 do priestoru južne obce Markvartovice. Tak ako počas predchádzajúceho letu, nepriateľskí stíhači sa neobjavili. Šturmovíky bojovú úlohu úspešne splnili a Bošmanský taktiež úspešne napadol identifikované nepriateľské pozemné ciele. Konkrétne zbombardoval nepriateľské zákopy južne od obce Markvartovice. O 14.05 h, počas pristávacieho manévru po úspešnom operačnom lete na poľnom letisku v Poremba, však havaroval. Pri vyšetrovaní leteckej havárie sa preukázalo, že rtn. František Bošmanský pri pristávanom manévri sa zachytil krídlom o zem a ním pilotované lietadlo La-5FN-96 následne *urobilo salto*. Pilot zo zle vyzerajúcej havárie vyšiel len s ľahkým zranením na čele a ľavej nohe. Stíhacie lietadlo však dopadlo v porovnaní s jeho pilotom oveľa horšie, pretože bolo technickým orgánom 3. perute letec-

³⁸ Pozri napr. FAJTL, František. *Prvá doma*. Bratislava : Pravda, 1984; RAJLICH, REŽNÁ, ref. 2.

³⁹ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, Náhradný kmeňový list Františka Bošmanského, s. 2.

⁴⁰ VUA-VHA Praha, f. SSSR-X, 1. čs. smiešaná letecka divize, sign. 8/4, inv. č. 60, šk. 8.

kého pluku 1 *Zvolenského* vykazované ako zničené. Rtn. František Bošmanský po ošetrení zdravotníckym personálom putoval do domáceho ošetrenia, v ktorom zotrval do 30. apríla 1945.⁴¹

1. mája 1945 sa spoločne s ďalšími príslušníkmi leteckého pluku dočkal ocenenia výkonu dovtedajšej frontovej služby. V rámci slávnostného ceremoniálu uskutočneného pri príležitosti sviatku 1. mája zaznelo jeho meno v rozkaze veliteľa 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Veliteľ divízie Bošmanskému, ako aj ďalším 21 príslušníkom 3. perute 1. stíhacieho leteckého pluku *Zvolenského*, udelil pochvalné uznanie za vzorné vykonávanie povinností. V tento deň si spoločne s ďalšími príslušníkmi 3. perute mohol v dobe voľna náležite *vychutnať* informáciu, že 1. čs. zmiešaná divízia v ZSSR, ktorej súčasťou bol aj 1. stíhací letecký pluk *Zvolenský*, bola citovaná v rozkaze Stavky hlavného veliteľstva Červenej armády, ako vojenská jednotka, ktorá sa vyznamenala pri oslobodzovaní severomoravského mesta Opava.⁴²

Rtn. František Bošmanský strávil posledné dni druhej svetovej vojny na *zemi* z dôvodu, že z poľného letiska Poręmba sa nedala viesť letecká činnosť pre technickú nespôsobilosť vzletovej a pristávacej dráhy, ako aj preto, že dňom 7. mája bol opäť vykazovaný ako nemocný v domácom ošetrení.⁴³ Koniec druhej svetovej vojny ho zastihol na poľnom letisku v poľskej Poręmba, odkiaľ sa aj s leteckou jednotkou vrátil do oslobodenej vlasti. Jeho vojnový denník sa definitívne uzavrel a on mohol zrekapitulovať výsledky bojovej činnosti. Počas doby zaradenia do bojovej činnosti v rámci 1. čs. stíhacieho pluku *Zvolenského* úspešne absolvoval päť operačných letov v priestore Moravskej Ostravy a Opavy, pričom zničil jednu nepriateľskú protiletadlovú batériu.⁴⁴ Počas vojenskej služby v čs. armáde, resp. v prvých rokoch po skončení druhej svetovej vojny, ho za hrdinstvo v boji proti fašizmu vyznamenali *Československým vojnovým krížom 1939*, dvomi Československými medailami *Za chrabrosť pred nepriateľom*, *Radom Slovenského národného povstania II. triedy*, *Československou pamätnou medailou so štítkom ZSSR* a sovietskou medailou *Za pobeđu nad Germanijej v Velikoj Otečestvennoj vojne 1941 – 1945 gg.*

Tak ako to bolo v mnohých iných prípadoch, tak aj v prípade rtn. Františka Bošmanského, ktorý aj po skončení vojny zotrval vo výkone činnej služby, už 1. júna 1945 menovali do vyššej vojenskej hodnosti. Konkrétne ho vymenovali za rotmajstra letectva v zálohe. Vzhľadom na skutočnosť, že mal záujem zotrvať v službe v čs. armáde, bol s účinnosťou od 1. októbra 1945 prijatý do skupiny rotmajstrov letectva. Ďalšieho povýšenia sa dočkal už pri príležitosti 1. výročia Slovenského národného povstania, keď ho dňom 29. augusta 1946 povýšili na štábného rotmajstra letectva.

Jeho prvý rok v čs. povojnovom vojenskom letectve zhodnotili jeho nadriadení stupňom kvalifikácie *veľmi dobrý*, pričom v časti *Charakter* nezabudli zdôrazniť, že menovaný je iniciatívny, má dosť vyvinutý zmysel pre povinnosť a zodpovednosť. Taktiež v tejto časti jeho hodnotenia uviedli, že rtn. let. v zál. František Bošmanský je kamarátsky, veselý, pracovitý, disciplinovaný, s dobrým vojenským vystupovaním, bez zvláštnych sklonov a

⁴¹ Porovnaj ŠMOLDAS, ref. 5, s. 439.

⁴² VUA-VHA Praha, f. SSSR-X, Bojový denník 3. perute 1.čs. stíhacieho leteckého pluku, záznam z 30. 4. 1945.

⁴³ Tamže, záznamy z 1. 5. – 8. 5. 1945.

⁴⁴ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, Náhradný kmeňový list Františka Bošmanského.

návykov. Veliteľ leteckého pluku 1 *Zvolenský*, jeho zástupca, ako aj náčelník štábu pluku, k jeho intelektuálnym a teoretickým znalostiam vyslovili nasledovný záver: *Nadaný, bystrý, logicky uvažuje veľmi dobre, všeobecné vzdelanie na dobrom stupni, voj. teoretické vedomosti veľmi dobré a má snahu o ich zlepšenie. Záverečné hodnotenie jeho veliteľských schopností vyznelo pre Bošmanského v rovnako pozitívnom svetle, tak ako obsah predchádzajúcich častí hodnotenia: Prejavuje veľkú svedomitosť vo výkone služby, veľmi dobrý stíhací pilot, možno ho upotrebiť na akúkoľvek funkciu u eskadry.* Mjr. let. Ľudovít Koza, kpt. let. Ladislav Stašík a kpt. let. Viktor Cvacho však nezabudli zdôrazniť, že na zastávanie funkcie veliteľa eskadry je ešte nespôsobilý.⁴⁵

Rtm. let. František Bošmanský prežil druhý povojnový rok služby v čs. vojenskom letectve najskôr ako frekventant civilného prípravného kurzu do Leteckej vojenskej akadémie pri leteckom pluku č. 2 v Piešťanoch⁴⁶, neskôr ho prideliť veliteľstvu *Juraj* v Košiciach⁴⁷ a rok 1946 zakončil ako učiteľ lietania – frekventant ŠPUL-5.

Podľa jeho nadriadeného, mjr. let. Ľ. Kozu, dosiahol za tento cyklus služobného hodnotenia, tzn. od 1. januára 1946 – 30. septembra 1946, dobrý stupeň kvalifikácie. Jeho nadriadení u Bošmanského oproti predchádzajúcemu obdobiu zaregistrovali negatívne sklony, ktoré ovplyvňovali výsledky jeho vojenskej služby. Predovšetkým poukazovali na to, že si rád vypije, čo mohlo byť príčinou, že bol v službe menej dôsledný a k podriadeným až priveľmi kamarátsky, čo znižovalo jeho vojenskú a veliteľskú hodnotu.

Podľa ďalšieho z Bošmanského dochovaných služobných hodnotení je zjavné, že dobrý stupeň kvalifikácie ho neuspokojil, pretože za obdobie od 1. októbra 1946 do 25. februára 1947 ho veliteľ pilotnej školy III., veliteľ ŠPUL⁴⁸ a veliteľ školskej perute III. hodnotili ako veľmi dobrého. Nezabudli zdôrazniť, že šrtm. let. František Bošmanský je voči predstaveným priamy a slušný, k seberovným kamarátsky a dobrosrdečný. K podriadeným mierny, avšak dôsledný. Jeho správanie v službe aj mimo nej hodnotili ako veľmi dobré. Podľa nich išlo o pilota, ktorý javil záujem o leteckú službu a hodil sa za bojového stíhača.⁴⁹ V tomto období už šrtm. let. František Bošmanský prešiel posúdením mimoslužobnej spôsobilosti, so zreteľom na jeho ambíciu uchádzať sa o pozíciu dôstojníka letectva čs. armády. Dôstoj-

⁴⁵ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, Náhradný kmeňový list Františka Bošmanského, Kvalifikačná listina Františka Bošmanského za obdobie od 1. 6. 1945 – 31. 12. 1945, časť II.

⁴⁶ Päťmesačný civilný prípravný kurz z učiva vyššej strednej školy zriadili podľa nariadenia Ministerstva národnej obrany – Hlavnej správy výchovy a osvetu, za súčinnosti profesorského zboru Štátneho gymnázia v Piešťanoch. Na kurze sa vyučoval: slovenský jazyk, dejepis, národné hospodárstvo, matematika, prírodopis, chémia, fyzika, deskriptíva, geometria a občianska výchova. Veliteľom kurzu bol npor. let. Anton Matúšek, bývalý príslušník 2. garnitúry letky 13, ktorý 9. 9. 1943 spoločne s čtk. Ľ. Dobrovodským preleteli na stranu sovietskej Červenej armády. Neskôr príslušník 1. čs. stíhacieho pluku v ZSSR, s ktorým sa zúčastnil bojov v Slovenskom národnom povstaní.

⁴⁷ Išlo o leteckú jednotku, ktorá pôsobila v prospech osobitnej skupiny Oceľ, ktorá bola nasadená do bojov proti skupinám UPA na teritóriu východného Slovenska. Pozri napr. ŠTAIGL, Jan – ŠTEFAN-SKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska. VI. zväzok (1945-1968)*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2007, s. 82-88. ISBN 978-80-89169-10-8.

⁴⁸ ŠPUL – škola pre učiteľov lietania. Pozri napr.: IRRÁ, Miroslav. *Československé vojenské letectvo 1945 – 1950. I. díl*. Svět křídel : Cheb, 2006.

⁴⁹ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, Náhradný kmeňový list Františka Bošmanského, Kvalifikačná listina Františka Bošmanského za obdobie od 1. 10. 1946 – 25. 2. 1947, časť II.

nícke zhromaždenie školnej perute III na svojom zhromaždení konštatovalo, že menovaný uchádzač vyhovuje podmienkam pre postúpenie do konečného výberu uchádzačov o prijatie za dôstojníka letectva.

28. februára 1947 ho premiestnili k Leteckej vojenskej akadémii v Hradci Králové ako učiteľa lietania. Počas obdobia jeho pôsobenia vo funkcii učiteľa lietania zažil v kabíne lietadiel aj mnohé horúce chvíle. Napríklad 2. mája 1947 pri nácviku núdzového pristátia mu prestal slúžiť motor Walter Minor 4-III na stroji C-104.81.⁵⁰ Pri núdzovom zostupe sa zachytil o elektrické vedenie a s poškodeným cvičným lietadlom sadol pri moste cez rieku Labe, severne od Pardubíc. Po pristátí a odsunutí poškodeného stroja do leteckých dielní Leteckej vojenskej akadémie leteckí technici po obhliadke konštatovali, že lietadlo C-104.81 má poškodenú vrtuľu a kryt motora. Obe poškodené časti stroja leteckí mechanici opravili vlastnými silami a prostriedkami.⁵¹

O tom, ako Bošmanský prežíval svoj posledný *pokojný rok* v demokratickej čs. armáde, nenachádzame v dochovaných relevantných písomnostiach žiadne podrobnejšie zmienky. S najväčšou pravdepodobnosťou sa nijak výraznejšie nezaujímal o vtedajšie politické dianie a ako väčšina letcov si *hľadel* len svoje obľúbené lietanie. Dramatické februárové udalosti roku 1948 sa ho však dotkli veľmi dramatickým spôsobom. 1. októbra 1948 ho poslali na dovolenku s čakaním, v ktorej zotrval až do 30. júna 1949. Nasledujúcim dňom ho poslali do zálohy. Pravú príčinu tohto, pre Bošmanského osudového rozhodnutia v jeho dochovanom osobnom spise nenájdeme.⁵²

Od januára 1949 až do jeho neúspešného ilegálneho odchodu do emigrácie v novembri 1949 pracoval ako zásobovací referent národného podniku Lučobné a farmaceutické závody v Likieri. Pritom sa až do júla 1949 venoval ako učiteľ lietania leteckému športu v Slovenskom národnom aeroklube v Rimavskej Sobotě. Po obdržaní zákazu lietania sa rozhodol ilegálne opustiť Československú republiku a hľadať svoje šťastie v slobodnom svete. Za týmto účelom si zadovážil 60 litrov leteckého benzínu, ktorý chcel využiť na prelet športového lietadla Piper Cub do spojencami kontrolovanej časti Rakúska. Vzhľadom na skutočnosť, že pri štarte lietadla potreboval pomoc ďalšieho, na všetko odhodlaného spoľahlivého človeka, pre svoj úmysel ilegálne opustiť republiku získal voj. Daniela Reptiša. Po nevyhnutných prípravách vykonaných v prísnom utajení, v skorých ranných hodinách dňa 8. novembra 1949, spoločnými silami vytlačili z hangáru pôvodom americké športové lietadlo Piper Cub a po štarte z rimavsko-sobotského letiska sa vznesli smerom k slobode. Vo chvíli, keď Bošmanský so svojim spoločníkom na krídlach Pipera dosiahli európsky veľtok Dunaj, letecký motor Continental O-170 ich *Cubu* začal vynechávať. K neočakávaným technickým problémom sa pridružila nepriazeň nestáleho jesenného počasia: s ľahkým športovým lietadlom vleteli do silnej snehovej búrky. Bošmanského tieto

⁵⁰ Íšlo o pôvodom nemecké dvojmiestne školské lietadlo Bücker Bü 313 *Jungmann* určené pre základný pilotný výcvik, ktoré bolo po druhej svetovej vojne vyrábané v leteckej továrni Aero ako C-4, neskôr C-104. Do roku 1949 ich vyprodukovali dovedna 260 ks. Pozri napr.: NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (II) 1945 – 1984*. Praha : Naše vojsko, 1984, s. 8; MURAWSKI, Marek. *Letadla Luftwaffe 1933 – 1945. Část 1*. Intermodel, 1997, s. 74-75. ISBN 80-901976-2-0.

⁵¹ <http://www.pavpec.info/lva.html>

⁵² Viac svetla do prípadu Bošmanského núteného odchodu z čs. armády však nachádzame vo vyšetrovacích a súdnych spisoch. V jednom z mnohých záznamov nachádzame zmienku o príčine prepustenia Bošmanského z čs. armády. Údajná politická nespoľahlivosť – jeden z jeho pilotných žiakov uletel z letiska České Budějovice na Západ.

problémy prinútili s lietadlom núdzovo zosadnúť asi 25 km od Viedne. Lietadlo zanechali na poli a odišli do najbližšej dediny, z ktorej chceli autobusom odcestovať do Viedne. Ich úmysel sa im nepodarilo zrealizovať, pretože ich zaistili príslušníci rakúskej bezpečnosti, ktorí ich následne odovzdali sovietskym bezpečnostným orgánom. Ich cesta k slobode sa definitívne uzavrela.⁵³

Dňa 15. novembra 1949 boli obaja zadržaní čs. občania odovzdaní príslušníkom Oddelenia štátnej bezpečnosti v Mikulove na Morave, ktorí ich následne odovzdali príslušníkom Krajského veliteľstva štátnej bezpečnosti v Bratislave.⁵⁴ V rukách štátnej bezpečnosti zotrvali do 19. januára 1950, keď ich aj s trestným oznámením postúpili Okresnej prokuratúre v Bratislave. Po spracovaní obžaloby Štátnou prokuratúrou v Bratislave boli obaja údajní *nepriatelja ľudovo-demokratického a, samozrejme, aj agenti amerického imperializmu* súdení Štátnym súdom v Bratislave. Súdne konanie sa uskutočnilo 22. februára 1950 pred Štátnym súdom v Bratislave, ktorý v ten samý deň uznal oboch obžalovaných vinnými z pokusu o zničenie alebo rozvrátenie ľudovo-demokratického zriadenia a spoločenskej alebo hospodárskej sústavy republiky zaručených ústavou. Obžalovanému Františkovi Bošmanskému za zločin zrady, spolupáchateľstvo na zločine krádeže a zločin sprenevery vymerali trest vo výške 12 rokov.⁵⁵ Okrem toho mu súd uložil peňažný trest vo výške 20 000, - Kčs a konfiškáciu celého majetku. Záverečným súdnym výrokom bola strata čestných občianskych práv na 10 rokov a strata volebného práva na 3 roky. Vzhľadom na tresty tej doby sa obaja odsúdení proti trestom neodvolali... Iný názor na výšku trestov zdieľal prokurátor bratislavskej Štátnej prokuratúry, ktorý už 12. apríla 1950 podal proti *nepriemerane nízkym trestom* odvolanie s návrhom, aby Najvyšší súd tieto tresty obom odsúdeným primerane zvýšil. Senát Najvyššieho súdu sa s argumentáciou bratislavskej Štátnej prokuratúry stotožnil a obom vinníkom tresty zvýšil. V prípade Františka Bošmanského išlo o nový trest v trvaní 15 rokov. Ostatné výroky Štátneho súdu v Bratislave, ako aj jeho rozsudok, zostali zachované.⁵⁶ Odsúdený František Bošmanský nastúpil na výkon dlhoročného trestu odňatia slobody do jednej z mnohých väzníc dislokovaných na území bývalej Československej republiky. Najskôr putoval do Leopoldova, po 14 dňoch ho eskortovali do Jáchymova a v auguste 1951 do Příbrami. Tu sa *dlho nezohrial*, pretože o mesiac neskôr ho odoslali do Horného Slavkova, kde zotrval do konca roka 1952, keď ho odeskortovali opäť do Jáchymova. Podľa dochovaných väzenských záznamov vieme, že odsúdený Bošmanský bol spočiatku hodnotený ako dobrý pracovník a disciplinovaný väzeň, čo sa však v ďalších rokoch jeho dlhoročného pobytu vo väzení zmenilo. Aj z tohto dôvodu mu bola v tomto období z jeho 15-ročného trestu odňatia slobody na základe amnestie prezidenta republiky Antonína Zápotockého zo 4. mája 1953 odpustená časť trestu. Patril medzi tých 44 818 odsúdených, ktorým sa na základe Zápotockého amnestie znížil uložený trest. Šťastnejším sa skrátil až o 1/3 trestu, tým menej šťastným najmenej o rok, tak ako to bolo v Bošmanského

⁵³ Štátny archív Bratislava, f. Krajský súd Bratislava, Súdny spis Františka Bošmanského, Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave z 22. 2. 1950.

⁵⁴ Archív bezpečnostných složek, f. SÚMV, inv. č. 215-7-6-00-82.

⁵⁵ František Bošmanský sa sprenevery dopustil ako pracovník Lučobných a farmaceutických závodov v Likieri. Podľa záverečného dokazovania išlo o sumu 87 888, 60 Kčs. Podrobnejšie pozri: Štátny archív Bratislava, f. Krajský súd Bratislava, Súdny spis Františka Bošmanského, Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave z 22. 2. 1950.

⁵⁶ Štátny archív Bratislava, f. Krajský súd Bratislava, Súdny spis Františka Bošmanského, Rozsudok Najvyššieho súdu z 20. 7. 1950.

prípade.⁵⁷ Napriek tomuto neočakávanému, o to však šťastnejšiemu zásahu osudu, mal aj po tejto amnestii prezidenta Československej republiky stráviť za mrežami vtedajších nápravných zariadení ministerstva národnej bezpečnosti dlhých 14 rokov. Ani táto dĺžka trestu však pre neho nebola definitívnou, pretože na základe rozsudku Ľudového súdu v Chebe z 30. marca 1954 mu za pokus o útek z pracoviska pripočítali k pôvodnému trestu ďalších 9 mesiacov väzenia. Napriek tomu, že výška tohto Bošmanského trestu v porovnaní s pôvodným trestom bola zanedbateľná, v konečnom dôsledku rozhodnutie chebského súdu spôsobilo, že Bošmanský nebol zaradený medzi tých odsúdených, na ktorých sa vzťahovala prezidentská amnestia z 9. mája 1955, vyhlásená pri príležitosti 10. výročia oslobodenia Československa. Vzhľadom na dĺžku trestu sa odsúdený František Bošmanský vo väzení dočkal aj ďalšej amnestie prezidenta republiky Antonína Novotného z 1. decembra 1957.⁵⁸ V tomto konkrétnom prípade mu trest znížili len o 40 dní.⁵⁹ O tom, že aj brány väznic sa pre niektorých odsúdených predsa len otvárajú skôr ako to súdne orgány rozhodli, sa odsúdený František Bošmanský presvedčil 28. decembra 1958, keď ho ako väzňa NTP Valdice podmienične prepustili z väzenia, s 5-ročnou skúšobnou dobou. Krajský súd v Hradci Králove rozhodol, že 10-ročný trest bol pre odsúdeného Františka Bošmanského aj napriek jeho *závažnej trestnej činnosti* dostatočný a u odsúdeného je oprávnená nádej, že bude viesť riadny život pracujúceho človeka.⁶⁰ Predpoklad vyššie uvedeného súdu sa aj naplnil a František Bošmanský sa za brány väzenia v dobe svojho podmieničného prepustenia už nevrátil. Krajský súd v Bratislava na svojom neverejnom zasadaní konanom 27. decembra 1962 konštatoval, že František Bošmanský sa v skúšobnej dobe po podmieničnom prepustení osvedčil, a treba sa na neho pozeráť akoby si uložený trest odňatia slobody odpykal. O tom, že vtedajšia represívna zložka štátnej moci venovala *politicky nespohľadlivému* Františkovi Bošmanskému neustálu pozornosť, vypovedá fakt, že Okresný súd v Ostrave ho za rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve *poslal opäť za mreže* v roku 1964. Vo výkone osemmesačného trestu zotrval do 21. apríla 1965.⁶¹

Čo povedať na záver? Vojnový pilot František Bošmanský, ktorý svoj úprimný vzťah k vlasti prejavil v neľahkých rokoch druhej svetovej vojny a po jej skončení chcel naďalej so čťou plniť slová vojenskej prísahy, sa po nástupe nedemokratického politického režimu vo februári 1948 stal jednou z mnohých obetí politického systému, ktorý v radoch svojich občanov neustále hľadal domnelých nepriateľov, sa po novembri 1989 dočkal aspoň čiastočnej spravodlivosti.⁶² Hoci sa tak stalo, nikto mu nemohol vrátiť premárnené roky života, ktoré nútene prežil v ťažkých podmienkach komunistických väznic...

⁵⁷ Amnestia prezidenta Antonína Zápotockého zo 4. mája 1953 mala aboličný, agraciačný a rehabilitačný charakter. Podrobnejšie pozri: SLABOTÍNSKÝ, Radek. *Amnestie prezidenta republiky v letech 1960 a 1962 a rehabilitace politických vězňů v 60. letech*. Disertační práce na Historickém ústavě Filozofické fakulty Masarykově univerzity v Brně. Brno, 2010. In: http://is.muni.cz/th/8747/f_f_d/Dizertace.pdf.

⁵⁸ Amnestia prezidenta Antonína Novotného z 1. decembra 1957 mala rovnako ako to bolo v prípade amnestie vyhlásenej jeho predchodcom aboličný, agraciačný a rehabilitačný charakter. Vzťahovala sa na trestné činy, ako aj prečiny. Vylučovala však politické trestné činy. Podľa správy ministerstva vnútra a spravodlivosti, ako aj generálneho prokurátora o výsledkoch amnestie bola značne užšia, než to bolo v prípade predchádzajúcej amnestie z roku 1955. Pozri: Ref, 57, s. 87-89.

⁵⁹ Na základe prezidentskej amnestie mu bol odpustený peňažný trest vo výške 20 000, - Sk. AZVJS Leopoldov, f. Osobné spisy odsúdených, Osobný spis Františka Bošmanského, Zápis zo 7. 12. 1957.

⁶⁰ Štátny archív Bratislava, f. Krajský súd Bratislava, Súdny spis Františka Bošmanského, Rozsudok Krajského súdu v Hradci Králove z 28. 12. 1958.

⁶¹ VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, Evidenčný list k vojenskej knižke Františka Bošmanského.

⁶² František Bošmanský sa o ňu pokúšal v rokoch 1970, 1972, 1974, 1990 a 1991. Štátny archív Bratislava, f. Krajský súd Bratislava, Súdny spis Františka Bošmanského.

P. ŠUMICHRAST: VON KRIEGSPILOTEN ZUM „FEIND DER VOLKSDEMOKRATISCHEN TSCHECHOSLOWAKEI“. DIE LEBENSSCHICKSÄLE DES PILOTEN FRANTIŠEK BOŠMANSKÝ

Nach der Samtenen Revolution im November 1989 sorgten die Schicksäle der tschechoslowakischen Flieger, die im Zweiten Weltkrieg hauptsächlich an der Westfront gekämpft haben, für Aufmerksamkeit. Diese kam nicht nur seitens der professionellen Historiker, Zeitzeugen, Publizisten, Regisseure von Dokumentarfilmen, aber auch von vielen Enthusiasten der Luftfahrtgeschichte. Ein Zeugnis dafür liefern die zahlreichen Fachausgaben, Biographien, Studien und Aufsätze, sondern auch einige Spielfilme und Dokumentarfilme. Allerdings war die Aufmerksamkeit, die den slowakischen Mitgliedern der tschechoslowakischen Fliegerverbände, die zunächst bei der slowakischen Luftwaffe ihren Dienst ausgeübt haben und sich später dem Befreiungskampf im Ausland angeschlossen haben, äußerst begrenzt. Ihr Traum von ihrer Lebensaufgabe ist nach der kommunistischen Machtergreifung im Februar 1948 geplatzt, als sie von der tschechoslowakischen Armee schrittweise entlassen wurden. Einer von diesen „vergessenen“ Slowaken-tschechoslowakischen Fliegern, war Stabsfeldwebel der Luftwaffe František Bošmanský, der als Kriegsflieger zunächst in der slowakischen Luftwaffe, später im 2. Weltkrieg in den tschechoslowakischen Luftverbänden in der Sowjetunion, und letztlich bei der tschechoslowakischen Luftwaffe diente. Sein Militärdienst in der tschechoslowakischen Armee wurde aufgrund der radikalen Wende des politischen Regimes in der Tschechoslowakischen Republik nach Februar 1948 gewaltsam unterbrochen. František Bošmanský hielt die Entlassung aus den tschechoslowakischen Luftstreitkräfte für ein persönliches Unrecht. Als Reaktion plante er die „illegale“ Flucht in die Emigration. Allerdings ist es ihm nicht gelungen, seine Absicht erfolgreich zu verwirklichen: nach der Landung eine von ihm gesteuerten Sportflugzeugs in der sowjetischen Zone Österreichs wurde er zusammen mit seinem Begleiter verhaftet und an die von den Kommunisten beherrschte Tschechoslowakei ausgeliefert. In dem darauffolgenden Gerichtsprozess wurde er für schuldig erklärt und zu 12 Jahren Haft verurteilt. Im Gefängnis bereitete er zusammen mit anderen Zellengenossen die Flucht, ihre Pläne wurden jedoch enthüllt. Die ursprüngliche Strafe wurde kurz darauf um 9 weitere Monate erhöht. Nach der Haftentlassung arbeitete er als manueller Arbeiter. Nach 1989 wurde er rehabilitiert. Anhand des bewegten Lebensschicksals des genannten slowakischen Militärpiloten wird in der vorliegenden Studie die Monsterhaftigkeit des politischen Regimes in der Tschechoslowakei nach Februar 1948 geschildert. Dieses Regime hat seine Bürger ohne gesetzliche Grundlagen systematisch bestraft, verfolgt, und hat ihre bürgerlichen und demokratischen Rechte unterdrückt.

RECENZIE

VOJENSKÉ DEJINY SLOVENSKA A SLOVÁKOV SLOVOM A OBRAZOM. Kol. aut. pod vedením V. Segeša. Bratislava : Ministerstvo obrany SR v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2013. 407 s. ISBN 978-80-89523-18-4.

Ministerstvo obrany v spolupráci s Vojenským historickým ústavom vydalo v roku 2013 publikáciu s názvom *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom*. Na tvorbe textu sa podieľal tím deviatich historikov pod vedením Vladimíra Segeša (autor kapitol 1 -4, 7, 8). Za cieľ práce si autori stanovili priblížiť atraktívnou formou širokej čitateľskej verejnosti najdôležitejšie vojenské udalosti a medzníky v dejinách Slovenska od najstarších čias po súčasnosť.

Na začiatku publikácie sa nachádza prehľadný obsah všetkých kapitol, ktorý čitateľa podrobne oboznámi s tým, čo všetko sa v nej nachádza. Na ďalších dvoch stranách autori oboznamujú záujemcov v stručnom prehľade o úlohe, ktorú zohralo územie dnešného Slovenska vo vojenských konfliktoch, poukazujú na rôzne príčiny a analógie dejinných udalostí.

Od strany 10 sa začína prvá kapitola s názvom *Slovensko na úsvite dejín. Od praveku po koniec 4. storočia*. Kapitola je, rovnako ako všetky ostatné, vnútorne členená. V podkapitole *V prítmí praveku* sa čitateľ dozvedá o kontinuálnom osídľovaní územia Slovenska. Autor v chronologickom slede predstavuje etapy dejín ľudstva od paleolitu až po mladšiu železnú dobu, ktorá predstavuje vyvrcholenie pravekého vývoja v Európe. Ďalšia podkapitola nesie názov *Prvé historické civilizácie*. V nej sa opisuje keltské a germánske osídlenie na území dnešného Slovenska. Tretia podkapitola *Pomedzie dvoch kultúrnych svetov* približuje dva kultúrne rozdielne svety – civilizovanú Rímsku ríšu a barbarský svet.

Druhá kapitola má názov *Sťahovanie národov a slovienska doba 400 – 1000*. V podkapitole *Germáni, Huni a rozpad rímskej moci* sa autor zaoberá dynamickými zmenami, vyvolaných putovaním či už kočovných, ale aj dovtedy usadlých poľnohospodárskych populácií. Tieto dokázali rýchlo meniť etnický a sídliskový charakter Európy. Druhá podkapitola s názvom *Slovania a Avari*. Veľkú časť autor venuje slovanskému povstaniu proti Avarom v roku 623 a Samovej ríši. Pridáva k tomu aj úryvok z kroniky Fredegara, ktorý sa nachádza v samostatnom článku. *Nitrianske kniežatstvo a Veľká Morava* je názov tretej podkapitoly. Opisujú sa tu udalosti útokov na Veľkú Moravu zo strany Východofranskej ríše a kristianizácia tohto územia. Posledná podkapitola druhej kapitoly *Kríza Veľkej Moravy a príchod Maďarov* približuje príčiny rozpadu Veľkej Moravy a obsadzovanie Karpatskej kotliny Maďarmi. Samostatný článok v rámci kapitoly sa venuje vojenstvu a vojenskej technike starých Maďarov. Autor poukazuje aj na to, ako maďarská historiografia označuje obsadzovanie Karpatskej kotliny výrazom zaujatie vlasti a dokladá to romantizujúcim obrazom maďarského maliara Mihálya Munkácsyho.

V arpádovskom a anjouovskom Uhorsku 1000 – 1387 je názov tretej kapitoly. V prvej podkapitole *Pod žezlom prvých Arpádovcov* sa autor zaoberá procesom vzniku uhorského štátu, všíma si uhorsko-poľské vzťahy tohto obdobia a vojenské zásahy Nemeckej ríše proti Uhorsku. V druhej podkapitole *Konsolidácia a krajina v 12. storočí* sa poukazuje hlavne

na vývoj vzťahov Uhorska k susedným územiať. V ďalšej podkapitole *V anjouovskom Uhorsku* sa autor venuje závažným vojensko-politickým udalostiam a spoločenským štruktúrnym zmenám na začiatku 14. storočia.

Štvrtá kapitola nesie názov *Búrlivý neskorý stredovek 1301 – 1526*. V jej prvej podkapitole *Polstoročie Žigmunda Luxemburského* autor rozoberá situáciu v Uhorsku po zvolení Žigmunda Luxemburského za jeho kráľa. Mapuje vnútropolitickú situáciu, ktorú zhoršovalo neustále súperenie magnátskych síl. Taktiež si všíma križiacku výpravu, ktorú v roku 1396 zorganizoval práve Žigmund. Čitateľ tu nájde rozsiahle informácie o husitskom hnutí a husitských výpravách do Uhorska. V druhej podkapitole s názvom *Pohnuté dvadsaťročie 15. storočia* sa rozoberá situácia po doznení husitských útokov, a hlavným ťažiskom sa stávajú 40. – 60. roky 15. storočia, keď sa na území Horného Uhorska odohralo viacero ozbrojených konfliktov a vojnových udalostí. *Pod pevným žezlom Mateja Korvína* je názvom tretej podkapitoly, ktorá mapuje panovanie kráľa Mateja v rokoch 1458 – 1490, a konflikty, ktoré sa za ten čas udiali. Toto obdobie bolo naplnené mnohými kratšími i zdĺhavými vojnami, pričom tu dominuje boj proti hnutiu bratříkov. V poslednej podkapitole s názvom *Na cestách k Moháču* autor opisuje konflikty, ktoré predchádzali významnej dejinnej etape. Rozoberá tu protifeudálne povstanie, ktoré bolo neskôr pomenované podľa vodcu Juraja Dóžu, alebo je známe aj ako sedliacka vojna. V čase vrcholiacej anarchie a rozporov medzi veľmožmi a ostatnou šľachtou snemujúcou na Rákošskom poli a v Budíne v máji 1525 vypukla tiež ozbrojená vzbura baníkov v Banskej Bystrici. Podkapitola sa končí opisom bojov v bitke pri Moháči v roku 1526.

Pomohácke Uhorsko v tieni polmesiaca 1526 – 1663 je názov piatej kapitoly. V jej prvej podkapitole *Vlny osmanského náporu* autor poukazuje na boj medzi sedmohradským vojvodom Jánom Zápoľským a rakúskym arcivojvodom Ferdinandom Habsburským, s čím súviseli aj vpády osmanskej armády na územie Uhorska. S bojmi s Turkami súvisí aj bitka pri Plášťovciach. Veľká časť je venovaná tzv. pätnásťročnej vojne, ktorá sa začala vojnovou výpravou Osmanov do Uhorska v roku 1593. Druhá podkapitola nesie názov *Protihabsburské povstania Štefana Bočkaja, Gabriela Betlena a Juraja I. Rákociho*. Vznikli ako reakcia na centralizačnú politiku Habsburgovcov a pocit ohrozenia z nej v prostredí uhorskej šľachty vytlačenej z politických a vojenských funkcií. K udalostiam svojím dielom prispela rekatolizácia, konfiškovanie majetkov protestantskej šľachty.

Šiesta kapitola publikácie má názov *Zenit a útlm osmanskej expanzie a posledné protihabsburské povstanie 1663 – 1711*. Jej prvá podkapitola *Pod svitom zapadajúceho mesiaca* sa zaoberá najväčšou vojenskou akciou na území dnešného Slovenska počas takmer stopäťdesiatročného susedstva s Osmanskou ríšou v rokoch 1663 a 1664 a nadväzujúc na nich aj protitureckými akciami. *Povstanie Imricha Tököliho* je názvom druhej podkapitoly. Od začiatku 80. rokov 17. storočia kurucké hnutie dostávalo nové dimenzie a na jeho čelo sa dostal práve Imrich Tököli. Ďalšia podkapitola *Povstanie Františka II. Rákociho a Slovensko* rozoberá posledné a najväčšie protihabsburské povstanie. Autor hodnotí vnútornú situáciu v Uhorsku, jeho hospodársku stagnáciu, vyhrotenie náboženských pomerov, vrenie medzi poddanými sa stupňovalo, a tým pádom Rákociho povstanie získalo medzi nimi podporu.

Doba dynastických vojen 1711 – 1792 je názov siedmej kapitoly. V podkapitole *Vznik a rozmach stálych armád* autor rozoberá nebyvalý rozvoj vojenstva v 18. storočí a vníma ho ako typický jav európskeho historického vývoja. Čitateľovi prehľadne vysvetľuje, aké bolo zloženie armády v tom čase. Popri vojne o španielske dedičstvo sa venuje vojne na Balkáne proti Osmanskej ríši. Podrobne sa zaoberá vojnou o poľské dedičstvo, ktorá vy-

pukla v roku 1733, po smrti poľského kráľa Augusta II. Silného. Druhá podkapitola má názov *Pod žezlom Márie Terézie*. Autor vysvetľuje situáciu, ktorá nastala po smrti cisára Karola VI. roku 1740, keď vypukla v Európe rozsiahla koalíčná vojna trvajúca do roku 1748, v historiografii označovaná ako vojna o rakúske či habsburské dedičstvo. Významnými etapami boli dve sliezske vojny v rokoch 1740 – 1742 a 1744 – 1745, v ktorých ako hlavné protivníci vystupovali habsburská monarchia a Prusko. Poslednou, treťou podkapitolou *Pred búrkou francúzskej revolúcie* autor podáva čitateľovi prehľad o zložení habsburskej armády po roku 1780 a zaoberá sa aj vojnou medzi Ruskom a Osmanskou ríšou, do ktorej sa vzápätí zapojila aj habsburská monarchia.

Ôsma kapitola nesie názov *Koaličné a napoleonské vojny a ich dôsledky 1792 – 1848*. V jej prvej podkapitole *Revolučné zmeny vo vojenstve* si autor všíma aj vývoj vojenstva, ktoré prešlo zásadnými zmenami, vyvolanými spoločenskými turbulenciami po francúzskej revolúcii. *Habsburská armáda vo virvare vojen a bitiek* je názov druhej podkapitoly, v ktorej sa rozoberajú vojny v pohnutých rokoch 1792 – 1815, keď armáda habsburskej monarchie bojovala v piatich koalíčných vojnách proti Francúzsku a v jednej vojne ako francúzsky spojenec proti Rusku. Autor konštatuje, že vojnové účinkovanie habsburskej monarchie nebolo veľmi úspešné, keďže habsburská armáda prehrávala väčšinu bitiek a monarchia všetky vojny, s výnimkou poslednej proti napoleonskému Francúzsku. Ďalšia podkapitola *Slovensko ako bočný vojnový priestor* poukazuje na úlohu územia dnešného Slovenska v čase koalíčných vojen. Posledná podkapitola *Slovensko po Viedenskom kongrese* sa zaoberá situáciou zmeny úlohy a poslanca habsburskej armády, ktorá sa stala obrazne aj doslova policajtom v monarchii i v Európe.

Od revolúcie k svetovej vojne 1848 – 1914 je názov deviatej kapitoly. Má štyri podkapitoly. Prvá s titulom *Revolúcia 1848 – 1849 a boje slovenských dobrovoľníkov* rozoberá naliehavosť riešenia národnostnej otázky a formovanie dobrovoľníckeho zboru. *Vývoj vojenstva do rakúsko-uhorského vyrovnania* je podkapitolou, v ktorej sa nachádzajú informácie o zmenách vojenstva od rokov 1848 do roku 1867. Tretia podkapitola *Vojny monarchie proti Taliansku, Francúzsku a Prusku* mapuje dôležité vojenské operácie, ktoré ukázali nielen vnútornú, ale aj vojenskú slabosť a nepripravenosť monarchie. Posledná podkapitola *Na ceste k svetovej vojne* približuje stav habsburskej armády po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Autor čitateľom vysvetľuje, aké bolo jej zloženie a ako sa museli aj v armáde vyrovnávať s národnostnou problematikou. Tejto subtéme sa venuje osobitný priestor.

Témou desiatej kapitoly je *Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. V prvej podkapitole *Vo víre Veľkej vojny* sa autor venuje organizačnému zloženiu rakúsko-uhorskej armády, najväčším bitkám a taktiež si všíma postoje obyvateľstva žijúceho na území dnešného Slovenska. Zvlášť sa zaoberá krvavými bojmi v Karpatoch. *Slováci v uniformách habsburskej monarchie* je podkapitola, ktorá prináša prehľad o pôsobení Slovákov v jednotlivých druhoch vojsk. Tretia podkapitola *Československý zahraničný odboj* sa zaoberá organizovaním krajanov v zahraničí, aktivitami Slovenskej ligy v USA, ktorá prijala definitívne znenie Memoranda o požiadavkách a krivdách slovenských. Poukazuje na aktivity krajanskej kolónie v cárskom Rusku. Zvlášť sa venuje česko-slovenským légiiám vo Francúzsku, česko-slovenskému armádnemu zboru v Taliansku a česko-slovenským légiiám v Rusku. V závere kapitoly sa nachádzajú prehľadné vojnové bilancie.

Slovensko v Československej republike 1918 – 1939 je názov jedenástej kapitoly. V jej úvode autor opisuje ťažkosti pri budovaní armády v novej republike. V prvej podkapitole *Vojenské obsadzovanie a boje o Slovensko 1918 – 1919* rozoberá situáciu pri jednotlivých

etapách obsadzovania Slovenska, ktoré dovtedy bolo pod kontrolou maďarských úradov a vojska. Autor približuje čitateľovi najväčšie bojové akcie československých ozbrojených síl, ktoré sa v prvej polovici roka 1919 odohrali na Slovensku v súvislosti vytvorenia Maďarskej republiky rád a sporom o hranice. Druhá podkapitola má názov *Unifikácia armády a budovanie čs. brannej moci*. Základným organizačným článkom československej armády sa stali útvary zahraničného vojska. Unifikácia sa realizovala zlúčením jedného legionárskeho pluku s jedným alebo dvoma domácimi plukmi, respektíve sa vytvárali nové pluky s novým číslom, a to z jedného, prípadne dvoch domácich plukov. Autor opisuje aj vznik Malej dohody, teda vojensko-politickej aliancie troch podunajských štátov – ČSR, Rumunska a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. *Vojenský význam Slovenska* je samostatnou podkapitolou, na ktorú nadväzuje ďalšia, Slováci v dôstojníckom zbore a vojenské školstvo. Kapitoly poukazujú na úzku personálnu základňu, od ktorej sa odvíjalo nepatrné zastúpenie Slovákov vo veliteľskom zbore československej armády v prvých rokoch existencie medzivojnového Československa. Zaoberá sa taktiež štúdiom Slovákov na vojenských školách a vymenúva všetkých Slovákov, ktorí absolvovali Vojenskú akadémiu. Autor ďalej rozoberá nástup a expanziu nacizmu, prípravy na obranu Československa, sleduje dramatický rok 1938 a všeobecnú mobilizáciu československej brannej moci. Posledná kapitola *Rozbitie republiky* hodnotí udalosti ako sú Mníchovská dohoda, Viedenská arbitráž a rozpad Československa.

Dvanásť kapitola má názov *Prvá Slovenská republika a jej armáda 1939 – 1945*. V jej prvej podkapitole *Vývoj a organizácia armády na území Slovenskej republiky* ponúka autor pohľad na ťažké začiatky budovania slovenskej armády a prvú skúšku armády v maďarsko-slovenskom ozbrojenom konflikte na východnom Slovensku. V podkapitole s názvom *Vojská slovenskej armády na frontoch druhej svetovej vojny* sa rozoberá účasť slovenskej armády na ťaženiach proti Poľsku a proti Sovietskemu zväzu. Opisujú sa tu úlohy Rýchlej a Zaisťovacej divízie na sovietskom území.

V trinástej kapitole *Druhý československý zahraničný vojenský odboj 1939 – 1945* sa autor zaoberá centrami zahraničného odboja, ktoré sa formovali po zániku Česko-Slovenska v marci 1939. *Československý vojenský odboj v Poľsku* je názov prvej podkapitoly, ktorá mapuje snahy o utvorenie slovenského odbojového centra v Poľsku. Ďalšia podkapitola *Československý vojenský odboj na Západe a Blízkom východe* si všima situáciu po porážke Poľska a možnosti slovenských občanov na emigráciu na Západ cez Maďarsko a Balkán. Keďže po odchode z Poľska nechcel žiaden štát poskytnúť územie pre formovanie československého zahraničného vojska, prvým miestom Slovákov boli francúzske cudzinecké légie. Autor poukazuje na diplomatické kroky predstaviteľov československej emigrácie, snahy o vybudovanie československých jednotiek vo Francúzsku, Veľkej Británii a na Blízkom východe. Práca mapuje aj Československý vojenský odboj na východe a účasť Slovákov v európskom hnutí odporu – medzi sovietskymi partizánmi, v Juhoslávii a ostatných častiach Európy.

Ozbrojený odboj a Povstanie na Slovensku 1939 – 1945 je názov v poradí štrnástej kapitoly. Prvá podkapitola s názvom *Domáci vojenský odboj 1939 – 1943* prináša informácie o začiatkoch vytvárania odbojových prúdov v slovenskej armáde, keď sa z vojakov v posádke Ružomberok sformovala v rámci pozemného vojska vojenská odbojová skupina *Mor ho*. Autor uvádza, že v rokoch 1941 – 1943 nemal protifašistický odboj na Slovensku masovú základňu, keďže jednotlivé odbojové prúdy pôsobili od seba izolovane, a zjednocovacie pokusy boli dlho bezvýsledné. Ďalšia kapitola *Vojenské prípravy povstania* čitateľovi

ponúka prehľad o komunistickom a nekomunistickom odboji. Zaoberá sa skupinou Vavra Šrobára, tiež odbojovou skupinou *Flóra* a skupinou *Demec*. Autor poukazuje na vynechanie týchto skupín zo zjednocovacej platformy – SNR. Kapitola prináša informácie o rámcovom vojenskom pláne vypracovanom ilegálnym Vojenským ústredím. V ďalšej časti sa autor zaoberá partizánskym hnutím, všima si hlavne činnosť partizánskych skupín, ktoré boli vysadené na územie Slovenska prostredníctvom Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia v Kyjeve. *Povstalecké boje*, to je ďalšia podkapitola, ktorá sa zaoberá bojmi povstaleckej armády po vyhlásení SNP 29. augusta 1944 a následne po potlačení Povstania, partizánskou vojnou od novembra 1944 do mája 1945.

Pätnásta kapitola nesie názov *Operácie Červenej armády pri oslobodzovaní Slovenska september 1944 – máj 1945*. Počas bojovej činnosti spojenej s oslobodzovaním Slovenska sovietske vojská za účasti československých jednotiek a rumunských vojsk uskutočnili niekoľko postupných i súčasne prebiehajúcich útočných operácií. Prvou z nich bola *Východoslovenská operácia*, čo je aj názov ďalšej podkapitoly. Realizovali ju vojská ľavého krídla 1. ukrajinského frontu a vojská 4. ukrajinského frontu v období od 8. septembra do 28. októbra 1944 vykonaním Karpatsko-duklianskej a Karpatsko-užhorodskej operácie. *Postup frontu na území Slovenska v novembri a decembri 1944* je názov ďalšej podkapitoly. Autor opisuje ako sa na sever od hraníc Slovenska 1. ukrajinský front zamerl na prípravu Visliansko-odrianskej operácie, a v priestore južne od hraníc Slovenska vojská 2. ukrajinského frontu po skončení Debrecínskej operácie začali uskutočňovať Budapešťiansku operáciu. Ďalšia časť práce sa zaoberá *Západokarpatskou operáciou, Komárňanskou operáciou, Ostravskou a Bratislavsko-brnianskou operáciou*.

Slovensko v rokoch 1945 – 1967 je názov ďalšej kapitoly. V rámci jej prvej podkapitoly *Obnova čs. branného systému a vojenská výstavba na Slovensku 1945 – 1948* sa rozoberá obnova armády, ktorá sa vlastne realizovala ešte v priebehu vojny, dobovo označovaná ako československá branná moc, a jej hlavné východiská a ciele stanovil program prvej povojnovej vlády ČSR vyhlásený 5. apríla 1945 v Košiciach. Ďalšia podkapitola *Ozbrojené sily na Slovensku v podmienkach komunistického režimu a studenej vojny (1948 – 1967)* opisuje obdobie, keď sa armáda stala nielen objektom, ale aj nástrojom politickej perzekúcie. Autor sa zaoberá aj vznikom Pomocných technických práporov a postupnou sovielizáciou armády.

Sedemnásť kapitola má názov *Vývoj vojenstva na Slovensku v rokoch 1968 – 1992*. V prvej podkapitole *Pokus o reformu a jej neúspech* autori píšu o pokusoch popri spoločenskej reforme presadiť aj reformu v československej armáde. Jeden z dôležitých pokusov o reformu spočíval vo formulovaní vlastnej vojenskej doktríny, z ktorej by sa odvíjali varianty obrany československého územia. Mala byť súčasťou nástrojov na obhajobu štátnych záujmov a potrieb. Všetky snahy otupila vojenská intervencia v roku 1968. Práve vojenskej invázii sa venuje ďalšia podkapitola, na ktorú nadväzuje časť s informáciami o nástupe normalizácie a jej dôsledkami.

Posledná, osemnásť kapitola má názov *Súčasná Slovenská republika 1993 – 2012*. Jej prvá podkapitola *Vznik Slovenskej republiky a jej armády* pripomína, ako so vznikom SR bola na zabezpečenie jej obrany súčasne 1. januára 1993 vytvorená zo zákona Národnej Rady Slovenskej republiky č. 3/1993 Z.z. Armáda Slovenskej republiky ako právny subjekt, ktorý predstavuje atribút suverenity a nezávislosti štátu. Autor sa ďalej zaoberá výstavbou armády Slovenskej republiky a reformou Ozbrojených síl Slovenskej republiky. Kapitola končí udalosťami integrácie Slovenskej republiky do NATO a Európskej únie, pôsobením Slovákov v zahraničných misiách a bojom proti terorizmu.

V závere práce sa nachádzajú prílohy, ktoré ponúkajú prehľad hodnotných označení jednotlivých armád v priebehu dejín, v ktorých slúžili aj Slováci. Nachádza sa tu aj tabuľka panovníkov a najvyšších predstaviteľov politických útvarov a štátov, ktorých súčasťou bolo Slovensko. Na konci publikácie sa nachádza zoznam použitých skratiek, zoznam použitej a odporúčanej literatúry a prameňov, tiež registre – miestny a menný. Úplný záver tvoria krátke profesijné životopisy autorov, ktorí sa na tomto diele podieľali. Okrem spomínaného V. Segeša to boli ešte V. Dangel (kap. 5, 6, 9), M. Čaplovič (kap. 10, 11), I. Baka (kap. 12), F. Cséfalvay (kap. 13, 14), J. Bystrický (kap. 15), J. Štaigl (kap. 16), M. Štefanský (kap. 17) a I. Purdek (kap. 17 a 18).

Táto rozsiahlejšia charakteristika obsahu publikácie nie je samoúčelná. Podrobne predstavuje knihu a možno z nej vyvodit', že autorský kolektív pri koncipovaní diela stavil na overený postup a tradičnú štruktúru. V prípade „ilustrovaných vojenských dejín“ je to správna voľba. Čitateľ dostáva to, čo s najväčšou pravdepodobnosťou od obsahu knihy očakáva. Penzum relevantných informácií v jemu najzrozumiteľnejšom, chronologickom poradí, navyše penzum veľmi konzistentné, precízne vybrané a prehľadne štruktúrované.

Niet pochýb ani o tom, že reprezentatívnejší a skúsenejší autorský tím k vojenským dejinám si na Slovensku sotva možno predstaviť. Každý z textov je výsledkom dlhoročného výskumu toho-ktorého autora, pričom texty sú „odležané“, zrozumiteľné. Celý obsah je koncepčný a komplexný z hľadiska možnosti sledovania genézy javov a tendencií významných z pohľadu vojenských dejín. Ťažko mu niečo vytknúť. Ak sa aj niečo nájde, výrazne to prekračuje popularizačný zámer tejto práce.

Čo však čitateľa asi najviac poteší, je skutočnosť, že s plnou vážnosťou vzali autori a vydavatelia publikácie na vedomie, že má ísť o „ilustrované“ dejiny. Neuspokojili sa s formálnym doplnením textu fotografiami, ale doplnili ho chronologickými prehľadmi, množstvom originálnych prehľadných máp D. Gurňáka, grafov, schém, medailónmi osobností atď. Graficky sú v texte oddelené aj podrobnejšie charakteristiky významných udalostí. Samozrejme, v publikácii je i množstvo fotografií. Ani ich výber nebol prvoplánový, neraz ide o fotografie, ktoré sú zverejnené pravdepodobne prvýkrát.

Výsledkom všetkých uvedených charakteristík je konštatovanie, že recenzovaná publikácia robí z vojenských dejín pútavé čítanie i pre toho, kto nie je práve ich vysloveným fanúšikom. To je snáď najlepšia vizitka. Nadštandardné grafické spracovanie jej len pridáva na atraktivnosti. Určite ju možno odporučiť aj ako učebnú pomôcku. Na záver predsa len jedna pripomienka. V prípade ďalšieho vydania by bolo potrebné zväziť veľkorysejšie vnútorné okraje, pretože text zachádza do väzby a ťažšie sa potom číta.

Štefan Balberčák – Martin Pekár

FUSKA, Ján a kol.: *MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK ŽIJE V NÁRODE. Mohyla na Bradle, pamätníky doma i vo svete*. Bratislava : Nadácia M. R. Štefánika, 2013, 253 s. ISBN 978-80-971449-6-8.

Publikácia profesora Jána Fusku (ako predseda Nadácie Milana Rastislava Štefánika sa v roku 2009 významne zaslúžil o postavenie repliky sochy M. R. Štefánika v Bratislave od novopackého sochára Bohumila Kafku) prináša slovný aj obrazový súpis pamätníkov M. R. Štefánika na Slovensku a vo svete. Fuska, autor textovej časti publikácie, sa, síce skromne, označuje „len“ za zostavovateľa publikácie a, ako spoluautorov uvádza Milana Križánka,

autora obrazovej časti knihy, a Ivu Paštrňakovú, autorku state *Biografie tvorcov pamiatok na M. R. Štefánika*, ale tí, ktorí o mnohostrannej dlhoročnej a zásluhnej činnosti profesora Fusku vedia viac, môžu dosvedčiť, že na publikácii má oveľa väčší podiel ako keby bol len „zostavovateľom“ a autorom textovej časti.

Nová kniha Nadácie Milana Rastislava Štefánika, ktorá už predtým vydala niekoľko cenných publikácií, pri zrode ktorých stál Ján Fuska a jeho spolupracovníci – *M. R. Štefánik v myšlienkach a obrazoch*, Bratislava 1999, *Pamätník Milana Rastislava Štefánika v Bratislave. Vznik a znovupostavenie*, Bratislava 2010, a ďalšie – zaplňa prázdne miesto v našej odbornej literatúre. Prináša súhrnný prehľad o pomníkoch M. R. Štefánika doma aj vo svete, o ich tvorcoch a aj o ich búraní a „znovuodhaľovaní“. Aj Štefánikove pomníky (až na malé výnimky) totiž u nás postihol „pomníkový osud“ známy už z čias starého Egypta. – Pomníky sa ničili a odstraňovali z politických dôvodov po zmenách režimov, v prelomových, väčšinou tragických, chvíľach toho-ktorého národa. Súvislosťami stavania a búrania pomníkov u nás sa stručne, ale výstižne zaoberal Ľubomír Lipták, ktorý to nazval „rošádami“.¹

Hlavnou úlohou pomníkov je zachovať pamiatku, „pamäť“ na významné udalosti a osobnosti. To však často nasledujúcim politickým garnitúram, ktoré síce na minulé udalosti nadväzujú a neraz sa k moci dostávajú často len zásluhou tých svojich predchodcov, ktorých pomníky potom s takým veľkým apetítom – a treba dodať – že aj so značnou krátkozrakosťou – tak radi búrajú. Tu sú však dejiny spravodlivé – skutočné osobnosti a hodnoty nimi reprezentované sa po dobách prechodnej ignorancie a devastácie hodnôt znovu dostávajú na to miesto, ktoré im v dejinách národa i z hľadiska všeludských meradiel, ktoré sú nezávislé od politických smerov a úzko nacionálnych hľadísk sa napokon vždy uplatnia a presadia. Pomníkmi možno vyjadriť súhlas aj protest s niektorými udalosťami. Azda najvýraznejšie je to v dobách zlých, v časoch vypätých či už v priaznivom, alebo smutnom období, keď dochádza „na lámanie chleba“, keď sa rozhoduje o budúcnosti národa, keď sa rozpadajú režimy, zanikajú či rúcajú staré ríše alebo keď si treba pripomenúť lepšie časy v dobách minulých. Máme na to v našich na dobré i tragické zvraty bohatých českých i slovenských dejinách dostatok príkladov. Ale tak je tomu aj u Poliakov, Nemcov, Francúzov, Rusov, alebo Maďarov. Je zaujímavé, že nielen reálne pomníky a sochy sa vnímali ako miesta pamäti, ale takúto úlohu mohli plniť aj pomníky virtuálne. Práve z nášho prostredia máme aj básnicku vyjadrenú túto funkciu pomníkov – oba príklady sú z tragického roka 1938 a obidva sú od bývalého ruského legionára Janka Jesenského. Slovenský básnik a spisovateľ Jesenský okomentoval na jeseň 1938 Mníchovskú dohodu nasledovne: „*Ak jedno námestie nám ostane/ alebo kúšтик miesta v promenáde,/ pošlime na sochárov vyzvanie,/ nech vystavia tam sochu Zrade... Ak by sa z vôle dobroprajníkov/ nesmela stavať, bo duch sčernel trocha, nech miesto Zrady vystaví sa socha –/ osem sóch Ôsmich Zbojníkov.*“² A naopak, v Bratislave len v septembri 1938 postavený skutočný pomník M. R. Štefánika v tej istej súvislosti poslužil ako výzva na odpor, aj keď len symbolický: „*Generál Štefánik! Čo neskočíš/ z podnožia svojho? V priehľadnej hmle rannej/ sa veľká plachta červenie, a na nej/ v mesiačku bielom polámaný kríž./*“³ Štefánik, ako predstaviteľ demokratického

¹ LIPTÁK, Ľubomír. *Rošády na piedestáloch. 1. Pomníky a politické zmeny pomníkov*. In Občianska spoločnosť, 1998, č. 11, s. 29-34, 2. tamže, č. 12, s. 31.

² JESENSKÝ, Janko. Návrh. In *Slovenské pohľady*, roč. 54, 1938, s. 523-524. V origináli je slovo *Ôsmich s ypsílonom*.

a humánne založeného československého štátu, vedúci činiteľ nášho zahraničného vojska, ktoré sa o vznik tohto štátu rozhodujúcim spôsobom pričínilo, vlastne ho vybojovalo, mal symbolizovať protest proti nastupujúcej totalite.

Nová kniha o Štefánikových pomníkoch je určená odborníkom aj širokej verejnosti. Obsahuje veľké množstvo údajov, ktoré poslúžia historikom pri interpretáciách dejín pamäti, učiteľom i osvetovým a kultúrnym pracovníkom pri výučbe a propagácii života a diela stále ešte nedoceneného M. R. Štefánika. Publikácia obsahuje CD prílohu s ďalšou obrazovou dokumentáciou.

Ide o starostlivo spracovaný materiál, ktorý obsahuje jednak súpis pamätníkov spojených so životom tohto predstaviteľa Slovákov v boji za slobodu a najvýznamnejšieho spolupracovníka Tomáša Garrigue Masaryka a Edvarda Beneša v našom zahraničnom odboji v rokoch 1914 – 1918 a jednak prehľad o pomníkoch postavených na rôznych miestach z iniciatívy rôznych spolkov, obcí a organizácií, len s malým príspevkom od štátu. Štefánikovu mohyly na Bradle približuje a osvetľuje reedícia štúdie jej tvorcu, architekta, národného umelca Dušana Sama Jurkoviča.

Fuskova práca je doteraz najúplnejšiu studnicou poznatkov o obrazovom aj faktografickom materiáli viažucom sa k Štefánikovým pomníkom a prináša mnohé doteraz neznáme podrobnosti a okolnosti súvisiace so vznikom pamätníkov a pomníkov, lokálne a regionálne dejiny a súčasne aj spracovanie stručných životopisov ich tvorcov. V niektorých prípadoch dáva na pravú mieru zaužívané (mylné) predstavy o autoroch pomníkov.

Tak ako to obvykle býva pri náročných projektoch, aj do Fuskovej knihy sa dostalo niekoľko preklepov, omylov a aj chybičiek. Ak na niektoré z nich poukážem, nemá to v žiadnom prípade za cieľ znížiť význam publikácie a spochybníť jej vydanie. Naopak, aj popri týchto chybičkách krásy opakujem a zdôrazňujem, že ide o veľmi cenný príspevok k našej odbornej literatúre a moje poznámky majú za cieľ len to, aby sa pri nasledujúcich vydaniach tejto knihy, ktoré sa budú, nepochybne, po istých rokoch opakovať, veď Štefánikove pomníky, busty a tabule stále pribúdajú (výhľadovo hádam sa niečo podarí aj v ruskom Jekaterinburgu v roku 2018), chybičky opravili alebo niektoré formulácie spresnili. Niektoré chyby zistili už sami autori a upozorňujú na ne v Erráte (ide väčšinou o zámenu textov pri fotografiách alebo nesprávne uvedenie autora fotografie), iné ich pozornosti unikli. Tak napríklad akademický sochár Ján Koniarek nie je trnavský rodák (s. 207), ale voderadský (ostatne, správny údaj je na strane 232 v časti *Biografie tvorcov pamiatok na Milana Rastislava Štefánika*), Sámuela Markusovszkého (ako sa sám písal, a nie v tvare Markušovský) možno označiť za demokrata (s. 14) len z maďarského pohľadu, lebo tento triedny profesor Štefánika na ev. a. v. lýceu v Bratislave mal síce nepochybne slovenský pôvod, ale ako svedčí aj jeho kniha o dejinách lýcea, stal sa z neho uhorský (maďarský) šovinista ostro kritizujúci „panslavizmus“ na lýceu a tvrdiaci, že starobylým národom v Karpatskej kotline nie sú Slovania, ale – Maďari...⁴atď. Ostatne, jeho rozsiahla kniha vyšla aj v rámci miléniových osláv v roku 1896. Podľa môjho skromného názoru nezodpovedá historickým realitám ani to, ak sa na niekoľkých miestach textu uvádza, že Štefánikovi spolubojovníci, alebo kolegovia (každý si tam hneď celkom samozrejme doplní predovšetkým T. G. Ma-

³ JESENSKÝ, Janko. Na „Námestí 28. Októbra“. In *Slovenské pohľady*, roč. 54, 1938, s. 524. Plachta a polámaný kríž sú metaforickou narážkou na nacistickú červenú zástavu s hákovým krížom.

⁴ MARKUSOVSZKY, Sámuel. *A pozsonyi ág. hitv. evang. Lyceum története, kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával: A magyar haza 1000 éves fennállásának emlékünnepe a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház megbízásából*. Pozsony : Wigand, K. F., 1896.

saryka a E. Beneša), na neho nemali čas, alebo „zabudli“ (s. 11, s.120). Ide o Štefánikov pohreb a o odhalenie mohyly na Bradle, kde chýbali. Pokiaľ ide o pohreb, neviem prečo tam nebol ani Beneš a ani Masaryk. Beneš bol na mierových rokovaníach vo Versailles, Masaryk riešil naliehavé veci vlády v Prahe, ale hádam prísť mohli. Pokiaľ ide o odhalenie mohyly na Bradle 23. septembra 1928, Beneš nezabudol – bol vtedy v Ženeve a poslal telegram, Štefan Osuský sa neozval (?) a prezident Masaryk⁵ neprišiel, lebo úradníci zaspali a on sa o tom, že má prísť na Bradlo a predniesť tam aj prejav, dozvedel z tlače...⁶ Teraz, s odstupom toľkých rokov, je neprítomnosť Štefánikových najbližších spolupracovníkov naozaj nepochopiteľná a aj ťažko ospravedlniteľná. Na takú významnú udalosť si iste mohli a aj mali nájsť čas, a ich neprítomnosť poškodila česko-slovenské vzťahy. Sám tajomník Spolku pre postavenie pomníka generála Milana Rastislava Štefánika, Anton Granatier, vo svojom liste Aloisovi Kolískovi, okrem iného, uviedol: „*Velmi nám záležalo na tom, aby prišli Štefánikovi blízki (!) spolupracovníci: prezident Masaryk, minister Beneš a vyslanec Osuský a t. d. Neprišiel nikto. Dr. Beneš poslal zo Ženevy telegram tohto znenia: 'Pane předsedo Spolku pro postavenie mohyly Štefánikovy. Vzpomínám s pohnutím poslední své pouti na Bradlo při kladení základního kamene k pomníku svého přítele Milana Štefánika.*⁷ *Vaši nedělní slavnosti přeji největšího zdu. Dr. Beneš.*“ - Nevie, či Osuský⁸ sa omluvil alebo nie. Ale pravdepodobne áno /predsedovi Osuskému⁵/ . Hlavný fakt je ten, že zmedzi (!) živých spolupracovníkov oslávencových, traja vždy s ním spomínaní: Masaryk, Beneš a Osuský na oficiálnej slávnosti neboli, ale ai (! – malo byť asi) za 2 týždne po slávnosti mohyly navštívili súkromne. Spreádzal ich prez. Drobný. Zo Spolku nebol pozvaný nikto, ba ani tvorca arch. Jurkovič...“

Tieto moje malé pripomienky, ako som to už uviedol vyššie, nemajú za cieľ spochybníť veľkú prácu, ktorú autorský kolektív pod vedením profesora Fuskú vykonali. Na jednej strane sa opätovne potvrdzuje stará známa pravda, ktorú pozná každý autor, že mýliť sa je ľudské, ale na druhej strane to nijako neznižuje veľký a významný prínos Fuskovej publikácie. Nikto nie je neomylný a dokonalá publikácia bez akýchkoľvek preklepov, chybičiek alebo interpretačných nejasností, sotva existuje. Tieto malé preklepy a nepresnosti možno naozaj označiť len za chybičky krásy a pri reedíciách tejto prínosnej publikácie ich bude možné veľmi jednoducho opraviť.

Ferdinand Vrábek

⁵ *Štefánikovy oslavy a prezident republiky.* In MASARYK, T. G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924 – 1928. Spisy T. G. Masaryka svazek 35. Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1994, s. 310.

⁶ Dokladá to list A. Granatiera Aloisovi Kolískovi z roku 1928 počas jeho návštevy Setona - Watsona v Londýne. Slovenský národný archív v Bratislave, f. Anton Granatier.

⁷ Základný kameň bol položený na 5. výročie Štefánikovej smrti – 4. mája 1924, s. 119.

⁸ Československý vyslanec vo Francúzsku Štefan Osuský.

⁹ Predseda Spolku pre postavenie pomníka generála Milana Rastislava Štefánika, ev. a. v. biskup, filozof a historik, Samuel Štefan Osuský.

VYKOUPIĽ, Libor. *ČESKÝ FAŠISMUS NA MORAVĚ*. Brno : Matice moravská, 2012, 384 s. ISBN 978-80-86488-90-5.

Problematika českého fašizmu na Morave je pomerne dobre spracovaná. Okrem klasických všeobecných prác k českému fašizmu Tomáša Pasáka,¹ „kontroverzného“ Milana Nakonečného² či najnovšie Iva Pejčocha,³ ktoré sa tejto problematiky dotýkajú, je potrebné zmieniť ešte minimálne Pavla Kotlána⁴ a Františka Mezihoráka.⁵ Najnovšie sa „moravskému fašizmu“ aspoň čiastočne venoval v štúdií Miroslav Mareš.⁶ S takou rozsiahlou historickou spisbou k problematike je ťažké priniesť do výskumu „nový vietor“ a nové poznatky. Pokúsil sa o to Libor Vykoupil vo svojej najnovšej knihe *Český fašismus na Moravě*.

Monografia sa začína vetou „*Problematika českého fašismu zajímala celou řadu českých autorů již od doby, kdy se fašismus stal nejprve na Moravě a pak i v Čechách aktuálním, tedy od roku 1922.*“ Nie je to najšťastnejší začiatok, keďže sa v nej nachádza faktografická chyba. Národné hnutie, ktoré je historiografiou štandardne považované za fašistické hnutie (výnimkou nie je ani Vykoupilova kniha), vzniklo už v marci 1921.⁷ Rovnakú chybu potom autor opakuje aj na ďalších miestach v knihe (napr. s. 42, kde píše, že „*ve stejnou dobu jako Červenobílí vzniklo též Národní hnutí*“ a ďalej). Zaujímavé je, že už na s. 8, kde autor predstavuje najvýznamnejšie práce o českom fašizme, sa dozvieme, že „*za zmínku stojí zejména ... studie o počátcích českého fašismu z pera Evy Fargašové*“. Eva Fargašová pritom bola jednou z prvých, kto upozorňoval na to, že počiatky českého fašizmu je nutné klásť už do roku 1921.

V druhej kapitole práce, *Není fašismus jako nacizmus* sa autor snažil predstaviť fašizmus v teoretickej rovine, vysvetliť, čo to vlastne fašizmus je. Bohužiaľ, preukázal jedine to, že sa v problematike neorientuje, čerpá svoje informácie z prác, ktoré sú aspoň 50 rokov staré a „fašizmu“ vôbec nerozumie.

Na s. 12 píše, že „*především není pravda, že můžeme předestřit pojem „fašismus“ jako neměnný „Idealtypus“ podle Maxa Webbera*“. Po kritickom článku Gilberta Allardyceho,

¹ Najvýznamnejšie dielo Tomáša Pasáka je posmrtno vydaná kniha PASÁK, Tomáš. *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha : Práh, 1999. ISBN 80-7252-017-2 Pasák je však autorom množstva ďalších prác o českom fašizme.

² NAKONEČNÝ, Milan. *Český fašismus*. Praha : Vodnář, 2006. ISBN 80-86226-73-5 a ďalšie práce.

³ PEJČOCH, Ivo. *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922-1945*. Praha : Academia, 2011. ISBN 80-200-1919-6.

⁴ Napr. KOTLÁN, Pavel. *Gajdova (ne)věrná Morava*. Brno : Institut vzdělávání Sokrates, 2009. ISBN 80-86572-60-4.

⁵ MEZIHORÁK, František. *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938-1945*. Praha : Mladá Fronta, 1997. ISBN 80-204-0675-1 a MEZIHORÁK, František. *Moravský extrémní regionalismus a pokus o Velké Slovensko (1938-1939)*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1994. ISBN 80-7067-248-X.

⁶ MAREŠ, Miroslav. Separatist Currents in Moravian Fascism and National Socialism. In *Fascism. Journal of Comparative Fascist Studies* Vol. 2, Issue 1, 2013, s. 41-67. ISSN 2211-6249.

⁷FARGAŠOVÁ, Eva. *Nástín vývoje organizací českého fašistického hnutí v letech 1921-1929*. In HARNA, Josef (ed.). *Sborník k dějinám 19. A 20. století*. No. 11, Praha : Ústav československý dejin, s. 135. ISSN 1210-6860 (ISBN konkrétného zväzku 80-7286-053-4); najnovšie na tento fakt upozornil aj mladý český historik Pavel Baloun. Pozri BALOUN, Pavel. *Vznik českého fašismu (1921-1926)*. In *Historie-Otázky-Problémy* (HOP) 2 (1/2010), s. 64. ISSN 1804-1132.

v ktorom spochybnil existenciu „všeobecného/univerzálneho fašizmu“ (*generic fascism*)⁸ „znovuobjavil“ konštrukciu fašizmu ako „ideálytypu“ americký historik Stanley G. Payne⁹ a presvedčivo dokázal jej prínos pre komparatívne fašistické štúdiá. Dnes nie nevýznamná časť popredných historikov fašizmu s týmto konštruktom pracuje.¹⁰ Samozrejme, autor s týmto tvrdením nemusí súhlasiť, bolo by však vhodné aspoň upozorniť na to, že vo fašistických štúdiách sa dnes konštrukt „ideálytypu“ používa.

Na nasledujúcej strane sa zase dozvieme, že „v každom prípade nelze ztotožňovat fašismus a nacismus“ ... „za nejobecnejší kategorii, již bychom snad mohli fašismus podřadit, můžeme považovat totalitarismus.“ Teória totalitarizmu zažívala svoj „zlatý vek“ na konci 50. rokov predovšetkým v súvislosti s prácami Hannah Arendtovej,¹¹ Carla J. Friedricha a Zbigniewa Brzezinského.¹² Treba však zdôrazniť, že už v 50. rokoch sa teórie totalitarizmu zväčša viazali na komunistické režimy. Koncom 60. rokov sa dostala táto teória „pod palbu“ obrovskej kritiky¹³ a nakoniec bola úplne odmietnutá ako spolitizovaný konštrukt. Nedokázala vysvetliť dynamiku fašistických režimov a zameriavala sa takmer výlučne na represívny aparát štátov. Vykoupil však tento fakt vôbec nereflektuje a svoje tvrdenia podkladá dávno prekonanými prácami zo 60. a 70. rokov (napr. Martin Jänicke alebo Sigfried Jenkner).

Ďalej píše o definičných komponentoch fašizmu a vymenováva medzi nimi politický extrémizmus, nacionalizmus, rasizmus, antisemitizmus, sociálnu demagógiu, vodcovský princíp, a rôzne mýty. Vykresľuje fašistov ako konzervatívnych oportunistov (napr. s. 33) pripravených zmeniť svoj program a požiadavky kedykoľvek a na čokoľvek (s. 26, s. 31-33 a ďalšie), čo by ich priviedlo k moci. Prakticky tým popiera všetok najnovší výskum a posun v oblasti komparatívnych fašistických štúdií za posledných približne 40 rokov (práce Georgea L. Mosseho, Jamesa A. Gregora, Juana Linza, Zeeva Sternhella, Stanley Paynea, Rogera Eatwella, celý prúd historikov „Nového konsenzu“ a ďalšie). Samozrejme, fašisti chceli vládnuť a boli pripravení urobiť v prospech toho isté zmeny, či adaptácie vo svojom programe – zároveň však u nich môžeme sledovať hlbokú vieru a presvedčenie v základné princípy hnutia (prinajmenšom u vedúcich predstaviteľov hnutí, tzv. vnútorného kruhu). Na to, že fašizmus je revolučné hnutie a má ideologickú náplň, upozornili viacerí autori už

⁸ ALLARDYCE, Gilbert. What Fascism Is Not? Thoughts on the Deflation of a Concept. In *The American Historical Review*, 84, č. 2 (April 1979), s. 367-388. ISSN 0002-8762.

⁹ PAYNE, Stanley G. *Fascism : Comparison and Definition*. Madison : Wisconsin University Press, 1980. ISBN 0-29908-060-9.

¹⁰ Pozri napr. práce Rogera Griffina, Stanley G. Paynea. GRIFFIN, Roger. *Nature of Fascism*. London, New York : Routledge, 1994, s. 26-55. ISBN 0-415-09661-8; PAYNE, Stanley G. *A History of Fascism 1914-45*. Abington : Routledge, 2005, s. 462-470. ISBN 1-85728-595-6.

¹¹ ARENDT, Hannah. *Origins of Totalitarianism*. New York : Schocken Books, 1951. V češtine vyšlo ako ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha : OIKOYMENEH, 1996. ISBN 80-86005-19-5.

¹² Najznámejšia je asi FRIEDRICH, Carl Joachim – BRZEZINSKI, Zbigniew K. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1956. V slovenčine pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945-1990)*. Nitra : Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995, s. 71-73.

¹³ Pozri napr. SAUER, Wolfgang. National Socialism: Totalitarianism or Fascism? In *American Historical Review* 73, No. 2, december 1967, s. 404-422. ISSN 0002-8762; PAYNE, Stanley G. *A History of Fascism*, ref. 10, s. 448. Pre ďalšiu kritiku teórie totalitarizmu pozri napr. NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Interpretácie*, ref. 12, s. 74-85.

koncom 60. rokov (Mosse, Gregor, Sternhell a ďalší) a dnes to je medzi serióznymi historikmi nepochybňovaný fakt. Jediná skupina historikov, ktorí tvrdohľavo tento posun vo výskume odmietajú akceptovať, sú marxistickí historici – podľa nich je fašizmus skutočne reakčným hnutím bez ideologickej náplne. Písať o fašistoch ako o obyčajných oportunistoch a sadistoch je zjednodušujúce a nepodáva o problematike ani zďaleka celistvý obraz. To by sa historikovi nemalo stávať. Autor dokonca radí medzi ideologických predchodcov fašizmu Niccola Machiavelliho (sic!), keď píše že „*ideovĕ si italský fašizmus hodne vzal od Niccoly Machiavelliho, jehož praktická filozofie byla dostatečně pružná a lživá, aby vyhovovala i po pěti stoletích*“ (s. 34, ďalej pokračuje v tomto duchu na s. 35). Rovnako tak nesúhlasím s autorovým tvrdením zo s. 27, že „*vůdcovský princip tvoří nejbystrostnější jádro fašismu*“. Vůdcovský princíp nie je definičný komponent fašizmu, je to len pragmatická nevyhnutnosť pri budovaní politickej strany.¹⁴

V druhej kapitole sa autor dopustil i niekoľkých faktografických chýb. Napríklad na s. 26 píše, že „*po uchopení moci (Hitlerom – pozn. J. D.) byla rozšířením zbrojních programů a systémem veřejných prac (zejména stavba dálnic) prakticky likvidována nezaměstnanost.*“ Toto staré „*cliché*“ je produktom nacistickej propagandy a dnes u serióznych historikov existuje zhoda v tom, že diaľnice a systém verejných prác nemali na nemecký ekonomický rast v 30. rokoch ani na vývoj zamestnanosti takmer žiadny vplyv. Motorom ekonomiky bola zbrojná výroba.¹⁵

V tretej kapitole Vykoupil dáva do pozornosti, že centrum moravského fašizmu v počiatočnom období bol Holešov, nie Brno. Najväčšiu organizačnú základňu fašistov na Morave malo Brno až v roku 1925. Tento fakt je relatívne dobre známy, až Vykoupil však naň dal dôraz, aký by si zaslúžil. V tejto kapitole tiež popisuje peripetie Národného hnutia a ďalších fašistických strán pred ich zlúčením do jedného celku. Ide o pomerne zložitý proces, prehľadné popísanie ktorého vôbec nie je jednoduché. Vykoupilovi sa to však podarilo, a tak sa čitateľ dostane k prehľadnému a jasnému spracovaniu udalostí, ktoré neskôr viedli k vzniku NOF. Autor tiež správne uvádza, že Československí fašisti sa spojili s Národným hnutím, aby vytvorili hnutie s názvom Československí fašisti – národné hnutie obrodne definitívne až na jar 1925, čo nie je vždy v literatúre správne uvedené.

Ďalšie tri kapitoly sa venujú tzv. Gajdovej afére, vzniku NOF a štruktúre, organizácii a tlačí NOF. Keď sme v úvode konštatovali, že je ťažké priniesť do tejto problematiky nové poznatky, dvojnásobne to platí o Gajdovej afére z rokov 1926 – 1928, ktorá je predmetom štvrtej kapitoly recenzovanej knihy. Táto udalosť bola v literatúre opísaná niekoľkokrát.¹⁶ Zaradenie kapitoly o Gajdovej afére pred kapitolu o vzniku NOF je trochu prekvapivé.

¹⁴ GRIFFIN, *Nature of Fascism*, ref. 10, s. 42.

¹⁵ Pozri napr. OVERY, Richard J. Cars, Roads, and Economic Recovery in Germany, 1932-1938. In *War and Economy in the Third Reich*. Oxford, New York : Oxford University Press, 1994, s. 68-89. ISBN 0198202903; ZELLER, Thomas. *Driving Germany: the landscape of the German autobahn, 1930-1970*. New York, Oxford : Berghahn Books, 2007. V slovenčine pozri DRÁBIK, Jakub. Hitlerove diaľnice. In *Historická revue*, roč. XXIV, 2013, č. 6., s. 56-63. ISSN 9781845453091.

¹⁶ Napr. NAUMAN, P. Ještě k Gajdově afěře. In *Střední Evropa – Revue pro středoevropskou kulturu a politiku*. Vol. VI, No. 16, /1990 pp. 95-97. ISSN 0862-691X; SLÁDEK, Zdeněk. K politickému chorobopisu první republiky: Aféra Jiřího Stříbrného a Radoly Gajdy v roce 1926. In TŮMA, Oldřich.(ed.). *Historické studie : K sedmdesátinám Milana Otáhalo*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 176-194, ISBN 80-85270-81-1; ŠEDIVÝ, Ivan. Gajdova aféra 1926-1928. In *Český časopis historický*, Vol. 92, No. 4, 1994, s. 732-758. ISSN 0862-6111 a ďalšie.

Meno generála Gajdu, ktorý bol známym Benešovým odporcom, sa začalo v tlači podľa Pasáka objavovať až od mája 1926.¹⁷ Sám Vykoupil to na s. 62-63 spomína a na s. 65 píše, že je len veľmi ťažké nájsť konkrétny doklad vo verejnom prejave, že by bol Gajda spájaný s fašistami už v máji alebo júni 1926. Gajda bol obvinený zo špionáže pre Sovietsky zväz a prípravy fašistického prevratu (o absurdite tohto obvinenia svedčí už len toto spojenie obvinení) 2. júla 1926. NOF pritom vznikla v 24. marca 1926 po zakladajúcom zjazde 14. februára 1926 – teda niekoľko mesiacov pred začiatkom Gajdovej aféry. V kapitole o vzniku NOF pritom autor začína ešte pred týmto dátumom (s. 87-91). Vykoupil sa ale snažil priniesť do problematiky „nový vietor“ a svoje rozprávanie o Gajdovej afére začína netradične už na jeseň 1925, keď boli predčasne vypísané voľby. Možno preto toto rozdelenie. Podľa neho aféru odštartoval článok sociálnodemokratického novinára a politika Rudolfa Bechyně *Hledá se generál* (s. 56), ktorý však opisoval situáciu v Poľsku v súvislosti s prevratom Josefa Pilsudského 12. mája 1926. Gajdova aféra sa prakticky skončila 17. januára 1928, keď bol generál zbavený vojenskej hodnosti. Piata kapitola, venovaná počiatkom NOF, mapuje vznik a vývoj tohto hnutia s dôrazom na vývoj na Morave až do konca roku 1928.

V šiestej kapitole opisuje autor štruktúru, organizáciu a tlač NOF. Všetky tieto aspekty hnutia sú dobre spracované v predchádzajúcej literatúre, nóvum je dôraz na Moravu. Autor v týchto kapitolách síce pracoval s archívnymi dokumentmi i dobovou tlačou, prevažne však ide o syntézu starších prác. Len ťažko mu to však vyčítať: oba problémy, ako sme už spomínali, sú v literatúre bohato zastúpené a dobre spracované. Naopak, Vykoupilovi sa podarilo dané udalosti opísať prehľadne a čitateľsky pomerne atraktívne. Nedostatkom je možno nepostačujúca analýza tlače NOF na Morave. Autor veľmi detailne popisuje proces vzniku jednotlivých tlačovín, kto bol ich redaktorom, v akom náklade vychádzali, prípadne kto bol na čele redakcie, kto jednotlivé periodiká sponzoroval a ako boli zadĺžené. Len výnimočne sa však dozvieme, čo bolo ich obsahom, kto bol cieľová skupina novín a čo vlastne chceli svojim čitateľom povedať. Vykoupil na tomto mieste precízne popisuje, avšak nehodnotí.

Z môjho pohľadu najprínosnejšou je siedma kapitola práce. V protiklade s väčšinou prác o českom fašizme, ktorá sa naň pozerá ako na izolovaný fenomén, Vykoupil sa snažil zasadiť český fašizmus do spektra politických strán a objasniť jeho úlohu na československej medzivojnovej politickej scéne. Tento prístup sa mi javí veľmi prínosný. Fašizmus nebol v Československu úplne marginálnym politickým hnutím – i keď sa to pri pohľade na československé fašistické strany môže zdať (tento prístup zastáva aj rad autorov, naposledy napr. Pejčoch). Množstvo členov NOF sa regrutovalo z existujúcich politických strán, na čo Vykoupil (aj keď je otázne, či zámerne) upozorňuje. Jeden z najvýznamnejších takýchto „prebehlíkov“ bol Jan Scheinost, ktorý pôsobil v Národnej demokracii, potom v Československej strane ľudovej (ČSL), aby nakoniec (aj keď len na dva roky) prestúpil v roku 1926 k NOF (v roku 1928 sa vrátil k ČSL). Vykoupil okrem toho dokladá previazanosť NOF s niektorými stranami 1. republiky (predovšetkým s Národnou demokraciou a Agrárnou stranou) i viaceré programové zhody.

¹⁷ PASÁK, *Český fašismus*, ref. 1, s. 76.

Vykoupil je autorom viacerých prác o Jiřím Stříbrným,¹⁸ niekoľkonásobnom ministrovi 1. ČSR. V ôsmej kapitole knihy je dôraz práve na spoluprácu NOF s týmto politikom. Stříbrný spolu so svojim zoskupením, Národnou Ligou, vytvoril spolu s NOF koalíciu pod názvom Liga proti väzaným kandidátnym listinám. Spolu získali vo voľbách 3 poslanecké a jeden senátorský mandát. V deviatej kapitole nazvanej *Kobsinkíada* autor ponúka čitateľom zaujímavý a detailný opis tzv. Židenického puču z 21. na 22. januára 1933. Podobne ako pri iných problémoch súvisiacich s NOF, i táto udalosť je v historiografii spracovaná dobre.¹⁹ Vykoupil čiastočne „recykloval“ svoje staršie práce²⁰ o tejto udalosti a priniesol nové spracovanie známej problematiky. Kladom tejto kapitoly je bohaté využitie dobovej tlače opisujúcej udalosti danej noci. V ďalšej kapitole Vykoupil opisuje vývoj NOF a problémy, ktoré v organizácii nastali v období po „puči“, reorganizáciu NOF na Morave v roku 1933 a detailne píše aj o spojení fašistických elementov do Národnej fronty 7. apríla 1934. Akcent je, pochopiteľne, daný na udalosti spojené s Moravou. Jedenásta kapitola je zameraná predovšetkým na dva politické subjekty: NOF a Národné sjednocení – a ich činnosť na Morave. Autor nám poskytuje i rozbor volebných výsledkov fašistických strán vo vymedzenom regióne. Národné sjednocení získalo v parlamentných voľbách roku 1935 17 mandátov v Poslaneckej snemovni a 9 v Senáte, zatiaľ čo NOF, ktorá kandidovala tentoraz samostatne, získala šesť poslaneckých mandátov. V záverečnej kapitole autor opísal vývoj českého fašizmu na Morave od roku 1938, obsiahlejšie sa venuje aj Národnému tábore fašistickému.

Žiaľ, dobrý dojem z knihy, nadobudnutý pri čítaní kapitol 3 až 12, sa veľmi rýchlo rozplynie pri prečítaní poslednej kapitoly nazvanej *Epilog, koniec a záver*. Na piatich stranách sa tu autor zamýšľa nad českým fašizmom, fašizmom ako takým i fašizmom v dnešnej dobe. Na s. 336 nazýva fašistickými štátmi Taliansko, Nemecko, Rakúsko, Španielsko, Portugalsko, Rumunsko, Maďarsko a dokonca aj Slovensko. Ako fašistických vodcov vidí okrem Mussoliniho, Hitlera aj Dollfussa, Franca, Salazara, Antonescu, Szálasiho (ako sám píše, snáď aj Horthyho) a Tisa. Zatiaľ čo o Taliansku, Nemecku, Szálásiovskom Maďarsku a zrejme ani o Dollfussovom Rakúsku mať pochyby žiaden seriózny historik nebude, horšie je to s ostatnými krajinami a vodcami. Antonescu v žiadnom prípade fašista nebol. Bol to autoritativný líder vojnového Rumunska a sympatizant fašistickej Železnej gardy, pod vedením

¹⁸ Predovšetkým monografia VYKOUPIĽ, Libor. *Jiří Stříbrný. Portrét politika*. Brno : Masarykova univerzita a Matice moravská, 2003. ISBN 80-86488-11-X; a viacero štúdií VYKOUPIĽ, Libor. Jiří Stříbrný a československá demokracie. In *Osudy demokracie ve střední Evropě*. Praha : Historický ústav AV ČR, 1999. s. 250-258. ISBN 80-85268-99-X; VYKOUPIĽ, Libor. Jiří Stříbrný. In *Úloha osobnosti v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999*. Olomouc : Nakladatelství Gloria, 2000. s. 211-218. ISBN 80-900965-9-X; VYKOUPIĽ, Libor. Jiří Stříbrný v čele vlastní strany. *Časopis Matice moravské*. Brno : Matice moravská, 1997, roč. 116, č. 1, s. 217-232. ISSN 0323-052-X a ďalšie práce.

¹⁹ BLODIG, Vojtěch. Puč v Židenicích a Národní obec fašistická v roce 1933. In *Paginae historiae*, č. 3, 1995, s. 140-160. ISSN 1211-9768; PEJČOCH, Ivo. Židenický puč. In *Historie a vojenství*, 55, č. 4, s. 20-36. ISSN 0018-2583; HORNŮVÁ, Hana. *K fašistickému pokusu o puč v Židenicích 22. 1. 1933*. In *Revue dějin socialismu*, 1, 1970, s. 85-102.

²⁰ VYKOUPIĽ, Libor. Fašistický puč na židenická kasárna v roce 1933. In *Forum Brunense*, č. 5, 1993, s. 121-136. ISSN 0862-3538; VYKOUPIĽ, Libor. Pravicový pučista. Příklad Ladislava Kobsinka. In FASORA, Lukáš – HANUS, Jiří – MALÍŘ, Jiří – VYKOUPIĽ, Libor. *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, s. 432-450. ISBN 80-7325-105-1.

Corneliu Condreanu. Politické postoje Antonesca mali však od fašizmu ďaleko. Podobne je to i s Horthyom. Pripomeňme si len ten drobný fakt, že Horthyho vládny kabinet postavil v roku 1940 Szálasiho fašistickú Stranu šípových krížov mimo zákon. Samotný Szálasi strávil v 30. rokoch istý čas aj vo väzení a k moci sa dostal len po odstránení Horthyho pod tlakom Nemecka na konci 2. svetovej vojny. Problematické je to i so Salazarom a Francom. I keď diskusia k tejto problematike stále prebieha, dá sa konštatovať, že väčšina historikov ich medzi fašistických lídrov rozhodne nezaraďuje. Španielska fašistická strana, *Falanga*, mala vo Frankovej vláde len minimálne zastúpenie a postupom času úplne zanikla, resp. bola „absorbovaná“. Frankov režim spočiatku niesol znaky fašistického režimu, no nikdy nenadobudol plne fašistickú podobu a skôr sa profiloval ako konzervatívny, pravicový a katolícky, než fašistický.²¹ Rovnako tak Salazarov režim v Portugalsku nemôžeme nazývať fašistickým. Bol to pravicový autoritatívny režim, Salazar zas konzervatívny katolík, ktorý nechal ozajstné fašistické hnutia v krajine zničiť.²²

Na s. 338 sa zas dočítame, že „*současný salónní fašismus je spíše klonem hnutí rowdies (hooligans), jen záminka k tropení výtržností je odlišná a oblíbené mužstvo nahrazuje oblíbený stát.*“ Vývoj fašizmu po roku 1945 je extrémne zložitý a zaoberá sa ním množstvo historikov, politológov, dokonca celých inštitúcií.²³ Degradovať ho na napodobeninu hnutia rowdies a asociovať ho s vyčítaním športových fanúšikov je prisilné. Pochybujem, že by sme medzi serióznymi bádateľmi našli nejakého, ktorý by s takouto formuláciou súhlasil. Navyše, nie je celkom jasné, čo autor myslí pod pojmom „salónny fašizmus“.

„Špecifické“ sú aj popisy pod obrázkami. Napríklad na s. 72 je obrázok gen. Gajdu s Masarykom a text „*Takhle blízko si Gajda s Masarykem už nikdy nebudou.*“ Nedozvieme sa, z akého roku fotografia pochádza, kto na nej je (je tam niekoľko postáv), ani kde a pri akej príležitosti bola urobená. Podobne je to s množstvom ďalších obrázkov. Nepomôže ani zoznam zo s. 360-363. Úplne v ňom chýbajú obrázky č. 30, 45, 47 a 51, naopak, fotografia č. 49 je tam dvakrát, v jednom prípade s odkazom na neexistujúcu internetovú stránku.

Súčasťou práce je chronologický zoznam najvýznamnejších udalostí týkajúcich sa fašizmu na Morave a precízny zoznam literatúry k českému fašizmu.

Celkovo vyznieva monografia *Český fašismus na Moravě* rozporuplne. Kniha obsahuje niekoľko faktografických chýb. Na niektorých miestach, avšak treba podotknúť, že skôr výnimočne, práca sklzáva do akéhosi prerozprávania známych faktov, prípadne do prepisu archívnych prameňov a nič zásadne nového neprináša. Dojem knihy kazí druhá kapitola i záver. Vykoupil nezvládol spracovanie problematiky konceptuálneho uchopenia fašizmu a dopustil sa niekoľkých vážnych prešľapov. Na jeho obhajobu, aj keď je to len „slabá náplast“, dodajme, že sa nijak nevymyká z bežného štandardu českej (a slovenskej) historiografie, ktorá posun vo fašistických štúdiách v zahraničí nereflektuje dlhodobo.

²¹ Literatúry k problematike je veľa. Payne nazýva Španielsko „semi-fašistickým“. Pozri napr. PAYNE, *A History of Fascism*, ref. 10, s. 266, Griffin zas „parafašizmom“. Pozri GRIFFIN, *The Nature of Fascism*, ref. 10, s. 123-124.

²² PAYNE, *A History of Fascism*, ref. 10, s. 312-317.

²³ Z autorov napríklad Andreas Umland, Nigel Copsey, Matthew Feldman, Roger Griffin a množstvo ďalších; z inštitúcií spomeňme aspoň Centre for fascist, anti-fascist and post-fascist studies na Teeside University, alebo skupinu Radicalism and New Media, existuje ich však omnoho viac a ich existencia má opodstatnenie.

Napriek všetkým výhradám treba konštatovať, že Vykoupilova kniha prináša aj mnoho užitočného. Prínos práce vidím v rozšírení našich vedomostí o fašizme na Morave a ich detailnejšom spracovaní. Autor dobre pracuje s úctyhodným množstvom sekundárnej literatúry, doplnenej o značný počet archívnych prameňov a dobovej tlače. Navyše dobre využíva i dostupné diplomové, bakalárske a dizertačné práce. Tento prameň je často podceňovaný, pritom najmä v regionálnych dejinách môže významne obohatiť naše poznatky.

Výborná je siedma kapitola, v ktorej sa autorovi aspoň čiastočne podarilo zachytiť prepojenie NOF s „mainstreamovými“ politickými stranami. To v dostupnej literatúre prevažne chýba. Množstvo problémov Vykoupil spracoval omnoho detailnejšie, než bolo v doterajšej spisbe, pritom si kniha zachovala dobrú čitateľnosť, zreteľnosť a prehľadnosť. Rozhodne môže bádanie v problematike posunúť ďalej. Som presvedčený, že keby autor úplne vynechal druhú kapitolu a vzdal sa viacerých hodnotení v závere, knihe by to výrazne prospelo.

Jakub Drábik

BIBLIOGRAFIA

VOJENSKÉ A VOJENSKOPOLITICKÉ ASPEKTY VÝVOJA SLOVENSKA V OBDOBÍ STUDENEJ VOJNY

Výberová bibliografia publikovaných prác v rokoch 1990 – 2013

BOŽENA ŠEĎOVÁ

Zánik komunistických režimov vo východnom sovietskom bloku priniesol nové možnosti skúmania a spracovania histórie slovenského povojnového vývoja. Sprístupnenie archívnych materiálov a oprostie sa od ideologickej zaťažnosti sa pozitívne prejavili v celej postsocialistickej historiografii, vrátane slovenskej vojenskej historiografie. Dokumentuje to aj nasledujúci bibliografický výber, ktorý prináša súpis pôvodných vedeckých a odborných prác, ako aj popularizačno-odbornej tvorby k vojenským dejinám Slovenska po druhej svetovej vojne až do pádu komunistického monopolu moci v roku 1989.

Bibliografia obsahuje základné informácie o monografiách, syntézach, mono- i polytematických zborníkoch, vedeckých štúdiách, statiach, odborných článkoch i memoároch. Nezahŕňa materiály publicistického a didaktického charakteru, pamätnice, recenzie, medailóny, správy, kroniky, práce dokumentujúce umeleckú reflexiu udalostí daného obdobia. Jednotlivé štúdie publikované v monotematických zborníkoch nie sú v bibliografii rozpisované samostatne, uvádzaný je však obsah zborníka, respektíve kolektívnej monografie.

V dôsledku existencie jednotnej československej armády bolo veľmi obtiažne vyčleniť materiály k danej bibliografickej téme. Slovenský prvok v oblasti armády, národnej bezpečnosti a obrany sa nachádza v množstve ďalších prác predovšetkým českej proveniencie, ktoré však nebolo možné zahrnúť. Predkladaný výber uvádzajú všeobecnejšie témy, po ktorých nasledujú špecifickejšie časti a bibliografiu uzatvárajú práce, ktoré presahujú vymedzené časové obdobie. V bibliografii nebolo možné vzhľadom na šírku časového rozpätia štyroch desaťročí obsiahnuť ďalšie tematické oblasti, v rámci ktorých sa udiali mnohé dôležité udalosti, ktoré kontinuálne pôsobili v celonárodnom vývoji vojenskom, politickom, spoločenskom a podobne. Viaceré z týchto tém by mohli byť aj predmetom samostatných bibliografií – obranné spravodajstvo, banderovci verzus armáda v druhej polovici 50. rokov, vojenská asistancia pri vysídľovaní príslušníkov maďarskej a nemeckej národnostnej menšiny zo Slovenska, protižidovské prejavy v povojnových rokoch, braná výchova žiakov, študentov a ostatného obyvateľstva, politické procesy v 50. rokoch, vojenské inštitúcie, zväzy, prípadne ďalšie. Taktiež k tematickým okruhom obsiahnutým v nasledujúcom súpise nebolo možné pristupovať komplexne, tieto zohľadňujú len určité

aspekty príslušnej témy. Napríklad pri vojenskom školstve a vzdelávaní bol zohľadnený len geografický aspekt, čiže vznik a pôsobenie vojenských vzdelávacích inštitúcií na území Slovenska, podobne v prípade armádneho športu a telovýchovy.

Pri spracovaní výberovej bibliografie boli použité knižné a dokumentografické databázy, interné kartotéky a ďalšie sekundárne zdroje Vojenského historického ústavu, slovenská a česká národná bibliografia, Bibliographie internationale d'histoire militaire, zoznamy použitej, odporúčanej a citovanej literatúry v predmetných monografiách, ako aj viaceré internetové zdroje.

Slovensko v medzinárodných vojenských a vojenskopolitických súvislostiach

FIDLER, Jiří: ČSLA během maďarského povstání v roce 1956. In: Vojenstvo. Bitky a bojiská modernej histórie.- Roč. 1, č. 1 (2013), s. 30-35 : fotogr.

KINČOK, Branislav: Karibská (kubánska) kríza a Slovensko v dokumentoch bratislavskej ŠtB. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 6, č. 3 (2010), s. 65-73 : fotogr.

MASKALÍK, Alexej: „Sovietizácia“ pri výstavbe veliteľského zboru čs. armády v rokoch 1945 – 1948. In: Segeš, Vladimír – Šed'ová, Božena, eds.: Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 233-237. ISBN 978-80-969375-3-0

MASKALÍK, Alex: Sovietizácia pri výstavbe veliteľského zboru čs. armády v rokoch 1945 – 1948. In: Šoltés, Peter, zost.: V tieni červenej hviezdy : Prenikanie sovietskej do slovenskej (československej) armády v rokoch 1944 – 1948. Zborník z konferencie Bratislava, 27. 10. 2006. Bratislava : Slov. katolícky akademický spolok Istropolitan, 2007, s. 107-116. ISBN 978-80-969704-2-1

PEŠEK, Jan: Maďarská jeseň a Slovensko. In: Historická revue.- Roč. 3, č. 4 (1992), s. 16-17.

PEŠEK, Jan: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. In: Historický časopis.- Roč. 41, č. 4 (1993), s. 430-442.

PEŠEK, Jan: Obyvateľstvo Slovenska v dobe tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956. In: Sborník Vojenskej akademie Brno, řada C, mim. č., 1994, s. 409-416.

PEŠEK, Jan: Slovensko v dobe tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956. In: Veda – armáda – spoločnosť.- Roč. 4, č. 1 (1993), s. 137-161.

PÚČIK, Miloslav – STANOVÁ, Mária, zost.: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968 : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 17. – 19. septembra 1996. Bratislava : VHÚ MO SR, 1997.

Obsah: Barnovský, Michal: Medzinárodné súvislosti politického vývoja Slovenska po februárovom prevrate 1948, s. 19-31; Vondrášek, Václav: Základné rysy bezpečnostnej politiky čs. štátu po februári 1948, s. 32-38; Štaigl, Jan: Vojenskopolitické a vojenskostrategické postavenie Slovenska po 2. svetovej vojne a jeho zmeny po februári 1948, s. 39-59; Havlíček, Juraj: Postoje príslušníkov československej armády na Slovensku k februáru roku 1948, s. 60-72; Žatkuliak, Jozef: Vonkajšie a vnútorné aspekty politických represálií

na Slovensku, s. 73-87; Bílek, Jiří: Armáda na Slovensku ako objekt a subjekt politických represálií, s. 73-87; Jasiak, Marek: Proces s R. Slánským a represie v poľskej armáde, s. 102-137; Okváth, Imre: Špecifiká vojenskej politiky Maďarska počas prvých rokov studenej vojny (1945 – 1954), s. 138-149; Púčik, Miloslav: Slovensko v bezpečnostnom systéme medzi Východom a Západom v období rokov 1960 – 1968, s. 153-173; Kollár, Pavol: Vojensko-zemepisné postavenie Slovenska v rokoch 1955 – 1968, s. 174-183; Štaigl, Jan: Vojenské opatrenia na Slovensku v súvislosti s vývojom v Maďarsku na jeseň 1956, s. 184-203; Horváth, András: Politické zmeny v stredoeurópskom regióne a vojenská politika Maďarska v období rokov 1954 – 1963, s. 204-210; Pauer, Jan: Západ a československá kríza 1968, s. 211-221; Štefánský, Michal: Slovenská spoločnosť v roku 1968, s. 222-233; Gašperik, Lubomír: Slovenský prvok v období Pražskej jari, s. 234-250; Púčik, Miloslav: Vojenská okupácia Slovenska časťou vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968, s. 251-259; Williams, Kieran David: Normalizácia v ČSSR, s. 260-272; Chrástil, Sylvestr: Reflexie Slovenska v českej politike v roku 1968, s. 273-278; Tkáč, Vincent: O formovaní koncepcie ideologickej práce v armáde ČSR 1948 – 1953; Pešek, Jan: Politicko-mocenské súvislosti postavenia Slovenska pri integrácii Československa do sovietskeho bloku po roku 1948, s. 289-292; Pešek, Jan: Postoje slovenskej spoločnosti v čase tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956, s. 293-297.

PÚČIK, Miloslav: Die militärische Besatzung der Slowakei im August 1968 im Kontext der Bedeutung der Tschechoslowakei für den Warschauer Pakt. In: Case Studies of the Cold War. International Seminar 17 – 22. 4. 2001 Bucharest. [Bucharest] : U. S. Army Center of Military History – Institute for Political Studies of Defence and Military History, [2001], p. 47-67.

PÚČIK, Miloslav: Planning for Emergency Security Measures in Slovakia, 1969 – 1989. In: The Journal of Slavic Military Studies. – Vol. 12, no. 1 (1999), p. 180-207.

PÚČIK, Miloslav: Postavenie Slovenska vo vojensko-strategických plánoch Varšavskej zmluvy. In: Pástor, Zoltán – Štefánský, Michal, zost.: Pokus o reformu v roku 1968. (Historicko-politologické pohľady). Banská Bystrica : Trian, 1999, s. 180-195. ISBN 80-88945-03-8

PÚČIK, Miloslav: Slovakia in the Plans of the Warsaw's Pact. In: The early Year of the Cold War 1945 – 1958. International Scientific Conference, Washington, 17. – 19. 6. 1996. Washington : Office of the Secretary of Defense, 1997.

PÚČIK, Miloslav: Slovakia in the Plans of the Warsaw's Pact. In: XXVth International Congress on Military History : Acta's. Brussels 2000, s. 297-303.

PÚČIK, Miloslav: Slovakia's Place in the Czechoslovak Defence System of the late 1960's. In: East European Quarterly. – Vol. 30, no. 2 (1996), p. 187-204.

PÚČIK, Miloslav: The Military Occupation of Slovakia in August 1968 and its Consequences. In: Proceedings of the International conference on Cold War Military Records and History held in Washington, D.C. 21-26 March 1994. Washington, D.C. : Office of the Secretary of Defense – U.S. Army Center of Military History, 1996, p. 497-522.

PÚČIK, Miloslav: The East-West Security System and the Czechoslovak Army in the first Half of the 1960's. Washington : The Woodrow Wilson Center – U. S. Army Center of Military History, 1995. 79 p.

PŮČIK, Miloslav: The East-West Security System and the Czechoslovak Army in the First Half of the 1960's. In: *The Journal of Slavic Military Studies*. Vol. 10, no. 4 (1997), p. 44-79.

RUSNÁKOVÁ, Lucia: Udalosti v Poľsku v roku 1956 a ich ohlas na Slovensku. In: *Acta Historica Neosoliensia V. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2002*, s. 126-135.

SCHRIFFL, David: Tote Grenze oder lebendige Nachbarschaft? Österreichisch-slowakische Beziehungen 1945 – 1968. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012. 453 s.

ŠMIHULA, Daniel: Slovensko-maďarská hranica na Dunaji. In: *Politické vedy.- Roč. 4, č. 3 (2001)*, s. 5-37.

ŠTAIGL, Jan: Bezpečnostná situácia v pohraničných oblastiach Oravy a Spiša v období 1945 – 1947. In: Andráš, Matej – Segeš, Dušan a kol.: *Susedstvo v čase prelomových zmien. Vybrané aspekty československo-poľských vzťahov v rokoch 1943 – 1948*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2009, s. 73-101.

ŠTAIGL, Jan: Die militärstrategische Stellung der Slowakei und die militärischen Sicherheits-massnahmen auf ihrem Territorium im Zusammenhang mit den Ereignissen in Ungarn und Ägypten im Herbst 1956. In: Heinemann, W. – Wiggershaus, N., Hrsg.: *Das internationale Krisenjahr 1956 – Polen, Ungarn, Suez : Beiträge zur Militärgeschichte*. München : R. Oldenbourg Verlag, 1999, s. 163-180.

ŠTAIGL, Jan: Katonai intézkedések Szlovákia területén az 1956 őszi magyar felkelés időszakában. In: *Hadtörténelmi közlemények. – Vol. 109, no. 3 (1996)*, p. 67-78.

ŠTAIGL, Jan: Militarizácia slovenskej spoločnosti v rokoch 1948 – 1960 (náčrt problematiky). In: Čaplovič, Miloslav – Stanová, Mária, eds.: *Slovensko v dejinách 20. storočia : Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam*. Vydané k 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 263-282. ISBN 978-80-970434-1-4

ŠTAIGL, Jan: Slovakia in Military-political and Military Plans of the Allies and Alliances from 1945 to 1992. In: *Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije Humanities and Social Studies Review 9, št. 1*. Maribor : Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačica, 2009, p. 203-216. ISSN 1580-8122

ŠTAIGL, Jan: Slovensko v koncepcii výstavby čs. armády ako vojska prvého operačného sledu sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1968 : Mezinárodní vědecká konference NATO a Varšavská smlouva, léta formování 1948 – 1968, Praha 7. - 11. apríla 2003. In: *Historie a vojenství.- Roč. 52, č. 3-4 (2003)*, s. 661-665.

ŠTAIGL, Jan: Udalosti v Poľsku a Maďarsku na jeseň 1956 z hľadiska vojenskopolitických a vojenských plánov sovietskeho bloku a ich „slovenských“ aspektov. In: Štefánský, Michal – Zágorská, Marta, zost.: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989. Historicko-politologické pohľady*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenkého 1997, s. 165-180.

ŠTAIGL, Jan: Vojenská identita Slovenska v podmienkach studenej vojny do polovice 60. rokov. In: Štefanský, Michal – Purdek, Imrich, eds.: Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003, s. 239-258.

ŠTAIGL, Jan: Vojenské opatrenia na južnej hranici Slovenska v súvislosti s maďarskými udalosťami na jeseň 1956. In: Vojenské obzory – H.- Roč. 2, č. 3 (1995), s. 56-80.

ŠTAIGL, Jan: Vojenskopolitické a vojenskostrategické postavení Slovenska po ukončení 2. svetovej války (1945 – 1946). In: Historický časopis.- Roč. 40, č. 6 (1992), s. 676-693.

ŠTAIGL, Jan: Vojenskopolitické a vojenskostrategické postavenie Slovenska po skončení 2. svetovej vojny (1945 – 1946). In: Korček, Ján, zost.: Z vojenskej histórie Slovenska 1918 – 1948. Zborník vedeckých štúdií. Trenčín – Bratislava : Redakcia účelovej tlače Armády SR – Vojenský historický ústav MO SR, 1994, s. 174-201.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Danube Operation in 1968. In: Čaplovič, Miloslav – Stanová, Mária – Rakoto, André, eds.: Exiting War. Post Conflict Military Operations. 6th International Conference Military History Working Group Bratislava 3 – 7 April 2006. Bratislava – Châteaude Vincennes : Vojenský historický ústav – Service Historique de la Défense, 2007, p. 314-321.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Invázia, okupácia a jej dôsledky. In: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Zborník štúdií III. Bratislava : Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí rokov 1967 – 1970 – Politologický kabinet SAV, 1992, s. 100-206.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Rokovania o rozmiestnení sovietskych vojsk na území Československa (august – október 1968). In: Vojenská história.- Roč. 12, č. 1 (2008), s. 93-107.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Soviet Impact on the Czechoslovak Armed Forces. In: Multinational Operations, Alliances, and International Military Cooperation. Past and Future. Proceedings of the Fifth Workshop of the Partnership for Peace Consortium's Military History Working Group Vienna, Austria 4 – 8 April 2005. Washington D. C. : Center of Military History USA, 2006, p. 93-100.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Spory s Moskvou roku 1968. In: Česko-slovenská historická ročenka 2008. Brno : Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historicků v nakl. Academicus, 2008 [vyšlo 2009], s. 271-279.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Studená vojna. Slovensko 1946 – 1954. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008. 223 s. : fotogr., reg., res. ISBN 978-80-969375-5-4

ŠTEFANSKÝ, Michal: Studená vojna. Slovensko 1955 – 1962. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2012, 179 s., fotogr., reg., res. ISBN 80-89523-16-0

ŠTEFANSKÝ, Michal: Studená vojna a jej dôsledky pre Československo v rokoch 1951 – 1953. In: Štefanský, Michal – Purdek, Imrich, eds.: Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003, s. 218-232.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Studená vojna a jej dôsledky pre Československo v rokoch 1951 – 1953. In: Historie a vojenství.- Roč. 52, č. 3-4 (2003) s. 672-675. ISBN 0018-2583

ŠTEFANSKÝ, Michal: Studená vojna a jej dôsledky pre Československo v rokoch 1951 – 1953. In: Integročné a dezintegročné procesy v strednej Európe v 20. storočí. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Veda – Centrum pre európsku politiku, 2008, s. 233-249.

Vojenská a ďalší opatrení Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956. Sborník dokumentů. 2. díl. Praha : Historický ústav AČR, 1993. 258 s.

ZAVACKÁ, Marína: A čo píšu, bude vojna? Propagandistické využívanie pocitu ohrozenia v studenej vojne. In: Štefanský, Michal – Purdek, Imrich, eds.: Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003, s. 233-238.

Slovensko a Slováci v kontexte čs. armády a čs. vývoja

BALCOVÁ, Milena: Tragická nehoda lietadla D-47 v Lome nad Rimavicou roku 1956 vo svetle dokumentov. In: Vojenská história.- Roč. 17, č. 1 (2013), s. 164-169.

BENICKÁ, Jaroslava: Vojenský výcvikový priestor Javorina. Násilné vysídľovanie v päťdesiatych rokoch 20. storočia. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 1, č. 3 (2005), s. 18-32 : fotogr.

ČEJKA, Petr: Směr Slovensko. Od vzniku 22. výsadkové brigády uplyne letos padesát pět let. In: A-report.- Roč. 18, č. 10 (2007), s. 44-47 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: 4. pevnostní prapor Malacky. In: Vojenská história.- Roč. 12, č. 3 (2008), s. 116-124 : fotogr., mp.

DUFEK, Jiří: VÚ 7374. 7. výsadkový pluk zvláštního určení. Sabinov – Prešov – Holešov. Cheb : Svět křídel, 2013, 206 s., fotogr. ISBN 978-80-87567-32-6

GÍMEŠ, Emil: Slováci v Čechách v rámci ozbrojených sil v letech 1951 – 1955. In: Slezský sborník.- Roč. 96, č. 3 (1998), s. 194-201.

HANZLÍK, František: Velitelský sbor čs. armády na Slovensku jako objekt zájmu vojenského obranného spravodajství v letech 1945 – 1948. In: Vojenská história.- Roč. 3, č. 4 (1999), s. 55-71 : tabl.

HAVLÍČEK, Juraj: Národnostné zloženie veliteľského zboru česko-slovenskej armády v rokoch 1945 – 1948. In: Korček, Ján, zost.: Z vojenskej histórie Slovenska 1918 – 1948. Zborník vedeckých štúdií. Trenčín – Bratislava : Redakcia účelovej tlače Armády SR – Vojenský historický ústav MO SR, 1994, s. 149-173.

HAVLÍČEK, Juraj: Politický zápas o armádu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: Baranovský Michal, ed.: Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6. – 8. 12. 1994.) Bratislava : Veda, 1995, s. 41-45.

HAVLÍČEK, Juraj: Slováci v dôstojníckom zbere československej brannej moci v rokoch 1945 – 1948. In: Armáda v dejinách Slovenska II. časť. Bratislava : Historický ústav Armády SR, 1993, s. 196-213.

JANČO, Ľudovít: Koncepcia civilnej ochrany na Slovensku v rokoch 1959 – 2002. (Náčrt vývoja.) In: *Vojenská história.*- Roč. 8, č. 2 (2004), s. 106-124.

JANČO, Ľudovít: 52. pontónový pluk – VÚ 1736 Bratislava, Komárno : Vznik, vývoj a činnosť v rokoch 1950 – 1969. In: *Vojenská história.*- Roč. 7, č. 1 (2003), s. 109-123.

JANIGA, Juraj: Zriadenie a budovanie vojenského obvodu Javorina. In: *Vojenská história.*- Roč. 8, č. 4 (2004), s. 101-113.

LACKO, Martin: Najhorlivejší pomocníci komunistov. (Svaz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948). In: Pokolec, Ondrej, zost.: Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 14. – 15. február 2008. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 519-556.

MASKALÍK, Alex: Názory velenia vojenskej oblasti 4 na možnosti vojenskej ochrany a obrany južných hraníc Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In: *Vojenská história.*- Roč. 8, č. 3 (2004), s. 57-73.

MASKALÍK, Alex: Reflexie národnostných vzťahov pri výstavbe vyššieho veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945 – 1969. Brno : Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historicků v nakl. Academicus-Coprint, 2009 [vyšlo 2010], s. 99-107.

MASKALÍK, Alex: Riešenie otázky dôstojníkov armády vojnovaj Slovenskej republiky v československej armáde po februári 1948. In: *Vojenská história.*- Roč. 11, č. 4 (2007), s. 90-102.

SYRNÝ, Marek: Boj Komunistickej strany Slovenska a Democratickej strany o vplyv v slovenskej armáde v rokoch 1944 – 1948. In: Šoltés, Peter, zost.: V tieni červenej hviezdy : Prenikanie sovietskej do slovenskej (československej) armády v rokoch 1944 – 1948. Zborník z konferencie Bratislava, 27. 10. 2006. Bratislava : Slov. katolícky akademický spolok Istropolitan, 2007, s. 13-29. ISBN 978-80-969704-2-1

ŠTAIGL, Jan: Armáda na Slovensku v rokoch 1945 – 1993. In: *Vlastenecká a etická výchova vojakov.*- Roč. 6, 1998, č. 2, s. 65-77.

ŠTAIGL, Jan: Bezpečnostná situácia v pohraničných oblastiach Oravy a Spiša v rokoch 1945 – 1947. In: *Vojenská história.*- Roč. 12, č. 2 (2008), s. 84-107 : obr.

ŠTAIGL, Jan: Bezpečnostná situácia v pohraničných oblastiach Oravy a Spiša v rokoch 1945 – 1947, I. - VI. In: *Život. Kultúrno-spoločenský časopis Spolku Slovákov v Poľsku.*- Č. 3 – 8 (2009), s. 28-29, 20-21, 28-31, 28-29, 28-29, 28-29. ISSN 0514-0188

ŠTAIGL, Jan: Civilná obrana na Slovensku v rokoch 1945 – 1958. In: *Vojenská história.*- Roč. 5, č. 1 (2001), s. 66-85, tabl.

ŠTAIGL, Jan: Formovanie a vývoj dôstojníckeho zboru čs. armády na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: *Vojenská história.*- Roč. 11, č. 4 (2007), s. 61-89.

ŠTAIGL, Jan: Idea slovenských národných jednotiek a jej realizácia po skončení druhej svetovej vojny. In: *Armáda v zápase o politickú moc v Československu v letech 1945 – 1948.* Brno : Univerzita obrany, 2005; s. 167-210, ISBN 978-80-7278-356-4.

ŠTAIGL, Jan: Jednotný systém brannej výchovy obyvateľstva a jeho realizácia na Slovensku v rokoch 1969 – 1991. In: *Vojenská história.*- Roč. 16, č. 2 (2012), s. 125-156 : tabl.

ŠTAIGL, Jan: K miestu a úlohe armády na Slovensku v druhej polovici 40. a na začiatku 50. rokov. In: Barnovský, M., ed.: Od diktatúry k diktatúre : Slovensko v rokoch 1945 – 1953 : (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6. – 8. decembra 1994.) Bratislava : Veda, 1995, s. 116-123.

ŠTAIGL, Jan: K niektorým otázkam existencie slovenských národných jednotiek v čs. armáde po 2. svetovej vojne. In: Česko-slovenská historická ročenka 1996. Brno : Masarykova univerzita – Česko-slovenská komise historiků, 1996, s. 127-136.

ŠTAIGL, Jan: K niektorým otázkam existencie slovenských národných jednotiek v čs. armáde po 2. svetovej vojne. In: Vojenské obzory – H.- Roč. 3 (1996), s. 119-129.

ŠTAIGL, Jan: K otázke zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbore československej armády po februári 1948. In: Česko-slovenská historická ročenka 1998. Brno : Masarykova univerzita – Česko-slovenská komise historiků, 1998, s. 123-130.

ŠTAIGL, Jan: Ochrana štátnej hranice Slovenska po druhej svetovej vojne (1945 – 1950). In: Vojenská história.- Roč. 4, č. 1 (2000), s. 53-78, tabl., mp.

ŠTAIGL, Jan: Ochrana štátnej hranice Slovenska v rokoch 1950 – 1966. In: Vojenská história.- Roč. 4, č. 3-4 (2000), s. 53-78, tabl.

ŠTAIGL, Jan – VANĚK, Pavel: Ochrana štátnej hranice Slovenska v rokoch 1968 – 1992. In: Vojenská história.- Roč. 16, č. 3 (2012), s. 82-120 : tabl., mp.

ŠTAIGL, Jan: Organizačná a dislokačná výstavba čs. armády na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: Vojenské obzory – H.- Roč. 2, č. 3 (1995), s. 91-111.

ŠTAIGL, Jan: Slovenské národné jednotky v čs. armáde po druhej svetovej vojne. In: Vojenská osveta.- Roč. 3 (2006), s. 69-81.

ŠTAIGL, Jan: Slovensko v koncepcii výstavby čs. armády ako vojska prvého operačného sledu sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1968. In: Historie a vojenství.- Roč. 52, č. 3-4 (2003), s. 661-665.

ŠTAIGL, Jan: Slovenský národný prvok vo výstavbe dôstojníckeho zboru čs. armády v rokoch 1948 – 1970. In: Armáda v dejinách Slovenska II. časť. Bratislava : Historický ústav Armády SR, 1993, s. 214-239.

ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal: Vojenské dejiny Slovenska, VI. zväzok 1945 – 1968. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2007. 351 s. : fotogr., tabl., mp. ISBN 978-80-89169-10-8

ŠTAIGL, Jan: Vznik, vývoj a činnosť vojsk Vnútornej stráže na Slovensku. In: Vojenská história.- Roč. 2, č. 4 (1998), s. 47-72, tabl.

ŠTAIGL, Jan: Základné determinanty a problémy vojenskej bezpečnosti Slovenska po skončení druhej svetovej vojny. In: Slovensko a druhá svetová vojna : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000. Bratislava : VHÚ, 2000, s. 353-366.

VANĚK, Oldřich: Výsadkové jednotky čs. armády na Slovensku v rokoch 1950 – 1960. In: Vojenská história.- Roč. 2, č. 2 (1998), s. 62-86.

VONDRÁŠEK, Václav: Rok 1947 – mezník v poválečnom vývoji Slovenska. In: Barnovský Michal, ed.: Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6. – 8. 12. 1994.) Bratislava : Veda, 1995, s. 46-56.

VONDRÁŠEK, Václav: Situace na Slovensku po voľbách v roce 1946 a její odraz v armáde. In: Sborník Vojenskej akademie v Brně, řada C – D, 1999, č. 2, s. 141-154.

VÝBOH, Jozef: Vojenské obvody a vojenské výcvikové priestory ASR a vojenské lesy a majetky SR – ich vznik a stručný vývoj do roku 1999. In: Vojenská história.- Roč. 4, č. 2 (2000), s. 57-75.

VÝBOH, Jozef: Zväz pre spoluprácu s armádou na Slovensku 1951 – 1990 (náčrt vývoja organizácie). In: Vojenská história.- Roč. 6, č. 3-4 (2002), s. 120-135.

Pomoc armády obyvateľstvu a odminovanie Slovenska

ADAMČÁK, Miroslav – FILIP, Jaroslav: Povodne na Slovensku. Bratislava : Vojenská informačná a tlačová agentúra MO SR, 1999, 75 s., gr., mp., tabl. ISBN 80-88842-20-4

AMBROŽ, Svatomír: Zo spomienok bývalých pontonierov. In: Obrana.- Roč. 10, č. 17 (2002), s. 10, fotogr.

HAVLÍČEK, Juraj: Niekoľko poznámok k vyčísleniu vojnových škôd na Slovensku a k účasti armády na obnove dopravy a na odminovacích prácach do jari 1946. In: Vojenská história.- Roč. 5, č. 1 (2001), s. 108-116.

HOSPODÁR, Vladimír: Pomoc príslušníkov čs. armády pri živelných pohromách na území Slovenska v päťdesiatych rokoch. In: Vojenská história.- Roč. 2, č. 4 (1998), s. 30-46, tabl.

HOSPODÁR, Vladimír: Pomoc príslušníkov čs. armády pri živelných pohromách na území Slovenska v šesťdesiatych rokoch. In: Vojenská história.- Roč. 6, č. 1 (2002), s. 73-94, mp., tabl.

HUSÍK, Ján: Odminovanie Dukly a Slánskych vrchov. In: Obrana.- Roč. 9, č. 21 (2001), s. 14, fotogr.

LULÁK, Václav – RODÁK, Jozef: Na mínových poliach pod Duklou. In: Vojenská história.- Roč. 5, č. 3 (2001), s. 115-121.

POKORNÝ, Jan: Odminování východního Slovenska. In: Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie vo Svidníku 30. septembra – 1. októbra 2004. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2005, s. 266-278 : tabl.

RODÁK, Jozef: Rozhodujúci podiel čs. armády na odminovaní východného Slovenska po skončení 2. svetovej vojny (1945 – 1950). In: Vojenská história.- Roč. 6, č. 2 (2002), s. 52-65, tabl.

RODÁK, Jozef: K niektorým otázkam pomoci československej armády obyvateľstvu východného Slovenska v rokoch 1945 – 1947. In: Vojenská história.- Roč. 8, č. 2 (2004), s. 96-105 : tabl.

ŠTAIGL, Jan: Účasť čs. armády na odminovaní Slovenska po druhej svetovej vojne. In: Vojenská história.- Roč. 13, č. 3 (2009), s. 31-59 : tabl.

VITKO, Pavol: Účasť armády pri povodniach v minulosti. In: Obrana.- Roč. 10, č. 17 (2002), s. 15, fotogr.

Ludové milície

BAŠTA, Jiří: Lidové milice – nelegální armáda KSČ. In: Paměť a dějiny.- Roč. 2, č. 2 (2008), s. 99-108.

BAŠTA, Jiří: Lidové milice 1948 – 1969. Nelegální armáda Komunistické strany Československa. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2013, 406 s., fotogr., reg. ISBN 978-80-87211-87-8

BAŠTA, Jiří: Rozpuštění Lidových milic v roce 1989 a pokusy o právní narovnání. In: Securita Imperii 14. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2007, s. 253-270.

BÍLEK, Jiří – PILÁT, Vladimír: Závodní, Dělnické a Lidové milice v Československu. In: Historie a vojenství.- Roč. 44, č. 3 (1995), s. 79-106.

PEŠEK, Jan: Ludové milície : Súkromná armáda komunistickej moci. In: História. Revue o dejinách spoločnosti.- Roč. 5, č. 2 (2005), s. 16-18.

PEŠEK, Jan: Ludové milície na Slovensku 1948 – 1989. In: Hájek, Jan – Kocian, Jiří – Zitko, Milan: Fragmentsy dějin. Sbornik prací k šedesatinám Jana Gebharta. Praha : Historický ústav AV ČR – Ústav soudobých dějin AV ČR, 2006, s. 573-586. ISBN 80-7286-102-6

ŠTAIGL, Jan: Ludové milície na Slovensku – ich vznik a vývoj do roku 1953. In: Podolec, Ondrej, zost.: Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 14. – 15. februára 2008. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 664-685.

ŠTAIGL, Jan: Ludové milície na Slovensku – ich vznik a organizačný vývoj do polovice šesťdesiatych rokov. In: Vojenská história.- Roč. 3, č. 2 (1999), s. 41-70, tabl.

ŠTAIGL, Jan: Ludové milície na Slovensku od konca 60. rokov do pádu komunistického režimu v roku 1989. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 79-107, tabl., gr.

Politické perzekúcie a represie v armádnych štruktúrach

BÍLEK, Jiří, výběr, komentáře, úvodní studie: Československá armáda jako oběť i nástroj politické perzekuce : Sborník vybraných dokumentů z let 1948 – 1953. Praha : MO ČR - Agentura voj. informací a služeb, 2005. - 111 s. ISBN 80-7278-286-X

BŘACHOVÁ, Věra: Destrukce důstojnického sboru čs. armády po únoru 1948. In: Historie a vojenství.- Roč. 41, č. 3 (1992), s. 109-127.

HANZLÍK, František: Obranné zpravodajství a únor 1948, podíl OBZ na perzekuci důstojnického sboru po únoru 1948. In: Kocian, Jiří – Devátá, Markéta, eds.: 1948. Únor 1948 v Československu. Nástup komunistické totality a proměny společnosti. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 2011, s. 111-118. ISBN 978-80-7285-108-9

- JABLONICKÝ, Jozef: Podoby násilia. Bratislava : Kalligram, 2000. 221 s.
- KAPLAN, Karel: Procesy s československou generalitou. In: Historie a vojenství.- Roč. 39, č. 3 (1990), s. 46-56.
- KOŠŮT, Ján: Cez červený očištec. Bratislava : SANO, 1995. 235 s. ISBN 80-967040-0-1
- LAZAR, Jan: Zoznamy obetí: In: Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 II. Prešov : Vyd. M. Vaška 2001, s. 483-566.
- MASKALÍK, Alex: K osudom slovenských dôstojníkov po februári 1948. In: Žáček, Pavel – Košícký, Patrik – Guldánová, Eva, zost.: Moc verzus občan. Úloha represie a politického násilia v komunizme. Zborník z medzinárodného seminára. Prešov : Vyd. Michala Vašku pre ÚPN, 2005, s. 195-208.
- MASKALÍK, Alex: Politické represie dôstojníkov armády bývalej Slovenskej republiky po februári 1948. In: Podolec, Ondrej, zost.: Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 14. – 15. februára 2008. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 644-663.
- MASKALÍK, Alex: Slovenská vojenská elita a realita februára : Osudy slovenských „veteránov“ po februári 1948. In: Historická revue.- Roč. 19, č. 4 (2008), s. 50-53 : fotogr.
- PEJČOCH, Ivo: Propouštění bývalých příslušníků vládního vojska a slovenské armády z ČSLA v roce 1958. In: Historie a vojenství.- Roč. 57, č. 3 (2008), s. 43-48 : fotogr., tabl.
- PEJČOCH, Ivo: Vojáci na popravišti : Vojenské osoby, popravené v Československu z politických důvodů v letech 1949 – 1966 a z kriminálních příčin v letech 1951 – 1984. Cheb : Svět křídel, 2011. - 405 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-87567-01-2
- PEŠEK, Jan: Odvrátená tvár totality : Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Bratislava : Historický ústav SAV – Nadácia Milana Šimečku, 1998. 383 s. : fotogr., reg. ISBN 80-967588-4-5
- PÚČIK, Miloslav: Represívna politika KSC proti príslušníkom dôstojníckeho zboru čs. armády. In: Internačné formy politickej perzekúcie. Košice : Laus, 1992, s. 15-24.
- ŠTAIGL, Jan: Armáda na Slovensku ako objekt a subjekt politických represíí po februári 1948. In: Pešek, Jan, ed.: V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch (1948 – 1953). Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 10. 4. 1996, doplnený o spomienky perzekvovaných osôb. Bratislava : Historický ústav SAV – Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 45-56.
- VALIŠ, Zdeněk: Vojenské osoby odsouzené státním soudem Praha, Brno, Bratislava v letech 1948 – 1952. Praha : VHA HŮ ČA, 1992. 116 s.

Nútené práce a pomocné technické prápory

- BÍLEK, Jiří: Ke vzniku pomocných technických praporů. In: Internačné formy politickej perzekúcie. Košice : Laus, 1992, s. 3-15.

BÍLEK, Jiří: Pomocné technické prapory 1950 – 1954 : Vznik, vývoj, organizace a činnost. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, sv. 3. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1992, s. 7-75.

BÍLEK, Jiří: Pomocné technické prapory : O jedné z forem zneužití armády k politické perzekuci. 2. upr. vyd. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002. - 287 s. : příl., mp., tabl., reg., res. ISBN 80-86621-00-6

BORÁK, Mečislav: Fenomén tzv. vojenských táborů nucené práce v Československu a jeho mezinárodní souvislosti. In: Slezský sborník.- Roč. 98, č. 1-2 (2000), s. 78-92.

HOLEC, F., přípr.: Svědectví o organizaci a životě PTP : Sborník příspěvků přednesených na konferenci o PTP 19. a 20. června 2002 v Praze. Praha : Ústřední rada Svazu PTP – VTNP, 2003. - 69 s.

HOSPODÁR, Vladimír: Tri etapy nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 – 1953. In: Barnovský, Michal, ed.: Od diktatúry k diktatúre : Slovensko v rokoch 1945 – 1953 : (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6. – 8. decembra 1994.) Bratislava : Veda, 1995, s. 133-141.

JANÁK, Dušan: K legislatívnym a politickým aspektům táborů nucené práce v českých zemích a na Slovensku 1948 – 1954. In: Česko-slovenská historická ročenka 1998. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 87-92.

JANÁK, Dušan: Politické a legislativní aspekty táborů nucené práce. I. část In: Slezský sborník.- Roč. 98, č. 1-2, (2000), s. 93-109.

JANÁK, Dušan: Politické a legislativní aspekty táborů nucené práce. II. část In: Slezský sborník.- Roč. 98, č. 3 (2000), s. 171-190.

JANÁK, Dušan: Politické a legislativne aspekty táborů nucené práce. III. část. In: Slezský sborník.- Roč. 98, č. 4 (2000), s. 300-315.

KLUSKA, František: Pravda o tzv. čiernych barónoch. In: Obrana.- Roč. 12, č. 14 (2004), s. 24-25, fotogr.

KÁDAROVÁ, Lenka: Pomocné technické prapory 1950 – 1954. In: Fons Tyrnaviensis III. Z osláv 15. výročia obnovenej Trnavskej univerzity. Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2008, s. 79-93.

MARTINÁK, Peter: „Občania druhej kategórie“ – zaradenci do PTP. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 4, č. 4 (2008), s. 19-40 : fotogr. tabl.

ONDO, Ján: Armáda bez zbraní. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1996. 140 s.

SIVOŠ, Jerguš: Bez rozsudku! Pracovné tábory, sústredňovacie tábory a tábory nútenej práce na Slovensku 1945 – 1953. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011. - 242 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-89335-48-0

ŠTAIGL, Jan: Pomocné technické prapory. Vojenské tábory nútených prác. In: Mikoško, František – Smolíková, Gabriela – Smolík, Peter, eds.: Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989, zv. 1. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2001, s. 403-423.

ŠTAIGL, Jan: Vznik, vývoj a činnosť PTP na Slovensku po februári 1948. In: Vojenská história.- Roč. 1, č. 2 (1997), s. 45-73.

VARINSKÝ, Vladimír: Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. In: Aktuálne otázky histórie 2. Zborník prednášok. Banská Bystrica : Metodické centrum, 1993, s. 76-92.

VARINSKÝ, Vladimír: Tábory nútej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2004, 126 s.

VARINSKÝ, Vladimír: Tri etapy nútených prác na Slovensku v rokoch 1939 – 1953. In: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945 – 1955. Příloha čas. České vězeňství č. 3/ (2001). Praha : Vězeňská služba ČR, 2001, s. 70-78.

VITKO, Pavol a kol.: PTP : poníženie a satisfakcia. Bratislava : Vojenská informačná agentúra MO SR, 2005, 103 s. : fotogr. ISBN 80-88842-83-2

VRABCOVÁ, Eva: Pracovné tábory a tábory nútej práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. In: Mikoško, František – Smolíková, Gabriela – Smolík, Peter, eds.: Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989, zv. 1. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2001, s. 367-402.

ŽÁČEK, Rudolf: Pomocné technické prapory jako forma zneužití branného zákona k mimosoudním perzekucím. In: Internačné formy politickej perzekúcie. Košice : Laus, 1992, s. 42-53.

Obrodný proces, sovietska intervencia a začiatky normalizácie v armáde

BAKA, Igor: Postoje príslušníkov ČSLA v počiatkoch normalizácie čs. spoločnosti (jeseň 1968 – apríl 1969 so zreteľom na Slovensko. In: Vojenská história.- Roč. 16, č. 2 (2012), s. 98-124.

BENČÍK, Antonín: V chapadlech kremelské chobotnice. Praha : Mladá fronta, 2007. 514 s. : fotogr. ISBN 978--80-204-1617-9

BENČÍK, Antonín – NAVRÁTIL, Jaromír – PAULÍK, Jan: Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970 : Vojenská varianta řešení čs. krize 1967 – 1968. Díl 6, sv. 1. Praha – Brno : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 1996. 362 s. ISBN 80-85270-63-3

BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PECKA, Jindřich: Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970 : Srpen 1968 – květen 1971. Díl 6, sv. 2. Praha – Brno : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 1999. 387 s. ISBN 80-7239-055-4

BYSTRICKÝ, Valerián a kol.: Rok 1968 na Slovensku a v Československu. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2008, 308 s., reg. ISBN 978-80-969782-3-6

DUBÁNEK, Martin: Pěchotní srub B-S 13 na bratislavském předmostí a jeho poškození sovětskými vojáky v srpnu 1968. In: Vojenská história.- Roč. 12, č. 1 (2008), s. 118-126 : fotogr.

FARKAŠOVÁ, Michaela: Nádej pod pásmi tankov. In: Obrana.- Roč. 16, č. 8 (2008), s. 10-11 : fotogr.

FIDLER, Jiří: Okupace Československa 21. 8. 1968 : Bratrská agrese. Praha : Havran,

2003. - 195 s. ISBN 80-86515-35-4

CHRASTIL, Sylvestr: Normalizace československé armády na počátku 70. let. Brno : Vojenská akademie, 2002. 201 s.

CHRASTIL, Sylvestr: Resovětizace československé společnosti a armády v sedmdesátých letech. In: Sborník VA v Brně, zvl. č. Sovětizace armád střední a jihovýchodní Evropy po 2. světové válce. Sborník příspěvků z konference. Brno : Vojenská akademie, 2004, s. 151-159.

LONDÁK, Miroslav – Sikora, Stanislav a kol.: Rok 1968 a jeho místo v našich dejinách. Bratislava : Veda - Historický ústav SAV, 2009. - 575 s. : reg. ISBN 978-80-224-1095-3

MADRY, Jindřich: Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. 169 s. ISBN 80-85270-30-7

MADRY, Jindřich: Mocenský zvrat v dubnu 1969 a podíl vojáků na jeho provedení. In: Historie a vojenství.- Roč. 41, č. 4 (1992), s. 103-134.

MADRY, Jindřich: Počátky normalizace a armáda (duben – srpen 1969). In: Historie a vojenství.- Roč. 42, č. 4 (1993), s. 3-49.

MADRY, Jindřich: Stupňování normalizačních opatření po srpnu 1969 v Československu a jeho armádě (1969 – 1971). In: Historie a vojenství.- Roč. 42, č. 5 (1993), s. 71-112.

MADRY, Jindřich: Normalizátoři a velitelský sbor. In: A-revue.- Roč. 43, č. 10 (1990), s. 11-14.

MASKALÍK, Alex: Podklad pre akčný program MNO z roku 1968 o národnostnej otázke. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 108-138 : tabl.

NAVRÁTIL, Jaromír: Džúrovo velení ČSLA a jeho nástupnická strategie I. Příspěvek k dejinám roku 1968. In: Historie a vojenství.- Roč. 40, č. 6 (1991), s. 70-93.

NAVRÁTIL, Jaromír: Džúrovo velení ČSLA a jeho nástupnická strategie II. Příspěvek k dejinám roku 1968. In: Historie a vojenství.- Roč. 41, č. 1 (1992), s. 78-102.

NAVRÁTIL, Jaromír: Vojáci v čs. událostech let 1967 – 1970. In: Historie a vojenství.- Roč. 40, č. 5 (1991), s. 168-183.

ONDREJČÁKOVÁ, Renáta: Dôsledky pobytu jednotiek Sovietskej armády na území Slovenska a ich odstraňovanie. In: Vojenské obzory – L.- Roč. 2, (1995), s. 53-58.

PAULÍK, Jan: Přijetí moskevského protokolu z 26. srpna 1968 a činnost čs. armádního velení. In: Historie a vojenství.- Roč. 42, č. 6 (1993), s. 3-34.

PAULÍK, Jan: Rozmístění sovětských intervenčních jednotek v Československu na podzim 1968 a jeho důsledky. In: Historie a vojenství.- Roč. 43, č. 1 (1994), s. 37-76.

PEJČOCH, Ivo: Ztráty na životech příslušníků Československé lidové armády v důsledku invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a sovětská okupace. In: Historie a vojenství.- Roč. 62, č. 3 (2013), s. 88-97.

POVOLNÝ, Daniel: Nejdelsí noc ministra Dzúra (20. – 21. srpna 1968). In: České, slovenské a československé dějiny 20. století IV. Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2009, s. 223-229.

POVOLNÝ, Daniel: Vojenské řešení Pražského jara I. : Invaze armád Varšavské smlouvy. Praha : Ministerstvo obrany ČR - AVIS, 2008. 167 s. : fotogr., příl., mp. ISBN 978-80-7278-470-7

POVOLNÝ, Daniel: Vojenské řešení Pražského jara 1968 II. : Československá lidová armáda v srpnu 1968. Praha : Ministerstvo obrany ČR – PIC MO, 2010. 199 s. : fotogr., tabl. ISBN 978-80-7278-525-4

PÚČIK, Miloslav: Military Aspects of the National Political Movement in Slovakia in 1968. In: International Conference on Cold War. Washington : Office of the Secretary of Defense, 1994.

PÚČIK, Miloslav: Niektoré súvislosti a dôsledky vojenskej okupácie Slovenska v auguste 1968. In: Vojenská história.- Roč. 1, č. 012 (1994), s. 62-99.

PÚČIK, Miloslav: Planning for Emergency Security Measures in Slovakia, 1969 – 1989. In: The Journal of Slavic Military Studies.- Roč. 12, č. 1 (1999), s. 180-207, tabl.

PÚČIK, Miloslav: Plány zneužitia armády a bezpečnostných zložiek proti vnútornému nepriateľovi na Slovensku (1968 – 1989). In: Vojenské obzory.- Roč. 4, č. 035 (1997), s. 74 – 142.

PÚČIK, Miloslav: Počiatky normalizácie slovenskej spoločnosti a východný vojenský okruh. In: Vojenské obzory.- Roč. 2, č. 029 (1995), s. 32-98.

PÚČIK, Miloslav: Počiatky „normalizácie“ slovenskej spoločnosti a ich odraz v armádnom prostredí. In: Štefánský, Michal – Zágoršeková, Marta, zost.: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989. Historicko-politologické pohľady. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Politologický kabinet SAV, 1997, s. 240-260.

PÚČIK, Miloslav: Rok 1968 a armáda na Slovensku – súvislosti a dôsledky. Bratislava : MO SR v Tlačovom a inf. stredisku, 1999, 117 s. : fotogr., mp., príl. ISBN 80-88842-23-9

PÚČIK, Miloslav: Účasť armády na násilnom potlačení demonštrácií demokratických síl na Slovensku v auguste 1969. In: Vojenská história.- Roč. 2, č. 1 (1998), s. 34-55.

SIKORA, Stanislav: Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku. Bratislava : Pro Historia - Historický ústav SAV, 2008. - 229 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-970060-1-3

SPIŠIAK, Peter: Vojenské spomienky na pohnuté chvíle roku 1968. 1: Šumperská jar. 2: Od Moravy k Tatrám. In: Obrana.- Roč. 7, č. 4-5 (1999), s. 9, fotogr.

ŠEMŠEJ, Matej: Prejavy odporu slovenskej verejnosti proti okupácii vojsk Varšavskej zmluvy (1968 – 1969). In: Historický zborník.- Roč. 17, č. 2 (2007), s. 87-100 : tabl.

ŠTAIGL, Jan: Pokus o reformu v armáde v roku 1968. In: Vojenská osveta.- Roč. 3 (2006), s. 82-96.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Il 1968 in Cecoslovacchia: l'anno della speranza. In: Leoncini, Francesco – Tonini, Carla, A cura: Primavera di Praga e dintorni. B. m. : Edizioni Cultura della Pace, 2000, s. 55-65.

VITKO, Pavol: Normalizácia: pre statočnosť prišli o uniformu. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 20, č. 2 (2012), s. 40-42 : fotogr.

VONDRÁŠEK, Václav: Některé aspekty nasazení ČSLA proti demonstrantům v srpnu 1969. In: Sborník Vojenské akademie v Brně. Řada C - D, č. 3 (1999), s. 29-38.

Zbrojný priemysel na Slovensku

KISTER, Richard: Zbrojný priemysel na Slovensku v druhej polovici 50. rokov 20. storočia. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 2 (2011), s. 138-150.

KOLLER, Martin: Sbohem Grady. In: A-report. Čtrnáctideník Ministerstva obrany ČR.- Roč. 21, č. 12 (2010), s. 40-45 : fotogr.

LIPTÁK, Ľubomír: Zbrojárská urbanizácia. In: Nepre(tr)žité dejiny : Výber článkov, esejí, štúdií / Výber a úvodné slovo: Kamenec, Ivan, red. sprac.: Dašková, Kveta. Bratislava : Vydavateľstvo Q111, 2008, s. 145-157. ISBN 978-80-89092-42-0

SMATANA, Karol: Zabudnutá munička na Považí 1934 – 2004. B. m. : b. v., 2004, 361 s., nákr. ISBN 80-89089-21-6

ŠTAIGL, Jan: Unifikácia výzbroje čs. armády a zbrojný priemysel na Slovensku na začiatku 50. rokov. In: Sborník VA v Brně, zvl. č. Sovětizace armád střední a jihovýchodní Evropy po 2. světové válce. Sborník příspěvků z konference. Brno : Vojenská akademie, 2004, s. 101-117.

ŠTAIGL, Jan: Unifikácia výzbroje čs. armády a jej vplyv na zbrojný priemysel na Slovensku na začiatku 50. rokov. In: Segeš, Vladimír – Šed'ová, Božena, eds.: Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 267-281.

ŠTAIGL, Jan: Zbrojná výroba na Slovensku po druhej svetovej vojne (1945 – 1953). In: Vojenská história.- Roč. 6, č. 2 (2002), s. 66-92, tabl.

ŠTAIGL, Jan: Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1954 – 1960. In: Vojenská história.- Roč. 7, č. 1 (2003), s. 55-73, tabl.

ŠTAIGL, Jan – TURZA, Peter: Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1969 – 1992 (1. časť). In: Vojenská história.- Roč. 17, č. 2 (2013), s. 75-112 : tabl.

ZUPKO, Štefan: Krátky pohľad do histórie výroby pechotnej munície na Slovensku. In: Vojenská história.- Roč. 12, č. 4 (2008), s. 87-93.

ZUPKO, Štefan – ZUPKO, Juraj: Obrnená technika 1944 – 2001. Výroba v Slovenskej republike. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2002. 135 s. : fotogr., obr., sch., reg. ISBN 80-968073-8-2

VOPAT, Zdeněk: Konštrukta Trenčín v dejinách československého a slovenského zbrojného priemyslu. B. m. : Magnet-Press Slovakia, 2000. - 155 s. : fotogr., tabl. ISBN 80-968327-8-6

Vojenské školstvo na Slovensku

ADAMÍKOVÁ, Pavlína: História vojenského vysokoškolského vzdelávania v Liptove. Lipt. Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2011. - 64 s. : fotogr.

BEGALA, Ján: Letecká fakulta a jej príspevok k storočnici. In: Letectví + kosmonautika.- Roč. 82, č. 10 (2006), s. 52-53 : fotogr. (Letecká fakulta Technickej univerzity Košice)

FUČÍK, Antonín – KNÚROVSKÝ, Pavol: Almanach ŠDD : Kremnica / Kremnice 1954 – 1957. Praha : b.v., 2005. - 254 s. : fotogr.

HAVEL, J. – DANIŠ, M. – KOLOMPÁR, Z.: Vznik a vývoj vojenských škôl automobilového vojska čs. armády v r. 1919 – 1990. Nitra : Vojenské učilište, 1990. - 67 s. : fotogr.

CHRASIL, Sylvestr: Proměny vojenského školství na přelomu 60. a 70. let. In: Sborník Vojenské akademie v Brně. Řada C – D, č. 1 (2000), s. 17-26.

KUČERA, Petr: Sovětské vlivy při reorganizaci vojenského školství na počátku 50. let. In: Vojenské rozhledy.- Roč., č. 6 (1994), s. 96-99.

Letecká akadémia jubuluje. In: Obrana.- Roč. 5, č. 35 (1998), tematická príl., s. 5-8, fotogr. (Voj. let. akadémia gen. M. R. Štefánika)

PEŠEK, Jan: Vznik a působení Vojenskopolitické fakulty Vojenské akademie A. Zápotockého v Bratislavě (1969—1972). In: Věda, armáda, společnost.- Roč. 2, č. 1 (1991), s. 3-15.

SZILÁGYI, Jozef – NOVÁK, Rudolf: Vojenská letecká akadémia gen. Milana Rastislava Štefánika v Košiciach 1973 – 1998. Košice : VLA gen. M. R. Štefánika v Košiciach, b. r. 27 s. : fotogr.

ŠTAIGL, Jan: Vojenské školstvo na Slovensku po r. 1945. In: Zaujímá Vás? Roč. 1, č. 3 (1994), s. 9-17.

ŠVANDA, Petr: 60. výročie otvorenia prvej slovenskej vojenskej Leteckej školy : 90. výročie narodenia veliteľa Leteckej školy Júliusa Trnku. Trenčín : Aeroklub, 2000. - 16 s. : fotogr., tabl.

ŽIAK, Jozef: Tradícia pokračuje v Prešove. In: ATM + Vojenský profesionál.- Roč.43, č. 1 (2011), s. 90-91 : fotogr.

TULKISOVÁ, Jana: Konsolidácia pomerov v Technickom učilišti v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1968 – 1971. In: Vojenská história.- Roč. 17, č. 2 (2013), s. 50-74.

Vojenská akadémia v Liptovskom Mikuláši. Bratislava : VITA MO SR, 1997, videokazeta, 15 min.

The Military Academy in Liptovský Mikuláš. Liptovský Mikuláš : Department of Audiovisual Production, 1997, videokazeta, 15 min.

Militärakademie in Liptovský Mikuláš. Liptovský Mikuláš : Militärische Informations und Presseagentur des Ministeriums der Verteidigung der SR, 1997, videokazeta, 15 min.

L'Academie Militaire de Liptovský Mikuláš. Liptovský Mikuláš : Département de la production audiovisuelle Agence militaire de renseignement et de presse du Ministère de la défense de la RS, 1997, videokazeta, 15 min.

Vojennaja akademija v g. Liptovski Mikulaš. Liptovski Mikulaš : Agenstvo vojennoj pečati Ministerstva obrony SR, 1997, videokazeta, 15 min.

Armádna telovýchova a šport na Slovensku

BUČKA, Peter: Armádni športovci v histórii hokeja. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 5 (2011), s. 42-43 : fotogr.

BUČKA, Peter: Armádný šport na Slovensku 1. - 7. In: Obrana.- Roč. 17, č. 4 – 10 (2009), s. 32-33 : fotogr.

BUČKA, Peter: K niektorým aspektom armádnej telovýchovy a športu v rokoch 1945 – 1948. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 1 (2011), s. 55-66.

BUČKA, Peter: K niektorým aspektom armádnej telovýchovy a športu v Československu v rokoch 1969 – 1992. In: Vojenská história.- Roč. 17, č. 1 (2013), s. 170-200 : tabl.

BUČKA, Peter: Križovatky armádneho vrcholového športu : Rozvoj zdatnosti v zelenom. In: História. Revue o dejinách spoločnosti.- Roč. 4, č. 1-2 (2004), s. 20-21, fotogr.

BUČKA, Peter: Na ceste k zlatej ére vodného slalomu. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 7-8 (2011), s. 60-61 : fotogr.

BUČKA, Peter: 100 rokov armádneho športu v Trenčíne. 2. časť : Obdobie 1945 – 1969. In: Apológia.- Roč. 7, č. 8 (1999), s. 27, fotogr.

BUČKA, Peter: 100 rokov armádneho športu v Trenčíne. 3. časť. In: Apológia.- Roč. 8, č. 2-3 (2000), s. 28, fotogr.

BUČKA, Peter: 30 rokov Armádneho športového klubu Dukla Trenčín. Trenčín : b. v., b. r., nestr. : fotogr.

BUČKA, Peter: Vojaci na športoviskách : Armádný šport na ceste k prívlastku vrcholový. In: História. Revue o dejinách spoločnosti.- Roč. 10, č. 5-6 (2010), s. 86-69 : fotogr.

BUČKA, Peter: Vojaci pri obnovení olympiád. In: Obrana.- Roč. 16, č. 8 (2008), s. 30-32 : fotogr.

BUČKA, Peter: Vojenská telovýchova a šport v rokoch 1949 – 1955. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 55-64 : tabl.

BUČKA, Peter: Vývoj armádnej telovýchovy a športu v období rokov 1956 – 1968. In: Vojenská história.- Roč. 16, č. 3 (2012), s. 172-186.

HAZUCHA, Miroslav: ... úspešní 40 rokov. Vrcholový šport v rezorte Ministerstva obrany SR. Banská Bystrica : Vojenské športové centrum Dukla, 2007. - 217 s. fotogr. ISBN 978-80-969780-6-9

MAZÁR, Jozef: Naša Dukla pod Urpínom. B. m. : Športová akadémia Mladosť, 2007. - 304 s. : fotogr., tabl. ISBN 978-80-969752-6-6

MICHNICA, Jozef: Naši vojenský športovci v histórii olympiád. In: Obrana.- Roč. 12, č. 16 (2004), s. 28-30, obr., tabl.

Osobnosti vojenských dejín Slovenska

ČAPLOVIČ, Miloslav: K niektorým osudom vyšších slovenských dôstojníkov po februári 1948. In: Šoltés, Peter, zost.: V tieni červenej hviezdy : Prenikanie sovielizácie do slovenskej (československej) armády v rokoch 1944 – 1948. Zborník z konferencie Bratislava, 27. 10. 2006. Bratislava : Slov. katolícky akademický spolok Istropolitan, 2007, s. 139-151. ISBN 978-80-969704-2-1

GREGOR, Michal: Josef Pavel a jeho pád. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 6, č. 4 (2011), s. 82-86 : fotogr.

DROPPA, Anton – SUJA-ŽIAK, Július: Stručný biografický slovník A – Ž : Mimosúdne rehabilitovaní vojaci z povolania a občianski zamestnanci vojenskej správy prepustení z čs. armády v rokoch 1948 – 1989 na Slovensku. Bratislava : Združenie vojenskej obrody Slovenska, 1994, 209 s. ISBN 80-967113-6-9

DURAJ, František: Významné osobnosti vojenskej duchovnej služby na území Čiech, Moravy a Slovenska v rokoch 1918 – 1950. In: Vojenská história.- Roč. 6, č. 3-4 (2002), s. 161-190.

MASKALÍK, Alex: Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992. Košice : HWSK, s.r.o., 2012, 1030 s., fotogr., príl. ISBN 978-80-970941-0-2

PEJČOCH, Ivo: Staršina František Špiriak – neznámá obeť politických procesů. In: Historie a vojenství.- Roč. 59, č. 1 (2010), s. 69-72 : fotogr.

PEŠEK, Jan: Dzur Martin. In: Pešek, Jan: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989 : Personifikácia politického vývoja. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2003, s. 89-92.

PEŠEK, Jan: Kodaj Samuel. In: Pešek, Jan: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989 : Personifikácia politického vývoja. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2003, s. 182-184.

PEŠEK, Jan: Pepich Egyd. In: Pešek, Jan: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989 : Personifikácia politického vývoja. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2003, s. 256-260.

STEHLÍK, Michal: Prípád „Generál Ferjenčík 1949“ : Príspevek k československé emigraci po roce 1948. In: Historie a vojenství.- Roč. 58, č. 4 (2009), s. 69-73 : fotogr.

SUCHÝ, Vít: Ministri obrany Československa. Martin Dzur – minister rekordér. In: Obrana.- Roč. 9, č. 4 (2001), s. 16, fotogr.

ŠTAIGL, Jan a kol.: Generáli. Slovenská vojenská generalita 1918 – 2009. Autori: Baka, Igor; Bystrický, Jozef; Cséfalvay, František; Čaplovič, Miloslav; Chytka, Stanislav; Lichner, Ján; Maskalík, Alexej; Meško, Marek; Minařík, Pavel; Nižňanský, Jaroslav; Purdek, Imrich; Stanová, Mária; Štaigl, Jan; Štefanský, Michal; Šumichrast, Peter. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2009, 223 s., fotogr., príl. ISBN 978-80-89169-17-7

ŠTAIGL, Jan a kol.: Generáli. Slovenská vojenská generalita 1918 – 2012. Autori: Baka, Igor; Bystrický, Jozef; Cséfalvay, František; Čaplovič, Miloslav; Chytka, Stanislav; Lichner, Ján; Maskalík, Alexej; Meško, Marek; Minařík, Pavel; Nižňanský, Jaroslav; Purdek, Imrich; Stanová, Mária; Štaigl, Jan; Štefanský, Michal; Šumichrast, Peter. 2. aktualizované a spresnené vydanie. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2012, 231 s., fotogr., príl., ISBN 978-80-89169-25-2

ŠVANDA, Petr: Spomínam na generála J. Brunovského. In: Bojovník. Dvojtýždenník anti-fašistov.- Roč. 55, č. 22 (2010), s. 4.

TURZA, Peter: Hlavní velitelia ozbrojených síl na území Slovenska po roku 1918. V. – IX. In: Obrana.- Roč. 7 – 8, č. 31 (1999), č. 2, 3, 6, 9 (2000), s. 10, 11, fotogr.

VITKO, Pavol: Hrdina likvidácie vojnových výbušnín. In: Bojovník. Dvojtýždenník antifašistov.- Roč. 55, č. 24 (2010), s. 3, fotogr. (Šaranič Pavol)

VITKO, Pavol: Väzenie pre víťaza vojny (Petrák Antonín). Obrana.- Roč. 14, č. 4 (2006), s. 34-36, fotogr.

Práce presahujúce vymedzené obdobie 1946 – 1989

BYSTRICKÝ, Jozef – ČAPLOVIČ, Miloslav – PURDEK, Imrich – ŠTAIGL, Jan: Ozbromené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť 1918 – 2005 : The armed forces of the Slovak republic. Past and present 1918 – 2005. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2005, 206 s. : fotogr. ISBN 80-89169-07-4

BYSTRICKÝ, Jozef – ČAPLOVIČ, Miloslav – PURDEK, Imrich – ŠTAIGL, Jan: Ozbromené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť. 90 rokov 1918 – 2008 : The armed forces of the Slovak republic. Past and present. 90 years 1918 – 2008. 2. dopl. vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008. 238 s. : fotogr. ISBN 978-80-89169-12-2

KORČEK, Ján – PÚČIK, Miloslav: Slovakia and the Slovaks in Peacekeeping Actions from 1919 to 1994. In: Peacekeeping 1815 to today. Proceedings of the XXIst Colloquium of the International Commission of Military History, 20-26 august 1995 in Quebec. Quebec 1996, p. 235-244.

MEŠKO, Marek – CSÉFALVAY, František – ŠTAIGL, Jan: Slovakia's Military Identity in the Twentieth Century. In: Raugh, Harold E.: End of Empires. Challenges to Security and Statehood in Flux. Papers from the 9th Annual Conference of the Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group Bucharest, 26-28 May 2009. Bucharest : Military Publishing House, 2010, s. 121-139.

SEGEŠ, Vladimír et al.: Slovakia. Military Chronicle. Authors: Baka, Igor; Cséfalvay, František; Čaplovič, Miloslav; Dangel, Vojtech; Maskalík, Alexej; Purdek, Imrich; Segeš, Vladimír; Štaigl, Jan; Štefánský, Michal; transl.: Adamkovičová, Martina; Ondruš, Lubomír; Vépyová, Silvia; ed.: Stanová, Mária. Bratislava : Perfekt, a. s. – Institute of Military History, 2009, 200 s., ill., ann., index, sel. books a. art. ISBN 978-80-8046-443-1

SEGEŠ, Vladimír a kol.: Slovensko. Vojenská kronika. Autori: Baka, Igor; Cséfalvay, František; Čaplovič, Miloslav; Dangel, Vojtech; Maskalík, Alexej; Purdek, Imrich; Segeš, Vladimír; Štaigl, Jan; Štefánský, Michal. Bratislava : Perfekt, a. s. – Vojenský historický ústav, 2007, 200 s., fotogr., príl., reg. ISBN 978-80-8046-381-6

SEGEŠ, Vladimír – DANGL, Vojtech – ČAPLOVIČ, Miloslav – BAKA, Igor – CSÉFALVAY, František – BYSTRICKÝ, Jozef – ŠTEFANSKÝ, Michal – PURDEK, Imrich: Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom. Bratislava : MO SR – VHÚ, 2013, 400 s., fotogr., príl., reg., ISBN 978-80-89523-18-4

VOJENSKÁ HISTÓRIA

STEHLÍK, Eduard – VAŇOUREK, Martin: Hraničáři na Dunaji. Mohelnice : Dolní Krčmy, 1999, 29 s. : fotogr.

ŠVRLO, Peter: Slovenskí vojenský výsadkáři 1939 – 2004 : Venované tým, ktorí prešli rehol'ou vojenského výsadkářa / Red.: Begala, Ján. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2005, 168 s. : fotogr., reg. ISBN 80-89169-06-6

ŠVRLO, Peter: Vojenský výsadkáři na Slovensku 1942 – 2003. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2003. ISBN 80-88842-65-4

VANĚK, Oldřich: Vojsko v Liptove : (Stručný náčrt históřie 1918 – 1990). Liptovský Mikuláš : VVTŠ, 1993, 127 s.

VENCEL, Pavol – MISTRÍK, Juraj: Históřia vojenskej nemocnice v Bratislave : History of the Military Hospital in Bratislava. B.m. : b.n., 2003, 239 s. : fotogr. ISBN 80-968946-1-7

ANOTÁCIE, GLOSÝ

CÍLEK, Roman – **RICHTER**, Karel. *HRDINOVÉ ČESKOSLOVENSKA. VE SMRŠTI DVOU SVĚTOVÝCH VÁLKA. ROK 1914 – 1945*. Praha : nakladatelství NAŠE VOJSKO, s. r. o., 2011, 206 s. ISBN 978-80-206-1220-5.

Kniha ako literatúra faktu opisuje bojové akcie čs. zahraničných vojsk na bojiskách Veľkej vojny, obsadzovanie čs. pohraničia osídleného Nemcami a boje o Slovensko po vzniku ČSR.

Zaznamenáva udalosti tragického roka 1938, a veľkú pozornosť venuje našim vojakom na frontoch 2. svetovej vojny na východe, západe a v severnej Afrike. Zároveň líči príbehy ľudí bojujúcich za oslobodenie našej vlasti neváhajúcich položiť za ňu svoje životy.

Jednotky zahraničného vojenského odboja v čase svojej existencie sa označovali ako revolučné dobrovoľné vojská, neskôr česko-slovenské zahraničné vojská, ktoré začali vznikať už v roku 1914. Názov Česko-slovenské légie vznikol až po vojne.

Po *Zamyslení na úvod* nasleduje Prológ *Legionári – pilier našich moderných dejín*, v ktorom je opísaný vznik Českej družiny v Rusku, vo Francúzsku Roty Nazdar a brigády a Československého dobrovoľníckeho zboru v Taliansku.

Kniha sa člení na 4 časti. Z nich prvá s názvom *Ťažkosti zrodu republiky* (roky 1918 – 1919) opisuje *Koniec vzbury v českom pohraničí*, kde vznikli nemecké provincie Deutscheböhmen, Deutschen-Österreich, Deutschesüdmähren a Böhmenwaldau a boli zlikvidované, *Obsadenie južnej Moravy* a jej miest Hustopeče, Břeclav, Mikulov a Znojmo), nasleduje *Svár o Těšínsko*, t. j. boje 23. – 31. 1. 1919 s poľskými jednotkami a nakoniec *Boje na Slovensku* 13. 11.

1918 – 20. 1. 1919 a potom s maďarskými boľševikmi až do 24. 7. 1919. Časť je zakončená *Mierovou medzihrou*.

Nasleduje II. časť *V ohrození* (roky 1937 – 1938, podaná románovým spôsobom), obsahuje podkapitoly *Úderná akcia Sudety*, začínajúca teplickým incidentom, sudetskou krízou, všeobecnou mobilizáciou a končiaca Mnichovskou dohodou. Nasleduje *Svedok z fotografie agentúry Fulgur* z 21. 9. 1938 v Aši, ktorým je Karel Kříž – hraničiar predmníchovskej ČSR. Pokračuje *Gulka od hraničného kameňa 32*, ktorou bol zastrelený por. Otmar Chlup, spravodajský dôstojník 24. pp pri prestrelke pri pohraničnej obci Hnanice, ďalej je to *Červeňajúce listie jesene* – denník juhočeského učiteľa z čias mobilizácie 24. 9. – 17. 10. 1938. Pokračuje ešte podkapitolou *Dvaja muži z Čiech na prahu jednej veľkej vojny*, a to mjr. čs. spravodajskej služby Alois Frank (od agenta A-54 Paula Thümmela sa dozvedel o začatí vojny) a muž z hotela kúpeľov Scheveningen blízko Haagu, pochádzajúci zo Sudet pri Děčine, príslušník 7. pd Wehrmachtu, ktorá zaútočila ako prvá na Poľsko. Časť uzaviera *Marcová medzihra*.

III. časť sa volá *Na zahraničných frontoch svetovej vojny* a má 8 podkapitol (roky 1939 – 1944). Začína sa úsekcom *Dejinné rázcestie*, v ktorom Poľsko neprišlo obnove ČSR, Francúzsko umožnilo iba vstup do Cudzineckej légie, voči odboju bola opatrná i Veľká Británia, a na ZSSR sa nedalo spoľahnúť. Podkapitola *Predčasný koniec nádeji* opisuje situáciu čs. vlastencov v Poľsku (por. Jaroš mal p. č. 1862), kde boli chladne prijatí, ale nakoniec vznikol Čs. legión, skupina 630 vojakov pod velením pplk. Svobodu pochodovala na pochod na východ, 18. 9. 1939 ju zajala ČA a internovala v zajateckých táboroch. *V bojoch o Francúzsko* zasiahli aj čs. dobrovoľníci, po prepadaní Francúzska vytvorili v Agde 1. čs. divíziu a po jeho kapitulácii bola ich časť evakuovaná do Anglicka. *Nebo nad*

Anglickom: Je to tiež váš boj je pokračovaním III. časti, kde rozprávajú V. Jakš, gen. A. Šiška, gen. K. Janoušek a pplk. B. First. Operácia Seelöve bola zrušená, nastala však bitka o Britániu 10. 7. – 30. 10. 1940, ktorej sa zúčastnili aj 310. a 312. čs. stíhacia a 311. čs. bombardovacia peruť. Nasleduje podkapitola *Hovorili im „tobrucké krysy“*. Na Blízkom východe vznikol Čs. peší prápor 11 – Východný, ktorý sa zúčastnil na sýrskom ťažení, vyznamenal sa pri obrane obklúčeného najdôležitejšieho prístavu pri Stredozemnom mori Tobruk v Líbyi od 21. 10. do 10. 12. 1941. *Zbližovanie so Sovietmi* sa začalo až po 22. júni 1942 a po uzavretí Čs.-sovietskej zmluvy 18. 7. 1941. Čs. legión (premenovaný na Východnú skupinu čs. armády) prešiel až do r. 1941 internáčnými táborami NKVD Kamenec Podolský, Olchovce, Jarmolinca, Oranky, Suzdal a v roku 1942 sa v Buzuluku sformoval 1. čs. samostatný poľný prápor, tento bol presunutý do Charkova (941 mužov a 38 žien) a odtiaľ 400 km peším pochodom na front, kde 8. – 13. 3. pri obci *Sokolovo* zastavil protiútok Nemcov na rieke Mža. Nasleduje *Oslobodenie Kyjeva*. V máji 1943 z práporu vyrástla v Novochopersku 1. čs. samostatná brigáda, ktorá bola v októbri presunutá ku Kyjevu, ČA 3. 11. 1943 začala útok na mesto, čs. brigáda zasiahla do boja 5. 11., ako prvá prenikla do mesta a 6. 11. sa zaslúžila o jeho oslobodenie. Časť zakončuje *Predfinálna medzihra*.

Posledná IV. časť s názvom *Ťažký návrat domov: k živým i mŕtvym* (roky 1944 – 1945), obsahuje podkapitulu *Krvavé Karpaty*, v ktorej 1. čs. armádny zbor vyslaný na pomoc SNP 8. 9. – 6. 10. 1944 zvädzal kruté boje. R. Čílek tu vsunul podkapitulu *Vojak je obhajcom cti národa. Prielom pri Liptovskom Mikuláši* 4. 4. 1945 nastal až po 2 mesiacoch tvrdých bojov. *Smer útoku: Ostrava* opisuje jej oslobodenie ČA a 1. čs. tankovou brigádou 30. 4. 1945. Trošku odbočením je *Obliehanie Dunkerku*, ale

obsah nezodpovedá názvu: opisuje vznik a činnosť 1. čs. zmiešanej, neskôr 1. čs. samostatnej obrnenej brigády. Naopak, v podkapitole *Bližšie k domovu* je opísané obliehanie francúzskeho prístavu Danquerque 1. čs. obrnenou brigádou 7. 10. 1944 – 9. 5. 1945, v ktorom bolo okolo 12 000 vojakov Wehrmachtu. Nasledujú *Posledné dni vojny*, v ktorých je uvedené oslobodenie Ostravy a boje 1. čs. armádneho zboru na Považí a Morave, ktoré sa skončili 8. mája pri Prostějove. *Bezmocní osloboditelia* boli americké vojská a kombinovaný oddiel kpt. Svitka z čs. obrnenej brigády, keď nemohli bojovať o Prahu. *Podivná veľkomyselnosť porazených* bola 7. 5. 1945, keď po podpise kapitulácie gen. A. Jodlom v Remeši prebiehali popravy vlastencov v Třešti a v Meziříčí na Morave. K. Richter v poslednej podkapitole opisuje *Povstanie – Pražské májové povstanie* 5. – 9. 5. 1945 – zastavenie invázie západných spojencov, situácia vlasovovcov, boje vlastencov a ČNR, príchod ČA a oslobodenie Prahy.

Knihu vhodne dopĺňa 12-stranová obrazová príloha. Akoby chýbal záver diela, lebo pár riadkov *Doslovu* ho nenahradí.

V zaujímavej a svojím spôsobom významnej knihe abentuje uvedenie prameňov a literatúry. Väčšinu diela napísal K. Richter (R. Čílek iba II. časť a 3 podkapitoly). Problémy narobili autorovi názvy, napr.: rieka Uh (uvedená ako Už), Čadca na južnom Slovensku mala byť hádam Chľaba, Sakaľoš = Ipeľský Sokolec a Dr. V. Šrobár nebol predseda územnej (krajinskej) vlády, ale minister s plnou mocou pre správu Slovenska.

E. Jančo

KRUČININ, Aleksandr Michailovič. *IZMENČIVOJE SČASŤJE VOJNY. SERIJA OČERKI ISTORII URALA*. Vypusk 75. Jekaterinburg : Bank kulturnoj informacii, 2012, 108 s. ISBN 978-5-7851-0795-3.

Vojnové udalosti v rokoch občianskej vojny v Rusku a zapojenie Československého armádneho zboru v Rusku (ruských légii) podrobne popisujú archívne pramene uložené vo Vojenskom historickom archíve v Prahe, Slovenskom národnom archíve v Bratislave, Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine a v ďalších archívoch. Zasludou ruských historikov sa čoraz viac sprístupňujú a analyzujú aj materiály v ruských archívoch. To umožňuje nové analýzy, čiastkové i monografické štúdie zamerané na uvedenú problematiku. A tak k starším prvorepublikovým materiálom ako sú práce „legionárskych historikov“, napríklad štúdie Františka Šteidla, Josefa Kudelu, Jaroslava Papouška alebo pamäti a spomienky účastníkov týchto udalostí (napr. Maurice Janin, Radoľa Gajda a celá plejáda ďalších) či kroniky jednotlivých plukov, pribúdajú práce nové, ktoré sa opierajú jednak o vydané diela, ale predovšetkým o materiál v ruských archívoch, čo je veľkým prínosom najmä pre nás, ktorí nemáme možnosť ich priamo študovať alebo príležitosť na dlhšie študijné pobyty v Ruskej federácii.

S blížiacim sa stým výročím vypuknutia neblahej prvej svetovej vojny sa bádatelia a publicisti začínajú čoraz viac zaoberať rôznymi aspektmi tejto obrovskej katastrofy, ktorej dôsledky v mnohom pociťujeme ešte aj dnes. A napriek tomu, že už uplynulo odvtedy sto rokov, čo je približne vek troch generácií, nemožno povedať, že o tejto vojne a rôznych jej kapitolách a epizódach, jej hlavných politických či vojenských predstaviteľoch už vieme všetko. Má to svoje objektívne príčiny – dlhodobá neprístupnosť archívnych dokumentov najmä v zahraničí

– predovšetkým v Rusku a Nemecku – rozsiahlosť zachovaného materiálu po ich sprístupnení a aj zložitnosť problematiky, ale má to aj svoje politické a ideologické príčiny.

K takým jednostranne popísaným a interpretovaným okruhom otázok, pokiaľ ide o ruské a slovenské dejiny, patrí aj problém občianskej vojny v Rusku a tamjšie pôsobenie československých légii. Sovietski, českí a slovenskí historici pod vplyvom triednej a straníckej marxistickej ideológie a monopolu komunistickej strany nevykladali dejiny občianskej vojny len jednostranne a neobjektívne; oni často udalosti aj falšovali alebo dokonca otvorene klamali. Takto pristupovali napríklad aj k príčine zrážky légii s boľševikmi, čo jednoznačne interpretovali ako snahu českej buržoázie vystúpiť proti proletárskej revolúcii. T. G. Masaryka, E. Beneša, ale najmä generála Milana Rastislava Štefánika ako hlavného vojenského organizátora, veliteľa a aj československého ministra vojny, obviňovali z toho, že boli poslušnými „nástrojmi západných kapitalistov a interventov“ a dali dokonca rozkazy na „kontrarevolučné“ vystúpenie légii. Legionári si, naopak, veľmi cenili práve to, že k vystúpeniu (u marxistov to bola „vzbura“, ale zabúdali, že vzbúriť sa možno len proti legálnej vláde) proti boľševikom v Rusku v máji 1918 nedošlo na základe nejakého vojenského rozkazu, ale na základe uznesenia nimi demokraticky zvolených delegátov na zjazde légii v Čeljabinsku. Veľmi častým a ešte aj u nás dnes opakovaným obvinením je takzvaná „krádež“ ruského štátneho pokladu, hoci s touto otázkou sa už vyrovnali aj Rusi dielom Olega Budnického, ale aj štúdiami českých historikov o peniazoch ruskej emigrácie a kolčakovskom zlate. Takmer nikdy sa neuvedie, že Lenin sa poďakoval veleniu légii za vrátenie zlata a ani neskoršie vláda Sovietskeho Ruska, ani ZSSR nikdy nič vrátiť nepožadovali.

Po prevratných spoločensko-politických zmenách v Rusku v rokoch 1990 – 1991 sa postupne aj u Rusov začal objavovať hlad po nových, ideologickými nánosmi nezaťažených informáciách o vlastnej minulosti. Aj oni mali k dispozícii len málo objektívne podaných faktov, naopak, práce ruských aj sovietskych autorov boli plné mýtov, polopráv a neraz aj úmyselných klamstiev. Aj keď sa v posledných rokoch začali ruskí, českí a aj niektorí slovenskí historici týmito otázkami zaoberať intenzívnejšie a vyšli aj viaceré odborné štúdie i súhrnné knižné publikácie, čaká tu príslušných špecialistov (a najmä slovenských) ešte veľa práce.

Občianska vojna v Rusku v rokoch 1917 – 1922 patrí k najtragickejším obdobiam v dejinách ruského národa. Pokiaľ ide o roky 1917 – 1920, ale najmä roky 1918 – 1919, sa tieto tragické udalosti čiastočne dotýkajú aj česko-slovenského zahraničného vojska (pri všeobecnom označení sa často používal spojovník, v oficiálnom názve zboru už nie) v Rusku – ruských légií. Už pre súčasníkov bola úloha Československého armádneho zboru (ruských légií) v Rusku, najmä po takzvanom „Čeljabinskom incidente“ rozporuplná a hodnotila sa z rôznych hľadísk. Inak sa na toto obdobie a úlohu čs. vojska v Rusku pozerali priami účastníci vtedajších udalostí a ďalší pamätníci z rozdielnych národných spoločenských a politických zoskupení, inak nasledujúce generácie a aj historici v rôznych obdobiach, v ktorých sa striedali demokratické a totalitné režimy.

Jedným z najvýznamnejších súčasných ruských znalcov špecializujúcich sa najmä na udalosti v rokoch 1917 – 1920 na Urale a Sibíri je ruský historik Aleksandr Michajlovič Kručinin z Jekaterinburgu, ktorý v posledných rokoch zúročuje svoje dlhoročné štúdium prameňov a získané hlboké znalosti v celom rade publikácií. Z nich možno uviesť ako príklad *Padenije krasnogo Jekaterinburga: vojenno-istoričeskij očerk o sobytijach na Srednem Urale*

i v Zaural'je s 13. Ijul'ja po 12 avgusta 1918 g., Jekaterinburg 2005, *Sraženiye za Nižnyj Tagil v 1918 g.*, Jekaterinburg 2008 alebo *Nev'janskij Nabat: narodnoje vosstaniye na Srednem Urale v ijune 1918 g.*, Jekaterinburg 2010 atď.

V anotovanej práci sa Kručinin s preneho príznačnou podrobnosťou, založenou na svedomitej príprave a dôkladnej znalosti ruských aj československých dokumentov, zaoberá „zradnosťou, či nestálosťou vojnovvej šťasteny“ na príklade bojových operácií v oblasti Šadrinska v lete 1918. Táto práca nadväzuje na autorove predchádzajúce historické črty o bojoch v rajóne Jekaterinburgu, Dalmatova a Kamenského závodu. Keďže Kručinin pokračoval v ďalšom výskume, nahromadil sa mu materiál aj o bojoch v oblasti Šadrinska, pričom sa opieral aj o pomoc členov klubov vojenskej histórie „Štandard“ zo Šadrinska, „Horský štít“ z Jekaterinburgu a „Priateľov Karla Vašátka“ z Prahy. Táto plodná spolupráca vyústila do publikácie popisujúcej boje o Šadrinsk a je tak ďalším zo svedectiev o prínose vojenských historických klubov, ktoré sa zameriavajú nielen na často kritizovanú „hru na vojakov“ v rámci historických rekonštrukcií významných bitiek v dobových uniformách, ale venujú sa aj vážnej vedeckej práci – výskumu v archívoch a následnému sprístupňovaniu výsledkov svojej práce v publikáciách, výstavách a aj na prednáškach či vedeckých konferenciách.

Monografia o vojenských udalostiach v Šadrinsku v lete 1918 má však širší záber, pretože Kručinin analyzuje aj vojenskú situáciu v Zauralí v máji – júni 1918, potom samotné boje o Šadrinsk, Dalmatovskú operáciu a ofenzívu na brehy rieky Pyšmy.

Nesmierne zaujímavou je záverečná kapitola monografie, ktorá sa zaoberá aj interpretačnými problémami spojenými s problematikou Občianskej vojny v Rusku a úlohou československých légií v Rusku po prevzatí moci boľševikmi v novembri 1917.

Autor uvádza konkrétne príklady toho, ako sa z desiatky rokov pretrvávajúceho falšovania, produkovania poloprávdy a dezinterpretácií, zamlčovania alebo otvoreného klamanja utkala takmer neprehľadná pavučina, ktorá ešte stále zakrýva pravú a objektívnu podstatu vecí, udalostí a úlohy historických osobností tohto obdobia. Kručinin to približuje charakteristikou prezrádzajúcou dobrú znalosť psychológie československých dobrovoľníkov a ich ešte v lete 1918 neotrasenú bojovú morálku: „*Ráno 11. júla 1918 červení prinútili dobrovoľníkov Kurganského oddielu ustúpiť o niekoľko viet na východ od stanice Dalmatov, kde sa legionári začali znovu organizovať. Pomaly, po skupinkách i jednotlivo prichádzali aj bieli. Medzi poslednými prišiel veliteľ oddielu František Hrabčík. Bol otrasený krutým neúspechom a aj veľkými stratami; nepovediac nič, ľahol si do trávy. Po krátkom oddychu vstal a opýtal sa: 'No, bratia, čo teraz spravíme?' - 'Pôjdeme znovu,' - znela jednohlasná odpoveď.*“

Treba aj nám, rovnako ako tým neznámym dobrovoľníkom „ísť znovu“ a pokúsiť sa rozhrabať tieto prekážky navŕšené na ceste k pravde, uzatvára Kručinin.

F. Vrábek

KRUČININ, Aleksandr Michailovič. *BOJI V VERCHOVJACH NEJVY. SERIJA OČERKI ISTORII URALA*. Vypusk 78. Jekaterinburg : Bank kul'turnoj informacii, 2013, 140 s. ISBN 978-5-7851-0815-8.

Ruskí historici pokračujú v „objavovaní“, alebo lepšie povedané, v novom spracúvaní dejín Občianskej vojny v Rusku (1917 – 1922) a úlohy Československého armádneho zboru v rokoch 1918 – 1920, čo je dôležitou súčasťou tohto konfliktu. Významnú úlohu tu zohrávajú jednak vysokoškolské ústavy a vedecké pracoviská

na Urale a v Sibíri, Permské oblastné múzeum, ďalej múzeá, školy a ústavy v Kungure, Jekaterinburgu a v ďalších mestách, špecializovaný historicko-archívny časopis *Retrospektiva* a viaceré kluby vojenskej histórie v tejto oblasti. Svedčí o tom nielen živá publicistická činnosť zameraná na uvedenie problematiky, ale aj v poradí už tretia medzinárodná konferencia na tému „Občianska vojna na Urale“, ktorá sa tentoraz uskutočnila netradične v múzeu GULAGu pri Perme, ktoré sa nachádza v bývalom nápravnom „Zariadení – tábore č. 36,“ asi 100 km východne od Permu v dňoch 28. – 29. septembra 2013.

Jedným z najplodnejších autorov, ktorí systematicky a dlhodobo skúmajú udalosti rokov pred takmer sto rokov na Urale a Sibíri a aj publikujú svoje výsledky, je jekaterinburský historik a člen tamojšieho klubu vojenskej histórie „Gornyj štít“ Aleksandr Michailovič Kručinin. Na uvedenej konferencii prezentoval výsledky svojho najnovšieho výskumu, ktorý zamerl jednak na pomerne úspešné pôsobenie veliteľa červenoarmejcov v tejto oblasti Lotyša Eduarda Petroviča Berzina (1894 – 1938), neskôr čekistu a zakladateľa trestaneckého tábora Višlag (1926) na severnom Urale. Úlohou Višlagu bolo predovšetkým zabezpečiť dostatok lacných pracovných síl pre tamojšie nové papierenské a celulózové kombináty, čo sa mu aj podarilo. Tamojší väzni žili v relatívne dobrých podmienkach – dostávali mzdu, pomerne dobrú stravu, mali kiná, knižnice a diskusné kluby. Neskôr sa však Berzin pričínal aj o založenie jedného z najkrutejších trestaneckých táborov na Kolyme (stavba ciest a ťažba zlata), ale jeho osud napriek tomu nezvratne smeroval k záverečnej tragédii (v roku 1938 ho v rámci stalinských čistiek medzi veliteľskými kádrami sovietskych ozbrojených síl, represívneho i administratívneho aparátu zastrelili v Moskve).

Kručinin sa zároveň prezentoval aj

svojou najnovšou publikáciou o bojoch v oblasti stredného Uralu – v povodí rieky Nejvy – na sever od Jekaterinburgu v júli/ auguste – septembri 1918, pričom okrem československých prameňov využil aj nám málo dostupné pramene v ruských archívoch, ktoré veľmi vhodne vzájomne kombinoval a dopĺňal. V tejto etape občianskej vojny tu prebiehali rozhorčené boje medzi červenými vojskami (2. horský pluk, 2. a 4. jekaterinský pluk a ďalšie časti severo-uralsko-sibírskeho frontu, ktorý sa od 20. júla premenoval na 3. armádu východného frontu) a protibolševickými silami, kde jadro tvorili československí legionári. Náš armádny zbor (1., 2. a 3. pešie/strelecké pluky Jána Husa, J. z Poděbrad a Jána Žižku pod velením plukovníka Sergeja Nikolajeviča Vojcechovského) s pomocou orenburských kozákov a jednotiek miestnych dobrovoľníkov ušetrili robotnícko-roľníckej červenej armáde, v radoch ktorej bolo aj množstvo násilne mobilizovaných, a teda neochotne bojujúcich mladých mužov z oblasti celý rad vážnych porážok. Tieto boje však súčasne mali za následok fyzickú a morálnu únavu legionárov, ktorých dôsledkom bola v nasledujúcich mesiacoch zmena nálady v légiách a neochota (najmä po vzniku Československa a skončení vojny na Západe) bojovať ďalej na Sibíri. Namiesto boja s Nemcami, odchodu na západný front a potom aj boja proti bolševikom sa hlavným heslom legionárov stal čo najskorší návrat domov, do slobodného Československa. Légie vznikom vlastného štátu stratili akúkoľvek motiváciu ďalej bojovať a riskovať životy v širokých ruských priestoroch, k čomu prispeli aj pravicové prevraty, diktátorstvo a svojvôľa atamanov ako boli Semjonov, Dutov a ďalší.

Okrem detailného popisu bojových operácií deň za dňom, zaujmú v Kručininovej novej práci úvahy o taktickom majstrovstve niektorých veliteľov na oboch stranách, zdôraznenie veľkého významu obrnených

vlakov, ktoré často boli neprekonateľnou prekážkou pre útočiace jednotky alebo zase výborným prostriedkom obrany, údaje o podpore, sympatiách či nepriateľstve civilného obyvateľstva voči jednotlivým stranám konfliktu, porovnávanie strát červených a protibolševických síl, ktoré je až zarážajúco neúmerne a ďalšie podrobnosti. Napríklad v bojoch medzi Verch-Nejvinským závozom a výhybňou 118 pri jazere Tavatuj padlo na strane útočníkov 12 legionárov a 40 ich bolo zranených, ale na strane bolševikov (tí sa pritom bránili v pozíciách, a v takom prípade obvykle straty útočníkov prevyšujú straty obrancov) okolo 400 príslušníkov, ktorých 26. augusta pochovali zmobilizovaní miestni obyvatelia. Autor súčasne pripomína, že červení mali v niektorých úsekoch až trojnásobnú prevahu, a ak boli napriek tomu porazení, to ukazuje nielen vysokú bojovú morálku legionárov a taktickú prevahu ich veliteľov, ale zároveň je aj jasným dôkazom, že o výsledku boja nerozhoduje ani množstvo a ani so znalosťou a do detailov pripravený bojový plán.

Kručinin má viacero príkladov aj o zavádzajúcej bolševickej propagande, ktorá sa odráža aj v správach o bojoch. Hoci často utrpeli porážku, po bojoch ustupovali neusporiadane a ich ústup sa dal skôr označiť za neorganizovaný panický útek z bojiska, v správach pre vyššie stupne velenia sa opakovali frázy o ústupe za súčasného kladenia tvrdého odporu, alebo o ťažkých úderoch protivníkovi, ktorý utrpel vraj veľké straty, a podobne. Takmer nikdy sa nezmieňujú o dezertéroch alebo o odpore miestneho obyvateľstva, hoci takých prípadov bolo veľké množstvo. Napríklad počas bojov o železničnú stanicu Verch-Nejvinsk 11. – 12. augusta 1918 časť zverbovaných krasnoarmejcov hneď dezertovala a zvyšok – asi 200 – červení pre nespoľahlivosť odzbrojili a internovali vo vagónoch. Sám veliteľ A. F. Uglov to vo svojich pamätiach opísal nasledovne: „Prišiel Jegoršinský batalión..., išiel

do útoku na výhybňu 118. Čoskoro prišla správa, že sa ľavé a pravé krídlo od seba oddelili a ľavé krídlo prešlo k nepriateľovi... druhú polovicu bataliónu sme odzbrojili a zavreli do šiestich vagónov... Sedia zatvorení a kričia: Súdruh Uglov, vypusť nás, budeme bojovať... Rozkázal som veliteľovi odviezť ich do Rud'janki, no tento „milý človek“ nám spravil medvediu službu a spolu s ľuďmi odviezol aj muníciu a zdravotnícky materiál...“ (Kručinin, s. 31-32). Mnohé jednotky sa ani po týždňoch nasledujúcich po ich rozbití nedarilo sformovať, doplniť a dostať znovu do bojovej zostavy. Napríklad „3. horský pluk“ aj pre náchylnosť jeho príslušníkov dezertovať a skrývať sa v lesoch často nazývali „3. lesnomočiarnym plukom“.

Veľmi zaujímavé je, že autor sleduje osudy niektorých účastníkov bojov aj po skončení občianskej vojny. Mnohí – bieli i červení – sa stali obeťami stalinských represálií, niektorých súdili, potom väznili alebo popravili ešte v dvadsiatych rokoch, iných až v druhej polovici 30. rokov. Niektorí emigrovali a pokiaľ mali občianske profesie (napríklad inžinieri, elektromontéri, banskí špecialisti, zámočníci a podobne), uplatnili sa aj v Číne alebo inde, ale pokiaľ mohli vykonávať len pomocné práce, žili dlhé roky v biednych podmienkach spolu so svojimi rodinami.

F. Vrábek

ODSTRČIL, Michal. *BITVA CIZINECKÉ LEGIE: BIR HAKEIM*. Brno : Vydáno vlastním nákladem, 2013. 240 s. ISBN 978-80-260-4061-3.

Český spisovateľ Michal Odstrčil vydal v druhej polovici roka 2013 už svoju štvrtú publikáciu z prostredia histórie slávnej Francúzskej cudzineckej légie. V prvej knihe s názvom *Historie a současnost Franco-uzské cizinecké legie* sa podrobne zaoberal

vznikom tejto elitnej armády a popisom vojenských konfliktov, do ktorých bola nasadená od jej vzniku v roku 1831 až po začiatok 21. storočia. V nasledujúcich dielach sa Odstrčil venoval už konkrétnym bitkám, ktoré sa nezmazateľne zapísali do dejín cudzineckej légie. V roku 2012 vydal knihu o bitke pri Dien Bien Phu v Indočíne, ktorá je považovaná za najkrutejšiu a najkrvavejšiu od skončenia druhej svetovej vojny. Začiatkom roka 2013 sa na knižný trh dostala jeho tretia publikácia, v ktorej autor priblížil najslávnejšiu bitku cudzineckej légie, ktorá sa odohrala 30. apríla 1863 na území Mexika. Historikmi nazývaná bitka pri Camerone je právom označovaná za najhrdinskejší boj všetkých čias, pretože 65 legionárov sa v nej postavilo proti mexickej armáde o sile vyše 2 000 mužov! Camerone sa stal doslova legendou a príslušníci Francúzskej cudzineckej légie si ju každoročne pripomínajú s najväčšími poctami.

Na knihu o bitke legionárov v priestorochoch rozpadnutého statku Camerone vo vyprahnutom Mexiku nadviazal Odstrčil novinkou, ktorá by mohla mať u čitateľov rovnaký úspech. Pojednáva totiž o bitke z obdobia druhej svetovej vojny, medzi príslušníkmi nemeckého *Afrikakorpsu* a vojskom Slobodných Francúzov, v ktorom pôsobila aj cudzinecká légia, na mieste zvanom Bir Hakeim v Líbyjskej púšti. Kým bojom o severoafrický Tobruk alebo El Alamein sa v historiografii venovala významná pozornosť, Bir Hakeim nie je doteraz zmapovaný na podobnej úrovni. Málokto vlastne vie, čo sa skrýva za týmto dvojslovným pomenovaním. Aby Odstrčil nenechal čitateľa tápať nad modernou mapou Líbye, na strane 35 plasticky vysvetlil, kam boli legionári na jar 1942 poslaní: „*Bir Hakeim* bylo kdysi dávno místo s pouštní studnou a křižovatkou obchodních karavan. Avšak tato nehostinná část Sahary by nejspíše neměla své jméno na mapě, kdyby zde neexistovala právě zmiňovaná studna poskyt-

ující vodu, která se mohla zdát hojnou pro kmen beduinů po dobu několika týdnů. Pro jejich ochranu tam Italové postavili domek obehnaný nízkou kamennou zdí – strážnici pro meharisty, tzv. pouštní policisty. Časem studna téměř vyschla, meharisté odešli a jediné co po nich zbylo, byly rozvaliny domku a dvě cisterny zaváté pískem... V roce 1942 byl Bir Hakeim už jen tečkou na mape, jinak tam nebylo nic.“ A práve na tomto nehostinnom mieste v púšti sa malo 3 723 mužov z armády Slobodných Francúzov (z nich väčšinu tvorili príslušníci cudzineckej légie) opevniť a postaviť sa proti jednému z najslávnejších a najobávanejších nemeckých generálov, „púštnej líške“ Erwinovi Rommelovi, stojacemu na čele *Afrikakorpsu*.

Generál Marie-Pierre Koenig, veliaci vojsku Slobodných Francúzov v Bir Hakeime, mal rozkaz zastaviť postup Nemcov a ich talianskych spojencov ďalej na východ k hraniciam Egypta za každú cenu. Bola to nesmierne náročná úloha, pretože Nemci a Taliani mali obrovskú početnú výhodu v mužstve i vojenskej technike, disponovali tankmi, obrnenými transportérmi, obávanými 88 mm protiletadlovými kanónmi a prevahu mali aj vo vzduchu, hoci dominanciu *Luftwaffe* sa stíhačky RAF snažili narušať počas celej bitky o Bir Hakeim. Podobne, ako sa hŕstka legionárov v rozpadnutom statku Camerone, vzdorujúca celej mexickej armáde, stala legendou histórie, tak Bir Hakeim vrátil Francúzskej cudzineckej légii opäť slávu a česť po rýchlej a prekvapujúcej porážke Francúzska nemeckou armádou v júni 1940. Slobodných Francúzov, ktorí nemali k dispozícii žiadne tanky, len niekoľko desiatok diel a mínometov rôznych typov, Rommel považoval za rebelov, s ktorými sa jeho elitná armáda rýchlo vyrovná. Ako však Odstrčil na stránkach svojej publikácie veľmi podrobne a sugestívne zachytil, nemecký generál svojho nepriateľa podcenil, a ten mu aj napriek svojmu deficitu v počte mužov a zbraní uštedril

obrovské straty.

Nosnou časťou knihy je rozsiahla kapitola s názvom *Bitva*, ktorá má až 127 strán, a autor v nej podrobne rozoberá priebeh bojov o Bir Hakeim od 26. mája do 10. júna 1942. Pre lepšiu prehľadnosť sa rozhodol popísať každý deň v samostatnej podkapitole, pričom hojne využil memoáre samotných účastníkov bitky (Francois Broche, Otto Wagner, Susan Traversová...). Spomienky a zážitky veteránov zo zákopov v Bir Hakeime tak opäť ožívajú na stránkach Odstrčilovej publikácie a čitateľa doslova dokážu vtiahnuť do deja aj zásluhou častého využívania priamej reči.

Autor sa však nesústredil len na samotné vykreslenie priebehu bojov, ale aj na zobrazenie každodenného života v Bir Hakeime, neustálych ťažkostí so zásobovaním potravinami a pitnou vodou, zdravotnými problémami spôsobenými nehostinným podnebíom a hmyzom, ale pristavil sa napríklad aj pri spôsobe zaobchádzania s vojnovými zajatcami. Tento aspekt je obzvlášť zaujímavý, ak si uvedomíme, že spočiatku mali Slobodní Francúzi prídel vody 2,25 l na muža na deň, lenže s pribúdajúcim počtom vojnových zajatcov sa im táto dávka krátila, keďže vodu museli piť aj zajatci. Nakoniec klesla na 1,5 l vody na muža na deň, čo bolo v päťdesiatstupňových horúčavách absolútne nedostačujúce, no napriek tomu sa ani jedna zo strán neuchýlila k zabitiu vojnových zajatcov, ako sa často stávalo najmä v bojoch na východnom fronte v Európe.

Odstrčil za pomoci autentických záznamov priamych účastníkov bitky o Bir Hakeim vynikajúco vystihol, v akých hrozných podmienkach museli Slobodní Francúzi deň za dňom vzdorovať silnému nepriateľovi. Pri týchto slovách si čitateľ veľmi rýchlo uvedomí, že nemecké guľky a šrapnely boli len jedným z mnohých problémov zúfalých obrancov: „*Nepriateľské letectvo trávilo na obloze čtrnáct hodin denně a jejich bomby a kulometné střely dopadaly neustále na*

pozice obránců. K tomu všemu sa přidávalo i spalující pouštní slunce, které vysílalo paprsky s teplotou nad 50 stupňů, před kterými se nebylo možno kde skrýt. Někdy se přihnala i písečná bouře a vojáci měli písečný prach všude – i v bidonech s vodou. Legionáři také neměli skoro žádné jídlo a byli otravováni všudypřítomnými mouchami. Někteří z mužů měli takovou žízeň, že vypili i vodu z chladičů z těch několika málo zbývajících vozidel. Všichni se těšili na soumrak – na těch pár minut, co si vojáci mohli chvíli odpočinout od únavného horka. Ale jakmile se slunce ponořilo za obzor, teplota vzduchu klesla náhle hluboko pod nulu – legionáři se chvěli zimou v jejich úkrytech a obrovský chlad je zbavoval i jakékoliv sebemenší naděje na trochu osvěžujícího spánku...“ (s. 156).

Obrancovia Bir Hakeimu odolávali dlhých pätnásť dní obrovskej presile protivníka, za neustáleho bombardovania lietadlami *Luftwaffe*, bez dostatočných zásob pitnej vody, potravín a munície. Napriek zúfalému postaveniu niekoľkokrát odmietli Rommelov návrh kapitulovať, s tým, že prišli do tejto pustatiny postup Nemcov na Egypt zastaviť, a nie vzdať sa im. Hrdinný odpor legionárov proti mnohonásobnej presile vytvoril ďalšiu legendu, akýsi „Camerone v africkej púšti“. Slobodní Francúzi sa napokon z Bir Hakeimu sami stiahli po tom, čo ich Briti uistili, že obrana tohto priestoru už nemá v plánoch Spojencov taký strategický význam a môžu byť odtiaľ evakuovaní. Boj o Bir Hakeim mal hlavný význam v tom, že poskytol Britom dostatok času na vybudovanie obrannej línie v okolí egyptského El Alameinu, o ktorý sa potom bojovalo od júla 1942. Nezanedbateľným faktom bola aj strata približne päťdesiatich tankov a väčšieho množstva obrnenej techniky, ktorú Nemci a Taliani v bojoch so Slobodnými Francúzmi stratili a pri El Alameine im potom citeľne chýbali.

Ako je už pri Odstrčilových publikáciách

dobrym zvykom ani v jeho najnovšom diele nechýbajú dobové (a v niekoľkých prípadoch doposiaľ knižne nepublikované) fotografie z miest bojov v knihe popisovaných, ale aj kresby od popredných svetových a českých umelcov ako Giuseppe Rava, Pavel Werner a Jana Marková. Spomedzi kresieb spomeňme aspoň portréty generálov Rommela a jeho britského náprotivka Bernarda Montgomeryho, detailný pohľad na nemecký tank Panzerkampfwagen III, alebo scénu z tvrdých bojov medzi príslušníkmi *Afrikakorpsu* a obrancami Bir Hakeimu v rozvalinách púštnej pevnosti. Táto publikácia určite zaujme nielen Odstrčilových verných čitateľov zaujímajúcich sa o cudzineckú légiu, ale aj tých, ktorí sa chcú dozvedieť viac o bojoch v severnej Afrike počas druhej svetovej vojny.

M. Konečný

CSÉFALVAY, František – MIČEV, Stanislav. *SNP DEŇ PO DNI.* Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2012, 108 s. ISBN 978-80-89514-18-2.

Pracovník Odboru vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu v Bratislave PhDr. František Cséfalvay, CSc. a riaditeľ Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici PhDr. Stanislav Mičev, PhD. sa vo svojej práci dlhodobo venujú obdobiu Slovenskej republiky 1939 – 1945 zahŕňajúcim aj Slovenské národné povstanie.

V prvom spoločnom diele si dali za úlohu priblížiť obraz bežných dní obyvateľa Slovenska počas Slovenského národného povstania. Obálka je štylizovaná ako list trhacieho kalendára – je na nej dátum 29. august 1944, utorok, deň vyhlásenia Povstania v Banskej Bystrici. Vnútri publikácie v rovnakom duchu pomyselný kalendár pokračuje až po predposledný októbrový deň roku 1944, keď sa konala pompézna manifestačná prehliadka ozbrojených síl.

Dielo je rozdelené na sedem kapitol,

pričom názov každej je zároveň nadpisom úvodnej krátkej štúdie. Prvá kapitola s názvom *Na prahu Povstania* pokrýva časový úsek siedmich dní od začiatku Povstania do 4. septembra 1944. Vypĺňajú ju (ako aj všetky ostatné) krátke oznamy o aktuálnom dianí na Slovensku, v priľahlých štátoch aj ostatných okupovaných územiach, výstrižky z novín, dobové dokumenty a fotografie. Prvý deň Povstania je zmapovaný doslova hodinu po hodine. V druhej kapitole *Povstanie a ľudácka vláda* opisujú autori bezprostredné reakcie veliteľov nemeckej a slovenskej armády, ako aj postup povstalcov a dianie na bojiskách do 13. septembra 1944. Za náčelníka štábu a hlavného veliteľa Hlinkovej gardy bol 7. septembra 1944 menovaný Otomar Kubala, ktorý o deň neskôr uzavrel s Alojzom Macekom za Hlinkovu mládež dohodu o tesnej spolupráci proti povstalcovi. Dňa 9. septembra 1944 vydal veliteľ povstaleckej armády brigádnym generál Ján Golian rozkaz na reorganizáciu armády – dve pôvodné obranné oblasti boli zrušené a zriadilo sa šesť taktických skupín a jedna letecká skupina. Zaujímavé sú tu i fotografie z bojových akcií a konfrontačné články zo slovenských novín.

Tretia časť sa venuje sociálnym aspektom v politike Slovenskej národnej rady, vrcholného politického orgánu Slovenského národného povstania. Ide najmä o priznanie vyšších vyživovacích príspevkov pre vojakov, priznanie poľných pôžitkov pre žandárov, ktorí sa aktívne zapojili do povstaleckých bojových akcií a problematiku zásobovania vojakov na fronte. Na podporu zásobovania sa zmobilizovalo i obyvateľstvo a vznikali rôzne dobrovoľnícke spolky a rad petícií, ktoré vyzývali ľudí na zbierku darov, apelujúc na národné vedomie a svedomie.

Štvrtú kapitolu otvárajú dva krátke články *Streda 20. septembra 1944 a Jaroslav Krátky, Miroslav Zolvík a vysielacka Vít*. Prvý zobrazuje drobné vojnové udalosti odohrávajúce sa v nemocnici, na úrade, v obchode, na fronte; zaujímavý je však

deň, v ktorom sa odohrali. Dňa 20. septembra sa na východe Slovenska podarilo sovietskym vojskám dosiahnuť slovenskú hranicu, vojská 4. ukrajinského frontu vstúpili na územie Československa (nasledujúci deň bola oslobodená prvá slovenská obec – Kalinov) a na druhom konci republiky Američania zbombardovali Bratislavu. Veliteľstvom československej armády bolo vyhlásené stanné právo pre celé územie Slovenska. Druhý článok je zaujímavým čítaním o osude jednej zo štyroch ilegálnych vysielaciek a jej obsluhu – dôstojníkovi čs. spravodajskej centrály v Londýne škpt. Jaroslavovi Krátkom a inštruktorovi leteckých rádiotelegrafistov na Leteckej škole v Banskej Bystrici rtk. Miroslavovi Zolvíkovi. Rádiostanica Vít bola najvyťaženejšou vysielackou odbojových skupín na Slovensku. Zolvík s ňou koncom októbra 1944 odletel za front, aby zabezpečil spojenie oslobodeného Československa s Londýnom. Jaroslav Krátky ostal na Slovensku a obsluhoval rádiostanicu Marienka. Začiatkom novembra bol Nemcami zajatý, vypočúvaný a nakoniec popravený. Zolvík ostal aj po vojne slúžiť v armáde, bol však perzekvovaný komunistickým režimom.

Dvadsiaty štvrtý september 1944, ku ktorému sa viaže začiatok vydávania týždenníka *Nové slovo* nám otvára piatu kapitolu. Koniec septembra poznačilo vyhlásenie druhej mobilizácie do povstaleckej 1. československej armády a prijatie uznesenia Slovenskej národnej rady o vzájomnom pomere domáceho a zahraničného odboja, z ktorého vyplýva, že politickú moc na oslobodenom území má Slovenská národná rada. Publikácia nám tu naďalej ponúka propagandistické fotky a reportáže z oslobodených dedín, tak ako ich neúnavne prinášal časopis *Nový svet*. V tomto období sa tiež uskutočnila nemecká protižidovská razia v Bratislave, ktorej zaisťencov umiestnili do tábora v Seredi. Odtiaľ boli vypravené priame transporty do koncentračných táborov.

Šiesta kapitola plynule nadväzuje na udalosti z posledných dní. Úvodná štúdia

prináša pohľad na druhú vlnu „riešenia židovskej otázky“ na Slovensku po okupácii nacistickým Nemeckom. Autori uvádzajú podrobný chronologický prehľad jedenásťich transportov do koncentračných táborov vykonaných v čase od septembra 1944 do konca marca 1945 vrátane vyčíslenia obetí. Ide nepochybne o jednu z najhroznejších tvárí vojny, pričom väčšina účastníkov a vykonávateľov tohto krviprelievania nebola a doteraz nie je nijako potrestaná. Za obeť im padlo 13 000 ľudí a len vďaka obetavosti ostatných sa podarilo zachrániť asi 10-tisíc slovenských Židov.

V septembri 1944 nemožno ešte opomenúť vznik 1. pešieho pluku Domobrany (veliteľ pplk. Ján Šmigovský) a premenovanie povstaleckej 1. čs. armády na 1. československú armádu na Slovensku. Kapitola dopĺňajú torzá dobových novinových článkov, reklám a fotografií a pomyslene ju uzatvára informácia zo dňa 6. októbra 1944 o prekročení hraníc jednotkami 1. československého armádneho zboru v ZSSR.

Posledná, najdlhšia kapitola zahŕňa 24 dní. Článok s názvom *Aj neúspešné bitky majú právo na spomienku* s podtitulom „Karpatsko-dukelská operácia“ nám rekapituluje udalosti septembrových dní na východe Slovenska. Nasledujú krátke správy z rušných októbrových dní, počas ktorých nemecké vojská postupne obsadili stredné Slovensko a nakoniec i srdce povstania – Banskú Bystricu. Dvadsiateho siedmeho októbra už zaslal prezident Tiso ďakovný telegram Adolfovi Hitlerovi za potlačenie Povstania. Divízny generál Rudolf Viest vydal dňa 28. októbra 1944 rozkaz o ústupe do hôr a prechode armády na partizánsky spôsob boja. Deň 30. október sa už niesol v znamení pompéznej manifestácie okupačnej moci na Slovensku – slávnostnou vojenskou prehliadkou v uliciach Banskej Bystrice. Ďalší osud zvyšku povstalcov, ako aj ich generálov R. Viesta a J. Goliana je stručne zhrnutý v krátkom článku na konci publikácie.

Dielo je špecifické najmä spôsobom prezentácie každého dňa – v knihe listujeme ako v pomyselnom denníku. V záhlaví strany je uvedený mesiac, počet dní v ňom a číslo aktuálneho týždňa. Pri každom dni je uvedený príslušný deň v týždni, údaje o počasí, aký je kresťanský sviatok a kto oslavuje meniny. Tieto údaje sú uvedené v pôvodnom dobovom znení a, navyše, je všetko iba čiernobiele, takže listovanie zanecháva v čitateľovi (odhliadnuc od charakteru správ) príjemný nostalgický dojem.

Publikácia je aj vďaka svojej heslovitosti a chronologickej prehľadnosti vhodná ako učebná pomôcka pre základné i stredné školy, a s kombináciou mimoriadne priaznivej ceny kandiduje i na knihu do každej rodinnej knižnice.

M. Balcová

DUBÁNEK, Martin: *OD BODÁKU PO TRYSKÁČE. NEDOKONČENÉ ČESKO-SLOVENSKÉ ZBROJNÍ PROJEKTY 1945 – 1955.* Praha : MLADÁ FRONTA, a. s., 2011, 320 s. + 16 s. farebné prílohy. ISBN 978-80-204-2545-7.

Publikácia predstavuje skutočne unikátny knižný projekt, a to nielen svojím zamieraním, ale aj komplexnosťou poňatia. V ČSR sa rozvíjali snád' všetky vtedajšie druhy zbraní okrem ponoriek (po 2. svetovej vojne bola prezborená loď Prezident Masaryk). Uvádza najvýznamnejšie, ale neúspešné čs. zbrojné projekty. Veľká časť z nich sa skončila v prepadlisku dejín, len malá časť uspela a bola zavedená do výzbroje. Československo sa preslávilo zbrojným priemyslom, ktorý zabezpečoval potreby domácej armády a dosahoval veľké exportné úspechy. V knihe sú zhrnuté poznatky z obdobia, v ktorom sa miešali poznatky z predmníchovskej republiky s poznatkami druhej svetovej vojny, z používania koristej a importovanej techniky, s technológiou víťaznej Sovietskej armády, ktorej vplyv a často horšia kvalita prevládla. Kniha sa

nezaobera iba samotnými zbraňami, ale aj ich konštruktérmi a dôstojníkmi.

Po krátkom úvode, ktorý charakterizuje vývoj čs. zbraní v uvedených rokoch, nasleduje najatraktívnejšia kapitola – ručné zbrane. Od bodákov sa prechádza k pištoľiam a neskôr k samopalom a útočným puškám, medzi ktorými určite stojí za zmienku 9 mm samopal ČZ 47/147/247, Holkův samopal ZB 47 so zásobníkom s kapacitou 64 rán a vtedy futuristické automatické pušky ako ZB 530 a ČZ 522. Nasledujú časti venované samonabíjacím puškám, guľometom (veľká pozornosť náleží zbraňam kalibru 12,7 mm, určených pre protivzdušnú obranu), pancierovkám, tarasniciam a plameňometom. Najväčší priestor v knihe patrí tretej kapitole, ktorá sa zaoberá delostreleckými zbraňami. Aj tento sektor bol typovo neobyčajne bohatý; v ČSR boli vyvíjané protitankové kanóny, bezzáklzové delá, protiletadlové kanóny (kalibru od 20 do 130 mm) a, pochopiteľne, aj poľné a horské delá, mínometry (najväčší z návrhov mal kaliber 420 mm) a raketometry. Štvrtá kapitola sa zameriava na obrnenú techniku. Popri úplne novým typom tankov, ako bol veľmi perspektívny TVP (tank všeobecného použitia), sa riešila aj modernizácia sovietskeho T-34 a najrôznejšie samohybné delá. Rovnako ako u typov ťahaných išlo o zbrane poľné, protitankové i protiletadlové; zvlášť je nutné spomenúť, že táto kapitola obsahuje unikátne fotografie makiet a prototypov samohybných protiletadlových kanónov. Túto časť uzatvárajú projekty obrnených transportérov a automobilov. Nasleduje kapitola o ženijnej technike. Tá ponúka popisy niekoľkých obojživelných vozidiel, prostriedkov odminovania (a tu je práve ona zmienka o lodiach – prezbrojenie hliadkovej lode Prezident Masaryk). Kapitola šiesta sa venuje delostreleckým ťahačom (v tomto sektore sa snáď najviac nadväzovalo na vývoj v Nemecku). Posledná kapitola sa zaoberá leteckou technikou. Československý priemysel vyprodukoval niekoľko zaujímavých projektov vrtuľových aj prúdových

stíhačiek (asi najväčšiu perspektívu z nich mal nadzvukový stíhač LE-P8), cvičných lietadiel a klzákov, ale väčšina z nich sa nedostala do fázy prototypu.

Pokiaľ ide o celkový dojem z nášho vývoja zbraní v tomto období, určite možno uviesť projekty, ktoré boli ideovo chybné alebo technicky problémové, jasne však prevažujú tie, ktoré predstavovali prínos, ale ktorých ukončenie si vynútil silnejší politický tlak Sovietskeho zväzu. To je aj hlavný dôvod, prečo je téma knihy uzavretá rokom 1955, keď vznikla Varšavská zmluva a v záujme „unifikácie“ bola väčšia časť domácej konštrukčnej školy potlačená, úplne zbytočná a usilovná práca tak vyšla napospol nazmar.

Kniha je pripomienkou a poctou úsilia mužov, ktorí sa v neľahkých podmienkach snažili obnoviť slávu čs. zbrojárskemu priemyslu. Vďaka svojej veľkej faktografickej hodnote by nemala chýbať v knižnici žiadneho fanúšika čs. zbraní. Možno len dúfať, že budú vytvorené ďalšie podobné publikácie, ktoré by mapovali predchádzajúce či nasledujúce obdobie vývoja vojenskej techniky.

L. Jančo

KOŠIČIAROVÁ, Soňa: *PRINCÍPY DOBREJ VEREJNEJ SPRÁVY A RADA EURÓPY*. Bratislava : Iura Edition 2012, 556 s. ISBN 978-80-8078-519-2

V roku 2012 bola vydaná publikácia vo vydavateľstve Jura Edition z oblasti správneho práva na tému: *Princípy dobrej verejnej správy a Rada Európy* od autorky doc. JUDr. Sone Košičiarovej, PhD., ktorá pôsobí na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave.

Predmetná publikácia sa z hľadiska štruktúry skladá z úvodu a siedmich kapitol, príloh a použitej literatúry. 1. kapitola: Rada Európy a princípy európskeho správneho práva, 2. kapitola: Princípy dobrej verejnej správy a ich ústavnoprávne

aspekty, 3. kapitola: Rozhodovacia činnosť verejnej správy a ochrana jednotlivca, 4. kapitola: Verejná správa a zodpovednosť, 5. kapitola: Právne postavenie úradných osôb, 6. kapitola: Verejná správa a výkon rozhodnutí, 7. kapitola: Súdny a verejná správa. Prílohy: Texty dokumentov Výboru ministrov Rady Európy (neoficiálny preklad) a ďalšie. Použitá literatúra. Každá kapitola obsahuje pomerne početné podkapitoly, čo publikáciu robí málo prehľadnou, resp. neprehľadnou. Ďalej sa žiada poukázať na to, že publikácia obsahuje bohatý poznámkový aparát. Autorka v úvode poukazuje na skutočnosť, že sa orientuje na zhodnotenie a presadenie princípov dobrej verejnej správy z hľadiska Rady Európy do správneho práva Slovenskej republiky. Taktiež v úvode publikácie si autorka vytýčila i cieľ, a to prostredníctvom grantu MŠ SR, v rámci ktorého bola publikácia spracovaná. Teda v úvode, okrem iného, píše, že: *„Cieľom grantu bolo vyhodnotiť mieru transpozície záväzkov Rady Európy v slovenskej právnej úprave regulujúcej postavenie a činnosť verejnej správy na Slovensku, a na základe jej komparácie s európskou právnou úpravou navrhnúť námety na jej novelizáciu. Monografia je nielen vyjadrením pocty Rade Európy, ale má ambíciu byť aj skromným príspevkom k ďalšej podpore presadzovania európskej dimenzie v činnosti verejnej správy na Slovensku.“* Podľa obsahu a rozsahu monografickej práce, respektíve spracovanej matérie, autorka publikácie vytýčený cieľ splnila. Autorka v závere knihy, resp. publikácie, nerobí záver ako býva zvykom resumovať, resp. syntetizovať dosiahnuté výsledky, čo považujem za nedostatok publikácie.

Anotovaná predmetná publikácia je aktuálna. Môžeme to zdôvodniť najmä tým, že využíva aj právne pramene Rady Európy a množstvo domácej a zahraničnej literatúry. Využila najmä právne predpisy, ktoré neboli doteraz zhodnotené v Slovenskej republike. Na základe týchto právnych prameňov, ako aj použitej literatúry a taktiež vhodne

volenou štruktúrou sa autorke podarilo spracovať predmetnú tému na pomerne dobrej odborno-teoretickej úrovni. Publikáciu možno chápať čiastočne ako originálne dielo a čiastočne ako deskripciu už poznaného, najmä preto, že autorka uvádza viac svojich publikovaných prác z tejto oblasti (20). Publikácia v určitom slova zmysle je príspevkom do rozvoja vedného odboru správneho práva SR, a to i napriek niektorým formálnym nedostatkom. Autorka pri spracovaní predmetnej matérie v niektorých prípadoch využíva i vlastné názory.

Z hľadiska obsahu a formy spracovania predmetnej témy, ako aj metodologického hľadiska možno dielo hodnotiť kladne. Dielo je systematicky spracované a menej zrozumiteľným slohom, taktiež jeho časti – kapitoly logicky na seba nadväzujú. Jazyková úprava je na dobrej úrovni. Publikácia po formálnej stránke je málo prehľadná, najmä preto, že je rozdobená veľkým množstvom podkapitol.

Pri spracovaní predmetnej matérie autorka využila množstvo právnych prameňov a literatúry, a to tak zahraničnej, ako aj domácej. Veľké množstvo „použitej literatúry“ zväzda čitateľa, či to nie je bibliografia zostavená autorkou k predmetnej téme, a nie použitá literatúra. Publikácia má vlastne charakter učebnice zo správneho práva, a preto ju dávam do pozornosti najmä poslucháčom právnických fakúlt v Slovenskej republike, a taktiež i pracovníkom štátnej správy a samosprávy.

J. Chovanec

CHOVANEK, Jaroslav: *BUDOVANIE ŠTÁTU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (K 20. výročiu vzniku)*. Bratislava : Vydavateľstvo Procom, 2012, 376 s. ISBN 978-80-85717-29-7.

Okrúhle jubileá sa aj pre mnohých predstaviteľov spoločenských vied stali príležitosťou na prezentovanie výsledkov ich bádania, stanovísk a názorov, ktoré sa týkajú merita danej historickej udalosti.

Pri príležitosti 20. výročia vzniku Slovenskej republiky jeden z najrenomovanejších slovenských ústavných právnikov Prof. JUDr. Jaroslav Chovanec, CSc. et Dr.h.c. zosummarizoval jednak svoje vedecké štúdie a poznatky a jednak najdôležitejšie legislatívno-právne normatívy osvetľujúce historický vývin a cesty vedúce k nadobudnutiu slovenskej štátnosti, ako aj jej podstatu.

Tomuto zámeru zodpovedá aj členenie autorovej knihy na dve časti. Po úvode, v ktorom autor deklaruje svoje osobné krédo – „*Čestne žiť a poctivo pracovať, mať rodinu a deti, a vychovávať z nich čestných a pracovitých ľudí, ako aj slovenských vlastencov, a sám sa správať a konať vlastnecky*“ – sú na začiatku prvej časti dva dnes už historické dokumenty bezprostredne predchádzajúce oficiálnemu vzniku Slovenskej republiky, a to Memorandum iniciatívy zvrchované Slovensko, známe aj pod názvom 61 krokov k slovenskej identite (z 23. októbra 1990) a Návrh deklarácie o štátnej suverenite Slovenskej republiky (spracovaný 14. februára 1991 a publikovaný 1. marca 1991). Autor, ktorý sa osobne podieľal na ich koncipovaní, prináša autentický text týchto dokumentov, a zároveň osvetľuje okolnosti ich vzniku, čiže kto, kde a kedy sa konkrétne na ich vytvorení autorsky podieľal, a kto patril k prvým spolusignatárom. Po nich nasleduje dovedna 13 štátovedných štúdií či odborných článkov a statí, ktorých názvy dostatočne napovedajú, čo je ich obsahom: Perspektívy národného štátu (s. 33-41), Cesta k zvrchovanosti a suverenite Slovenskej republiky (s. 43-50), Politici v ofenzíve – Požiadavky maďarskej národnostnej menšiny (s. 51-58), Cesty k ústave (s. 59-67), Cesta k štátnosti – Päť rokov od vzniku samostatnej Slovenskej republiky (s. 83-92), Ústava – vec verejná (s. 93-98), Nadbytočný zákon – Zákon o používaní jazykov národnostných menšín (s. 99-108), Tri novely Ústavy Slovenskej republiky (s. 109-120), Odbrzdime demokraciu (s.

121-128), Samostatná slovenská cirkevná provincia (s. 129-134), Sloboda prejavu a právo na informácie verzus ochrana súkromia (s. 135-158), Právo – regulátor masmediálnej komunikácie (s. 159-170).

Druhá, dokumentárna časť knihy obsahuje 14 najdôležitejších legislatívno-právnych noriem, ktoré sú usporiadané v chronologickom poradí, takže umožňujú pochopiť vznik Slovenskej republiky ako proces v historickom kontexte, ako aj to, ako sa slovenská národná štátnosť odrážala a vyvíjala v legislatívnej praxi.

Prvé štyri legislatívne dokumenty sú z roku 1968: Vyhlásenie Slovenskej národnej rady k federalizácii ČSSR z 15. 3. 1968 (s. 173-176), Stanovisko Českej národnej rady k federatívnemu usporiadaniu ČSSR, prijaté na Plenárnom zasadnutí ČNR z 18. 9. 1968 (s. 177-186), Ústavný zákon z 24. júna 1968 č. 77 Zb. o príprave federatívneho usporiadania Československej socialistickej republiky (s. 187-189), Ústavný zákon z 27. októbra 1968 č. 143 Zb. o československej federácii (s. 191-199).

Ďalších päť publikovaných legislatívnych normatívov (s. 201-278) bolo prijatých v roku 1992, medzi nimi má prvoradý význam Ústava Slovenskej republiky z roku 1992 a všetky jej novelizácie prijaté ústavnými zákonmi č. 244/1998 Z. z., č. 9/1999 Z. z., č. 90/2001 Z. z. (úplné znenie Ústavy SR č. 135/2001 Z. z.), č. 140/2004 Z. z., č. 323/2004 Z. z., č. 463/2005 Z. z., č. 92/2006 Z. z., č. 210/2006 Z. z. (s. 203-267). Spomedzi ďalších štyroch publikovaných dokumentov z roku 1993 má z hľadiska rezortu obrany a Ozbrojených síl Slovenskej republiky mimoriadny význam Rekodifikovaný Zákon 63/1993 Z. z. (Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 18. februára 1993 o štátnych symboloch Slovenskej republiky a ich používaní (s. 281-297), vrátane príloh zobrazujúcich štátny znak, štátnu vlajku a zástavu, štátnu pečať a text i notáciu štátnej hymny *Nad Tatrou sa blýska*. Dôležitý je

aj Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 51 Z. z. z 19. januára 1993 o štandarde prezidenta Slovenskej republiky (s. 298-299), ktorá je tu taktiež zobrazená. Posledným, štrnástym publikovaným normatívom je Uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky z 27. mája 2011 k Vyhláseniu Národnej rady Slovenskej republiky k prijatiu Základného zákona Maďarska, obsahujúce Prílohu k uzneseniu NR SR z 27. mája 2011 č. 467 (s. 341-344).

V závere monografie Jaroslav Chovanec podáva hodnotiace zhrnutie svojich štúdií a esejí, ako aj všetkých publikovaných právnych noriem. V bibliografickej poznámke

(s. 371-374) poukazuje na všetkých desať novelizácií *Ústavy Slovenskej republiky*. V rámci záverečnej časti autor pripomína aj prínos *Literárneho týždenníka*, ktorý sa veľmi zaslúžil o rozvoj národného, právneho a historického vedomia slovenskej verejnosti.

Monografia Jaroslava Chovanca si, nepochybne, nájde vďačných čitateľov predovšetkým medzi študentmi, má však čo povedať aj právnikom, sociológom, historikom, ako aj vojenským historikom či vôbec záujemcom o spoločenské vedy.

V. Segeš

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

*Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajú zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzhľadom na textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu trvalého bydliska i pracoviska, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridrižujú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56. ISBN 80-215-0149-9.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*.

B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121. ISBN 3857701203.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10. ISSN 1335-3314.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: *In Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. 80-85794-08-X.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
šk. (ako škatuľa, nie krabica)
č. j. (s medzerou)
VHA Bratislava, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...
Tamže, s. 8. (nie tamtiež)
- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,
Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4'}

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj čísla.

Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN.

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 21 04 Bratislava

tel: 02/48 207713

E-mail: redakciavh@gmail.com

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Zdena MURÁRIKOVÁ, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Trieda SNP 53, 974 01 Banská Bystrica

Mgr. Peter KRALČÁK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Igor BAKA, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Radoslav TURIK, Gymnázium armádneho generála Ludvíka Svobodu, ul. Komenského 4, 06601 Humenné

pplk. v. zál. JUDr. Jaroslav KOZOLKA, Generálna prokuratúra SR, ul. Štúrova 2, 812 85 Bratislava

PhDr. František CSÉFALVAY, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Jana TULKISOVÁ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Alex MASKALÍK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Peter CHORVÁT, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Peter ŠUMICHRAST, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

OBSAH VOJENSKEJ HISTÓRIE ZA ROK 2013

ŠTÚDIE

BAGI, Zoltan: Organizace žoldnéřského jezdeckva sloužícího během patnáctileté války v císařské armádě	1/2013/33
BAKA, Igor: Československo a vojensko-politické aspekty uvoľňovania medzinárodného napätia v Európe v druhej polovici 80. rokov (1. časť)	4/2013/50
DANGL, Vojtech: Bratislava ako posádkové mesto (1867 – 1914)	2/2013/6
GRAUS, Igor: Vývoj insígnií radov do začiatku 19. storočia	3/2013/6
CHORVÁT, Peter: Československá armáda a mestská spoločnosť v Banskej Bystrici v rokoch 1918 – 1939 (náčrt problematiky)	2/2013/32
LAINCZ, Eduard: Obnovenie pôsobnosti vojenskej správy a realizácia branného zákona na inkorporovanom území severného Spiša v rokoch 1939 – 1942	3/2013/64
KRALČÁK, Peter: Pracovný zbor národnej obrany vo svetle jeho hospodárskych výsledkov (1941 – 1944)	4/2013/29
MASKALÍK, Alex: Nástup nového trendu národnostnej výstavby ČSLA po federalizácii Československa a jeho limity	1/2013/71
MURÁRIKOVÁ, Zdenka: Škodove závody v Dubnici nad Váhom v rokoch 1938 – 1945	4/2013/6
PEJS, Oldřich: Slovenská útočná vozba: od praporu k pluku (září 1939 – únor 1940)	3/2013/44
SEDLÁČEK, Peter: Žoldníci v Bratislave v polovici 15. storočia	1/2013/6
SORBY, Karol, ml.: Britsko-francúzska vojna v Levante roku 1941	1/2013/56
ŠTAGL, Jan – TURZA, Peter: Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1969 – 1992 (1. časť)	2/2013/75
ŠTAIGL, Jan – TURZA, Peter: Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1969 – 1992 (2. časť)	3/2013/77
TULKISOVÁ, Jana: „Konsolidácia pomerov“ v Technickom učilišti v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1968 – 1971	2/2013/50

DOKUMENTY A MATERIÁLY

BAKA, Igor: K návrhom na vytvorenie domobrany na Slovensku v roku 1991	2/2013/171
BALCOVÁ, Milena: Tragická nehoda lietadla D-47 v Lome nad Rimavicou roku 1956 vo svetle dokumentov	1/2013/164
BUČKA, Peter: K niektorým aspektom armádnej telovýchovy a športu v Československu v rokoch 1969 – 1992	1/2013/170
BYSTRICKÝ, Jozef: Ján Nálepka – dôstojník slovenskej armády v rokoch 1939 – 1943	3/2013/136

CSÉFALVAY, František – TULKISOVÁ, Jana: Správa nemeckého generála pri slovenskom MNO genpor. Fritza Schliepera z 27. novembra 1943	4/2013/112
DUBÁNEK, Martin: První československé pevnostní objekty v Bratislavě	1/2013/89
CHORVÁT, Peter: Osobný pamätník z vojenskej služby ako historický prameň	1/2013/3
CHYTKA, Stanislav: Ružomerský neúspech konfidenta gestapa N-13	1/2013/112
KOLÁŘ, Ondřej: Přepadení stanice polního četnictva v Kolbaši	2/2013/113
KOZOLKA, Jaroslav: Slovenská Vysoká intendantská škola 1939/1940	4/2013/98
KRALČÁK, Peter: Niektoré špecifiká vojenskej služby Židov a Rómov v VI. robotnom prápore	2/2013/120
LAINCZ, Eduard: Správa podpredsedu Slovenskej národnej rady mjr. Milana Poláka o obnovení predmníchovských hraníc na hornej Orave a severnom Spiši	2/2013/140
MASKALÍK, Alex: Kauzy generálov Jiřího Štiku a Oldřicha Burdu v kontexteinvázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968	4/2013/124
MASKALÍK, Alex: Správa Komisie prezidenta ČSFR na prešetrenie činnosti ČSLA v novembri 1989	2/2013/146
PURDEK, Imrich: Vojenská symbolika prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie	1/2013/119
ŠUMICHRAST, Peter: „Takmer koniec vojenskej kariéry“ mjr. let. Karola Sojčeka	3/2013/110
TURIK, Radoslav: Exhumácie vojnových hrobov z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku v medzivojnovom období	4/2013/76

MÚZEJNÍCTVO

KONEČNÝ, Martin: Návšteva tankového múzea v Bovingtone vo Veľkej Británii	3/2013/165
--	------------

PERSONÁLIE

CHORVÁT, Peter: Vojenská služba Štefana Žáryho v slovenskej armáde	4/2013/139
ŠUMICHRAST, Peter: Z vojnového pilota „nepriateľ ľudovo-demokratického Československa“. Životné osudy letca Františka Bošmanského	4/2013/145

RECENZIE

FUSKA, Ján a kol.: Milan Rastislav Štefánik žije v národe. Mohyla na Bradle, pamätníky doma i vo svete. (F. Vrábek)	4/2013/169
MASKALÍK, Alex: Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992. (M. Meško)	1/2013/206
OROSOVÁ, M. – ŽAŽOVÁ, H.: Košická citadela. Bratislava 2011. (V. Dangl)	1/2013/201
SCHRIFFL, David. Tote Grenze oder lebendige Nachbarschaft? Österreichisch-slowakische Beziehungen 1945 – 1968. (J. Tulkisová)	2/2013/185

- ŠTAIGL, J. a kol.: Generáli. Slovenská vojenská generalita 1918 – 2012 (J. Pešek) 1/2013/204
VOJENSKÉ DEJINY SLOVENSKA
A SLOVÁKOV SLOVOM A OBRAZOM.
 Kol. aut. pod vedením V. Segeša. (Š. Balberčák – M. Pekár) 4/2013/164
 VYKOUPIĽ, Libor. Český fašizmus na Moravě. (J. Drábik) 4/2013/173
 ZELENÁK, Eugen. Konštruktivizmus a pluralita v histórii. (M. Kšiňan) 3/2013/172

BIBLIOGRAFIA

- ŠEĎOVÁ, Božena: Vojenská história Slovenska. Výberová bibliografia XVIII. – 2010 1/2013/212
 ŠEĎOVÁ, Božena: Vojenské a vojenskopolitické aspekty vývoja Slovenska v období studenej vojny. Výberová bibliografia publikovaných prác v rokoch 1990 – 2013 4/2013/180

ANOTÁCIE, GLOSÝ

- BÁRTA, Miroslav – KOVÁŘ, Martin a kol.: Kolaps a regenerace: Cesty civilizací a kultur. (J. Drábik) 1/2013/244
 CHOVANEC, Jaroslav: Budovanie štátu Slovenskej republiky (k 20. výročiu vzniku). (V. Segeš) 4/2013/213
 CÍLEK, Roman – RICHTER, Karel. Hrdinové Československa. Ve smršti dvou světových válek. Rok 1914 – 1945. (L. Jančo) 4/2013/201
 CSÉFALVAY, František – MIČEV, Stanislav. SNP deň po dni. (M. Balcová) 4/2013/209
 DUBÁNEK, M. Od bodáku po tryskáče. Nedokončené československé zbrojní projekty 1945 – 1955. (L. Jančo) 4/2013/211
 ĎURIŠ, Rudolf: O Slovákoch v československých légiách v Rusku. (F. Vrábel) 3/2013/176
 FERIANCOVÁ, Alena. (Ne)nájdená bezpečnosť, Československo, Nemecko a úpravy medzinárodného systému v Európe 1922 – 1926. (L. Jančo) 2/2013/189
 GALATÍK, Vlastimil – KRÁSNÝ, Antonín – ZETOCHA, Karel (eds.) Vojenská strategie. (B. Šeďová) 1/2013/247
 HALÁSZ, Ivan. Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí. (L. Jančo) 2/2013/188
 HAZDRA, Zdeněk. Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939 – 1945). (B. Šeďová) 3/2013/181
 HUDSKÝ, Jaroslav. Klášterní hradisko 1914 – 1918. (Drobňák) 1/2013/252
 JENŠÍK, Miloslav. Commandos útočí. Nájezd na Saint-Nazaire 1942. (F. Vrábel) 2/2013/195
 KOŠIČIAROVÁ, S. Princípy dobrej verejnej správy a Rada Európy (J. Chovanec) 4/2013/212
 KREISINGER, P. Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje. (L. Jančo) 3/2013/177
 KRUCHININ, Aleksandr Michailovič. Boji v verchovjach Nejvy. Serija očerki istorii Urala. 4/2013/205
 KRUCHININ, Aleksandr Michailovič. Izmenčivoje sčast'je vojny. Serija očerki istorii Urala. (F. Vrábel) 4/2013/203

KUCHAR, Jiří. Hitlerova sbírka v Čechách 1. Sochy, busty, drobné plastiky. (F. Vrábek)	1/2013/256
MATULA, Pavol. Rozdelené Kysuce. Zabratie severných Kysúc Poľskom v rokoch 1938 – 1939. (M. Stanová)	3/2013/180
PATENAUDE, Bertrand M. Trockij. Pád revolucionára. (F. Vrábek)	1/2013/251
PETRÁK, Anton. Anglán. Spomienky generála Antona Petráka. (L. Jančo)	3/2013/178
PROKŠ, Petr. Habsburkové a veľká válka 1914 – 1918 : první světová válka a rozpad Rakousko-Uherska 1914 – 1918. (J. Kallo)	1/2013/247
RAJLICH, Jiří: Josef František. Pokus o pravdivý příběh československého stíhače. (L. Jančo)	2/2013/191
REJTHAR, Stanislav. Dobří vojáci padli... Ze vzpomínek válečného pilota. (L. Jančo)	1/2013/254
SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian (ed.) Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945). (A. Hruboň)	1/2013/253
ŠMIGEL, M. – KRUŠKO, Š. Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945 – 1947). Na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946. (L. Jančo)	1/2013/257
TŮMA, Miroslav. Mírové využívání jaderné energie, nešíření jaderných zbraní a jaderné odzbrojení. (B. Šedřová)	2/2013/197
WESTWELL, Ian. I. svetová vojna : stručný, ale smerodajný výklad priebehu „veľkej vojny“ s analýzou rozhodujúcich udalostí a významných bitiek. (J. Kallo)	1/2013/249
KRONIKA	
DROBNÁK, Martin: Začiatok výskumu archeológov a historikov na bojisku Prvej vetovej vojny pri obci Výrava.	1/2013/260
CHORVÁT, Peter: Konferencia Pracovnej skupiny pre štúdium konfliktov v Sofii.	3/2013/184
KALLO, Juraj: Slávnostné uloženie ostatkov cisárskeho „večného vojaka“ Ladislava Škultétyho-Gábríša v rodnej obci Mojtnín 27. júna 2013	3/2013/185
ŠTEFANSKÝ, Michal: Konferencie o Gustávovi Husákovi	3/2013/188
VRÁBEL, Ferdinand: Odborná konferencia M. R. Štefánika a čs. zahraničné vojsko (légie).	3/2013/190
SEGEŠ, Vladimír – ŠTEFANSKÝ, Michal: Navždy nás opustil PhDr. Bohuš Klein, PhD.	3/2013/192
ZAŤKOVA, Jana: Medzinárodná vedecká konferencia na sútoku riek. Život na slovensko-rakúskom pohraničí.	2/2013/199
ZAŤKOVÁ, Jana: Konferencia Vojnové cintoríny prvej vetovej vojny – Spoločná minulosť Európy.	2/2013/200

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Vojenská história 4/2013

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mgr. Igor Kalita

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Igor Graus, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., mjr. Mgr. Milan Vanga.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 18. novembra 2013

EV 734

IČO vydavateľa: 00309591

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: ÚVŠP MO SR, OdVČ, OPČ, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Fotografia zachytáva vojakov pri odbere stravy v poľných podmienkach počas cvičenia čs. brannej moci v 30. rokoch 20. storočia.